

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ
ԵՎ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

(ուսումնական ձեռնարկ)

ԵՐԵՎԱՆ



2011

342.7(075)

7-17

ՀՏԴ 342.9 (07)

ԳՄԴ 67.0g7

Դ 171

ԵՊՀ Գրադարան



SI 0218505

235504

Երաշխավորված է տպագրության Երևանի
պետական համալսարանի իրավաբանական
ֆակուլտետի խորհրդի կողմից:

Գ. Դանիելյան

Դ 171 Վարչական վարույթ և դատավարություն: Ուսումնական
ծեռնարկ / Եր.: Տիգրան Մեծ, 2011. - 384 էջ:

Ձեռնարկում լուսաբանվում են վարչական վարույթի, վարչարարության
և վարչական դատավարության ինստիտուտներին առնչվող հիմնարար
հարցադրումները: Միաժամանակ, ամփոփ տեսքով ներկայացված է այդ
ինստիտուտների միջազգային փորձը: Նկատի ունենալով հայրենական
իրավական համակարգում հիշյալ ինստիտուտների առանցքային նշանա-
կությունը և դեռևս ոչ համարժեք հետազոտված լինելու հանգամանքը, ձեռ-
նարկում առկա է անդրադարձ նաև դրանց կայացման իրավական ու քաղա-
քական նախադրյալներին ու զարգացման հեռանկարներին:

Արտացոլված են ինստիտուտներին առնչվող գործող օրենսդրության
բացերն ու թերությունները, ինչպես նաև դրանց հաղթահարման առավել
նախընտրելի ուղիները:

Նախատեսված է իրավաբանական բուհերի և ֆակուլտետների ուսանող-
ների, դասախոսների, ասպիրանտների համար: Այն կարող է օգտակար լի-
նել նաև գործնական աշխատանքով զբաղված իրավաբանների, իրավաս-
տեղծ գործունեությանը մասնակցող մասնագետների և վարչական վարույթի
ու վարչական դատավարության հարցերով հետաքրքրվող անձանց համար:

ՀՏԴ 342.9 (07)

ԳՄԴ 67.0g7

ISBN 978-99941-0-447-5

Գ. Դանիելյան, 2011

Sarkis and Marie Izmirlian Library

Библиотека ЕГУ им.Саркиса и Мари Измирлиан

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն 7-12

ԲԱԺԻՆ 1. «ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԸՆԹԱՅԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒՅԹԸ

Գլուխ 1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի առարկան, խնդիրները և համակարգը

- § 1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի
առարկան 13-15
- § 2. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի
խնդիրները և համակարգը 16-173
- § 3. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը իրա-
վագիտության բնագավառի դասընթացների համակարգում .. 18-20

ԲԱԺԻՆ 2. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ 2. Վարչական վարույթի և վարչարարության հասկացությունը, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները

- § 1. Վարչական վարույթի հասկացությունը և կիրառման
շրջանակները 21-25
- § 2. Վարչարարության հասկացությունը և փոխհարաբերությունը
վարչական վարույթի հետ 26-29
- § 3. Վարչական վարույթի և վարչարարության հիմնարար
սկզբունքները 30-41
- § 4. Գործերի ենթակայությունը, վարչական մարմինների
փոխօգնությունը 41-48

Գլուխ 3. Վարչական վարույթի իրավական հիմքերը

- § 1. Վարչական վարույթի և վարչարարության սահմանադրական
հիմնադրույթները 49-56
- § 2. Վարչական վարույթի և վարչարարության օրենսդրական
հիմքերը 56-60

Գլուխ 4. Վարչական վարույթի հիմնադրույթները

- § 1. Վարչական վարույթի փուլերը 61-70
- § 2. Վարչական վարույթի մասնակիցները և այլ անձինք,
ներկայացուցչությունը վարչական վարույթում 71-74

§ 3. Վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի կողմից գործը քննարկելու և լուծելու անհնարինությունը, բացարկ և ինքնաբացարկ հայտնելու հիմքերը և կարգը	74-79
§ 4. Վարչական վարույթի իրականացման լեզուն	79-82
§ 5. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելը և հաշվառելը, վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը	82-85

Գլուխ 5. Վարչական ակտը, դրա տեսակները և ձևերը:
Բողոքարկման վարույթը

§ 1. Վարչական ակտի հասկացությունը և տեսակները	86-87
§ 2. Վարչական ակտի ձևերը	88-89
§ 3. Գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները, վարչական ակտի որոշակիությունը և հիմնավորումը	89-92
§ 4. Վարչական ակտ ընդունելը, դրա մասին իրազեկելը, վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը	92-96
§ 5. Առ ոչինչ վարչական ակտը, վարչական ակտն անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչելու հիմքերը, կարգը և հետևանքները . .	97-104
§ 6. Բողոքարկման վարույթը	104-111
§ 7. Վարչական ակտի հարկադիր կատարումը և դրամական պահանջները կատարելը	112-115

Գլուխ 6. Վարչական ծախսերը

§ 1. Վարչական ծախսերի հասկացությունը	116-118
§ 2. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերով տուրք վճարելը .	118-122
§ 3. Վարչական վարույթի ընթացքում կատարվող այլ ծախսերը .	123-125

Գլուխ 7. Պատասխանատվությունը վարչարարությանը պատճառված վնասի համար

§ 1. Պատասխանատվություն կրողը, պատասխանատվության հիմքերը և կարգը, վնասը հատուցելը	126-142
§ 2. Պատասխանատվության հատուկ կանոնները	142-144

ԲԱԺԻՆ 3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ 8. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների հիմնադրույթները

§ 1. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության հասկացությունը	145-159

- § 2. Վարչական դատավարության և վարչական իրավունքի
փոխհարաբերության շրջանակները 159-165
- § 3. Վարչական դատավարության սկզբունքները 165-174

Գլուխ 9. Վարչական դատավարության կայացման նախադրյալները

- § 1. Պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական
բողոքարկման ինստիտուտի կայացման և զարգացման
պատմական նախադրյալները 175-188
- § 2. Վարչական դատավարության ինստիտուտի նախադրյալները
նախահեղափոխական շրջանում 188-198
- § 3. Վարչական դատավարության ինստիտուտի ձևավորման
փորձերը խորհրդային իրավական համակարգում 199-209
- § 4. Հայաստանի Հանրապետության անկախության շրջանում
վարչական դատավարության ձևավորման իրավական
նախադրյալները 210-217

Գլուխ 10. Վարչական դատավարության իրավական հիմքերը

- § 1. Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը
և Հայաստանի Հանրապետության վարչական
դատավարության օրենսգիրքը 218-224
- § 2. Վարչական դատավարությանը նվիրված այլ օրենսդրական
ակտերը և վարչական դատավարության իրավական
կարգավորման առանձնահատկությունները 224-226

**Գլուխ 11. Գործերի ընդդատությունը, վարչական դատավարության
մասնակիցները**

- § 1. Գործերի ընդդատությունը 227-232
- § 2. Վարչական դատավարության մասնակիցները 232-235
- § 3. Կողմերի իրավունքները և պարտականությունները 235-237
- § 4. Դատավարական իրավահաջորդությունը, ոչ պատշաճ
կողմի փոխարինումը պատշաճ կողմով 238-240
- § 5. Ներկայացուցչությունը 240-242

Գլուխ 12. Ապացույցները

- § 1. Ապացույցների հասկացությունը, ապացույցների
վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը 243-247
- § 2. Ապացուցման բեռը վարչական դատավարությունում 248-249
- § 3. Ապացույցների տեսակները, դրանց ձեռքբերման, հետազոտման
ու զնահատման առանձնահատկությունները 250-261

Գլուխ 13. Գործի քննությունը և լուծումը վարչական դատարանում

§ 1. Գործ հարուցելու հիմքը և հայցի տեսակները	262-276
§ 2. Դատաքննությունն առաջին ատյանում	276-283
§ 3. Դատաքննությունը վերաքննիչ դատարանում	283-291
§ 4. Դատաքննությունը վճռաբեկ դատարանում	291-296
§ 5. Գործերի մոր քննությունը	297-298
§ 6. Վարչական դատարանի միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքների քննությունը	298-299
§ 7. Նոր երևան եկած հանգամանքներով և մոր հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման հիմքերը և կարգը	300-303

Գլուխ 14. Հատուկ վարույթներ

§ 1. Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը	304-313
§ 2. Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը	313-315
§ 3. Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերը	315-321
§ 4. Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթը	321-330
§ 5. Վճարման կարգադրություն արձակելու գործերի վարույթը ..	330-333
§ 6. Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը	334-336

ԲԱԺԻՆ 4. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ, ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՈՇ

Գլուխ 15. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշները և դրանց հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում

§ 1. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավական չափանիշները	337-357
§ 2. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում	357-380

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Վարչական վարույթ» և «վարչական դատավարություն» հասկացությունները միայն վերջերս են ներդրվել մեր իրավական համակարգ և, ըստ էության, համարվում են դեռևս բավարար խորությամբ չյուրացված ու, ցավոք, դեռևս տարաբնույթ մեկնաբանությունների առիթ տվող նյութ, ինչի բացատրությունը, թերևս, գտնվում է ոչ միայն իրավական հարթության վրա (թեպետ, դա ևս բացասական դերակատարում ունի): Հիշյալ իրավական հասկացությունները անխուսափելիորեն առնչվում են իշխանությամբ օժտված կառույցների և մարդու փոխհարաբերության ակնհայտ բարդ ու խիստ արդիական հարցադրումների հետ, ինչը, հաշվի առնելով որոշ այժմեական իրողություններ, չէր կարող չգրավել դիլետանտիզմի և քաղաքական շահարկումների համակիրներին:

Ստեղծված իրավիճակում սակավ չեն այն դեպքերը, երբ վարչարարության սկզբունքների մենզափոխման արդյունքում շրջանառության մեջ են դրվում վարչարարության ու վարչական արդարադատության էությանը խորթ ծրագրային փաստաթղթեր, իսկ առանձին դեպքերում՝ ընդունվում օրենքներ: Դա առավել հրատապ ու արդիական է դարձնում իրավաբանի մասնագիտություն ձեռք բերելու հավակնություն ունեցողների համար վարչական վարույթի ու վարչական դատավարության հիմնադրույթների խորն ու համալիր ուսուցանումը:

Վարչարարության ոլորտի յուրաքանչյուր հարցադրում ներկայումս ձեռք է բերել աննախադեպ արդիականություն, դրանք այս կամ այն չափով իրենց արտացոլումն են գտել կառավարության գրեթե բոլոր ծրագրային փաստաթղթերում, նախընտրական ծրագրերում և այլն: Դրանք սկզբունքորեն մեծ արժեք ու սոցիալական նշանակություն ունեն ինչպես ժողովրդավարության ու քաղաքակրթության կայուն արժեքներ ունեցող, այնպես էլ զարգացող երկրներում, քանզի պետական քաղաքականության յուրաքանչյուր նախաձեռնություն, յուրաքանչյուր մեծ կամ փոքր ծրագրային խնդիր կարող է արդյունավետ իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ այն ուղեկցվում է անհրաժեշտ վարչարարությամբ և կարող է դառնալ վիճարկման առարկա:

Հաշվի առնելով, որ սույն աշխատությունը նշված հարցադրումների առնչությամբ առաջին ամբողջական ուսումնական ձեռնարկ ստեղծելու փորձն է, իսկ ուսումնասիրության նյութը, նոր լինելով հանդերձ, դեռևս լուրջ ու համակողմանի գիտական հետազոտության կարիք ունի, առանձին դեպքերում շեշտադրում է արվել ոչ միայն նյութը դասագրքային ոճով, այլև անհրաժեշտ գիտական հետազոտության մեթոդաբանությամբ ներկայացնելու անհրաժեշտության վրա, ինչը հնարավորություն կտա առավել համարժեք պատկերացում կազմելու վարչարարության ու վարչական դատավարության օրենսդրության, դրա թերությունների, կառավարման ոլորտում շրջանառության մեջ գտնվող ծրագրային փաստաթղթերի և նույնաբնույթ այլ նյութի վերաբերյալ:

Լինելով վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրման ջատագովներից մեկը (վարչական արդարադատության ինստիտուտին նվիրված դոկտորական թեզը պաշտպանել են դեռ 2004թ., երբ վերջինիս առնչությամբ չկային անգամ ընդհանուր բնույթի բանավեճեր), այժմ էլ համոզված եմ ժողովրդավարության ու քաղաքակրթության կայացման գործընթացում այդ ինստիտուտի աննախադեպ մեծ նշանակության մասին: Սակայն չափազանց մեծ զգուշավորություն է պետք, որպեսզի, ինչպես դա հաճախ է լինում, այդ հիրավի խիստ անհրաժեշտ իրավական երևույթը չդառնա ժողովրդավարությանը խորթ նախաձեռնությունների գործիք և չառաջացնի անհարկի հիասթափություն:

Ընդհանրապես, երբ խոսք է գնում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից իրականացվող վարչարարության, ինչպես նաև վարչական արդարադատության մասին, գրեթե առանց բացառության, ելակետ է ընդունվում այն մոտեցումը, որ պետական կառույցները հակված են մարդու իրավունքների խախտմանը, իսկ առկա լծակները բավարար չեն այդ բացասական երևույթը կանխելու համար: Մեր կարծիքով, այս մոտեցումը, մեղմ ասած, գիտական չէ և թելադրված է այլ անձնական շահագրգռվածության միտումներով: Ողիքը գործնականում շատ ավելի բարդ է ու բազմաճյուղ, քանզի մարդու իրավունքների պաշտպանության պատրվակով նույն պետական կառույցների իրավական հնարավորությունների անհարկի սահմանափակումները պայմանավորված են կոռուպցիոն ռիսկերի համար

նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու անառողջ միտումներով, ինչի արդյունքում նույն մարդու իրավունքների պաշտպանությունն առավել խոցելի է դառնում: Հատկապես, վարչական արդարադատության պարագայում վճռորոշը՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից վարչական մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) վիճարկելու իրավունք վերապահելն է. իրավունք, որը պետք է ուղեկցվի արդար դատաքննության բոլոր պահանջների պահպանման երաշխիքով:

Խնդիրն առավել համարժեք է ներկայացված «Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունքի ուղեցույցի» հեղինակներ, գերմանացի իրավագետներ Օ.Լուխթերհանդի, Ռ.Ռուբելի և Վ.Ռայմերսի կողմից. «Ինչ վերաբերում է վարչական արդարադատությանը, ապա դրա ստեղծումը նշանակում է, որ պետության գործադիր մարմիններն ապագայում ստիպված կլինեն հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ մասնավոր անձինք (քաղաքացիներ, տնտեսական կազմակերպություններ և այլն) դատարանում կարող են ստուգել պետության վարչական վերնաշենքի բոլոր աստիճանների վարչական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց որոշումների իրավաչափությունը»¹: Ոչ ոք չի ժխտում, որ վարչարարությունը պետք է լինի հստակ, օրինական, մատչելի, գերծ բյուրոկրատական քաջքշուկներից և այլն, սակայն առավել վտանգավոր և անընդունելի է այն, երբ մարդու իրավունքների պաշտպանության կամ, որ առավել մոդայիկ է, կոռուպցիայի դեմ պայքարի անվան տակ սահմանափակվում են պետական կառույցների այնպիսի լիազորություններ, որոնք առավել խոցելի են դարձնում մարդկանց պաշտպանվածությունը և սոսկ ծառայում են որոշակի սոցիալական խավերի խմբակային անիրավաչափ շահերին:

Վերն ասվածն առավել առարկայական ներկայացնելու համար բերենք մի մասնավոր օրինակ. կարծում ենք, չափազանց պարզունակ են այն դատողությունները, ըստ որոնց ներկրվող ապրանքների որակի ու անվտանգության նկատմամբ պետական վերահսկողությունը պետք է ամբողջովին վերանայվի և վերապահվի մասնավոր հատվածին: Ներկայումս

¹ Օթթո Լուխթերհանդ, Ռյուդիգեր Ռուբել և Վոլֆգանգ Ռայմերս, «Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունքի ուղեցույց», հրատ. «Բավիդ» ՍՊԸ, Երևան 2009, էջ 9:

մասամբ դա իրագործվել է: Գործնականում ներկրողի համար բյուրոկրատական քաշքշուկները կամ վճարումների չափերը բնավ չեն նվազում, մինչդեռ՝ պետական իշխանությանը բնորոշ լիազորությունները մասնավոր հատվածին փոխանցելը ամխուսափելիորեն ուղեկցվում է նկատելի կոռուպցիոն երևույթներով (օրինակ, լիցենզիաներ են տրվում բացառապես յուրային և նույն պետական կառույցների «վերահսկողության» տակ գտնվող մասնավոր ընկերություններին և այլն): Արդյունքում ունենում ենք մի իրավիճակ, երբ ձևի փոփոխությունը անգամ եթե հանգեցնում է բովանդակային փոփոխության, ապա՝ միայն բացասական իմաստով:

Սույն ուսումնական ձեռնարկում ներկայացված են ինչպես գործող օրենսդրությունն ու ծրագրային փաստաթղթերը, այնպես էլ դրանց կիրառմանն առնչվող հարցադրումները, դատական պրակտիկան, վարչարարության ու վարչական դատավարության զարգացման միտումները, արտասահմանյան երկրների փորձը և վիճահարույց հարցադրումների առնչությամբ անհրաժեշտ վերլուծությունը:

Վարչական վարույթը և վարչական դատավարությունը մեկ ուսումնական դասընթացի շրջանակներում ներառելը բացատրվում է այդ երկու իրավական ինստիտուտների («ինստիտուտ» տերմինը տվյալ դեպքում օգտագործում ենք ոչ իրավունքի տեսությունում ընդունված դասական իմաստով) ծավալուն ընդհանրությամբ: Եթե զուտ տեսական կտրվածքով դրանք միմյանցից որոշակիորեն տարբերվող իրավական ինստիտուտներ են, ապա գործնականում դրանց միջև առկա է խիստ էական ու իմացաբանական մեծ նշանակություն ունեցող կապ: Մեկ ուսումնական դասընթացի շրջանակներում դրանց համատեղ ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ձեռք բերելու վարչարարության ոլորտին առնչվող հարցադրումների լուծման տեսանկյունից անհրաժեշտ տեսական համալիր գիտելիքներ:

Վարչական վարույթի և վարչարարության վերաբերյալ օրենսդրության իմացությունը գործնականում անհրաժեշտ է հենց վարչական դատավարություն իրականացնողներին, քանզի վարչական արդարադատության էությունը, ինչպես արդեն նշվեց, պետական իրավասու մարմինների գործունեության ստուգումն է՝ առաջին հերթին վարչական իրավունքի նորմերի համապատասխանության տեսանկյունից:

Վարչարարության ոլորտում վարչական դատավարությունը հանդես է գալիս որպես ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների խախտումների պաշտպանության կարևորագույն եղանակ: Մյուս կողմից՝ վարչական դատավարությունը ոչ միայն կոնկրետ գործերով է կանխորոշում վարչարարության իրականացումը, այլև, վերջին հաշվով, ուղղորդում է վարչարարության բարելավման ողջ քաղաքականությունը, այդ թվում՝ ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը: Այս տեսանկյունից, երկու օրենսդրական ակտեր՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, գործնական կտրվածքով գտնվում են միասնական համակարգային կառուցվածքի մեջ:

Երկար տարիների գիտագործնական աշխատանքի փորձը ինձ բերել է այն համոզման, որ տեսական նյութը, ինչպես նաև օրենսդրության կոնկրետ դրույթները անհրաժեշտ խորությամբ են յուրացվում միայն այն ժամանակ, երբ դրանք մեկնաբանելիս ու պարզաբանելիս բերվում են գործնական օրինակներ: Այդ նկատառումով սույն ձեռնարկը համաչափորեն հագեցված է գործնականում առավել հաճախ հանդիպող և յուրացման տեսանկյունից մատչելի օրինակներով:

Գաղտնիք չէ, որ ինչպես վարչական վարույթի, այնպես էլ վարչական դատավարության ինստիտուտների ներմուծման ու բարեհաջող կիրառման համար մենք հարկադրված էինք հանգամանորեն ուսումնասիրել արտասահմանյան երկրների հարուստ փորձը և, որպես հիմք ընդունել այդ երկրների իրավական համակարգի հիրավի արժեքավոր և կիրառելի իրավական դրույթները: Պարզապես ավելորդ չէ մեկ անգամ ևս հակիրճ անդրադառնալ այն հարցին, թե ինչ մեթոդաբանությամբ պետք է ուսումնասիրվի և կիրառման մեջ դրվի միջազգային փորձը: Այս հարցում, համոզված ենք, նվազագույնը անհրաժեշտ է զերծ մնալ իրարամերժ իրավական համակարգերից վերցված դրույթների արհեստական համատեղման, ինչպես նաև առանց ազգային իրավական համակարգի առանձնահատկությունների հաշվառման, նորամուծությունների դիմելու փորձերից:

Ցավոք, պետք է խոստովանենք, որ մեզանում անհարկի ձևավորվել է հստակ բացասական հոգեբանական բարդույթ. ցանկացած իրավական խնդրի լուծման հիմքում կարծես պարտադիր պետք է դրված լինի արդեն

իսկ արտասահմանյան երկրներում որոշակի կիրառում ստացած իրավական դրույթ: Մենք կարծես դատապարտելի ենք համարում այն, որ մեր իրավագետները հանկարծ այնպիսի նախաձեռնությամբ հանդես գան, որն իր համանման օրինակը չունենա միջազգային փորձի շրջանակներում: Ինքս պաշտոնի բերումով հաճախ եմ եղել օրենսդրական ակտերի նախագծերի բոլոր քննարկումների կիզակետում և հաճախ եմ, օրինակ, անգամ մասնագիտությամբ իրավաբան պատգամավորներից լսել այնպիսի հարցադրումներ. «Իսկ ներկայացված նախագծի այս կամ այն դրույթը ներկայումս քանի՞ երկրներում է ընդունված, թե՞ մենք միակն ենք լինելու»: Համոզված եմ, որ հաճախ «միակը» լինելը բնավ վատ չէ, ավելին՝ երբեմն խիստ պատվաբեր է. վերջին հաշվով, մեր ժամանակների բոլոր արժեքավոր գաղափարները, իրավական բնույթի նախաձեռնությունները ի սկզբանե միակն են եղել, այլապես մենք պետք է ընդհանրապես հրաժարվենք արժեքավոր գիտագործնական նորույթներից:

Այս իրավիճակը ևս վկայում է միջազգային փորձին ձեռնարկում համաչափորեն անդրադառնալու և անհրաժեշտ վերլուծությամբ ներկայացնելու անհրաժեշտության մասին:

Նկատի ունենալով, որ վարչական դատավարության որոշ ինստիտուտներ ունեն դատավարության մյուս տեսակներից բնորոշ ընդհանրություններ, որոնք արդեն իսկ հանգամանորեն լուսաբանվում են ցածր կուրսերում, սույն ձեռնարկում դրանց առնչությամբ անդրադարձը սահմանափակվում է միայն հիշյալ ընդհանրությունները նշելով:

Բնականաբար, ձեռնարկում արտացոլված դատողությունները մասամբ կարող են վիճարկելի լինել և չունենալ համակիրներ, ինչը բնական ու ոչ այնքան մտահոգիչ համարելով հանդերձ, փորձել եմ դրանք ներկայացնել բացառապես կոնկրետ հիմնավորումներով և գործնական մյուսի ուղեկցությամբ: Միաժամանակ, երախտապարտ կլինեմ նրանց, ովքեր իրենց անաչառ ու գիտնականին բնորոշ սրտացավ խոսքով կփորձեն ծավալել այնպիսի բանավեճ, ինչը նկատելիորեն կնպաստի նշված հարցադրումների գիտական հետազոտությունների խորությամբ:

***Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գևորգ Դանիելյան***

ԲԱԺԻՆ 1.

«ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒՅԹԸ

Գլուխ 1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի առարկան, խնդիրները և համակարգը

§ 1. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի առարկան

«Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը կոչված է լուսաբանելու վարչական վարույթի և վարչական դատավարության օրենսդրությունը, դրա ձևավորման նախադրյալները, դրանց առնչությամբ առկա միջազգային փորձը, կիրառման խնդիրները և գիտագործնական նշանակություն ունեցող այլ հարցադրումները:

Մեկ դասընթացի շրջանակներում վարույթին և դատավարությանն առնչվող հարցադրումների ուսումնասիրությունը պայմանավորված է այդ երկու ինստիտուտների ոչ միայն գործնական, այլև տեսական սերտ կապով, ինչին արդեն անդրադարձել ենք սույն ձեռնարկի ներածական մասում:

Նախ, պարզաբանենք, թե ինչու է դասընթացի վերտառության համար ընտրվել «վարչական վարույթ» եզրույթը և ոչ թե «վարչարարությունը»: Այս հարցադրման հիմքում ընկած է այն տրամաբանությունը, ըստ որի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի համաձայն վարչարարությունը բովանդակային առումով ավելի լայն հասկացություն է, քան վարչական վարույթը (համապատասխանաբար՝ 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետ և 19-րդ հոդված):

Դասընթացի վերտառության հիմքում ընկած է վարչական իրավունքի տեսությունում ավանդաբար ձևավորված այն մոտեցումը, ըստ որի «վարչական վարույթ» հասկացությունն ունի ավելի լայն իմաստ, քան վարչարարությունը, քանզի վարչարարությունը ևս իրականացվում է հստակ ամրագրված վարչական վարույթի որոշակի

կանոններով: Բացի այդ, հիմք է ընդունվել այն փաստարկը, որ վարչական իրավունքին նվիրված բազմաթիվ այլ օրենսդրական ակտերի նորմերով վարչական վարույթը ևս կիրառվում է ավելի լայն իմաստով: Այսպիսով, քանի որ սույն դասընթացը նվիրված է ընդհանրապես վարչական վարույթին առնչվող օրենսդրության համալիր ուսումնասիրությանը, ելակետ է ընդունվել ոչ թե մեկ օրենսդրական ակտում, այլ ճյուղային օրենսդրությունում ամրագրված մոտեցումը:

Դասընթացի շրջանակներում միաժամանակ քննարկման առարկա են դարձել գործող օրենսդրության որոշ բացթողումները, ներքին հակասությունները և տարածայնությունները միջազգային իրավունքի չափանիշների հետ:

Սույն դասընթացի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է իրավական համակարգում վարչական վարույթի և վարչական դատավարության ինստիտուտների ունեցած առանցքային մեծ նշանակությամբ: Ընդ որում, որպես կանոն, իրավագիտության բուհերում համարժեք ուշադրության են արժանանում դատավարության ավանդական տեսակները (քրեական և քաղաքացիական), սակայն Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի նախաձեռնությամբ հիմնավորված փորձ է արվում ուսումնական ծրագրերում հավուր պատշաճի ներառել նաև դատավարության նոր տեսակների (սահմանադրական և վարչական) լուսաբանմանը նվիրված դասընթացները:

Դասընթացում ընդգծվում է այն գաղափարը, ըստ որի վարչական դատավարությունը դատավարության միանգամայն ինքնուրույն ճյուղ է, օժտված բացառապես իրեն բնորոշ իրավական հատկանիշներով և առանձնահատկություններով: Ասվածի վառ ապացույցն է այն, որ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքից գրեթե ամբողջովին հանված են այն հոդվածները, որոնք հղումներ էին բովանդակում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքին:

Նկատելի առանձնահատկություններով է օժտված նաև վարչա-

կան վարույթը, քանզի դրա տակ բացառապես նկատի է առնվում վարչական վարույթի այն տեսակը, որը կանոնակարգված է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով և դրան համապատասխան ընդունված իրավական ակտերով: Այն իրավական կարգավորումներն ու հիմնադրույթները, որոնք ուսանողին ծանոթ են, օրինակ, վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթի առնչությամբ, այլևս կիրառելի չեն վարչական վարույթի այս տեսակի պարագայում, քանզի դրանց հիմքում ընկած են բոլորովին այլ իրավական դրույթներ և չափանիշներ: Ընդ որում, հենց նշված օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասում հստակ ամրագրված է, որ «առանձին տեսակի վարչական վարույթների առանձնահատկությունները սահմանվում են օրենքներով և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով»: Այլ կերպ ասած, «վարչական վարույթ» հասկացությունը օրենսդրությունում և իրավունքի տեսությունում կիրառվում է մի քանի նշանակությամբ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի գիտագործնական մեծ նշանակություն ու կիրառման լայն շրջանակներ, որպիսի հանգամանքով էլ հենց պայմանավորված է դրանցից յուրաքանչյուրի համարժեք ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Դասընթացի առարկան ներառում է մաս վարչական վարույթի և վարչական դատավարության ինստիտուտների վերաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշներին և միջազգային փորձին նվիրված հարցերը: Տվյալ դեպքում համակարգված տեսքով ներկայացված են ինչպես միջազգային իրավական չափանիշներն ու դրանց աղբյուրները, այնպես էլ արտասահմանյան այն երկրների փորձը, որոնցում ձևավորվել են այդ ինստիտուտների ինքնատիպ ու գիտագործնական արժեք ունեցող տարբերակներ:

§ 2. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացի խնդիրները և համակարգը

«Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը հետապնդում է վարչական իրավունքում և դատավարության համակարգում հիրավի նորամուծություն հանդիսացող և գիտագործնական մեծ նշանակություն ունեցող ինստիտուտների համարժեք լուսաբանման, այդ ինստիտուտներին առնչվող տեսական և գործնական հարցադրումների համապատասխան իրազեկման խնդիրներ:

Մասնավորապես, այս դասընթացի խնդիրն է ուսանողներին զինել «վարչական վարույթի» միանգամայն նոր հասկացության և հանձին վարչական դատավարության, դատավարության նոր տեսակի վերաբերյալ անհրաժեշտ գիտելիքներով: Դասընթացը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին ոչ միայն հստակ սահմանազատելու վարչական վարույթը և վարչական դատավարությունը համասեռ ինստիտուտներից, այլև անհրաժեշտ չափով իրազեկ լինելու դրանց առանձնահատկություններին:

Դասընթացի խնդիրներով է պայմանավորված նաև վերջինիս համակարգը, որը համաչափորեն նվիրված է ինչպես վարչական վարույթին, այնպես էլ վարչական դատավարությանը: Մասնավորապես, դասընթացը բաղկացած է 4 բաժիններից, որոնցից 1-ինը նվիրված է դասընթացի ընդհանուր բնույթին, 2-րդը՝ վարչական վարույթին և վարչարարությանը, 3-րդը՝ վարչական դատավարությանը և 4-րդը՝ վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության միջազգային փորձին:

1-ին բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ դասընթացի առարկան, խնդիրները և համակարգը:

2-րդ բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ վարչական վարույթի և վարչական դատավարության հասկացությունը, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները, վարչական վարույթի հիմնադրույթները, վարչական ակտը և դրա տեսակներն ու ձևերը, վարչական

ծախսերը, պատասխանատվությունը պատճառված վնասի համար:

3-րդ բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների հիմնադրույթները, վարչական դատավարության կայացման նախադրյալները, վարչական դատավարության իրավական հիմքերը, վարչական դատավարության մասնակիցները, ապացույցները վարչական դատավարությունում, գործի քննությունը և լուծումը վարչական դատարանում, հատուկ վարույթները:

4-րդ բաժնում լուսաբանվում են հետևյալ թեմաները՝ վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշները և դրանց հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում:

Հարցերի ընտրության վերոհիշյալ տարբերակը հնարավորություն է տալիս համաչափորեն ուսումնասիրելու վարչական վարույթին ու վարչական դատավարությանը նվիրված գիտագործնական նշանակություն ունեցող հարցերը, անհրաժեշտ չափով ընկալելու դրանց առանձնահատկությունները, պատկերացում կազմելու դրանց առնչվող կիրառական խնդիրների լուծման վերաբերյալ և այլն:

Վերը նշվածներից, թերևս, կարելի է առանձնացնել 2-րդ և 3-րդ բաժինները, որոնք համապատասխանաբար նվիրված են վարչական վարույթին և վարչական դատավարությանը: Այս երկու բաժինների կառուցվածքի հիմքում հիմնականում ընկած են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը և Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության մասին օրենսգիրքը: Դրանք բովանդակալիմ առումով կազմում են դասընթացի առանցքային նշանակություն ունեցող հատվածը, քանզի կոչված են գիտագործնական չափանիշներով լուսաբանելու քննարկման առարկա երկու հիմնարար ինստիտուտներին առնչվող հիմնադրույթները:

**§ 3. «Վարչական վարույթ և դատավարություն» դասընթացը
իրավագիտության բնագավառի դասընթացների համակարգում**

Իրավագիտության բնագավառի դասընթացները, որպես կանոն, տարանջատվում են հիմնական և հատուկ կամ ֆակուլտատիվ դասընթացների: Սույն դասընթացը դասվում է հատուկ դասընթացների շարքին հետևյալ հիմնավորումներով՝

ա) վարչական վարույթի և վարչարարության վերաբերյալ հիմնական ուսումնական նյութն արդեն իսկ ներառված է «Վարչական իրավունք» դասընթացում, իսկ սույն դասընթացում լուսաբանվում են առավել առանձնահատուկ և նեղ մասնագիտական հարցերը,

բ) վարչական դատավարությունը որոշակի ընդհանուր գծեր ունի ինչպես քաղաքացիական դատավարության, այնպես էլ քրեական դատավարության հետ, ինչը նշանակում է այն մասին, որ վարչական դատավարության, որպես դատավարության ինքնուրույն տեսակի, մասին որոշ պատկերացում արդեն իսկ տալիս են «Քրեական դատավարություն» և «Քաղաքացիական դատավարություն» դասընթացները: Սույն դասընթացը առավելապես նվիրված է վարչական դատավարության առանձնահատկությունների լուսաբանմանը,

գ) վարչական դատավարության իրավական դրույթների մի մասը, որոշակի վերապահումներով, իր ամրագրումն է ստացել դեռևս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, սակայն Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի ընդունմամբ նշված օրենսգրքում կատարվեցին փոփոխություններ, որոնց արդյունքում այդ օրենսգրքից հանվեցին վարչական դատավարության ինստիտուտին վերաբերող բոլոր իրավական նորմերը: Այդ գործընթացները ևս վկայում են վարչական վարույթի և վարչական դատավարության վերաբերյալ ինքնուրույն հատուկ դասընթացի անհրաժեշտության մասին,

դ) դատավարության կոնկրետ տեսակներին վերաբերող դասընթացները բացառապես վերաբերում են դատավարության օրենսդրու-

թյանը, սակայն վարչական դատավարության պարագայում առավել հիմնավորված է միաժամանակ ինչպես վարչական վարույթի, այնպես էլ վարչական դատավարության օրենսդրության և դրա փոխադարձ կապի լուսաբանումը, հաշվի առնելով օրենսդրության այդ երկու ճյուղերի ներքին տրամաբանական ու գիտագործնական նշանակություն ունեցող կապը:

Ըստ էության, սույն հատուկ դասընթացի անհրաժեշտության վերաբերյալ վերը նշված հիմնավորումները վկայում են այն մասին, որ այն իր հստակ ու առանցքային տեղն ունի իրավագիտության դասընթացների համակարգում:

Եթե անդրադառնալու լինենք այն հարցադրմանը, թե իրավագիտության կոնկրետ որ դասընթացներն է լրացնում սույն դասընթացը, ապա հարկ կլինի առանձնացնել՝ «Մահմանադրական իրավունքը», «Վարչական իրավունքը», «Քաղաքացիական դատավարությունը», «Քրեական դատավարությունը», «Վարչական պատասխանատվությունը» և այլն:

Իհարկե, «լրացում» տերմինն օգտագործելով, բնավ հակված չենք այն մոտեցմանը, թե հիշյալ դասընթացներում առկա է հարցերի ընտրության կտրվածքով որոշակի բացթողում, պարզապես այդ դասընթացների խնդիրը չէ լուսաբանել վարչական վարույթի և վարչական դատավարության ինստիտուտներն այն կտրվածքով, ինչը որպես հիմք է ընդունվել սույն ձեռնարկում:

Սույն դասընթացը հնարավորություն է տալիս ամբողջական դարձնելու վարչական վարույթի և վարչական դատավարության վերաբերյալ իրավական պատկերացումները, ապահովելու հարակից ինստիտուտների անհրաժեշտ իրավահամեմատական ուսումնասիրություն և այլն:

Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ վերը նշված դասընթացներում այս կամ այն չափով արդեն իսկ ներառված են սույն դասընթացին վերաբերող հարցադրումներ, նախապատվությունը տրվել է այն հարցադրումների լուսաբանմանը, որոնք կամ ընդհանրապես չեն նե-

րառվել վերոհիշյալ դասընթացներում, կամ դրանց անդրադարձը բավարար խորությամբ չի առանձնանում:

Հավելենք, որ սույն դասընթացում բոլոր այն հարցադրումների առնչությամբ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են վարչական վարույթին կամ վարչական դատավարությանը, սակայն որոնք բավարար չափով արդեն իսկ լուսաբանվել են իրավագիտության այլ դասընթացների շրջանակներում, տրված են հստակ պարզաբանումներ և հղումներ, որպեսզի հնարավոր լինի հարկ եղած դեպքում յուրաքանչյուր թեմայի կտրվածքով ապահովել համալիր իրազեկվածություն:

ԲԱԺԻՆ 2.

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**Գլուխ 2. Վարչական վարույթի և վարչարարության
հասկացությունը, վարչարարության հիմնարար սկզբունքները**

§ 1. Վարչական վարույթի հասկացությունը և կիրառման շրջանակները

«Վարչական վարույթ» հասկացությունը ինչպես օրենսդրությունում, այնպես էլ վարչական իրավունքի տեսությունում օգտագործվում է մի քանի իմաստով, ինչը, ինչպես արդեն նշել ենք սույն ձեռնարկի առաջին գլխում, պայմանավորված է միմյանցից խնդիրների ու իրականացման ընթացակարգերով էապես տարբերվող վարչական գործընթացների բազմազանությամբ:

Վարչական իրավունքում, թերևս, հիշյալ եզրույթին տրվում է առավել լայն բնորոշում. վերջինս օգտագործվում է որպես գործադիր իշխանության կողմից իրականացվող ցանկացած գործառույթի ընթացակարգ: Տվյալ դեպքում նկատի չի առնվում, թե տվյալ գործունեությունը միտված է ներքին կազմակերպչական խնդիրների լուծմանը, թե առաջացնում է իրավական որոշակի հետևանքներ արտաքին հարաբերություններում նույն այդ սուբյեկտների հետ փոխհարաբերության մեջ գտնվող այլ սուբյեկտների համար: Միաժամանակ, վարչական իրավունքում հստակ ընդգծվում է «վարչական վարույթ» եզրույթը մի քանի այլ իմաստներով օգտագործելու անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով վարույթը, ինչը ևս վարչական իրավունքի իմաստի-տույններից է, միանշանակ համարվում է վարույթի ինքնուրույն տեսակ և իրականացվում է առանձնահատուկ ընթացակարգերով:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ արտասահմանյան երկրների վարչական վարույթի ու դատավարության համեմատական վերլուծությունը, ինչին հանգամանորեն կանդրադառնանք ձեռնարկի վերջին՝ 15-րդ գլխում, վկայում է այն մասին, որ վարչական իրավունքում «վարչական

վարույթ» եզրույթը հիմնականում օգտագործվում է դրա նեղ իմաստով: Մասնավորապես, նկատի է առնվում գործադիր իշխանության մարմինների այն գործունեությունը, որն ուղղված է արտաքին ներգործություն ունեցող վարչական ակտի ընդունմանը:

Հենց այս իմաստն է ամրագրված նաև «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում (այսուհետ այս գլխում՝ Օրենք). «Վարչական վարույթը վարչական մարմնի՝ վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեությունն է» (19-րդ հոդված): Հարկ է նկատել, որ խոսքն այնպիսի ակտ ընդունելու մասին է, որը հանգեցնում է գործադիր իշխանությունից դուրս գտնվող իրավունքի սուբյեկտների համար իրավունքներ և պարտականություններ ծագելուն, փոփոխելուն կամ դադարեցնելուն:

Այսպիսով, «վարչական վարույթ» եզրույթը մեկնաբանվում է որպես վարչական մարմնի կողմից վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեություն և այդ հիմքով ընդգրկում է բոլոր այն գործընթացները, որոնք անհրաժեշտ են այդպիսի ակտի ընդունումն ապահովելու համար: Ընդ որում, այդ գործընթացներն իրականացվում են առանձին փուլերով, որոնք ևս սույն ձեռնարկի առարկան են հանդիսանում:

Օրենքը չի բացառում վարչական վարույթի առանձին տեսակների գոյությունը. «Առանձին տեսակի վարչական վարույթների առանձնահատկությունները սահմանվում են օրենքներով և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով» (2-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Գործնականում սակավաթիվ չեն վարչական վարույթի առանձին տեսակներ սահմանող օրենսդրական ակտերը, այդ թվում՝ կառավարության որոշումները: Մասնավորապես, վարչական վարույթի ինքնուրույն տեսակներ են սահմանված Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով, Հայաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգրքով, «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման ու անցկացման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով և այլն:

Առանձին վարչական վարույթների տեսակների առնչությամբ

առանցքային նշանակություն ունեն հետևյալ հարցադրումները՝ ա) Օրենքի՝ վարչական վարույթին վերաբերող ընդհանուր դրույթները կիրառելի՞ են, արդյոք, վարույթի առանձին տեսակների պարագայում, բ) որքանո՞վ է արդարացի վարույթի առանձին տեսակներ սահմանելու ինստիտուտը, դա չի՞ խաթարում, արդյոք, կամայականության արգելքի սկզբունքը: Հարցերի այս հաջորդականությունն ընտրել ենք այն նկատառումով, որպեսզի առաջին հարցի կապակցությամբ դատողությունները հնարավորություն տան պատկերացում կազմել մաս հաջորդ հարցի վերաբերյալ:

Ինչևէ, առաջին հարցադրման առնչությամբ հարկ է նկատել, որ հիմնականում գործող օրենսդրական ակտերը չեն բացառում վարույթի առանձին տեսակի շրջանակներում Օրենքի դրույթների կիրառման հնարավորությունը: Իսկ ինչ չափով են կիրառելի Օրենքի դրույթները, պայմանավորված է յուրաքանչյուր դեպքում իրավական կարգավորման վիճակից: Մասնավորապես, առանձին վարչական վարույթի տեսակ կարգավորող օրենքի և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի միջև հակասության դեպքում մախապատվությունը տրվում է առաջինին, ինչը համահունչ է մաս «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի պահանջներին:

Գործնականում բարդությունը պայմանավորված է հենց իրավական ակտերի գնահատման խնդրով, քանզի իրավագիտական անհրաժեշտ պատրաստվածության դեպքում է միայն հնարավոր հստակ գնահատել նույնական իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերի հակասության խնդիրը, քանզի անհամեմատ դյուրին է լուծել տարբեր իրավական ուժ ունեցող իրավական ակտերի միջև հակասության խնդիրը: Ընդ որում, միևնույն իրավական ուժ ունեցող իրավական ակտերի հակասության դեպքում հարկ է դեկլարվել «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 24-րդ և 94-րդ (այս հոդվածի դրույթները կիրառելի են մինչև նշված օրենքի ուժի մեջ մտնելն ընդունված իրավական ակտերի փոխհարա-

բերության դեպքում) հողվածների պահանջներով:

Ինչ վերաբերում է երկրորդ հարցին, ապա անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ առանձին վարույթի տեսակներ սահմանելն ինքնին բացասական երևույթ չէ և չի հակասում կամայականության արգելքի սկզբունքին, սակայն դա չպետք է լինի ինքնանպատակ: Առանձին տեսակներ սահմանելը պետք է բացառապես թելադրված լինի վարչարարության ոլորտում անձանց իրավունքների իրականացման և պաշտպանության առավել երաշխավորված ընթացակարգեր սահմանելու անհրաժեշտությամբ: Սակայն այդ խնդրին առնչվող օրենսդրական ակտերի վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ հաճախ վարչական վարույթի առանձին տեսակներ սահմանելը հանգեցնում է կառավարման այս կամ այն ոլորտում սոսկ վարչական մարմինների գործունեության համար առավել նախընտրելի պայմաններ ամրագրելուն, ինչը միշտ չէ, որ համահունչ է լինում այդ մարմինների հետ հարաբերվող իրավունքի սուբյեկտների համար: Կարծում ենք, վերը նշվածը հիմնավորելու համար բավական է թեկուզ ուսումնասիրել առանձին վարչական վարույթների համար սահմանված անհարկի երկարատև ժամկետները, վարչական վարույթ իրականացնող մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց լիազորությունների շրջանակը և մնանաբնույթ այլ հարցեր:

Այժմ անդրադառնանք այն հարցին, թե Օրենքի հատկապես որ նորմերն են կիրառելի վարչական վարույթի առանձին տեսակների պարագայում: Այս հարցում բավականին հետաքրքիր մոտեցումներ կան: Անգամ այն կարծիքն է հայտնվել, որ հիշյալ օրենքով ամրագրված սկզբունքները ոչ միշտ են կիրառելի վարույթի այլ տեսակների պարագայում²: Տվյալ դեպքում Օրենքի այն նորմին, ըստ որի կարող են սահմանվել «առանձին տեսակի վարչական վարույթների *առանձնահատկություններ*», տրվել է անհարկի տարածական մեկնաբանություն. իրավունքի միևնույն ճյուղի շրջանակներում չեն կարող սահ-

² Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ, «Հարդ ընդ տֆ» հրատ., Երևան 2007, էջ 19:

մանվել տարբեր սկզբունքներ, իսկ առանձնահատկությունները կարող են վերաբերել միայն կոնկրետ ընթացակարգերին:

Մասնավորապես, խիստ վիճարկելի է նշված աղբյուրի հեղինակների կողմից որպես հիմնավորում բերված այն օրինակը, որ իբր. «Եթե, օրինակ, հատուկ օրենքում ամրագրված են այնպիսի սկզբունքային դրույթներ, որոնք բացառում են վարչական մարմնի արագ գործելու պարտականությունը, բնականաբար, Օրենքի այդ սկզբունքը չի կարող կիրառվել տվյալ հարցը լուծելու համար»: Նկատենք, որ պարզապես չկան և չեն կարող լինել այնպիսի սկզբունքային դրույթներ, որոնք բացառեն վարչական մարմնի արագ գործելու պարտականությունը: Այսպես, եթե պահանջվում է իրականացնել առավել հանգամանալից ու բարդ ընթացակարգեր, դա բնավ չի բացառում դրանք արագ կատարելու անհրաժեշտությունը: Իսկ եթե պահանջվում է որոշակի ժամկետ տրամադրել վարույթի մասնակցին, ապա դա չի նշանակում, որ վարչական մարմինը ազատվում է իր գործողությունները սեղմ ժամկետում կատարելու պարտականությունից:

Այսպիսով, առավել հիմնավորված ենք համարում այն մոտեցումը, ըստ որի Օրենքում ամրագրված սկզբունքները կիրառելի են վարչական վարույթի բոլոր տեսակների պարագայում: Ինչ վերաբերում է առանձնահատկություններին, ապա դրանք կարող են վերաբերել միայն այնպիսի ընթացակարգային դրույթների, որոնք հակասության մեջ չեն հիմնարար սկզբունքների հետ:

Մեկ հարցադրում ևս. եթե հատուկ օրենքում տվյալ վարչական վարույթի տեսակի առնչությամբ սահմանված են միայն առանձնահատկություններ, ապա մյուս հարաբերությունների կանոնակարգման համար հիմք են ընդունվում Օրենքի դրույթները, եթե դրանք չեն հակասում տվյալ հատուկ օրենքի ընդհանուր տրամաբանությանը: Այս վերջին իրավիճակը առավել լայն տարածում ունի, քանզի հատուկ օրենքները մեծամասամբ կանոնակարգում են սոսկ առանձին ընթացակարգային հարցեր, որպիսի պարագայում ընդհանուր օրենքի կիրառման անհրաժեշտությունը բնավ չի նվազում:

§ 2. Վարչարարության հասկացությունը և փոխհարաբերությունը վարչական վարույթի հետ

Վարչարարության և վարչական վարույթի փոխհարաբերության հարցին հանգամանորեն անդրադառնալու համար հարկ է վերլուծել վարչարարության էությունը (վարչական վարույթի հասկացությունն արդեն իսկ ներկայացվել է առաջին պարագրաֆում): «Վարչարարություն» հասկացության բնորոշումը տրված է Օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետով. «վարչարարություն՝ վարչական մարմինների արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեությունը, որը եզրափակվում է վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև գործողություն կամ անգործություն, որն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ»: Այսպիսով, որպեսզի օրենքի մեկնաբանությամբ վարչական մարմնի գործունեությունը գնահատվի որպես վարչարարություն, անհրաժեշտ է, որպեսզի՝ ա) այն ունենա արտաքին ներգործություն, բ) եզրափակվի վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև անձանց համար փաստական հետևանքներ առաջացնող գործողությամբ կամ անգործությամբ:

Այլ կերպ ասած, եթե գործադիր իշխանության որևէ մարմին իր գործունեության արդյունքում ընդունում է այնպիսի իրավական ակտ, որը բացառապես նախատեսված է տվյալ պետական համակարգի ծառայողների համար, ապա այն չի կարող Օրենքի իմաստով համարվել վարչարարություն:

«Վարչարարություն» եզրույթը վարչական իրավունքի տեսության մեջ երբեմն օգտագործվում է ավելի լայն իմաստով. վերջինիս տակ նկատի է առնվում գործադիր իշխանություն իրականացնելիս վարչական մարմնի կամ գործադիր իշխանություն իրականացնելու դեպքում ցանկացած այլ պետական մարմնի նաև այնպիսի գործունեություն, որն ուղղված է նաև ներքին համակարգային խնդիրների լուծմանը: Ի դեպ, անհրաժեշտ է նկատել, որ օրենսդիրը «վարչական մարմին» եզրույթին տվել է տարածական մեկնաբանություն: Այսպես, «վարչա-

կան մարմին» հասկացության բնորոշումը տրված է Օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասով, որի համաձայն, տվյալ հասկացությունն ունի հետևյալ իմաստը.

«1) վարչական մարմիններ՝ Հայաստանի Հանրապետության գործադիր իշխանության հանրապետական և տարածքային կառավարման, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմիններ՝

ա) Հայաստանի Հանրապետության գործադիր իշխանության հանրապետական մարմիններ՝ Հայաստանի Հանրապետության նախարարություններ և Հանրապետության ողջ տարածքում վարչարարություն իրականացնող պետական այլ մարմիններ.

բ) տարածքային կառավարման մարմիններ՝ մարզպետներ.

գ) տեղական ինքնակառավարման մարմիններ՝ համայնքի ավագանի և համայնքի ղեկավար. քաղաքապետ՝ քաղաքային համայնքում, գյուղապետ՝ գյուղական համայնքում»:

Վարչարարություն իրականացնող մարմինների կարգավիճակում կարող են հանդես գալ դատախազները, դատավորները, Ազգային ժողովի նախագահը և այլք: Օրինակ, Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազի կողմից որևէ դատախազի առնչությամբ սոցիալական ապահովության օրենսդրության դրույթների կիրառման արդյունքում վարչական ակտ ընդունելը դասական իմաստով հանդիսանում է վարչարարություն: Այդպիսի դեպքերում դատախազը հանդես է գալիս ոչ թե որպես բացառապես դատախազին վերապահված սահմանադրական լիազորություններ իրականացնող, այլ օրենսդրությամբ վերապահված կարգով վարչարարություն իրականացնող պաշտոնատար անձ:

Ընդհանրապես, սահմանադրական կարգավիճակ ունեցող պետական մարմիններին և դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես օրինակ՝ դատախազներին, դատավորներին, պատգամավորներին և այլն, այնքան էլ բնորոշ չէ վարչարարության գործառույթը, ավելին, լայն շրջանակներով այն իրականացնելու դեպքում ոչ միայն տվյալ պաշտոնատար անձը զրկվում է իր մասնագիտական ու քաղաքական գործունե-

ությունը լիարժեք որակով կատարելու հնարավորությունից, այլև հաճախ հայտնվում է իրավական անհարկի բարդ ու հակասական իրավիճակներում: Մասնավորապես, չի կարող հիմնավորված համարվել Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի նախագահին այնպիսի վարչարարություն իրականացնելու լիազորությամբ օժտելը (դատական ծառայողներին աշխատանքի նշանակել, ազատել պաշտոնից, կարգապահական պատասխանատվության ենթարկել, դասային աստիճաններ շնորհել և այլն), որոնց արդյունքում ընդունված վարչական ակտերը կարող են հետագայում վիճարկվել դատական կարգով: Դա է պատճառը, որ այդպիսի մարմիններին և դրանց պաշտոնատար անձանց խիստ ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում է միայն հիմնավորված համարվում վարչարարության լիազորությամբ օժտելը:

Միաժամանակ, գործող օրենսդրության վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ վերը նշված տրամաբանությունը չի պահպանվել գրեթե բոլոր հիշյալ բնույթի պետական մարմինների համակարգի առնչությամբ: Այսպես, օրինակ, անհասկանալի է, թե ի՞նչ տրամաբանությամբ է վճռաբեկ դատարանի նախագահին վերապահվել դատական դպրոցի կառավարման խորհրդի անդամ նշանակելու լիազորություն կամ ինչո՞ւ է պահուստային ֆոնդից հատկացումներ կատարելու լիազորությունը վերապահվել ոչ թե աշխատակազմի ղեկավարին, այլ գլխավոր դատախազին և այլն (համապատասխանաբար՝ Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի 177-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ և «Դատախազության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 63-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Ընդ որում, տվյալ դեպքում վերլուծության նյութը սոսկ գործող օրենսդրական ակտերն են, սակայն այդ կառույցների կողմից տարբեր հիմնավորումներով ներկայացված նախագծերի³ ուսումնասի-

³ Նշված կառույցների կողմից մշակված և դրանց նախաձեռնությամբ շրջանառության մեջ դրված նախագծերին անդրադառնալով տրամաբանական է այնքանով, որ դրանք հնարավորություն են տալիս առավել համարժեք պատկերացում կազմել գերատեսչական շահերով ուղղորդվելու երևույթի մասին:

րությունը էլ ավելի մտահոգիչ է: Անհարկի մեծ քանակի են հասնում մասնավորապես, դատական դեպարտամենտի կողմից 2007-2008թթ. մշակված և շրջանառության մեջ դրված այնպիսի օրենսդրական ակտերի նախագծերը, որոնցում Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի նախագահին փորձ էր արվում վերապահել ակնհայտ անհիմն լայն վարչարարություն իրականացնելու (օրինակ, դատական կարգադրիչներին դասային աստիճաններ շնորհելու, նրանց խրախուսելու և կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու և այլն) կարգավիճակ:

Անդրադառնալով վարչական վարույթի և վարչարարության հարաբերակցության հարցին, հարկ է նկատել, որ Օրենքի իմաստով⁴ այդ ինստիտուտները փոխհարաբերվում են միմյանց այնպես, ինչպես մասը և ամբողջը, որի դեպքում վարչարարությունն առավել լայն իմաստ ունի: Վարչական վարույթը վարչարարության սոսկ այն մասն է, որն ուղղված է վարչական ակտ ընդունելուն, մինչդեռ վարչարարությունը, ինչպես արդեն ասվեց, կարող է արտահայտվել նաև այնպիսի գործողությամբ կամ անգործությամբ, որոնք անձանց համար առաջացնում են փաստական հետևանքներ:

Ինչպես արդեն նշել ենք նախորդ գլխում, վարչական իրավունքի տեսությունում և վարչական իրավունքի ճյուղային օրենսդրությունում իրավամբ վարչական վարույթն օգտագործվում է ավելի լայն իմաստով, քան՝ վարչարարությունը, ուստի մեր բոլոր վերլուծությունների արդյունքները ներկայացնելիս, հատուկ կանդրադառնանք այս հանգամանքին և յուրաքանչյուր դեպքում կշեշտենք, թե տվյալ դեպքում իրավական պարզաբանումներ ներկայացնելիս իրավունքի որ աղբյուրն ենք հիմք ընդունում:

⁴ Տվյալ դեպքում նկատի ունենք հիշյալ օրենքի 3-րդ և 19-րդ հոդվածներում վարչարարության և վարչական վարույթի բնորոշման վերաբերյալ ամրագրված դրույթները:

§ 3. Վարչական վարույթի և վարչարարության հիմնարար սկզբունքները

Վարչական վարույթի և վարչարարության հիմնարար սկզբունքները համակարգված տեսքով սահմանված են Օրենքի «Վարչարարության հիմնարար սկզբունքները» վերտառությամբ 2-րդ գլխի 4-12-րդ հոդվածներով: Հիշյալ սկզբունքների հիմքում ընկած են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության՝ պետական կառավարմանն առնչվող հիմնադրույթները:

Ինչպես արդեն նշեցինք, այս սկզբունքները կիրառելի են վարչական վարույթի յուրաքանչյուր տեսակի դեպքում, իսկ վարույթի առանձին տեսակների մասին օրենքները չեն կարող որևէ կերպ սահմանափակել դրանք:

Հաշվի առնելով, որ այս պարագրաֆն անմիջականորեն վերաբերում է սկզբունքներին, վերը նշված հիմնավորումներին հավելենք արդեն բացառապես սկզբունքների կիրառական նշանակությամբ վերաբերող լրացուցիչ փաստարկներ: Նախ, իրավական սկզբունքները բխում են Սահմանադրության հիմնադրույթներից և չեն կարող վերանայվել ընթացիկ այլ օրենսդրական ակտերով: Բուն Օրենքով հիմնարար սկզբունքները ներկայացված են առանց վերապահումների, այսինքն՝ դրանք ամրագրված չեն որպես սոսկ տվյալ օրենքի իմաստով օգտագործվող եզրույթներ: Բացի այդ, սկզբունքների ներքին տրամաբանությունն այնքան կոտ ու միաժամանակ ճկուն է, որ դրանցում արդեն իսկ նախատեսված են բոլոր հնարավոր նախապայմանները: Այսինքն, ընթացիկ օրենքներով որևէ առանձնահատկություն սահմանելը ոչ միայն իրավաչափ չէ, այլև տրամաբանական չէ: Ինչևէ, այս հարցադրմանը կանոնադառնա՞նք կոնկրետ սկզբունքները ներկայացնելիս:

Օրենքի առավելություններից մեկն այն է, որ թերևս առաջին անգամ մեկ օրենսդրական ակտում համակարգված տեսքով ամրագրվել են վարչարարության բոլոր հիմնարար սկզբունքները: Ընդ որում, դրանք

կոչվում են «հիմնարար», որովհետև իրենց իրավական ու կիրառական նշանակությամբ հիրավի հանդիսանում են վարչարարության հիմնադրույթներ և կանխորոշում են մյուս իրավական լուծումների, այդ թվում՝ սկզբունքների ներքին բովանդակությունն ու ուղղվածությունը:

Վարչարարության հիմնարար սկզբունքները ձևավորվել են երկարատև գործընթացների արդյունքում: Այդ նկատառումով դրանք մասամբ կարող են թվալ ոչ այնքան արդիական, հատկապես հաշվի առնելով այն փաստարկը, որ անձանցից պահանջվող տարաբնույթ փաստաթղթերի պահանջն աստիճանաբար նվազելու է՝ էլեկտրոնային կառավարման համակարգի ներդրմանը զուգընթաց: Սակայն, կարծում ենք, նույնիսկ այդ պարագայում ստորև ներկայացված սկզբունքների արդիականությունը չի բացառվում: Վերջին հաշվով, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ և վարչական մարմին փոխհարաբերությունների շրջանակը չի սահմանափակվում միայն փաստաթղթեր կամ այլ տվյալներ ներկայացնելու շրջանակով:

Օրինականությունը: Օրինականության սկզբունքը հիրավի համարվում է սկզբունքների սկզբունք, քանի որ մյուս սկզբունքները, ամրագրված լինելով օրենքով, արդեն իսկ դառնում են օրինականության սկզբունքի բաղադրիչ մաս:

Գործող օրենսդրությունում այս սկզբունքը ամրագրված է որպես օրենքների պահանջների կատարման պարտավորություն: Երբեմն էլ այս դրույթը լրացվում է օրենքի գերակայությունն ընդգծող որևէ դրույթով: Բացառություն չէ նաև Օրենքը, որի 4-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Վարչական մարմինները պարտավոր են հետևել օրենքների պահպանմանը:

2. Վարչական մարմինների լիազորությունները սահմանվում են օրենքով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ իրավական այլ ակտերով»:

Սակայն իրավունքի տեսությունը, իրավամբ, առաջադրում է օրինականության սկզբունքի առավել ընդգրկուն բովանդակություն, մասնավորապես օրինականության սկզբունքը մեկնաբանվում է որ-

պես նվազագույնը հետևյալ տարրերի միաժամանակյա ամբողջություն՝ ա) իրավունքի գերակայության սկզբունքին և բացառապես ժողովրդավարության չափանիշներին համահունչ օրենսդրության առկայություն, բ) հիշյալ բնույթի օրենսդրության կատարման պահանջ և գ) օրենսդրության պահանջների կատարման իրավական և կազմակերպական երաշխիքների առկայություն:

Այլ կերպ ասած, օրինականության սկզբունքի ներքին տրամաբանությունը հիմնված է ոչ այնքան օրենքի գերակայության, ինչպես երբեմն սխալմամբ ներկայացվում է, այլ իրավունքի գերակայության վրա: Այլ կերպ ասած, առանց իրավունքի գերակայության, օրենքի գերակայությունը ոչ միայն կդառնա ինքնանպատակ, այլև կհակասի Սահմանադրության 1-ին հոդվածով ամրագրված իրավական պետության գաղափարին:

Հարկ է նաև անդրադառնալ վերը նշված հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված այն դրույթին, ըստ որի վարչական մարմինների լիազորությունները սահմանվում են օրենքով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ իրավական այլ ակտերով: Տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ իրավական այլ ակտերով վարչական մարմիններին օրենքով կարող են վերապահվել միայն այնպիսի լիազորություններ, որոնք չեն առնչվում Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածով ամրագրված հարցերին: Դրանք այն հարցերն են, որոնք բացառապես կարող են սահմանվել օրենքով: Օրինակ, վարչական մարմինն չի կարող, օրենքով նախատեսված դեպքերում անգամ, այլ իրավական ակտով վերապահվել իրավաբանական անձանց, ձեռնարկատիրությանը զբաղվող ֆիզիկական անձանց գործունեության նկատմամբ հսկողություն կամ վերահսկողություն իրականացնելու լիազորություն:

Ի դեպ, օրինականության սկզբունքի խախտում չեն կարող համարվել բոլոր այն գործողությունները (անգործությունը), որոնք կատարվում են ծայրահեղ անհրաժեշտության կամ անհրաժեշտ պաշտպանության իրավիճակում: Արտաքուստ այդ իրավիճակներում գտնվող իրավունքի սուբյեկտները կարծես խախտում են օրենսդրությունը, սա-

կայն հենց օրենսդրությամբ են վերապահված այդպիսի իրավիճակներում համընդհանուր կանոններից շեղվելու իրավաչափ հիմքերը:

Ճևական պահանջները չարաշահելու արգելքը: Սա չափազանց կարևոր սկզբունք է և ունի կիրառական մեծ նշանակություն. գործնականում վարչարարություն իրականացնելիս ձևական պահանջների պահպանման պատրվակով հաճախ են ստեղծվում բյուրոկրատական անհարկի քաշքշուկներ: Որպես կանոն, դրանք ուղեկցվում են կոռուպցիոն ռիսկերով, քանզի անհարկի ձգձգումներով հաճախ պաշտոնյաները կաշառելու ակնարկ են անում:

Միաժամանակ այս սկզբունքը, մեր խորին համոզմամբ, անհրաժեշտ խորությամբ բացահայտված չէ, քանզի դեռևս տրված չէ այնպիսի հասկացությունների մեկնաբանությունը, ինչպիսիք են «ձևական պահանջները», «պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված լինելը» և այլն: Ընդ որում, խոսքը Օրենքի 5-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթների մասին է. «Վարչարարություն իրականացնելիս վարչական մարմնին արգելվում է միայն ձևական պահանջների պահպանման նպատակով անձանց ծանրաբեռնել պարտականություններով կամ մերժել նրանց որևէ իրավունք տրամադրելը, եթե նրանց վրա դրված պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված են»:

Այսպիսով, ձևական պահանջները ոչ թե ընդհանրապես անտեսված են, այլ դրանցով առաջնորդվելն է արգելված այն դեպքում, երբ անձինք բովանդակային առումով իրենց պարտականությունները կատարած են լինում: Այլ կերպ ասած, ձևական պահանջները պարտադիր են այնչափով և այն դեպքում, որչափով և երբ դրանք հնարավորություն են տալիս արձանագրելու պարտականությունների կատարման փաստը:

Ինչ վերաբերում է «ձևական պահանջ» հասկացության բովանդակությանը, ապա վերջինիս շրջանակները հստակ պատկերացնելու համար հարկ է նկատի ունենալ, որ ոչ մի պարագայում ձևական չեն կարող համարվել այն պահանջները, որոնք ներկայացվում են վարչական վարույթին ու վարչարարությանը և որոնց անտեսումը կարող է

նրանց գործողությունների արդյունքները ոչ իրավաչափ ճանաչելու հիմք հանդիսանալ: Վերջին հաշվով, նկատենք, որ անձանց ներկայացվող պահանջները երբեմն նույնական են վարչական վարույթին ու վարչարարությանը ներկայացվող պահանջներին: Օրինակ՝ գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջների մեծ մասը չի կարող կատարվել, եթե դրանում թերանան մասն աշխատանքի, որոնց դիմումի հիման վրա է հարուցվել վարույթը: Այսպես, գրավոր վարչական ակտում անհրաժեշտ է ամրագրել բոլոր էական փաստական և իրավաբանական հանգամանքները, որոնք վարչական մարմնին հիմք են տալիս ընդունելու համապատասխան որոշում: Այդ փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տեղեկատվությունը ներկայացնելու պարտականությունը հաճախ դրված է անձանց վրա, ուստի որևէ կերպ այդպիսի տեղեկատվության բացակայությունը կամ էական թերությունը չի կարող համարվել ձևական պահանջ, քանի որ դրա անտեսման արդյունքում վարչական ակտը կճանաչվի ոչ իրավաչափ, ինչը երբեմն կարող է ուղեկցվել հենց անձի իրավունքների ոտնահարմամբ:

Այսպիսով, ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը պետք է բացառապես բխի անձի շահերից, ոչ թե վատթարացնի վերջինիս վիճակը:

Կարծում ենք, առավել պարզ է պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված լինելու հարցը: Պարտականությունները բովանդակային առումով կարող են կատարված համարվել, եթե վարչարարության կամ վարչական վարույթին ներկայացվող պահանջները սպառնիչ կատարված են և առկա են բավարար հիմքեր՝ որոշում կայացնելու կամ համապատասխան գործողություն իրականացնելու համար:

Ասվածը մեկ անգամ ևս հիմք է տալիս եզրահանգելու, որ սկզբունքային նշանակություն ունի մասն վարչական մարմինների կողմից ձևական պահանջների խախտմամբ ընդունված իրավական ակտերի իրավաչափության հարցը: Ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը բնավ բավարար հիմք չէ, որպեսզի, օրինակ, այդ պահանջ-

ների անտեսմամբ ընդունված վարչական ակտը չճանաչվի ոչ իրավաչափ: Այլ կերպ ասած, Օրենքը բովանդակում է ներքին հակասություն. մի կողմից՝ ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը հարկադրում է վարչական մարմիններին անտեսելու դրանց անհրաժեշտությունը, մյուս կողմից՝ դրանց անտեսումը կարող է իրավական ակտի յուրովի մեկնաբանության արդյունքում հանգեցնել վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելուն:

Նկատենք մաս, որ քաղաքացիական և վարչական դատավարությունում ընդունված է բոլորովին այլ չափանիշ, մասնավորապես սոսկ ձևական պահանջների խախտմամբ, ըստ էության, ճիշտ դատական ակտը չի կարող բեկանվել: Կարծում եմ, որ նույն այս չափանիշի կիրառումը առավել տրամաբանական կլինի հենց վարչարարության դեպքում:

Հայեցողական լիազորությունները սահմանափակելը: Ի տարբերություն մյուս սկզբունքների, այս սկզբունքի իրավական բաղադրատարրերի մեկնաբանությունը տրված է մաս օրենքով: Այսպես, Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով, նախ, տրվում է հայեցողական լիազորության բնորոշումը. «Հայեցողական լիազորությունն օրենքով վարչական մարմնին վերապահված իրավունք է ընտրելու մի քանի հնարավոր իրավաչափ լուծումներից մեկը»:

Նույն հոդվածի հաջորդ մասով օրենսդիրն արդեն ամրագրում է այն շրջանակները, որոնք սահմանափակում են հայեցողական լիազորությունները. «Հայեցողական լիազորություն իրականացնելիս վարչական մարմինը պարտավոր է առաջնորդվել մարդու և քաղաքացու՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ, նրանց իրավահավասարության, վարչարարության իրականացման համաչափության և կամայականության արգելքի սկզբունքներով, ինչպես նաև հետապնդել օրենքով կանխորոշված այլ նպատակներ»:

Ընդհանրապես հայեցողական լիազորությունների առնչությամբ

ձևավորվել է անհարկի բացասական դիրքորոշում, ինչը, կարծում են, դիվենտան մոտեցման արդյունք է: Հայեցողական լիազորությունն ինքնին բացասական երևույթ չէ, ավելին՝ այն հնարավորություն է տալիս վարչական մարմիններին գործելու առավել ճկուն ու ստեղծագործական ոճով, բացահայտելու պաշտոնյաների մասնագիտական ու գործնական ունակությունները, բարձրացնելու նրանց պատասխանատվությունը և այլն: Բացասականը տվյալ դեպքում այդ լիազորությունների չարաշահումն է, և սահմանափակումները բացառապես միտված են դրանց չեզոքացմանը:

Այս տեսանկյունից պարզունակ են այն դատողությունները, ըստ որոնց պետք է հայեցողական լիազորությունները անվերապահորեն հասցնել նվազագույնի, որովհետև դրանք ինքնին անխուսափելիորեն կոռուպցիոն ռիսկ են պարունակում:

Հաստատապես կարելի է պնդել, որ վերը նշված սահմանափակումների պարագայում հայեցողական լիազորությունը ձեռք է բերում հարաբերական բնույթ, ինչը ողջունելի է, քանի որ բացարձակ հայեցողական լիազորությունը ոչ միայն հղի է կամայականությունների վտանգով, այլև նվազեցնում է արդյունավետ վարչարարություն իրականացնելու հնարավորությունը:

Կամայականության արգելքը: Կամայականության սկզբունքը սերտորեն փոխկապակցված է նախորդ սկզբունքի հետ և լրացնում է այն: Կամայականության արգելքի տակ նկատի է առնվում հետևյալը. «Վարչական մարմիններին արգելվում է անհավասար մոտեցում ցուցաբերել միատեսակ փաստական հանգամանքների նկատմամբ, եթե առկա չէ դրանց տարբերակման որևէ հիմք: Վարչական մարմինները պարտավոր են անհատական մոտեցում ցուցաբերել էապես տարբեր փաստական հանգամանքների նկատմամբ» (Օրենքի 7-րդ հոդված):

Կամայականության արգելքի սկզբունքը պարտավորեցնում է հայեցողական լիազորություն իրականացնել միայն այն ձևով, ինչ ձևով այն արդեն իսկ իրականացվել է նախկինում միանման դեպքերում, այսինքն՝ նախապատվությունը տրվում է միանման դեպքերում միատե-

սակ ձևով լիազորություն իրականացնելուն, ինչը իրավահավասարության կարևորագույն իրավական երաշխիք է: Անընդունելի և իրավաչափ չէ այնպիսի վարչարարությունը, որի դեպքում հայեցողական (և ոչ միայն) լիազորությունը բացահայտ իրականացվում է խիստ ընտրանքային սկզբունքով՝ կախված կոնկրետ անձի ինքնությունից:

Տարբեր ձևերով հայեցողական լիազորություն իրականացնելը ոմանց կարծիքով ինքնին չի կարող դիտվել օրինականության սկզբունքի խախտում, սակայն, կարծում ենք, դա հիմնավորված մոտեցում չէ, քանի որ կամայականության արգելքը, ամրագրված լինելով որպես օրենքի պահանջ, արդեն իսկ ներառվում է օրինականության սկզբունքով:

Նշված կանոնից թույլատրվում է միայն մեկ բացառություն. «Վարչական մարմինն այդ սահմանափակումից կարող է հրաժարվել, եթե գերակա շահի առկայության պատճառով նա հետազայում մտադիր է մշտապես ընդունել մեկ այլ հայեցողական որոշում»: Ըստ էության, սա հարաբերական բացառություն է, քանի որ այն դարձյալ վարչական մարմնից պահանջում է իրականացնել միատեսակ վարչարարություն:

Այսպիսով, օրենսդիրը կամայականությանը, որը հիմնականում լայն կիրառում է ունեցել քաղաքական և հրապարակախոսական փաստաթղթերում և աղբյուրներում, տվել է իրավական նշանակություն և բնորոշում, մասնավորապես այդպիսին է համարվում միատեսակ դեպքերում, կախված անձանց ինքնությունից, տարբերակված ձևով հայեցողական լիազորություն իրականացնելը:

Վարչարարության համաչափությունը: Այս սկզբունքի օրենսդրական բնորոշումը հետևյալն է. «Վարչարարությունը պետք է ուղղված լինի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և օրենքներով հետապնդվող նպատակին, և դրան հասնելու միջոցները պետք է լինեն պիտանի, անհրաժեշտ և չափավոր» (Օրենքի 8-րդ հոդված):

Այս սկզբունքից բխում է, որ վարչարարություն իրականացնելիս յուրաքանչյուր միջոց պետք է ուղեկցվի բացառապես այնպիսի վերա-

պահումներով, որոնք թելադրված կլինեն դրա պիտանիության, անհրաժեշտության և չափավորության պահանջներով: Այլ կերպ ասած, վարչարարություն իրականացնելիս վարչական մարմինը կարող է սահմանափակել անձանց իրավունքները միայն այն շրջանակներում և հիմքերով, որոնք նախատեսված են Սահմանադրության 43-րդ հոդվածով: Բացի այդ, Սահմանադրությամբ և օրենքով նախատեսված նպատակներին հասնելու համար վարչական մարմինը պարտավոր է նախապատվությունը բացառապես տալ այնպիսի միջոցների, որոնք համահունչ են տվյալ իրավիճակին, չեն հանգեցնի անհարկի բացասական հետևանքների, այդ թվում՝ անձանց իրավունքների անհիմն ոտնահարմանը և վարչական ռեսուրսների անտեղի կորստին:

Վարչարարության համաչափության սկզբունքի շրջանակներում գործելը կարող է վկայել ինչպես բարձր մասնագիտական պատրաստվածության, այնպես էլ վարչական մարմինների համակարգում անհրաժեշտ բարոյահոգեբանական մթնոլորտի առկայության մասին:

Հիշյալ սկզբունքի խախտումները գնահատելը ևս բարդ խնդիր է, քանզի յուրաքանչյուր դեպքում պետք է ցուցաբերվի անհատական մոտեցում, իրավիճակի համարժեք վերլուծություն և այլն: Ցավոք, նաև տեսական գրականության մեջ այս հարցը բավարար չափով ու խորությամբ չի դարձել քննարկման նյութ: Մասնավորապես տեղին չէ քրեաիրավական արարք թույլ տված անձանց նկատմամբ ոստիկանության կողմից կիրառվող դատավարական հարկադրանքի միջոցները դիտարկել իբրև վարչարարություն և փորձել դատողություններ անել իրավաչափության մասին:

Հարկ է նկատել, որ խոսքը բացառապես վարչարարություն իրականացնելիս կիրառվող միջոցների համաչափության մասին է: Օրինակ, եթե վարույթ իրականացնելիս անհրաժեշտ է պարզել տվյալ կազմակերպությունում աշխատակիցների փաստացի թվաքանակը, ապա դրա համար պետք է ընտրվեն այնպիսի միջոցներ, որոնք չուղեկցվեն բազմաթիվ տեսուչների կողմից աշխատակիցներից յուրաքանչյուրից անհիմն բացատրություններ վերցնելով, խնդրի հետ ան-

միջակաճ կապ չունեցող փաստաթղթերի ուսումնասիրությամբ ու փորձաքննությամբ և այլն:

Առավելագույնի սկզբունքը: Առավելագույնի սկզբունքը փոխկապակցված է վարչարարության բոլոր հոդվածների հետ և կազմում է միասնական համակարգ, սակայն վերջինիս կապը սերտ է, հատկապես, ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքի հետ: Առավելագույնի սկզբունքը իրավունքի տեսությունում ճանաչվում է որպես իրավունքի հիմնարար սկզբունք, ինչը համահունչ է հռոմեական իրավունքում ընդունված «a maiore ad minus» սկզբունքին: Օրենսդրության այդ սկզբունքը ամրագրված է հետևյալ կերպ.

«1. Վարչական մարմիններն իրավունք չունեն անձանցից պահանջել կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք արդեն իսկ կատարվել են այդ անձանց կողմից այլ գործողությունների շրջանակներում կամ էլ իրենց բովանդակությամբ ներառվում են կամ կառող են ներառվել այդ շրջանակներում:

2. Եթե անձանց կողմից վարչական մարմիններ ներկայացված փաստաթղթերը (տվյալները, տեղեկությունները) իրենց մեջ բովանդակային առումով ներառում են անհրաժեշտ այլ փաստաթղթերի բովանդակություն, ապա վերջիններս այլևս չեն կարող պահանջվել լրացուցիչ կամ առանձնացված ձևով:

3. Եթե վարչական մարմինների կողմից անձանց տրված թույլտվությունները բովանդակային առումով ներառում են այլ թույլտվություններ, ապա դրանք մույնպես համարվում են տրված» (Օրենքի 9-րդ հոդված):

Նկատի ունենալով, որ օրենսդիրը այս դեպքում բավականին հանգամանալից է ամրագրել նշված սկզբունքը, հավելենք միայն, որ խոսքը բնավ չի վերաբերում կոնկրետ վարչական մարմն ուղղված փաստաթղթերին: Իրավաչափ կարող է համարվել նաև այն փաստաթուղթը, որը բովանդակային առումով ուղղված է այլ վարչական մարմնի, սակայն պարունակում է տեղեկատվություն, որը վերաբերում է նաև տվյալ վարչական մարմնի կողմից իրականացվող վարույթին:

Հավաստիության կանխավարկածը: Հավաստիության կանխավարկածն առանձնանում է ակնհայտ մեծ գործնական նշանակությամբ: Ընդ որում, այդ սկզբունքի արժեքը նկատվում է բոլոր այն դեպքերում, երբ անձինք ներկայացնում են փաստաթղթեր, որոնց արժանահավատությունը պարզելու համար վարչական մարմիններից պահանջվում է որոշակի ջանքի ներդրում: Հավաստիության սկզբունքի համաձայն, անձի կողմից ներկայացված վարչարարությանն առնչվող ցանկացած տվյալ բոլոր դեպքերում համարվում է հավաստի, քանի դեռ վարչական մարմինը հակառակը չի ապացուցել:

Վարչական մարմինը չի կարող ներկայացված տվյալների հավաստիությունը պարզելու համար պահանջել այնպիսի փաստաթղթեր կամ լրացուցիչ տեղեկություններ, որոնք նախատեսված չեն օրենքով: Հիմնավոր կասկածի դեպքում վարչական մարմինն ինքն է պարտավոր իր միջոցներով ինքնուրույն միջոցներ ձեռնարկել տվյալների հավաստիությունը պարզելու համար:

Ցավոք, պետք է փաստել, որ գործնականում այս սկզբունքը դեռևս կիրառման անհրաժեշտ ծավալներ չի ապահովել: Մասնավորապես, ավանդաբար վարչական մարմինները, կասկածի տակ դնելով ներկայացված տվյալների հավաստիությունը, վարվում են ավելի պարզունակ տրամաբանությամբ. պարզապես անտեսում են ներկայացված տվյալը և առաջադրում իրենցը: Այսինքն, որպես կանոն, փորձ չի արվում պարզելու ներկայացված տվյալի հավաստիությունը, ինչպես նաև քննարկելու կեղծ տվյալներ ներկայացնելու համար անձին պատասխանատվություն ներկայացնելու հարցը:

Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ խոսքը վերաբերում է բացառապես այնպիսի փաստաթղթերին, որոնք նախատեսված են օրենսդրությամբ. անձը չի կարող սահմանված ձևի փաստաթղթի փոխարեն ներկայացնել կամայական որևէ տվյալ և ակնկալել, որ այն պետք է վարչական մարմինը դիտարկի որպես հավաստի:

Տնտեսավարությունը: Տնտեսավարության սկզբունքը փոխլրացնում է վարչարարության համաչափության սկզբունքին. «Վարչա-

կան մարմինն իր լիազորություններն իրականացնելիս պարտավոր է գործել այնպես, որպեսզի առանց իր լիազորությունների կատարմանը վնասելու՝ առավել սեղմ ժամկետում, առավել բարենպաստ արդյունքի հասնելու համար ապահովի իր տնօրինմանը հանձնված միջոցների առավել արդյունավետ օգտագործումը» (Օրենքի 11-րդ հոդված): Իհարկե, այս դեպքում խոսք չի գնում անձանց իրավունքների սահմանափակման մասին, սակայն չպետք է անտեսել, որ վարչական մարմինների տնտեսավար գործելաոճը անմիջականորեն շոշափում է անձանց նյութական շահերը, քանի որ վարույթի մասնակիցները սահմանված կարգով ստանձնում են վարչական ծախսերը փոխհատուցելու պարտականություն:

Վարչարարության տնտեսավարության սկզբունքը շոշափում է նաև հանրության շահերը, քանի որ անհիմն ու անհարկի ուռճացված ֆինանսական ու մարդկային ռեսուրսների ծախսերը խեղաթյուրում են ողջ ֆինանսատնտեսական համակարգը և վտանգում սոցիալական խնդիրների լուծումը:

Այս սկզբունքը ունի գործնական մեծ նշանակություն՝ նաև կառավարման արդյունավետության տեսանկյունից. անհիմն ծախսերն ու տարաբնույթ այլ ներդրումները վկայում են այն մասին, որ առնվազն բացակայում են արդյունավետ վարչարարություն իրականացնելու ունակությունները:

Վերջում հավելենք, որ հիշյալ սկզբունքները սպառնիչ չեն և չեն կարող արգելք հանդիսանալ վարչարարության այլ սկզբունքներ կիրառելու համար, որպիսի հանգամանքը նախատեսված է նաև Օրենքով (12-րդ հոդված):

§ 4. *Գործերի ենթակայությունը, վարչական մարմինների փոխօգնությունը*

Գործերի ենթակայությունը: Վարչական մարմիններին գործերի ենթակայությանն ու վարչական մարմինների փոխօգնությանն առնչվող

հարաբերությունները կարգավորված են Օրենքի «Գործերի ենթակայությունը վարչական մարմիններին, վարչական մարմինների փոխօգնությունը» վերտառությամբ 3-րդ գլխում զետեղված 13-18-րդ հոդվածներով:

Գործերի ենթակայությունը որոշվում է տարածքային, ինչպես նաև առարկայական հիմքերով, որոնցից յուրաքանչյուրը ևս ունի իր ենթահիմքերը (13-րդ հոդված): Մասնավորապես, տարածքային ենթակայության որոշման համար օրենսդիրը, կախված վարչարարությանն առնչվող կոնկրետ իրավահարաբերության բնույթից, իրավական նշանակություն է տալիս այնպիսի հանգամանքների, ինչպիսիք են՝ անշարժ գույքի գտնվելու վայրը, իրավաբանական անձի կամ անհատ ձեռներեցի գործունեության վայրը, անձի հաշվառման կամ մշտական բնակության վայրը և այլն:

Օրենսդիրը անդրադարձել է նաև այն իրավիճակին, երբ որևէ հարցի լուծումը միաժամանակ վերապահված է մի քանի վարչական մարմինների իրավասությանը. այս դեպքում իրավասու է համարվում այն մարմինը, որին դիմել է անձը կամ որի նախաձեռնությամբ պետք է լուծվի այդ հարցը:

Ի դեպ, չպետք է կարծել, թե նշված իրավիճակը պայմանավորված է անկատար օրենսդրությամբ, մասնավորապես միմյանց կրկնող կամ միմյանց հակասող իրավական ակտերի առկայությամբ: Վերջին հաշվով չի բացառվում, որ, զուտ փաստական հանգամանքների բերումով, միևնույն վարչական գործը միաժամանակ ենթակա լինի մի քանի վարչական մարմինների: Օրինակ, նշված 13-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Իրավաբանական անձին կամ անհատ ձեռնարկատիրոջը որևէ իրավունք վերապահելը կամ նրա վրա որևէ պարտականություն դնելը վերապահվում է այն վարչական մարմնի իրավասությանը, որի տարածքում իր գործունեությունն իրականացնում է իրավաբանական անձը կամ անհատ ձեռնարկատերը»: Ավելի քան ակնհայտ է, որ միևնույն իրավաբանական անձը հաճախ կարող է գործունեություն իրականացնել մի քանի վարչա-

կան մարմինների տարածքում:

Գործերի ենթակայության կանոններից շեղումներ են թույլատրվում անմիջականորեն սպառնացող վտանգի կամ վնասի առաջացման դեպքում: Մասնավորապես, այդ իրավիճակում իրավասու է համարվում այն վարչական մարմինը, որի տարածքում առաջացել է այդ իրավիճակներով պայմանավորված գործողություններ կատարելու կամ որոշումներ ընդունելու անհրաժեշտությունը, իսկ անհնարինության դեպքում իրավասու է համարվում այն վարչական մարմինը, որի տարածքին հարում է այդ տարածքը, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Վարչարարության հատուկ օրենքներով կարող են սահմանվել Օրենքով ամրագրված կանոններից տարբերվող այլ կանոններ:

Գործերի առարկայական ենթակայության հարցը Օրենքով կանոնակարգված է ընդհանուր գծերով. «Վարչական մարմիններին գործերի առարկայական ենթակայության հարցը լուծվում է այդ գործերում արծարծվող փաստական հանգամանքներին վերաբերող օրենքներով» (14-րդ հոդված): Սա նշանակում է, որ առարկայական ենթակայությանն առնչվող հարցերը կոնկրետ կարգավորվում են վարչարարության հատուկ օրենքներով:

Վարչական մարմինների փոխօգնությունը: Այս ինստիտուտի առնչությամբ օրենսդրությամբ կարգավորված են հետևյալ հարցերը՝ փոխօգնության համար դիմելու և փոխօգնություն տրամադրելու ընթացակարգը, փոխօգնություն չտրամադրելու հիմքերը, փոխօգնության կարգով ձեռնարկվող միջոցների իրավաչափությունը և այլն:

Նախ, Օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական մարմինները իրենց լիազորությունները իրականացնելու համար պարտավոր են միմյանց տրամադրել փոխօգնություն: ռսքը տվյալ դեպքում, բնականաբար, բացառապես այն վարչական մարմինների մասին է, որոնք միմյանց նկատմամբ ենթակայական հարաբերությունների մեջ չեն գտնվում: Վարչական ենթակայության մեջ գտնվող վարչական մարմինների փոխհարաբերության շրջանակներում միմյանց տվյալներ

կամ տեղեկություններ տրամադրելը, ինչպես նաև ցանկացած այլ աջակցություն որևէ կերպ չի կարող Օրենքի իմաստով դիտարկվել որպես փոխադարձ օգնություն, քանզի դրանք իրականացվում են ոչ թե դիմումի, այլ կոնկրետ հանձնարարության հիման վրա: Ընդ որում, տարբեր են նաև հրաժարման հիմքերը. եթե փոխօգնության դեպքում իրավական նշանակություն է տրվում ոչ միայն ձեռնարկվելիք միջոցների իրավաչափությանը, այլև արդյունավետությանը, ապա ենթակայական հարաբերությունների մեջ գտնվող վարչական մարմինների պարագայում հանձնարարությունը կատարելուց հրաժարվելու հիմք կարող է լինել միայն դրա ոչ իրավաչափ լինելը:

Նկատենք, որ Օրենքում օգտագործված «իրենց լիազորություններն իրականացնելիս» արտահայտությունը այնքան էլ հաջողված չէ: Նախ, Օրենքը բացառապես վերաբերում է վարչարարության ու վարչական վարույթի ինստիտուտների իրավական կարգավորմանը, մինչդեռ այդ ինստիտուտները միայն մասամբ են վերաբերում վարչական մարմիններին լիազորություններին: Բացի այդ, փոխօգնության ինստիտուտը հավասարապես վերաբերում է ինչպես վարչարարությանն ու վարչական վարույթին, այնպես էլ վարչական մարմնի այլ լիազորություններին: Սա մեկ անգամ ևս վկայում է այն մասին, որ «վարչարարություն» հասկացությունը գիտագործնական կտրվածքով ունի երկու իմաստ (լայն և նեղ), ինչն անտեսվել է Օրենքում: Ինչևէ, համեմատական ու համակարգային վերլուծությունը բերում է այն եզրահանգման, որ տվյալ դեպքում պետք է նկատի ունենալ վարչական մարմնի բոլոր լիազորությունները:

Փոխօգնության համար վարչական մարմինը կարող է դիմել ինչպես այն դեպքում, երբ իրավասու չէ ինքնուրույն ձեռք բերելու կոնկրետ հայցվող տվյալները կամ տեղեկատվությունը, այնպես էլ այն դեպքում, երբ օժտված է այդպիսի իրավասությամբ, սակայն փոխօգնության պարագայում մյուս վարչական մարմինը այդ տվյալները կամ տեղեկատվությունը կարող է ձեռք բերել առավել նվազ ջանքերի գործադրմամբ: Փոխօգնության ինստիտուտը բխում է, հատկա-

պես, տնտեսավարության սկզբունքից:

Փոխօգնության համար դիմելը չպետք է որևէ կերպ դրսևորվող չարաշահումների հնարավորություն տա և հանգեցնի վարչարարության արդյունավետության ու պատասխանատվության նվազմանը: Բացի այդ, եթե փոխօգնության տրամադրումը մտնում է մի քանի վարչական մարմինների իրավասության մեջ, ապա հայտը ներկայացվում է այն մարմնին, որը դիմողի կարծիքով առավել արդյունավետ, սեղմ ժամկետում և նվազագույն ջանքերի գործադրմամբ կտրամադրի անհրաժեշտ փոխօգնություն (Օրենքի 16-րդ հոդված):

Ի դեպ, օրենսդիրը իրավամբ բավարարվել է «սեղմ ժամկետ» սահմանելով, առանց որոշակիացնելու այն: Այդ մոտեցման իրավաչափությունը պայմանավորված է վարչարարության գործընթացների բազմաբնույթ դրսևորումներով, որպիսի պարագայում պարզապես տրամաբանական չի լինի կոնկրետ ժամկետ սահմանելը: Ինչ վերաբերում է «սեղմ ժամկետ» ձևակերպմանը, ապա իրավակիրառ պրակտիկայում և իրավունքի տեսությունում այն թերևս մեկնաբանվում է որպես ողջամիտ ժամկետ, որը գնահատելիս հարկ կլինի հաշվի առնել կոնկրետ ձեռնարկվելիք միջոցի բնույթը:

Բոլոր դեպքերում ժամկետի հարցն ունի կարևոր իրավական նշանակություն, քանի որ սահմանված ժամկետների խախտմամբ իրականացված վարչարարությունը կարող է համարվել ոչ իրավաչափ՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով հանդերձ: Նման դեպքերում տրամաբանական է, որպեսզի փոխօգնություն տրամադրող վարչական մարմինը, հաշվի առնելով տվյալ վարչարարության համար նախատեսված ընդհանուր ժամկետները, փորձի օգնությունը տրամադրել այնպիսի ժամկետներում, որոնք հնարավորություն կտան դիմող վարչական մարմնին սահմանված ժամկետների շրջանակներում ավարտել վարչարարությունը: Հակառակ դեպքում վարչական մարմինը պարտավոր է իրազեկել նախատեսված ժամկետում հայցվող միջոցը կատարելու անհնարինության վերաբերյալ:

Վերջին հանգամանքն օրենսդրական կարգավորում չի ստացել,

սակայն դա բխում է փոխօգնության ընդհանուր տրամաբանությունից: Օրենքով կարգավորված է մեկ այլ իրավիճակ. վարչական մարմինը իրավունք ունի չտրամադրել փոխօգնությունը, եթե այն տրամադրելու համար պետք է գործադրի ոչ համարժեք ջանքեր: Այս դեպքում վարչական մարմինը մերժում է փոխօգնության տրամադրումը և 3-օրյա ժամկետում իրազեկում դիմող վարչական մարմնին: Այս իրավիճակը տարբերվում է մեր կողմից նշված նախորդից նրանով, որ այս դեպքում խոսքը ոչ թե անհնարինության, այլ սոսկ ոչ համարժեք ջանքեր գործադրելու մասին է:

Փոխօգնության տրամադրման մերժման հիմքերը պայմանավորված են վարչարարության բնականոն ընթացքի ապահովմամբ: Վերջիններս, ըստ իրենց իրավական նշանակության, բաժանվում են երկու խմբի. հիմքերի մի մասը միանշանակ բացառում է փոխօգնության տրամադրումը, իսկ մյուս մասը մերժման վերաբերյալ որոշում կայացնելը թողնում է վարչական մարմնի հայեցողությանը, քանզի դրանք առնչվում են գնահատման ոլորտին: Մասնավորապես, Օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, փոխօգնություն չի կարող տրամադրվել, եթե՝ «ա) հայցվող վարչական մարմնի համար ակնհայտ է փոխօգնության կարգով ձեռնարկվելիք միջոցների ոչ իրավաչափ լինելը. բ) փոխօգնություն տրամադրելու համար անհրաժեշտ գործողությունների կատարումը չի մտնում հայցվող վարչական մարմնի իրավասության մեջ. գ) փոխօգնություն տրամադրելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը (տվյալները, տեղեկությունները) դասվում են օրենքով պահպանվող գաղտնիքների շարքին, և հայցող վարչական մարմնին դրանց տրամադրելը՝ նույնիսկ տրամադրման գաղտնիությունն ապահովող եղանակով, արգելվում է օրենքով»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված են այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում վարչական մարմինն ինքն է իր հայեցողությամբ որոշում փոխօգնություն տրամադրելու հարցը. «ա) որևէ այլ վարչական մարմին, քան ինքն է, փոխօգնությունը կարող է տրամադրել էապես ավելի նվազ ջանքերի գործադրմամբ. բ) փոխօգնություն

տրամադրելու համար պետք է գործադրի դրան ոչ համարժեք ջանքեր. գ) փոխօգնության տրամադրումը կարող է էապես խոչընդոտել սեփական լիազորությունների իրականացմանը»:

Ինչպես արդեն նշվեց, մերժման մասին 3-օրյա ժամկետում իրագեկվում է փոխօգնություն հայցած վարչական մարմինը: Վերջինս կարող է մերժումը վիճարկել հայցվող վարչական մարմնի վերադաս մարմնում, ինչի առնչությամբ վերադաս վարչական մարմինը պարտավոր է սեղմ ժամկետում որոշում ընդունել:

Այժմ անդրադառնանք ձեռնարկվող միջոցների իրավաչափության հարցին, որն իր իրավական կարգավորումն է ստացել Օրենքի 18-րդ հոդվածով: Նկատենք, որ խոսքը ինչպես փոխօգնության կարգով կատարվելիք գործողության, այնպես էլ փոխօգնություն ցուցաբերելու իրավաչափության մասին է: Ընդ որում, առաջին դեպքում իրավաչափությունը որոշվում է հայցող վարչական մարմնին վերաբերող իրավական ակտերին համապատասխան, իսկ երկրորդ դեպքում՝ հայցվող վարչական մարմնին վերաբերող իրավական ակտերին համապատասխան:

Փոխօգնության կարգով ձեռնարկվելիք միջոցների իրավաչափության հարցի իրավական նշանակությունը, նախ, կայանում է դրանց համար պատասխանատվության կրողների շրջանակները հստակեցնելու մեջ. «Հայցող և հայցվող վարչական մարմինների հարաբերություններում հայցող վարչական մարմինը պատասխանատվություն է կրում փոխօգնության կարգով հայցվող միջոցների իրավաչափության համար: Հայցվող վարչական մարմինը պատասխանատվություն է կրում իր՝ փոխօգնության կարգով ձեռնարկած միջոցների իրավաչափության համար» (Օրենքի 18-րդ հոդված):

Այսպիսով, փոխօգնության հարաբերություններում պատասխանատվության բեռը բաշխելիս օրենսդիրը հիմք է ընդունել յուրաքանչյուր վարչական մարմնի դեպքում բացառապես իր գործողությունների համար պատասխանատվության սկզբունքը: Սա նշանակում է, որ ոչ իրավաչափ գործողություն կատարելու ակնկալիքով դիմում ներ-

կայացնելու դեպքում պատասխանատվություն է կրում ինչպես հայ-
ցող վարչական մարմինը, այնպես էլ հայցվող վարչական մարմինը,
եթե, իհարկե, վերջինս կատարում է այդ գործողությունը:

Պատասխանատվության այսպիսի կանոնակարգման նպատակն
է ոչ միայն պարզապես հստակեցնել ոչ իրավաչափ վարչարարու-
թյան համար պատասխանատու վարչական մարմինների շրջանակը
և պատասխանատվության հիմքերը, այլև բարձրացնել փոխօգնու-
թյան ինստիտուտի՝ մասնավորապես, և վարչարարության՝ ընդհան-
րապես, արդյունավետությունը, քանզի յուրաքանչյուր վարչական
մարմին անխուսափելիորեն ելակետ է ընդունում այն իրավական
պահանջը, որ ինչպես փոխօգնություն տրամադրելու վերաբերյալ
դիմումն անհիմն մերժելը, այնպես էլ, առանց այն պատշաճ քննար-
կելու, փոխօգնության տրամադրելու շրջանակներում ոչ իրավաչափ
գործողություններ կատարելն առաջացնում է համապատասխան
իրավական պատասխանատվություն:

Գլուխ 3. Վարչական վարույթի իրավական հիմքերը

§ 1. Վարչական վարույթի և վարչարարության սահմանադրական հիմնադրույթները

Վարչական վարույթի և վարչարարության սահմանադրական հիմնադրույթների հարցին անդրադառնալիս անհրաժեշտ է նկատել, որ դրանցում միշտ չէ, որ ուղղակիորեն ամրագրված են վարչական վարույթին կամ վարչարարությանն անմիջապես վերաբերող նորմեր, սակայն դրանցից բխում են այդ ինստիտուտների համար առանցքային ու հիմնարար նշանակություն ունեցող դրույթներ: Այսպիսի մոտեցումը միանգամայն իրավաչափ է, քանի որ յուրաքանչյուր պետության հիմնական օրենք ամրագրում է իրավական համակարգի հիմնադրույթները և խիստ անհրաժեշտ դեպքերում է միայն սահմանում կոնկրետ իրավունքի ճյուղին կամ ինստիտուտին վերաբերող հիմնադրույթներ:

Որպես կանոն, նկատելի են այն սահմանադրական դրույթները, որոնք անմիջականորեն և սպառիչ կարգավորում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները քրեական դատավարության ոլորտում, ինչը բացատրվում է այդ հարաբերություններում մարդկանց կարգավիճակի խոցելիության մեծ հավանականությամբ:

Սահմանադրության հիմնադրույթները համարժեք ընկալելու և արդեն «վարչական իրավունքի լեզվով» դրանք գործող օրենսդրությունում ամրագրելը չափազանց կարևոր գիտագործնական խնդիր է, որը լուծելու համար հարկ է հնարավորինս համալիր հետազոտության նյութ դարձնել ոչ միայն բուն Սահմանադրությունը, այլև վերջինիս իրավակիրառ պրակտիկան, այլապես միջազգային փորձից սոսկ հատվածաբար արված «քաղվածքները» բնավ չեն ծառայի իրենց բուն նպատակին:

Ինչևէ, ստորև փորձենք վերլուծել Սահմանադրության այն հիմնադրույթները, որոնցով պայմանավորված և կանխորոշված են ողջ վարչարարությունը և վարչական վարույթը: Համակարգված տեսքով

ներկայացնելու դեպքում հարկ կլինեն առանձնացնել Սահմանադրության հետևյալ հոդվածները՝

– 1-ին (Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն),

– 2-րդ (պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց միջոցով ժողովրդաիշխանության իրականացումը և իշխանության յուրացման արգելքը),

– 3-րդ (մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են, այդ իրավունքները և ազատությունները անմիջականորեն գործող իրավունք են, որոնցով սահմանափակվում է պետության գործունեությունը),

– 4-րդ (պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով),

– 6-րդ (Սահմանադրության նորմերը գործում են անմիջականորեն, նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունվում են Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով),

– 14.1-րդ (օրենքի առջև մարդիկ հավասար են),

– 18-րդ (յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների, ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք),

– 20-րդ (յուրաքանչյուր ոք իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք ունի),

– 23-րդ (յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որպեսզի հարգվի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքը),

– 27.1-րդ (պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և պաշտոնատար անձանց դիմելու կամ առաջարկություններ ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատասխան ստանալու

իրավունքը),

– 43-րդ և 44-րդ (իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման հիմքերը),

– 83.5-րդ (բացառապես Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով սահմանվող հարցերը):

Թվարկված հիմնադրույթները բնավ սպառնիչ չեն, պարզապես փորձ է արվել ներկայացնելու վարչական վարույթին ու վարչարարությանն առավել սերտորեն առնչվող սահմանադրական նորմերը: Սակայն, հասկանալի է, որ Սահմանադրության յուրաքանչյուր նորմ որոշակի չափով կողմնորոշիչ նշանակություն ունի վարչարարության իմստիտուտի համար:

Բոլոր այս հիմնադրույթները կողմնորոշիչ նշանակություն ունեն ոչ միայն վարչարարության վերաբերյալ օրենսդրության ձևավորման, այլև կոնկրետ ոլորտներում վարչարարություն իրականացնելու տեսանկյունից: Ընդ որում, սա նաև Սահմանադրության պահանջն է, քանի որ, ինչպես արդեն նշվեց, հիմնական օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն, Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն:

Վարչական մարմինները, այսպիսով, վարչարարություն իրականացնելիս չեն կարող Սահմանադրության նորմերի կիրառումը փոխկապակցել դրանց առնչվող օրենսդրական ակտերի առկայության հետ. անկախ այն հանգամանքից, թե սահմանադրական նորմի կատարումն ապահովելու համար օրենսդրական ակտ ընդունվել է, թե ոչ, միևնույն է, վարչական մարմինը պարտավոր է անմիջականորեն ղեկավարվել այդ նորմով:

Եթե օրենսդրական նորմի բացակայության պարագայում Սահմանադրության նորմի կիրառման հարցը գիտագործնական տեսանկյունից վիճահարույց չէ, ապա մույնը չի կարելի ասել այն դեպքերի առնչությամբ, երբ առկա է վարչարարությանն առնչվող հարցի իրավական կարգավորմանը նվիրված օրենսդրական ակտ, սակայն այն, վարչական մարմնի կարծիքով, հակասում է Սահմանադրությանը: Տվյալ

դեպքում առանցքային նշանակություն ունի հետևյալ հարցադրումը. սահմանադրական նորմի անմիջական գործելու հատկանիշը հիմք է, արդյոք, շրջանցելու այն օրենքը կամ օրենսդրական ակտը, որը, ըստ վարչական մարմնի դիրքորոշման, հակասում է Սահմանադրությանը:

Մեր կարծիքով, այս հարցադրմանը սպառնիչ պատասխան տալու համար պետք է ապահովել խնդրին առնչվող սահմանադրական նորմերի համալիր վերլուծություն, մասնավորապես, հարկ է նկատի ունենալ, որ խոսքը բնավ միայն իրավական ակտի սահմանադրականությանը չի վերաբերում: Իրավական էական արժեք ունի նաև իրավական ակտի սահմանադրականությունը որոշելու ընթացակարգին և իրավասությունն առնչվող հարցը: Վերջին հաշվով, Սահմանադրության նորմերն անմիջականորեն կիրառելու վերաբերյալ դրույթը չի կարող ձեռք բերել բացարձակ իմաստ, քանի որ այդ դեպքում ընդհանրապես ավելորդ կդառնա սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտը: Այլ կերպ ասած, Սահմանադրության նորմերի անմիջականորեն գործելու վերաբերյալ դրույթը բնավ չի նշանակում, որ յուրաքանչյուր վարչական մարմին իրավասու է իր հայեցողությամբ գնահատել օրենսդրական ակտերի սահմանադրականությունը և որոշելու՝ կատարել դրանք, թե ոչ: Այսպիսի մեկնաբանությունը, իրավունքի գերակայությունը ապահովելու քողի տակ, կարող է հանգեցնել պարզունակ, ընդ որում, որևէ պատասխանատվությամբ չուղեկցվող կամայականության:

Իհարկե, հարցադրումն ունի նաև այլ, ոչ պակաս կարևոր կողմեր. օրինակ՝ ինչպե՞ս պետք է վարվի վարչական մարմինը, եթե վերջինիս հայեցողությամբ կիրառման ենթակա իրավական նորմը ոչ միայն հակասահմանադրական է, այլև ակնհայտ ոչ իրավաչափ: Այս հարցի կապակցությամբ, թերևս, առավել հիմնավորված է թվում հետևյալ մոտեցումը. ակնհայտ ոչ իրավաչափ ակտը կատարելու համար պատասխանատու է ոչ միայն այդ ակտն ընդունող, այլև այն կատարող վարչական մարմինը: Սակայն, եթե խոսքը պարզապես իրավական ակտի սահմանադրականությանն է վերաբերում, ապա այդ առնչու-

թյամբ վարչական մարմնի կարծիքը հիմք չէ այն կատարելուց ձեռն-
պահ մնալու համար, այն պարզապես հիմք է սահմանված կարգով
սահմանադրական արդարադատություն հարուցելու համար:

Սահմանադրության վերը նշված կոնկրետ հիմնադրույթների
հանգամանալից վերլուծությանը մենք կանդրադառնանք կոնկրետ
յուրաքանչյուր հարցի քննարկման շրջանակներում: Տվյալ դեպքում
էական ենք համարում միայն հետևյալ երկու հիմնադրույթներին
անդրադառնալ՝ իրավունքների սահմանափակման ինստիտուտը և
բացառապես միայն օրենքով սահմանվող հարցերի շրջանակը, քան-
զի դրանք ելակետային նշանակություն ունեն և առնչվում են վարչա-
րարության բոլոր բաղադրիչներին:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագր-
ված իրավունքները և ազատությունները տարանջատվում են նաև
ըստ սահմանափակման իրավական հնարավորության, մասնավոր-
րապես, Սահմանադրության 43-րդ հոդվածն ամրագրում է իրա-
վունքներ և ազատություններ սահմանող այն հոդվածները, որոնք
կարող են սահմանափակվել: Այդ հոդվածից բխում է, որ մարդու և
քաղաքացու չսահմանափակվող իրավունքներն ու ազատություն-
ներն են (դրանք թվով 23-ն են)՝ կյանքի իրավունք (15-րդ հոդված),
անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունք (16-րդ
հոդված), խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաս-
տացնող վերաբերմունքի ու պատժի արգելք (17-րդ հոդված), իրա-
վունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանության իրա-
վունք (18-րդ հոդված), խախտված իրավունքների վերականգնման,
ինչպես նաև ներկայացված մեղադրանքը պարզելու համար գործի
հրապարակային քննության իրավունք (19-րդ հոդված), իրավաբա-
նական օգնություն ստանալու իրավունք (20-րդ հոդված), անմեղու-
թյան կանխավարկածի իրավունք (21-րդ հոդված), մերձավոր ազգա-
կանի դեմ ցուցմունք տալուց ձեռնպահ մնալու իրավունք (22-րդ հոդ-
ված), մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք (26-րդ հոդված),
կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք (30.2-րդ հոդված), պե-

տական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին անձնական կամ հասարակական շահերի պաշտպանության նկատառումներով դիմումներ ներկայացնելու իրավունք (31-րդ հոդված), աշխատանքի ընտրության իրավունք, բացի գործադուլի իրավունքից (32-րդ հոդվածի 1-ին, 2-րդ և 4-րդ մասեր), հանգստի իրավունք (33-րդ հոդված), օրենքով չարգելված ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք (33.1-րդ հոդված), առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունք (33.2-րդ հոդված), ընտանիքի համար բավարար կենսամակարդակի իրավունք (34-րդ հոդված), ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու իրավունք (35-րդ հոդված), երեխաների դաստիարակության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման և կրթության իրավունք (36-րդ հոդված), ծերության, հաշմանդամության, հիվանդության, կերակրողին կորցնելու, գործազրկության և օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում սոցիալական ապահովության իրավունք (37-րդ հոդված), բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունք (38-րդ հոդված), կրթության իրավունք (39-րդ հոդված), մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունք (40-րդ հոդված) և ազգային և էթնիկական ինքնությունը պահպանելու իրավունք (41-րդ հոդված):

Հավելենք, որ Սահմանադրության նույն 43-րդ հոդվածի համաձայն, մնացած իրավունքները և ազատությունները կարող են սահմանափակվել *միայն օրենքով* և. «եթե դա անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում պետական անվտանգության, հասարակական կարգի պահպանման, հանցագործությունների կանխման, հանրության առողջության ու բարոյականության, այլոց սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների, պատվի և բարի համբավի պաշտպանության համար»:

Նշված հոդվածի համաձայն, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորություններով սահմանված շրջանակները: Այսպիսով,

ԲԱԺԻՆ 2. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

չսահմանափակվող իրավունքները գրեթե եռակի ավելին են, քան այն իրավունքները, որոնք կարող են սահմանափակվել:

Իրավունքները, Սահմանադրության 44-րդ հոդվածի համաձայն, մարդու և քաղաքացու առանձին իրավունքներ և ազատություններ, բացառությամբ Սահմանադրության 15-րդ, 17-22-րդ և 42-րդ հոդվածներով նախատեսվածների (կյանքի իրավունք, խոշտանգումների արգելքի, իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության, խախտված իրավունքները վերականգնելու համար հրապարակային դատաքննության իրավունք, իրավաբանական օգնության իրավունք, անմեղության կանխավարկածը և օրենքով չարգելված գործողություններ կատարելու իրավունք), կարող են ժամանակավորապես սահմանափակվել մաս Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով՝ ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ:

Ինչ վերաբերում է Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածով ամրագրված այն դրույթին, ըստ որի բացառապես օրենքով կարող են սահմանվել որոշակի հարցեր, ապա այն վարչարարության տեսանկյունից ունի կարևոր նշանակություն այն իմաստով, որ վարչական մարմինները պետք է վարչական վարույթ իրականացնելիս, մշտապես ելակետ ընդունեն այն, որ այդ հարցերը ոչ մի դեպքում չեն կարող իրենց կողմից ընդունվող ակտերով կանոնակարգման առարկա լինել:

Ի դեպ, վերը նշված կանոնակարգման տեսանկյունից Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը եզակի է: Գրեթե բոլոր սահմանադրություններում կարելի է հանդիպել նորմերի, որոնք կոնկրետ հարաբերության կանոնակարգումը կապում են բացառապես օրենքի հետ, սակայն, մաիս, դրանց շրջանակն անհամեմատ սահմանափակ է և, բացի այդ, դրանք նախատեսված են միայն կոնկրետ ինստիտուտի առնչությամբ: Այսինքն, եթե սահմանադրության տվյալ հատվածը նվիրվում է դատական համակարգին, ապա սահմանվում են մաս այդ համակարգին վերաբերող այն հարցերը, որոնք բացառապես կարող են կարգավորվել միայն օրենքով:

Կարծում ենք մեր Սահմանադրությունը տվյալ հարցում դրսևորել

է որոշակի ծայրահեղություն: Մասնավորապես, 83.5 հոդվածով ամրագրված հարցերի անհարկի մեծ շրջանակը բնավ չի բխում անձանց իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրացման և պաշտպանության շահերից: Այսպես, կարծում ենք որևէ կերպ արդարացի չէ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքները իրականացնելու կարգը բացառապես օրենքով կարգավորելու վերաբերյալ սահմանադրական նորմը: Վերջին հաշվով, իրավունքների իրականացումը ենթադրում է իրավական կարգավորվածության ծավալում ու բարդ համակարգ, ինչը գործնականում հնարավոր չէ օպերատիվ կարգով ապահովել օրենքներ ընդունելով, անգամ, եթե գործնականում օրենքների ընդունումը լիներ անհամեմատ ավելի օպերատիվ: Տվյալ դեպքում պարզապես բավարար կլիներ սահմանել, որ իրավունքների իրականացման վերաբերյալ իրավական ակտերով որևէ կերպ չէր կարելի սահմանափակել անձի կարգավիճակը: Ինչևէ, սա առանձին հարցադրում է, իսկ ձեռնարկի շրջանակներում սահմանափակվենք նշելով, որ վարչական մարմինները պետք է ձեռնպահ մնան հիշյալ հոդվածով նախատեսված հարցերի կանոնակարգման «հրապուրամբից», քանզի հակառակ դեպքում դրանք կճանաչվեն ոչ իրավաչափ:

§ 2. Վարչական վարույթի և վարչարարության օրենսդրական հիմքերը

Վարչական վարույթի և վարչարարության օրենսդրական հիմքերի համակարգում առանցքային դերակատարում ունի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, որի կանոնակարգման շրջանակներին մասամբ արդեն իսկ անդրադարձել ենք ձեռնարկի նախորդ հատվածում: Այն իրավամբ կարելի է համարել վարչական վարույթի և վարչարարության միակ կողիֆիկացված օրենսդրական ակտը, որով առաջին անգամ համակարգված տեսքով իրենց ամրագրումն ստացան այդ

ինստիտուտներին նվիրված իրավական նորմերը: Համամիտ ենք տեսական գրականության մեջ արտահայտված այն մոտեցման հետ, ըստ որի այդ օրենքը նշված ինստիտուտների կանոնակարգման տեսանկյունից հանդիսանում է որպես ընդհանուր օրենսդրական ակտ, իսկ վարչական վարույթին և վարչարարությանը նվիրված մյուս օրենսդրական ակտերը դիտարկվում են որպես հատուկ օրենքներ:

Այն, որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, համեմատած մյուս համանման օրենսդրական ակտերի հետ, հանդիսանում է ընդհանուր և ելակետային դրույթներ է ամրագրում, որոնք կողմնորոշիչ նշանակություն ունեն այդ օրենսդրական ակտերի համար, հիմնավորվում է նշված օրենքի ինչպես կառուցվածքային, այնպես էլ բովանդակային որակներով:

Նախ, հիշյալ օրենքում են գետեղված վարչարարության հիմնարար սկզբունքները, որոնց իրավական նշանակությանն արդեն անդրադարձել ենք: Բացի այդ, նշված օրենքում տրված է այնպիսի կարևոր հասկացությունների բնորոշումը, ինչպիսիք են՝ «վարչական մարմինները», «վարչարարությունը», «վարչական վարույթը», «վարչական ակտը» և այլն:

Ինչ վերաբերում է այդ օրենքի մյուս հատվածներին, ապա դրանք ևս կարող են հիմնարար նշանակություն ունենալ վարչարարության և վարչական վարույթի ցանկացած այլ տեսակի իրավական կարգավորման համար: Քանի որ սույն ձեռնարկում հանգամանորեն անդրադառնալու ենք այդ հարցադրումներին, ուստի սահմանափակվենք այսքանով:

Ինչպես արդեն նշել ենք, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը ամրագրել է առանձին տեսակի վարույթների առանձնահատկությունները օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով սահմանելու դրույթ (2-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Այս դրույթի առնչությամբ անհրաժեշտ է նկատել, որ խոսքը բացառապես առանձին տեսակի վարույթ-

ների մասին է, այսինքն՝ իրավաչափ չի կարող համարվել վարչական վարույթի առանձնահատկություններ սահմանել, հիմք ընդունելով ոչ թե առանձին տեսակի առկայությունը, այլ սոսկ կառավարման այս կամ այն ոլորտում գործող վարչական մարմնի համար անհիմն արտոնություններ սահմանելու միտումը: Առանձնահատկություններ սահմանելու նպատակներն ու շրջանակները պետք է խիստ համահունչ լինեն վարչարարության հիմնարար սկզբունքներին:

Հատուկ օրենքների կազմը բավականին բարդ է ու բազմաբնույթ, ինչը պայմանավորված է վարչական իրավունքին բնորոշ առանձնահատկություններով: Վերջիններս թելադրված են ոչ միայն կառավարման ոլորտներից յուրաքանչյուրին բնորոշ առանձնահատկություններով, այլև պատմականորեն ձևավորված իրավական որոշակի ավանդույթներով, որոնք էլ իրենց հերթին պայմանավորված են եղել խորհրդային իրավական համակարգին բնորոշ արհեստական գաղափարախոսությամբ:

Մասնավորապես վերը նշված նախադրյալների առկայությամբ միայն կարելի է բացատրել վարչական պատասխանատվության իմստիտուտի ձևավորումը: Որպես կանոն, հանրային վտանգավորություն ունեցող իրավախախտումները արտասահմանյան իրավական համակարգում դասակարգվում են՝ քրեական հանցանքների և քրեական զանցանքների: Ընդ որում, երկու դեպքում էլ գործում են քրեական դատավարության կանոնները՝ որոշ առանձնահատկություններով: Որհրդային իրավական համակարգում վարչական պատասխանատվության իմստիտուտի ներմուծումը պայմանավորված էր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի անտեսմամբ և վարչական մարմիններին աննախադեպ լայն, այդ թվում՝ կվազիդատարաններին բնորոշ լիազորություններ օժտելու գաղափարախոսությամբ:

Ինչևէ, հատուկ օրենքներից առանձնապես լայն կիրառում ունի Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգիրքը, որը դեռևս ընդունվել է 1985թ. դեկտեմբերի 6-ին և գործում է առ այսօր: Վարչական պատասխանատվու-

քյան ինստիտուտին բնորոշ է հիրավի առանձնահատուկ վարչական վարույթ՝ հանձին վարչական իրավասխատումների վերաբերյալ գործերով վարույթի: Սա միակ հիմնարար օրենսդրական ակտերից է, որ մշտապես չի ներառվել դատաիրավական բարեփոխումների ծրագրերում, և միայն 2010թ. է այդ օրենսգրքի նոր նախագիծը դրվել պաշտոնական շրջանառության մեջ: Այդ նախագծի առավելություններից է այն, որ այն կոչված է փոխարինելու վարչական պատասխանատվության ինստիտուտին մվիրված թվով 60 օրենսդրական ակտերին, ինչը ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական, իրավակիրառական մեծ նշանակություն:

Նախագծով, ի տարբերություն գործող օրենսգրքի, նախատեսվում է մեկ օրենսդրական ակտում ներառել ոչ միայն ֆիզիկական, այլև իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության ինստիտուտը: Ի դեպ, եթե վարչական պատասխանատվության պարագայում իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը գործում է, սակայն այն կանոնակարգված է առանձին օրենքներով, ապա քրեական իրավունքում դեռևս ավանդաբար ժխտվում է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտը: Նախագծում առկա են նաև այլ արդիական նորամուծություններ, սակայն բավարարվեմք այսքանով, հաշվի առնելով, որ այդ հարցադրումները առավելապես առնչվում են «Վարչական պատասխանատվությունը» դասընթացին:

Վարչական վարույթի և վարչարարության առանձնահատկություններին մվիրված հատուկ օրենքների շարքին են դասվում նաև հետևյալ օրենսդրական ակտերը՝ Հայաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգիրքը (ընդունվել է 2000թ. հուլիսի 6-ին), «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր և ցույցեր անցկացնելու մասին» (ընդունվել է 2004թ. ապրիլի 28-ին), «Բնակչության պետական ռեգիստրի մասին» (ընդունվել է 2002թ. սեպտեմբերի 24-ին), «Աշխատանքի պետական տեսչության մասին» (ընդունվել է 2005թ. մարտի 24-ին), «Ագրարային պետական տեսչության մասին» (ընդունվել է 1996թ.

մայիսի 15-ին) Հայաստանի Հանրապետության օրենքները և այլն:

Հատուկ օրենքների շրջանակը չափազանց լայն է և հասնում է մի քանի տասնյակի, ուստի նպատակահարմար է համարվել առանձնացնել իրավակիրառ տեսանկյունից առավել հաճախակի հանդիպող օրենքները: Հավելենք նաև, որ մի քանի հարյուրի է հասնում այն ենթաօրենսդրական ակտերի քանակը, որոնք ևս նվիրված են վարչական վարույթի առանձնահատկություններին:

Ինչ վերաբերում է միջազգային պայմանագրերին, ապա դրանք առանձին տեսակի վարչական վարույթների առանձնահատկություններ են սահմանում տարաբնույթ ոլորտներում՝ սկսած անձանց մուտքի ու ելքի ընթացակարգերից մինչև համաճարակների և արտակարգ իրավիճակներում համատեղ գործողությունների շրջանակը: Այս դեպքում պարզապես անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ազգային օրենքների նկատմամբ գերակայում են բացառապես վավերացված միջազգային պայմանագրերը:

Հաճախ այդպիսի միջազգային պայմանագրերով սահմանվում է միջազգային ճանաչում ունեցող հավաստագրերի, լիցենզիաների և մամաբնույթ այլ փաստաթղթերի կիրառման կարգը: Այսպես, օրինակ 2005թ. մայիսի 7-ին վավերացվել է 2004 թվականի ապրիլի 16-ին Չոլպոն Աթայում ստորագրված «Անկախ պետությունների համագործակցության մասնակից պետությունների տարածքներում բեռնատար տրանսպորտային միջոցների կշռման միջազգային հավաստագրի կիրառման մասին» համաձայնագիրը:

Գլուխ 4. Վարչական վարույթի հիմնադրույթները

§ 1. Վարչական վարույթի փուլերը

Նախորդ գլուխներում արդեն իսկ ընդհանուր գծերով անդրադարձել ենք վարչական վարույթի հասկացությանն ու առավել հատկանշական բնութագրիչներին: Ուստի սույն գլխում համակարգված տեսքով քննարկման առարկա կդառնան վարչական վարույթի հիմնադրույթները: Մասնավորապես, այդպիսին է համարվում վարչական վարույթի փուլերի ինստիտուտը:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի (այսուհետ սույն գլխում՝ Օրենք) 2-րդ բաժնում վարչական վարույթի փուլերի առնչությամբ, նախ, ամրագրված են որոշ հիմնադրույթներ (20-րդ հոդված), իսկ արդեն 5-8-րդ գլուխներում հանգամանորեն կանոնակարգված են վարչական վարույթի հարուցման, վարչական վարույթի ընթացիկ, ինչպես նաև եզրափակիչ փուլերը: Հարցն առավել համալիր ներկայացնելու նկատառումով սույն պարագրաֆում անդրադարձ կլինի ինչպես հիմնադրույթներին, այնպես էլ առանձին փուլերի բնութագրիչներին:

Ընդ որում, եզրափակիչ փուլը, թեպետ նախատեսված է Օրենքի 20-րդ հոդվածով, առանձին գլխի նորմերով կանոնակարգված չէ որպես վարչական վարույթի ինքնուրույն փուլ: Եզրափակիչ փուլին, ըստ էության, նվիրված են Օրենքի «Վարչական ակտը, դրա տեսակները և ձևերը» և «Վարչական ակտ ընդունելը, դրա մասին իրազեկելը, վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը» վերտառություններով գլուխները: Այդ իսկ նկատառումով սույն գլխում մենք այդ փուլին միայն հիմնական գծերով կանոնադառնա՞նք, քանի որ «վարչական ակտ» հասկացությունը բավականին տարողունակ է և կարիք ունի հանգամանալից քննարկման:

Վարչական վարույթի փուլերը սահմանված են Օրենքի 20-րդ հոդվածով. «Վարչական վարույթը բաղկացած է միմյանց փոխկապակցված՝ վարույթի հարուցման, ընթացիկ և եզրափակիչ փուլերից»:

Նշված փուլերից պարտադիր է համարվում միայն եզրափակիչ փուլը, իսկ հարուցման և ընթացիկ փուլերով նախատեսված գործողություններին վարչական մարմինը կարող է և չդիմել, եթե առկա են նշված հոդվածի 5-րդ մասով նախատեսված հիմքերը (անմիջապես սպառնացող վտանգը կանխելու կամ արդեն իսկ առաջացած վտանգի հետևանքները վերացնելու, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ դեպքեր): Այսպիսով, Օրենքով վարչական վարույթի հարուցման և ընթացիկ փուլերը բացառող հիմքերը սպառիչ սահմանված չեն, այդպիսիք կարող են ամրագրվել նաև այլ օրենսդրական ակտերով:

Վարչական վարույթի հարուցման փուլ: Հարուցման համար հիմք է հանդիսանում անձի (անձանց) դիմումը կամ վարչական մարմնի նախաձեռնությունը, ըստ այդմ էլ, վարույթը հարուցված է համարվում դիմումը վարչական մարմնում ստանալու (բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դիմումը կամ բողոքը սահմանված կարգով վերահասցեագրվել է ըստ իրավասու վարչական մարմինների կամ վերադարձվել է դիմողին) կամ վարչական մարմնի կողմից այդ ուղղությամբ որևէ պաշտոնական միջոց ձեռնարկելու պահից (Օրենքի 30-րդ հոդված): «Պաշտոնական միջոց» հասկացության տակ կարելի է հասկանալ վարչական վարույթի բնականոն իրականացման համար անհրաժեշտ օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած գործողություն. օրինակ՝ տեղանքի ուսումնասիրություն, զննություն, փաստաթղթերի պահանջ և այլն:

Օրենքի 31-րդ հոդվածով կանոնակարգված են դիմումին ներկայացվող ընդհանուր պահանջները, ըստ որոնց դիմումը պետք է պարունակի այն քննարկելու համար բավարար տեղեկատվություն, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ կցված լինի պետական կամ տեղական տուրքը կամ պարտադիր այլ վճարումը հավաստող փաստաթուղթ: Դիմումին հավասարեցվում է նաև անձի ընդունելության ժամանակ կազմված արձանագրությունը, եթե դրանում առկա են դիմողի անունը, ազգանունը, իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի դեպքում՝ իրավաբանական անձի լրիվ անվանումը, դիմողի հասցեն կամ իրավաբա-

նական անձի գտնվելու վայրի հասցեն և ներկայացվող պահանջը:

Դիմումում առկա ձևական սխալների պարագայում վարչական մարմինը մատնացույց է անում դիմողին՝ հնարավորություն տալով վերջինիս շտկել դրանք կամ ինքն է շտկում՝ նախապես կամ հետագայում դիմողին իրազեկելով այդ մասին: Օրենսդրությամբ տրված չէ «ձևական սխալ» հասկացության մեկնաբանությունը: Տվյալ դեպքում, կարծում ենք, կիրառելի են սույն ձեռնարկում գետեղված այն դատողությունները, որոնք առնչվում են ձևական պահանջների չափազանց արգելքին:

Օրենքի 33-րդ հոդվածով կանոնակարգված են դիմումը վերահասցեագրելու, ինչպես նաև վերադարձնելու հիմքերը և կարգը: Մասնավորապես, դիմումն այլ մարմնի վերաբերելու դեպքում, այն ստացած մարմինը պարտավոր է եռօրյա ժամկետում վերահասցեագրել դիմումն իրավասու մարմնին՝ ծանուցելով դիմողին: Եթե դիմումի առանձին հարցեր վերաբերում են այլ մարմնի իրավասությանը, ապա դիմումը միայն այդ մասով է վերահասցեագրվում իրավասու մարմնին՝ դարձյալ ծանուցելով դիմողին: Եվ, վերջապես, եթե դիմումը չի առնչվում որևէ մարմնի իրավասությանը, այն եռօրյա ժամկետում վերադարձվում է, նշելով պատճառները:

Նշված կարգավորումը կոչված է բացառելու գործնականում դեռևս հաճախ հանդիպող այն վիճակը, երբ վարչական մարմինը ոչ թե վերահասցեագրում, այլ վերադարձնում է դիմումը՝ պարզաբանելով, որ այն իր իրավասությանը չի առնչվում:

Իր նախաձեռնությամբ վարչական մարմինը վարույթ է հարուցում, երբ առկա է «վարչական ակտ ընդունելու վերաբերյալ օրենքի պահանջ, դրանից բխող անհրաժեշտությունը կամ օրենքով վարչական մարմնին վերապահված հայեցողական լիազորությունը» (Օրենքի 34-րդ հոդված): Այսպիսով, օրենքի պահանջից կարող է բխել ինչպես վարչական վարույթ հարուցելու իմպերատիվ, այնպես էլ հայեցողական հիմք: Այս դեպքում, եռօրյա ժամկետում վարչական մարմինը վարույթի մասնակիցներին կամ նրանց ներկայացուցիչներին իրազեկում

է հարուցման մասին, եթե վարչական վարույթի հարուցումից մինչև վարչական ակտն ընդունելու միջև ընկած ժամանակահատվածը երեք օրից ավելի է: Միաժամանակ, վարչական մարմինն այդ անձանց, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նաև՝ վկային, փորձագետին, թարգմանչին և այլ մարմինների ներկայացուցիչներին ծանուցում է վարույթի իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցառումների անցկացման տեղի, օրվա, ժամի և այլ պայմանների մասին: Այս դեպքում միայն մեկ բացառություն է սահմանված. ծանուցում չի իրականացվում, եթե վարչական վարույթ հարուցելուց հետո մինչև վարչական ակտն ընդունելը երեք օրից պակաս է: Այս վերապահումը թելադրված է այն տրամաբանությամբ, որ անհետաձգելի դեպքերում ծանուցումը չի կարող նպաստել արագ ու արդյունավետ գործելու խնդրին:

Վարչական վարույթի ընթացիկ փուլ: Վարչական վարույթի ընթացիկ փուլին առնչվող նորմերը գետնադրված են «Վարչական վարույթի ընթացիկ փուլը» վերտառությամբ 7-րդ գլխի 36-52-րդ հոդվածներով:

Նախ, Օրենքի 36-րդ հոդվածը ամրագրում է սկզբունքային նշանակություն ունեցող դրույթ, որով պարտավորեցնում է վարչական մարմիններին արագ գործել և անհարկի չսպասել օրենսդրությամբ սահմանված ընդհանուր և հատուկ ժամկետների ավարտին. «Եթե վարչական վարույթ հարուցելուց հետո վարչական մարմնի տրամադրության տակ առկա են համապատասխան վարչական ակտ ընդունելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը, բավարար չափով պարզաբանված և ճշգրտված են տվյալ գործի հանգամանքները, ապա վարչական մարմինը պարտավոր է վարչական ակտ ընդունել նշված հանգամանքների ի հայտ գալուց հետո՝ ողջամիտ ժամկետում՝ չսպասելով ընդհանուր կամ հատուկ ժամկետի լրանալուն»:

Հաջորդ սկզբունքային դրույթը վերաբերում է վարչական վարույթի ընդհանուր պահանջներին. «Վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ըննարկումը՝ բացահայտելով գործի բոլոր, այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները» (Օրենքի 37-

րդ հողված): Նկատենք, որ այս պահանջները համընդհանուր են մասնաձևի իմաստով, որ դրանք նույնությամբ ամրագրված են քրեական դատավարության օրենսդրությամբ և համարվում են քրեական հետապնդում իրականացնելու իրավական ուղենիշ:

Այդ պահանջներից յուրաքանչյուրը միտված է ապահովելու վարչական վարույթի բնականոն ընթացքը և վերջինիս համապատասխանությանը՝ վարչարարության հիմնարար սկզբունքներին: Այսպես, «բազմակողմանիությունը» վարչական իրավունքի տեսությունում մեկնաբանվում է որպես գործի բոլոր հանգամանքների քննարկում, այսինքն, վարչական մարմինը պարտավոր է քննարկման առարկա դարձնել ինչպես դիմումի մերժման, այնպես էլ այն բավարարելու օգտին վկայող փաստական հանգամանքները: Բովանդակային կտրվածքով այս պահանջին մոտ է «ըրիվ» քննարկելու պահանջը: Վերջինս մեկնաբանվում է որպես յուրաքանչյուր փաստական հանգամանքը ամբողջությամբ քննարկելու պահանջ: Վերջապես, օբյեկտիվության պահանջը նույնական է գործի հանգամանքների անաչառ քննարկման ու արդյունքների գնահատման պահանջի հետ:

Վարույթի ընթացիկ փուլում վարչական մարմինն իրավասու է լսել վարույթի մասնակիցներին, նրանցից ընդունելու փաստաթղթեր և այլ ապացույցներ, նշանակել փորձագետ, զննում կատարել և այլն:

Վարչական մարմինը պարտավոր է վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին արտահայտվելու հնարավորություն տալ: Օրենքի 38-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, լսումներ կարող են չանցկացվել, եթե՝ «ա) վարչական վարույթի արդյունքում ընդունվելու է բարենպաստ վարչական ակտ, որը չի միջամտում այլ անձանց իրավունքների իրականացմանը, կամ վարչական ակտի հասցեատերը չի պնդում, որ լսումներ անցկացվեն. բ) դիմումն ակնհայտ անհիմն է. գ) ընդունվում է բանավոր վարչական ակտ»: Բացի այս, Օրենքի նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, լսումներ իմպերատիվ կարգով չեն անցկացվում, եթե անհրաժեշտ է անհապաղ վարչական ակտ ընդունել, ինչը թելադրված է հանրության համար

հնարավոր վտանգի կանխմամբ, ինչպես նաև, եթե ընդունվում է այլ ձևի վարչական ակտ:

Վարչական վարույթի մասնակիցների համար վարույթի նյութերը մատչելի են. դրանք, բացառությամբ պետական, ծառայողական, ինչպես նաև օրենքով պահպանվող այլ գաղտնիքներ պարունակող նյութերի, կարող են տրամադրվել համապատասխան դիմումը ներկայացնելու օրվանից երեք օրվա ընթացքում: Բացի այդ, վարչական մարմինը պարտավոր է մասնակիցներին ցույց տալ անհրաժեշտ օգնություն՝ պարզաբանումներ տալու, ինչպես նաև նյութերին ծանոթանալու կտրվածքով:

Վարչական վարույթի շրջանակներում ոչ միայն անձանց դիմումների, այլև վարույթում առկա փաստաթղթերի առնչությամբ մույն պահանջներն են գործում. այս դեպքում դարձյալ վարչական մարմինը պարտավոր է մույն ընթացակարգով միջոցներ ձեռնարկել դրանցում առկա սխալները, ջնջումները, քերվածքները, վրիպակները հայտ

նաբերելու և ուղղելու համար (Օրենքի 41-րդ հոդված): Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ խոսքը վարչական մարմինների կողմից տրված փաստաթղթերի մասին է, օրենսդիրը սահմանել է մի շատ կարևոր վերապահում. վարույթի մասնակիցը կամ վերջինիս ներկայությամբ վարչական մարմինն իրավունք չունի շտկելու հիշյալ թերությունները, եթե այդ իրավունքը օրենքով վերապահված է այդ փաստաթղթերն ընդունած կամ տված վարչական մարմիններին:

Վարչական վարույթում ապացույցներ են բացատրությունները, ցուցմունքները, փորձագիտական եզրակացությունները, փաստաթղթերը, նյութերը, իրերը, ինչպես նաև այն հանգամանքները, որոնք իր հայեցողությամբ այդ մարմինը պիտանի և անհրաժեշտ է համարում գործի փաստական հանգամանքների բացահայտման ու գնահատման համար (Օրենքի 42-րդ հոդված):

Կարծում ենք, առանձին ապացույցների առնչությամբ Օրենքում առկա են որոշ թերություններ: Մասնավորապես, փորձագետ նշանակելու (ընդ որում, առավել ճիշտ կլիներ ամրագրել փորձաքննություն

նշանակելու լիազորությունը) դեպքում վարույթի մասնակիցներին պարզապես վերապահված է ներկա գտնվելու փորձագետի կողմից կատարվող գործողություններին, մինչդեռ, առավել հիմնավորված կլիներ, եթե վերջիններս օժտված լինեին մաս միջնորդություններ հարուցելու, ինչպես մաս լրացուցիչ հարցեր առաջադրելու իրավունքով: Ի դեպ, դա համահունչ կլիներ ապացուցման պարտականությունները բաշխելու օրենսդրական կանոններին: Ընդհանրապես Օրենքն առավել շահեկան կլիներ, եթե դրանում համակարգված ու հստակ ամրագրված լինեին վարույթի մասնակիցների իրավունքները, որպիսի կանոնակարգումը հաջողությամբ իր տեղն է գտել, օրինակ քրեական դատավարությունում:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնները հետևյալն են. անձի համար բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում ապացուցման բեռը դրվում է անձի վրա, իսկ նրա համար ոչ բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում՝ վարչական մարմնի վրա (Օրենքի 43-րդ հոդված): Այս կանոնից շեղումներ թույլատրվում են հետևյալ դեպքերում: Նախ, եթե անձը կարող է իր կողմից ապացուցման ենթակա փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներին իրազեկ դառնալ բացառապես տվյալ վարչական մարմնի միջոցով, ապա ապացուցման պարտականությունը դրվում է այդ վարչական մարմնի վրա: Բացի այդ, եթե իր հերթին վարչական մարմինը կարող է իր կողմից ապացուցման ենթակա փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներին իրազեկ դառնալ բացառապես տվյալ անձի միջոցով, ապա ապացուցման պարտականությունը դրվում է այդ անձի վրա:

Վարչական վարույթի ժամկետը, ըստ Օրենքի 46-րդ հոդվածի, 30 օր է, սակայն հատուկ օրենքներով կարող են սահմանվել կարճ կամ ավելի երկար ժամկետներ: Այդ ժամկետը կարող է երկարաձգվել Օրենքի 47-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերում: Մասնավորապես, ժամկետը կարող է երկարաձգվել, եթե գործի քննության համար էական համարվող հանգամանքներ պարզելու նպատակով անհրա-

Ժեշտություն է առաջացել ձեռք բերել լրացուցիչ փաստաթղթեր կամ տեղեկություններ (մինչև 10 օր), փորձագիտական եզրակացության համար (մինչև փորձագիտական եզրակացություն ստանալը), փոխօգնության համար կամ, երբ վարչական ակտի ընդունմանը մասնակցում են մի քանի վարչական մարմիններ (մինչև 30 օր): Եթե առկա են մեկից ավելի հիմքեր, ապա վարչական մարմինը կարող է կիրառել դրանցից միայն մեկը: Վարույթի ժամկետը երկարաձգելու վերաբերյալ վարույթն իրականացնող վարչական մարմինը սահմանված կարգով պետք է ծանուցի վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին, ինչպես նաև վարույթին մասնակցող այլ անձանց:

Վարույթի ժամկետները չպահպանելը, մասնավորապես, վարչական ակտ չընդունելը առաջացնում է դիմողի համար բարենպասատ հետևանքներ: Այս դեպքում, վարչական ակտը համարվում է ընդունված, իսկ դիմողը կարող է ձեռնամուխ լինել համապատասխան իրավունքի իրականացմանը: Եթե դիմումը վերաբերում է փաստաթուղթ տրամադրելուն, ապա անձը ազատվում է այն պատասխանատվությունից կամ պարտականությունից, որոնք օրենքով սահմանվում են այդ փաստաթղթերը չունենալու համար (Օրենքի 48-րդ հոդված):

Վարչական վարույթը կասեցնելու հիմքերը նախատեսված են Օրենքի 49-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, վարչական մարմինը պարտավոր է կասեցնել վարչական վարույթը, եթե՝ «ա) անհնարին է տվյալ վարույթի արդյունքում ակնկալվող վարչական ակտի ընդունումը մինչև սահմանադրական, վարչական, քաղաքացիական կամ քրեական դատավարության կարգով քննվող գործով որոշում (դատական ակտ) կայացնելը.

բ) վարույթին չի ներկայացել վարչական ակտի հասցեատերը, իսկ օրենքը բացառում է առանց նրա ներկայության համապատասխան վարչական ակտ ընդունելը.

գ) վարչական ակտի ընդունումը հնարավոր է միայն այդ ակտի հասցեատիրոջն ի հայտ բերելու դեպքում»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված են այն հիմքերը, որոնց

դեպքում վարչական վարույթը կասեցվում է վարչական մարմնի հայեցողությամբ. «Վարչական մարմինը կարող է կասեցնել վարչական վարույթը, եթե՝ ա) վարչական ակտի հասցեատերը բացակայում է, և վարչական մարմինը, մախքան վարչական ակտ ընդունելը, անհրաժեշտ է համարում նրա ներկայությունը՝ վարույթին առնչվող որոշ կարևոր հանգամանքներ նրանից պարզելու համար.

բ) ընդունվելիք վարչական ակտի հասցեատեր իրավաբանական անձը վերակազմակերպվում է»:

Կասեցման հիմքերը սպառիչ չեն, և վարչական վարույթի առանձին տեսակների կարգավորմանը նվիրված մյուս օրենքներով կարող են ամրագրվել այլ կասեցման հիմքեր:

Կասեցման ժամկետը ևս սահմանափակված է օրենսդրությամբ, մասնավորապես վերը նշված հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետով նախատեսված դեպքերում վարչական վարույթը վերսկսվում է դրա կասեցումն առաջացրած հանգամանքները վերանալուց հետո, իսկ «բ» և «գ» կետերով, ինչպես նաև 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում վարչական վարույթը վերսկսվում է դրա կասեցման հիմք դարձած հանգամանքները վերանալուց հետո, բայց ոչ ուշ, քան կասեցման օրվանից հետո 60 օրը լրանալը:

Վարչական վարույթը պարտադիր կարճվում է հետևյալ հիմքերի առկայության դեպքում, երբ՝ ա) դիմումն առանց ստորագրության է, իսկ վարչական մարմինը, միջոցներ ձեռնարկելով դիմողին բացահայտելու ուղղությամբ, չի կարողացել պարզել, թե ով է հայցում համապատասխան վարչական ակտի ընդունումը, բ) դիմողը գրավոր ձևով հրաժարվել է դիմումից, գ) առկա է նույն անձի, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն հիմքերով ուժի մեջ մտած վարչական կամ դատական ակտ, դ) նույն անձանց միջև, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն հիմքերով առկա է դատարանի վարույթում գտնվող գործ, ե) փոխվել է դիմողի կարգավիճակը, ինչը բացառում է վարչական ակտի ընդունումը, զ) վերացել է վարչական վարույթի կասեցման առավելագույն ժամկետը, որի ընթացքում չի վերացել վարչական վարույթի կասեցման

հիմք հանդիսացած հանգամանքը և է) ակտը բողոքարկվել է վարչական և դատական կարգով միաժամանակ (Օրենքի 50-րդ հոդված):

Միաժամանակ նույն հոդվածով սահմանված են վարչական վարույթը կասեցնելու հայեցողական հիմքեր: Այդպիսիք են, օրինակ, վերացվել են խախտումները կամ պատշաճ միջոցներ են ձեռնարկվել դրանք կանխելու ուղղությամբ, փոխվել է իրավիճակը կամ օրենքով նախատեսված հիմքով վերացել է վարչական ակտ ընդունելու անհրաժեշտությունը:

Վարչական վարույթի վերսկսման առնչությամբ հարկ է նկատել, որ վարչական մարմինը պարտավոր է վարչական վարույթի մասնակիցների դիմումի հիման վրա որոշում ընդունել բողոքարկման ոչ ենթակա վարչական ակտը փոփոխելու, անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ, եթե իրավիճակը փոփոխվել է հոգուտ անձի, որը վարույթը վերսկսելու հարցով դիմում է ներկայացրել, առկա են դիմում ներկայացրած անձի օգտին նոր ապացույցներ, առկա են տվյալ գործի համար էական նշանակություն ունեցող նոր հանգամանքներ և առկա են օրենքով նախատեսված այլ հիմքեր (Օրենքի 51-րդ հոդված): Վարույթը վերսկսելու դիմում կարող է ներկայացվել 3 ամսվա ընթացքում այն օրից, երբ վարույթը վերսկսելու հարցով անձն իմացել է այդ հիմքի մասին:

Գործնականում սակավաթիվ չեն այն դեպքերը, երբ վարչական ակտ ընդունելու համար անհրաժեշտ է նաև վարչական այլ մարմինների թույլտվությունը կամ համաձայնությունը: Այսպիսի դեպքերում համաձայնեցումները կամ այլ լրացուցիչ փաստաթղթեր հավաքելը պարտավոր է իրականացնել վարչական վարույթ հարուցած մարմինը (Օրենքի 52-րդ հոդված): Ընդ որում, այդ թույլտվություններն ու համաձայնությունները, ըստ նույն հոդվածի, առանձին բողոքարկման ենթակա չեն, դրանք կարող են բողոքարկվել վարչական ակտի հետ միասին:

Վարչական վարույթի եզրափակիչ փուլ: Վարչական ակտի եզրափակիչ փուլում ընդունվում է վարչական ակտ, որի տեսակները, ձևերը, որին ներկայացվող պահանջները և այլն քննարկման նյութ են սույն ձեռնարկի հաջորդ՝ 5-րդ գլխում:

§ 2. Վարչական վարույթի մասնակիցները և այլ անձինք, ներկայացուցչությունը վարչական վարույթում

Վարչական վարույթի մասնակիցները: «Վարչական վարույթի մասնակիցների» բնորոշումը տրված է Օրենքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մասով.

«Վարչական վարույթի մասնակիցներն են (այսուհետ՝ վարույթի մասնակիցներ)՝

ա) վարչական ակտի հասցեատերը՝ այն անձը, ով դիմել է վարչական ակտ ընդունելու համար (դիմող), կամ այն անձը, ում նկատմամբ վարչական մարմինն իր նախաձեռնությամբ ընդունելու է վարչական ակտ.

բ) երրորդ անձինք՝ այն անձինք, որոնց իրավունքները կամ օրինական շահերը կարող են շոշափվել վարույթի արդյունքում ընդունվելիք վարչական ակտով»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, երրորդ անձինք վարչական վարույթում ներգրավվում են իրենց դիմումի համաձայն կամ վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ:

Ինչպես արդեն նշվեց սույն գլխի առաջին պարագրաֆում, Օրենքը հստակ և համակարգված տեսքով չի ամրագրել վարույթի մասնակիցների կարգավիճակը, իսկ առանձին դեպքերում վերջիններիս համար չի սահմանել խիստ անհրաժեշտ ու վարույթի տրամաբանությամբ պայմանավորված իրավունքներ:

Վարչական ակտի հասցեատեր լինելու, այսինքն՝ վարչական մարմնին վարչական վարույթ հարուցելու վերաբերյալ դիմում ներկայացնելու իրավունք ունեն այն անձինք, ովքեր սահմանված կարգով իրավունակ և գործունակ են՝ ակնկալվելիք վարչական ակտն ընդունելու տեսանկյունից: Այս եզրահանգումը բխում է Օրենքի 50-րդ հոդվածի 1-ին մասի «գ» կետում ամրագրված դրույթից, համաձայն որի անթույլատրելի դիմումը հիմք է վարույթը կարճելու համար: Այլ կերպ ասած, եթե լիցենզիա ստանալու համար դիմել է որպես

ծեմնարկատեր չգրանցված անձը, ապա վերջինս չի կարող համարվել տվյալ վարչական վարույթի տեսակի համար իրավունակ անձ:

Այլ անձինք վարչական վարույթում: «Այլ անձինք» են վարչական վարույթում նրանք, ովքեր վարչական վարույթում հանդես են գալիս որպես վկաներ, փորձագետներ, թարգմանիչներ, ինչպես նաև պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներ (Օրենքի 22-րդ հոդված):

Այս անձինք, ի տարբերություն վարչական դատավարության, վարչական վարույթում սակավ դեպքերում են մասնակցում, ինչը պայմանավորված է ոչ այնքան նրանց անհրաժեշտության պակասով, որքան դեռևս անհրաժեշտ ավանդույթների պակասով:

Ինչ վերաբերում է վարչական վարույթում ներկայացուցչությանը, ապա վերջինիս իրավական կանոնակարգմանը նվիրված է Օրենքի 23-րդ հոդվածը: Օրենսդիրը վարչական վարույթում վարույթի մասնակիցներին վերապահում է ինքնուրույն, ինչպես նաև ներկայացուցիչների միջոցով կամ նրանց հետ միասին՝ վարույթին մասնակցելու իրավունք:

Որպես վարույթի մասնակիցների ներկայացուցիչներ, կարող են հանդես գալ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված կարգով լիազորված անձինք, այդ թվում՝ փաստաբաններ: Օրենսդրական այս դրույթից բխում է, որ ներկայացուցիչներ կարող են լինել ոչ միայն փաստաբանի կարգավիճակ ունեցող անձինք, այլև պարզապես վարույթի մասնակցի կողմից լիազորված յուրաքանչյուր անձ: Պարզապես, տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է, որպեսզի այդ անձը վարույթի մասնակցի կողմից սահմանված կարգով լիազորագիր ստացած լինի, ընդ որում, պարտադիր չէ նաև իրավաբանական կրթություն ունենալու հանգամանքը:

Առաջին հայացքից թվում է, թե ներկայացուցիչների լայն շրջանակ սահմանելով, օրենսդիրը նվազեցրել է որակյալ օգնություն ստանալու հնարավորությունը, սակայն, եթե հաշվի առնենք վարչարարության բարդ ու հաճախ նեղ մասնագիտական գիտելիքների

անհրաժեշտության խնդիրը, ապա պարզ կդառնա, որ օրենսդրի դիրքորոշումը միանգամայն հիմնավորված է:

Եթե վարույթի մասնակիցներն իրենք են իրենց հայեցողությամբ որոշում իրենց ներկայացուցիչներին, ապա անգործունակ մասնակիցների պարագայում վերջիններիս ներկայացնում են նրանց՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով (տվյալ դեպքում նկատի են առնվում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 23-րդ, 29-30-րդ, 34-35-րդ և այլ հոդվածներով ամրագրված նորմերը) սահմանված օրինական ներկայացուցիչները, որպիսիք կարող են լինել ծնողները, որդեգրողները, խնամակալները կամ հոգաբարձուները:

Թե լիազորված անձինք և թե օրինական ներկայացուցիչները պարտավոր են վարչական մարմնի պահանջով ներկայացնել համապատասխանաբար լիազորագիր կամ օրինական ներկայացուցիչ լինելը հավաստող փաստաթուղթ: Հավելենք, որ այս լիազորագրի համար նուտարական վավերացում չի պահանջվում:

Լիազորագիրը տրվում է որոշակի ժամկետով, որի ավարտի մասին վարույթ իրականացնող մարմինն այդ մասին պետք է տեղեկացվի լիազորողի կամ լիազորված անձի միջոցով:

Վարչական վարույթում ներկայացուցիչներ չեն կարող ունենալ և անմիջականորեն են մասնակցում միայն վկան, փորձագետը և այլ մարմինների ներկայացուցիչներ (Օրենքի 23-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Անմիջականորեն մասնակցելու պահանջը հիշյալ անձանց պարագայում միանգամայն տրամաբանական է ու իրավաչափ, քանի որ խոսքն այն սուբյեկտների մասին է, որոնք վարույթի բնականոն ընթացքի տեսանկյունից հետաքրքրություն են ներկայացնում հենց իրենց անձով: Այսպես, ըստ Օրենքի 44-րդ հոդվածի, որպես վկա կարող են հրավիրվել այն անձինք, «որոնց կարող են հայտնի լինել տվյալ գործին վերաբերող տեղեկություններ»: Բնական է, որ վկայի ցուցմունքի արժեքը պայմանավորված է հենց նրանով, որ վերջինս վարույթ իրականացնող մարմնին փոխանցում է անմիջականորեն

իրեն հայտնի տվյալները:

Տրամաբանական չի լինի նաև, եթե վարույթին փորձագետը մասնակցի ներկայացուցչի միջոցով, քանի որ վերջինս այդ կարգավիճակը ձեռք է բերում շնորհիվ համապատասխան բնագավառում իր ունեցած գիտելիքների, մինչդեռ ներկայացուցչի առնչությամբ այդպիսի պահանջներ չեն առաջադրվում:

§ 3. Վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի կողմից գործը քննարկելու և լուծելու անհնարինությունը, բացարկ և ինքնաբացարկ հայտները և կարգը

Վարչական վարույթի բնականոն ընթացքն ապահովելու և վարչարարության հիմնարար սկզբունքների ամբեկանելիությունն ապահովելու տեսանկյունից առանցքային նշանակություն ունեն վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի կողմից գործը քննելու և լուծելու անհնարինության վերաբերյալ օրենսդրական պահանջները: Այս պահանջները կոչված են ապահովելու վարչական վարույթ իրականացնելու լիազորություն ունեցող պաշտոնատար անձանց անաչառությունը: Հաշվի առնելով, որ որոշ հոգեբանական գործոններ (օրինակ՝ ազգակցական կապերը վարչական վարույթի մասնակիցների հետ) կարող են կաշկանդել նշված պաշտոնատար անձանց գործունեությունը և առավել հավանական դարձնել անաչառության պահանջներին հակասող որոշումներ կայացնելը, օրենսդիրը նպատակահարմար է գտել բացառել այդպիսի իրավիճակներում պաշտոնատար անձի մասնակցությունը վարչական վարույթին: Իհարկե, գործնականում հնարավոր են դեպքեր, որ նշված գործոնները չունենան բացասական ազդեցություն վարչական վարույթի վրա: Սակայն, նախ, դրա հավանականությունը նվազ է, բացի այդ, մույնիսկ դրական ելքի դեպքում ինչ-որ տեղ անհարկի ամտեսվում են պաշտոնատար անձանց անձնական շահերը, քանզի վերջինս հարկադրված է լինում խախտել զուտ բարոյական, ավանդույթի ուժ ունեցող նորմերը:

Ինչևէ, Օրենքի 24-րդ հոդվածի համաձայն, պաշտոնատար անձն իրավասու չէ քննարկելու և լուծելու վարչական գործ, եթե՝ ա) վարույթի մասնակից է, բ) վարույթի մասնակիցներից որևէ մեկի ներկայացուցիչն է, գ) աշխատում է վարույթի մասնակիցներից մեկի մոտ, դ) վարույթի մասնակիցներից որևէ մեկի կամ նրա ներկայացուցչի ազգականն է և ե) նախկինում մասնակցել է տվյալ գործի քննարկմանը:

Տեսական աղբյուրներից մեկում այն կարծիքն է հայտնվել, որ տվյալ դեպքում «ազգական» եզրույթի մեկնաբանության համար պետք է հիմք ընդունել «ՀՀ գործող օրենսդրությունը», որի համաձայն, «ազգականներ են ազգակցական կապի մեջ գտնվող և մինչև նախապապը կամ նախատատն ընդհանուր նախնիներ ունեցող անձինք»⁵: Նախ, հարկ է նկատել, որ օրենսդրությունում «ազգական» հասկացության առնչությամբ գոյություն չունի միատեսակ բնորոշում: Բացի այդ, մեկ օրենսդրական ակտում տրված բնորոշումը չի կարող կիրառելի լինել մեկ այլ օրենսդրական ակտի պարագայում, հատկապես, եթե դրանք իրավունքի տարբեր ճյուղերի են պատկանում: Վերջապես, հենց այս փաստարկները հաշվի առնելով է, որ Օրենքում դեռևս 2005թ. հունվարի 19-ին (այսինքն՝ նշված աշխատությունը հրատարակելուց դեռևս երկու տարի առաջ) ընդունված օրենքով կատարվել է լրացում և հստակ տրվել է «ազգական» հասկացության սպառիչ բնորոշումը. «զավակը, ծնողը, հարազատ հայրը կամ մայրը, եղբայրը կամ քույրը կամ նրանց զավակը, հորեղբայրը կամ հորաքույրը կամ նրանց զավակը, մորեղբայրը կամ մորաքույրը կամ նրանց զավակը, ամուսինը (ընդ որում, ամուսնալուծության փաստը սույն կետը բացառող հիմք չէ, փեսան, հարսը, ամուսնու ծնողները կամ նրանց զավակը կամ եղբայրը կամ քույրն է)»:

Տվյալ դեպքում հարկ է մաս հստակ պատկերացում կազմել այն մասին, թե կոնկրետ ինչ պետք է հասկանալ «գործը քննարկելու և լուծելու» օրենսդրական նորմի տակ: ուքը բացառապես այդպիսի լիա-

⁵ Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ, «Հարդ ընդ տֆ» հրատ., Երևան 2007, էջ 50:

գորություններ ունեցող պաշտոնատար անձանց մասին է, սակայն, եթե վերջիններս մասնակցել են գործի քննարկմանը և լուծմանը, ապա դա բնավ չի նշանակում, որ նրանք չեն կարող ներկա գտնվել վերադաս ատյանում բողոքի քննարկմանը:

Բացարկ հայտնելու հիմքերը և կարգը: Վարչական վարույթ իրականացնող վարչական մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անաչառությունն ապահովելու տեսանկյունից ընթացակարգային բնույթի երկու ինստիտուտ է նախատեսում օրենսդրությունը՝ բացարկ և ինքնաբացարկ: Ցավոք, դատավարության ոլորտում նեղ գերատեսչական շահերի մղումով մշակված և ընդունված վերջին շրջանի օրենսդրական ակտերում բացարկի ինստիտուտը նենգափոխվեց և փոխարինվեց ներքին տրամաբանությունից հեռու ինքնաբացարկի միջնորդության ինստիտուտով:

Ինչևէ, Օրենքի 25-րդ հոդվածի համաձայն, վարույթ իրականացնող պաշտոնատար անձին կամ կոլեգիալ կազմի ցանկացած անդամի գրավոր բացարկ կարող են հայտնել միայն վարույթի մասնակիցները: Կոլեգիալ կազմի պարագայում, այսպիսով, կարելի է բոլոր անդամներին բացարկ հայտնել, սակայն յուրաքանչյուր անձի դեպքում բերվում են առանձին, միայն այդ անձին վերաբերող փաստարկներ:

Նախ, ինչպես բացարկի, այնպես էլ ինքնաբացարկի հիմք է Օրենքի 24-րդ հոդվածում նախատեսված պայմաններից որևէ մեկը, որոնց արդեն անդրադարձել ենք: Միաժամանակ, օրենսդիրը նախատեսում է բացարկի նաև այլ հիմքեր, ինչպես օրինակ՝ երբ մինչև գործի քննարկման ավարտը տվյալ պաշտոնատար անձը, ինչպես նաև կոլեգիալ կազմի անդամը, հրապարակայնորեն արտահայտվել է գործի ելքի մասին կամ գնահատական է տվել գործի փաստական հանգամանքներին կամ մինչև ապացույցների հետազոտումը, կանխավ գնահատական է տվել նշված հարցերին:

Այսպիսով, վարույթի ընթացիկ փուլում, երբ դեռ չի ավարտվել գործի համար նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքների ձեռքբերումն ու հետազոտությունը, կանխակալ կարծիք հայտնելը չի

համարվում իրավաչափ այն հիմքով, որ հիմնավոր կասկածի տակ է դրվում վարչական վարույթ իրականացնողի անաչառությունը. եզրակացությունը մեկն է՝ անկախ գործի հանգամանքների հետազոտման արդյունքներից, որոնք պետք է վճռորոշ նշանակություն ունենան եզրակացության համար, վարույթ իրականացնող անձն արդեն իսկ իր հայեցողությամբ որոշում է կայացրել՝ խախտելով ոչ միայն բուն ընթացակարգը, այլև՝ վարչարարության ողջ տրամաբանությունը: Այն, որ բացարկյի հիմք է համարվում անգամ դեռևս չհետազոտված ապացույցին կանխավ գնահատական տալը, վկայում է այն մասին, որ անաչառության խնդիրը բավականին սուր է դրված, և նշանակություն է տրվում ոչ միայն գործի ելքին ամբողջությամբ, այլև՝ գործի ելքի վրա ազդող ցանկացած փաստական հանգամանքին:

Բացարկ հայտնելու հաջորդ հիմքերը հետևյալն են՝ վարչական վարույթ իրականացնող պաշտոնատար անձը երբևէ գործել է ի շահ վարույթի մասնակիցներից որևէ մեկի կամ, երբ առկա են այնպիսի հանգամանքներ, որոնք կասկած են հարուցում տվյալ պաշտոնատար անձի ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն շահագրգռված լինելու կամ նրա անաչառության մասին:

Ի շահ վարույթի մասնակիցների գործելու շրջանակները օրենսդիրը չի սահմանափակել միայն վարչարարությամբ, հետևաբար, այդպիսի իրավիճակ կարող է արձանագրվել բոլոր այն դեպքերում, երբ, օրինակ, ներկայացվել է անձի շահերը քաղաքացիական կամ քրեական դատավարությունում, գույքային առավելություններ են տրվել և այլն: Ինչ վերաբերում է կասկած հարուցող այլ հանգամանքներին, ապա դրանք գործնականում չափազանց բազմաբնույթ են, և նախապես հնարավոր չէ օրենսդրությամբ նախատեսել բոլոր իրավիճակները: Օրինակ, այդպիսին կարող է լինել սերտ մտերմությունը վարույթի մասնակցի հետ կամ ակնհայտ թշնամական վերաբերմունքը նրա նկատմամբ, համատեղ աշխատանքը և այլն:

Բացարկ կարող է հայտնվել մինչև վարչական վարույթի ավարտվելը: Ուշադրություն պետք է դարձնել, որ, եթե Օրենքի 25-րդ հոդվածի

1-ին մասում խոսվում է գործի քննարկման ավարտի մասին, ապա այս դեպքում՝ վարչական վարույթն ավարտելու մասին: Սա բնավ պատահական ձևակերպում չէ և թելադրված է հստակ նպատակով: Այսպես, եթե խոսքը վերաբերում է կանխակալ կարծիք հայտնելուն, ապա էական նշանակություն է տրվում այն փուլին, երբ դեռ չի ավարտվել քննարկումը, սակայն բացարկ հայտնելու պարագայում բուն քննարկման ավարտը դեռևս իրավական նշանակություն չունի, քանի որ բացարկի ինստիտուտը իրավաչափորեն պետք է գործի մաս եզրափակիչ փուլում, երբ ընթանում է վարչական ակտ ընդունելու գործընթացը:

Գործնականում նույն պաշտոնատար անձին կարող է մի քանի անգամ բացարկ հայտնվել, ինչը լայն տարածում ունի մասնական ցանկացած տեսակի դատավարությունում: Որպեսզի այս կարևոր ինստիտուտը չվերածվի չարաշահման լծակի և խաթարի բուն այդ ինստիտուտի գաղափարը, օրենսդիրը հստակ կանոններ է սահմանում, ըստ որոնց. «Նույն պաշտոնատար անձին կրկին հայտնված բացարկը կարող է քննարկվել, եթե դրանում մատնանշված են նոր հիմքեր կամ նոր փաստեր»:

Օրենքի 25-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն, բացարկի վերաբերյալ որոշումը պետք է ընդունվի ոչ ուշ, քան բացարկ հայտնելու օրվան հաջորդող առաջին աշխատանքային օրվա ընթացքում: Այդ որոշումն ընդունում է տվյալ պաշտոնատար անձի անմիջական ղեկավարը, իսկ կոլեգիալ մարմնի անդամի նկատմամբ որոշումն ընդունում է համապատասխան կոլեգիալ մարմինը՝ ձայների պարզ մեծամասնությամբ (տվյալ դեպքում քվեարկությամբ չի մասնակցում այն անձը, որի դեմ բացարկ է հայտնվել): Վարչական մարմնի ղեկավարի նկատմամբ հայտնված բացարկի առնչությամբ որոշում ընդունում է հենց այդ ղեկավարը, ընդ որում, բացարկը բավարարելու դեպքում վարույթն իրականացնում է իր տեղակալը, իսկ վերջինիս բացակայության դեպքում՝ ղեկավարին փոխարինելու լիազորություն ունեցող որևէ պաշտոնատար անձ:

Վարչական վարույթ իրականացնող անձի ինքնաբացարկի հիմ-

քերը: Ինքնաբացարկի ինստիտուտը նախատեսված է Օրենքի 26-րդ հոդվածով: Ինքնաբացարկը ևս հայտնվում է գրավոր և նույն այն հիմքերով, որոնք ամրագրված են բացարկի համար: Այն պետք է լինի պատճառաբանված և պատշաճ ձևով ուղարկվի վարույթի մասնակիցներին՝ ի գիտություն:

Վարչական մարմնի ղեկավարի կողմից ինքնաբացարկ հայտնելու դեպքում վերջինիս փոխարինում է այլ պաշտոնատար անձ այն հիմքերով, ինչ նախատեսված են բացարկը բավարարելու դեպքում: Վարույթ իրականացնող այլ պաշտոնատար անձի ինքնաբացարկի դեպքում վարչական մարմնի ղեկավարը եռօրյա ժամկետում նշանակում է նոր պաշտոնատար անձ: Կոլեգիալ մարմնի անդամի ինքնաբացարկի դեպքում կոլեգիալ մարմինը շարունակում է գործել մնացած կազմով: Հավելենք, որ ինքնաբացարկ հայտնելու ժամկետային սահմանափակումները ևս նույնական են բացարկ հայտնելու հետ:

Ինքնաբացարկ հայտնելու ինստիտուտի առանձնահատկությունն այն է, որ վարչական վարույթին իր մասնակցության հարցը լուծում է տվյալ պաշտոնատար անձը, և որևէ այլ պաշտոնատար անձ, այդ թվում՝ վերջինիս ղեկավարը իրավասու չէ ընդունել ինքնաբացարկը չընդունելու մասին որոշում: Եթե վարչական մարմնի ղեկավարը գտնում է, որ ինքնաբացարկը հայտնվել է առանց օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքի, ապա իրավասու է չընդունելու ինքնաբացարկը և հանձնարարելու շարունակել վարույթի իրականացումը:

§ 4. Վարչական վարույթի իրականացման լեզուն

Վարչական վարույթի իրականացման լեզուն, ըստ Օրենքի 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի, հայերենն է: Այս դրույթի հիմքում ընկած է Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով ամրագրված այն հիմնադրույթը, որի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետության պետական լեզուն հայերենն է»: Վարույթը հայերեն լեզվով իրականացնելու պահանջը վերաբերում է ինչպես վարչական վարույթ իրականացնող մարմնի

կողմից կազմված փաստաթղթերին, վարույթի մասնակիցներին ուղղված գրագրություններին ու վարչական ակտին, այնպես էլ վարչական մարմիններին ուղղված դիմումներին ու այլ տվյալներին և փաստաթղթերին:

Միաժամանակ, Օրենքի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված են որոշ բացառություններ, որոնք թելադրված են մարդկանց իրավունքների և հիմնարար ազատությունների իրականացմանն ու պաշտպանությանը նվիրված միջազգային պայմանագրերով, ինչպես նաև Սահմանադրության 14.1-րդ հոդվածով ամրագրված օրենքի առջև բոլորի հավասարության և 18-րդ հոդվածով ամրագրված պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցներ երաշխավորելու հիմնադրույթներով:

Մասնավորապես, պետական լեզվին չտիրապետող անձի պարագայում վարույթին մասնակցելու կտրվածքով բացառություններ չանելը գործնականում կհանգեցնի այնպիսի իրավիճակի, որ լեզվի չիմացությունը վերջինիս համար կստեղծեն անհարկի լրացուցիչ բարդություններ, որոնց պայմաններում չի կարող խոսք գնալ օրենքի առջև բոլորի հավասարության սկզբունքի պահպանման մասին: Բացի այդ, պետական լեզուն, լինելով սահմանադրական կարգի բաղադրիչ, ստորադասվում է մարդուն, նրա արժանապատվությանը, հիմնական իրավունքներին ու ազատություններին (Սահմանադրության 3-րդ հոդված):

Միջազգային պայմանագրերից, թերևս, արժե հիշատակել «Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների» Եվրոպական խարտիան (ստորագրվել է 1992թ. նոյեմբերի 5-ին), որի վավերացման պահին Հայաստանի Հանրապետությունը, հիմք ընդունելով նշված խարտիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետը, հայտարարել է. «Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների» Եվրոպական խարտիայի իմաստով Հայաստանի Հանրապետության փոքրամասնությունների լեզուներ են ասորերենը, հունարենը, ռուսերենը և քրդերենը»: Սակայն առավել էական է նշված խարտիայի 10-րդ հոդ-

վածի դրույթը, որով կողմերը պարտավորվել են իրենց տարածքներում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող անձանց հնարավորություն տալ, որպեսզի նրանք վարչական մարմիններ բանավոր կամ գրավոր դիմեն իրենց լեզուներով:

Բացառությունը տվյալ դեպքում այն է, որ. «Հայաստանի Հանրապետությունում ազգային փոքրամասնությունների լեզուներին տիրապետող անձինք, օրենքով սահմանված կարգով կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան, վարչական վարույթի իրականացման համար դիմումը և դրան կից փաստաթղթերը կարող են ներկայացնել համապատասխան փոքրամասնության լեզվով: Այդ դեպքում վարչական մարմինը կարող է պահանջել ներկայացնել փաստաթղթերի թարգմանությունները հայերենով»:

Բոլոր դեպքերում վարչական վարույթի իրականացման հետ կապված փաստաթղթերը կազմվում են, և ամբողջ գործավարությունն իրականացվում է հայերենով: Որպեսզի ապահովվի օրենսդրության այս պահանջը, նույն օրենքի 3-րդ մասով նախատեսված է, որ վարույթի մասնակիցների կողմից այլ լեզվով փաստաթղթեր ներկայացնելու դեպքում, վարչական մարմինը պահանջում է, որպեսզի ներկայացվեն նաև դրանց սահմանված կարգով կատարված հայերեն թարգմանությունները:

Մեկ այլ բացառություն ևս. վարույթի մասնակիցները կարող են վարույթին մասնակցել օտար լեզվով, սակայն վերջիններս պարտավոր են իրենց ներկայացրած թարգմանչի միջոցով ապահովել հայերեն թարգմանություն, եթե վարչական մարմինն այդպիսի թարգմանություն ապահովելու հնարավորություն չունի:

Հիշյալ բացառությունը բնավ խոչընդոտ չէ, որպեսզի օտար լեզվով ներկայացված դիմումը սահմանված կարգով հիմք հանդիսանա վարույթ հարուցելու և իրականացնելու համար: Այլ կերպ ասած, եթե դիմումը ներկայացվում է օտար լեզվով, ապա այն արդեն հիմք է վարույթ հարուցելու համար, պարզապես վարույթն իրականացնող մարմնի

պահանջով վարույթի մասնակիցը պարտավոր է հետազայում ներկայացնել նաև դրա հայերեն թարգմանությունը: Նույնն է իրավիճակը նաև այլ փաստաթղթեր ներկայացնելու դեպքում. դրանք սահմանված կարգով ընդունվում են և դառնում քննարկման առարկա, սակայն վարույթի մասնակցի համար պահպանվում է սահմանված կարգով դրա հայերեն թարգմանությունը ներկայացնելու պարտականությունը:

§ 5. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելը և հաշվառելը, վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը

Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելը և հաշվառելը: Օրենքը անդրադարձել է նաև վարույթի վերաբերյալ գործեր կազմելու, դրանք վարելու և հաշվառելու ընթացակարգերին, ինչը, ըստ էության, նորույթ է հայերենական իրավական համակարգում, քանզի անգամ դատավարության առանձին տեսակները կարգավորող օրենսդրական ակտերը չեն անդրադառնում այդ հարցերին: Նորույթ լինելով հանդերձ, այս վարչական վարույթի սույն հատվածը կարևոր նշանակություն ունի այն առումով, որ ապահովում է վարչարարության թափանցիկությունը և վերահսկելիությունը, առավել համակարգված ու կազմակերպված է դարձնում վարույթի ողջ գործընթացը և հնարավորություն է տալիս ինչպես դիմում ներկայացրած, այնպես էլ դիմում ներկայացնելու ակնկալիք ունեցող անձանց ուսումնասիրելու վարչական վարույթները և պատկերացում կազմելու ձևավորված պրակտիկայի առնչությամբ: Օրինակ, այդ նյութերին իրազեկվելը հնարավորություն կտա պարզելու, թե վարչական մարմիններում որքանով է պահպանվում կամայականության արգելքի սկզբունքը և այլն:

Առանձին գործ կազմելու վերաբերյալ նորմերը երաշխիք են նաև վարչական ծախսերը հստակ հաշվարկելու և դրանք գանձելու ուղղությամբ միջոցներ ձեռնարկելու համար: Ցավոք, այս խնդիրը գործնականում կաղում է ինչպես վարչարարության, այնպես էլ դատավարության փուլերում, հատկապես քրեական դատավարության

մինչդատական վարույթի փուլում: Որոշ երկրների վարչարարության ու դատավարության փորձը ցույց է տալիս, որ վարույթ իրականացնող յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձ պարտավոր է համապատասխան հաշվարկ կցել գործին, որում հստակ արտացոլվում են վարչական և դատական ծախսերը:

Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերը վարելուն և հաշվառելուն առնչվող հարաբերությունները կարգավորված են Օրենքի 28-րդ հոդվածով: Նախ, Օրենքը վարչական մարմնին պարտավորեցնում է վարչական վարույթ հարուցելու պահից կազմել առանձին գործ, որում պահվում են այդ վարույթին առնչվող բոլոր փաստաթղթերը, այդ թվում՝ վարույթի արդյունքում ընդունված վարչական ակտը (դրա հաստատված պատճենը):

Գործ կազմելուց զատ, վարչական մարմինը վարում է 2 գրանցամատյան՝ վարչական գործերի ժամանակագրական և առարկայական հաշվառման գրանցամատյան և վարչական վարույթի արդյունքում ընդունված վարչական ակտերի հաշվառման գրանցամատյան:

Որպեսզի գործերը վարելու և գրանցամատյաններ կազմելու ընթացակարգերում ապահովվի անհրաժեշտ միասնականություն, ինչը երաշխավորում է դրանց մատչելիությունը, Օրենքը այդ հարցերին առնչվող ակտերն ընդունելու իրավասությունը վերապահում է վարչական մարմնին, որը պետք է ղեկավարվի Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից հաստատված օրինակելի կարգով⁶: Վարչական մարմինները պարտավոր էին մինչև Օրենքի ուժի մեջ մտնելը՝ 2005թ. հունվարի 1-ը, ընդունել համապատասխան իրավական ակտեր:

Տվյալ դեպքում լիակատար միասնականություն ապահովելու խնդիր չէր կարող լուծվել, քանի որ վարչական մարմինները միմյանցից

⁶ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը 2004թ. հունիսի 25-ին ընդունել է «Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերի, դրանց հաշվառման գրանցամատյանների և վարչական ակտերի հաշվառման գրանցամատյանների վարման կարգն ու պայմանները սահմանող օրինակելի կարգը հաստատելու մասին» թիվ 975-Ն որոշումը:

էապես տարբերվում են ոչ միայն իրենց գործառույթների առանձնահատկությամբ, այլև կառուցվածքով, որոնք ևս կանխորոշում են հիշյալ հարցերի իրավական կանոնակարգումը:

Հիշյալ հարցի առնչությամբ հատուկ օրենքներում առանձնահատուկ իրավական կարգավորումների առկայության դեպքում, բնականաբար, նախապատվությունը կտրվի այդ իրավական ակտերին, իսկ վարչական մարմինները պարտավոր են իրենց վերը նշված ակտերում կատարել համահունչ համապատասխանեցումներ:

Նշված կարգավորումները վերաբերում են բացառապես գրավոր վարչական ակտերին, իսկ բանավորի դեպքում գործավարություն և հաշվառում չի իրականացվում, եթե առանձին օրենսդրական ակտերով այլ կարգ նախատեսված չէ:

Ինչ վերաբերում է գործերի պահպանմանը, ապա այս հարցում առանձնահատկություն չկա, այդ հարցը կարգավորվում է օրենսդրությամբ՝ ընդհանուր հիմունքներով:

Վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը: Վարչական վարույթում արձանագրություն կազմելը պարտադիր է համարվում միայն այն դեպքում, երբ գործի քննարկումը կատարվում է վարույթի մասնակիցների, վկաների, փորձագետի, այլ մարմինների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ (Օրենքի 29-րդ հոդված): Եթե կատարվում են մի քանի քննարկումներ, ապա դրանցից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ կազմվում է առանձին արձանագրություն: Քննարկումներն ընդմիջումով կատարելու դեպքում արձանագրությունը ևս պետք է ներառի համապատասխան գրառում՝ ընդմիջման վերաբերյալ:

Օրենքը սահմանում է տեղեկությունների այն ցանկը, որ պարտադիր պետք է ներառվի արձանագրությամբ, որից բացի այն կարող է արդեն պարունակել այլ տեղեկություններ, ինչպես նաև դրան կարող են կցվել հավելվածներ, այդ թվում՝ գործում առկա բոլոր փաստաթղթերի ցանկը՝ ըստ դրանք ներկայացրած վարույթի մասնակիցների:

Ինչևէ, Օրենքի 29-րդ հոդվածը արձանագրության մեջ ներառվող պարտադիր տեղեկություններ է համարում հետևյալը.

«ա) վարույթն իրականացնող վարչական մարմնի անվանումը.

բ) վարույթն իրականացնելու վայրը, տարին, ամիսը և ամսաթիվը.

գ) սույն հոդվածի 1-ին մասում նշված անձանց անունը և ազգանունը՝ տվյալ գործում նրանց կարգավիճակի (ղիմող, երրորդ անձ, վկա և այլն) նշմամբ.

դ) քննարկվող հարցի բովանդակությունը.

ե) վարույթի մասնակիցների և վարույթում հանդես եկող այլ անձանց ելույթների համառոտ շարադրանքը.

զ) ընդունված որոշման եզրափակիչ մասը»:

Դժվար չէ նկատել, որ օրենսդիրը արձանագրման ենթակա պարտադիր տեղեկությունների ցանկի հիմքում դրել է այն տրամաբանությունը, որի համաձայն արձանագրվում են բացառապես վարչական վարույթի համար նշանակություն ունեցող այն տվյալները, որոնք քննարկվում են վարույթի մասնակիցների և այլ անձանց մասնակցությամբ:

Այժմ անդրադառնանք արձանագրություններում արտացոլված տեղեկությունների ապացուցողական նշանակությանը: Ինչպես արդեն նշվեց, արձանագրությունը պարունակում է ոչ միայն զուտ տեղեկատվական տվյալներ, այլև ընդունված որոշման եզրափակիչ մասեր: Սա բնավ չի նշանակում, որ քննարկման արդյունքներով կազմված արձանագրությունը նշված մասով պետք է նույնացվի վարչական վարույթի եզրափակիչ փուլում ընդունված վարչական ակտի հետ: Տվյալ դեպքում բացառապես խոսք է գնում արձանագրված փաստական հանգամանքների մասին, որոնք որպես ապացույց գնահատելիս, վարչական մարմինը, ղեկավարվելով Օրենքի 42-րդ հոդվածի պահանջներով, ղեկավարվում է իր հայեցողությամբ:

Գլուխ 5. Վարչական ակտը, դրա տեսակները և ձևերը: Բողոքարկման վարույթը

§ 1. Վարչական ակտի հասկացությունը և տեսակները

Հասկացությունը: «Վարչական ակտ» հասկացության բնորոշումը տրված է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում (այսուհետ սույն գլխում՝ Օրենք)։ «Վարչական ակտն արտաքին ներգործություն ունեցող այն որոշումը, կարգադրությունը, հրամանը կամ այլ անհատական ակտն է, որը վարչական մարմինն ընդունել է հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով, և ուղղված է անձանց համար իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն, վերացնելուն կամ ճանաչելուն: Վարչական ակտը կարող է ուղղված լինել մաս որոշակի անհատական չափանիշներով առանձնացված որևէ խմբի» (53-րդ հոդվածի 1-րդ մաս): Տվյալ բնորոշման մեջ կարևոր նշանակություն ունի «արտաքին ներգործություն» արտահայտության պարզաբանումը: Այն, ըստ էության, իրավունքի արտասահմանյան աղբյուրներից թարգմանության արդյունք է և բովանդակությամբ հավասարազոր է պարզապես ենթակայական հարաբերությունների մեջ չգտնվող անձի նկատմամբ ներգործությանը:

Ընդ որում, տվյալ դեպքում նկատի է առնվում ոչ թե ընդհանրապես ենթակայական հարաբերությունները, այլ կոնկրետ հարաբերության շրջանակներում փոխհարաբերության բնույթը: Օրինակ, նույն վարչական մարմնի աշխատակիցը չի դիտվի ենթակայական հարաբերությունների մեջ գտնվող սուբյեկտ այն դեպքում, երբ դիմում է տվյալ վարչական մարմնին որպես մասնավոր անձ (սեփականության վկայագիր ստանալու, իր նկատմամբ կիրառված վարչական տույժը վերանայելու հարցերով և այլն): Հաջորդ կարևոր հատկանիշը «հանրային իրավունքի բնագավառին» վերաբերելու հանգամանքն է: Տվյալ դեպքում նկատի են առնվում այն հարաբերությունները, որոնք բացառապես առնչվում են իմպերատիվ նորմերով կարգավորվող և

քաղաքացիաիրավական ոլորտից դուրս գտնվող բնագավառի հետ: Օրինակ, այդպիսին չի կարող համարվել վարչական մարմնի և քաղաքացու միջև կնքված անշարժ գույքի վարձակալության պայմանագիրը, սակայն հենց այդպիսին կհամարվի մրցույթի արդյունքներով անշարժ գույքը այդ քաղաքացուն վարձակալության հիմունքներով հատկացնելու վերաբերյալ վարչական մարմնի որոշումը:

Վարչական ակտի տեսակները: Օրենքը կարգավորում է նաև վարչական ակտի տեսակներին նվիրված հարցերը: Մասնավորապես վերը նշված 53-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, տվյալ օրենսդրական ակտի իմաստով վարչական ակտերը լինում են՝ բարենպաստ, միջամտող և զուգորդվող: Բարենպաստ է համարվում այն ակտը, որի միջոցով վարչական մարմինների կողմից անձանց տրամադրվում են իրավունքներ կամ նրանց համար ստեղծվում են իրավական կամ փաստացի դրույթյունը բարելավող ցանկացած այլ պայման: Բնականաբար, այդպիսի ակտեր կարող են համարվել լիցենզիաներ, թույլտվություններ, վկայագրեր տալու մասին որոշումները:

Միջամտող վարչական ակտի միջոցով վարչական մարմինը մերժում, միջամտում, ընդհուպ սահմանափակում է անձանց իրավունքների իրականացումը, որևէ պարտականություն է դնում նրանց վրա կամ ցանկացած այլ եղանակով վատթարացնում է նրանց իրավական կամ փաստացի վիճակը: Այդպիսի վարչական ակտի օրինակ կարող է լինել լիցենզիա տրամադրելը մերժելու մասին, անձին սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի վրա արգելանք դնելու մասին, ձեռնարկատիրության որևէ տեսակ կասեցնելու և նմանաբնույթ այլ որոշումները:

Զուգորդվող վարչական ակտն իր մեջ պարունակում է անձի համար ինչպես բարենպաստ, այնպես էլ միջամտող վարչական ակտերով սահմանվող դրույթներ: Այդպիսին կարող է համարվել, օրինակ, անշարժ գույքի կադաստրի կողմից վկայագիր տալու մասին որոշումը, որի հիման վրա պետական գրանցում է ստանում անշարժ գույքի օրինական հատվածը և մերժվում է ապօրինի հատվածը:

§ 2. Վարչական ակտի ձևերը

Վարչական ակտի ձևերը: Օրենքի հաջորդ՝ 54-րդ հոդվածով սահմանված են վարչական ակտի ձևերը, որոնք լինում են՝ ա) գրավոր, բ) բանավոր և գ) լուսային, ձայնային, պատկերային, ազդանշանների, նշանների կամ օրենքով մախատեսված այլ ձևի: Վերջին խումբը, այսպիսով, ընդգրկում է տարաբնույթ ամրագրման ձևերը, որոնք սպառնիչ չեն և կարող են օրենքներով լրացվել:

Անդրադառնալով այն պահանջին, ըստ որի վարչական ակտի ձևը կարող է սահմանվել միայն օրենքով: Արտաքուստ կարող է թվալ, որ օրենքով սահմանված է անհարկի խիստ կանոնակարգ, սակայն վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները արդարացիորեն այնքան խիստ են, որ դրանց պայմաններում իրավաչափ չէր լինի վարչական ակտի ձև սահմանելու լիազորությունը վերապահել գործադիր իշխանություն իրականացնող որևէ մարմնի:

Մի կարևոր հարցադրում ևս. ի՞նչ պետք է հասկանալ «վարչական ակտի ձև սահմանելու» արտահայտության տակ, մասնավորապես, դա բացառո՞ւմ է ենթաօրենսդրական ակտով այդ ձևին ներկայացվող պահանջները սահմանելը: Տվյալ դեպքում հարկ է նկատել, որ օրենքով վարչական ակտի ձև սահմանելու դեպքում, ենթաօրենսդրական ակտով կարող է սահմանվել կոնկրետ արդեն օրենքով սահմանված ձևին ներկայացվող պահանջները, պայմանով, որ դրանք չհակասեն Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածով ամրագրված նորմերին (այսինքն՝ անդրադարձ չլինի այն հարցերին, որոնք կարող են սահմանվել բացառապես օրենքներով): Օրինակ, 2005թ. հուլիսի 8-ին ընդունված «Ճանապարհային երթևեկության ապահովման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով լուսացույցը մախատեսված է որպես վարչական ակտի ձև, որի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006թ. հոկտեմբերի 26-ի թիվ 1699-Ն որոշմամբ հաստատվել են ճանապարհային լուսացույցներին ներկայացվող պահանջները, դրանց կիրառման ու տեղակայման կանոնները և այլն:

Եթե վարչական վարույթը հարուցվել է դիմումի հիման վրա, ապա արդյունքում կարող է ընդունվել միայն գրավոր վարչական ակտ: Բանավոր ակտի դեպքում, եթե դա նախատեսված է օրենքով, կամ հասցեատերն ունի արդարացված շահ, վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել հետագա գրավոր ձևակերպում:

«Արդարացված շահ» եզրույթի բնորոշումը տրված չէ օրենսդրությամբ, ինչը նշանակում է, որ կոնկրետ իրավիճակում այդպիսի շահի առկայությունը որոշվում է, գնահատելով այն հանգամանքները, որոնք վկայում են հասցեատիրոջ համար այդպիսի վարչական ակտի պարտադիր լինելը: Իսկ հանգամանքները կարող են տարբեր լինել. օրինակ՝ կարող է այդպիսի գրավոր ակտի առկայությունը անհրաժեշտ լինել օտարերկրյա այնպիսի պետական մարմիններ ներկայացնելու համար, որոնցում վարչարարության կանոններով նախատեսված է գրավոր վարչական ակտ ներկայացնելու պահանջ:

Ինչ վերաբերում է օրենքով նախատեսված դեպքերին, ապա արդարացի շահի առկայությունն ընդհանրապես չի քննարկվում, քանի որ տվյալ դեպքում հենց օրենքի պահանջով է տրվում գրավոր վարչական ակտ:

§ 3. *Գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները, վարչական ակտի որոշակիությունը և հիմնավորումը*

Գրավոր ակտին ներկայացվող պահանջները: Գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող պահանջները բաժանվում են երկու խմբի՝ պարտադիր և ոչ պարտադիր (ֆակուլտատիվ): Պարտադիր պահանջները հետևյալն են՝

ա) բովանդակությունը պետք է համապատասխանի օրենքով սահմանված պահանջներին, նշում պարունակի բոլոր այն էական փաստական և իրավաբանական հանգամանքների վերաբերյալ, որոնք ընկած են որոշման հիմքում.

բ) վարույթն իրականացրած վարչական մարմնի լրիվ անվանումը.

գ) վարչական ակտի հասցեատիրոջ անունը, ազգանունը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ լրիվ անվանումը.

դ) ակտի լրիվ անվանումը, դրա ընդունման տարին, ամիսը, ամսաթիվը և համարը.

ե) ակտով լուծվող հարցի նկարագրությունը (նկարագրական մաս).

զ) ակտի ընդունման հիմնավորումը (պատճառաբանական մաս).

է) ընդունված որոշման շարադրանքը (եզրափակիչ մաս).

ը) ակտի գործողության ժամկետը, եթե ակտն ընդունվում է որոշակի ժամկետով.

թ) ակտի բողոքարկման ժամկետը և մարմինը, ներառյալ՝ դատաբանը, որին կարող է այդ ակտը բողոքարկվել.

ժ) ակտն ընդունող վարչական մարմնի պաշտոնատար անձի պաշտոնը, անունը և ազգանունը, նրա ստորագրությունը.

ժա) ակտն ընդունած վարչական մարմնի պաշտոնական կնիքը (Օրենքի 55-րդ հոդված):

Ոչ պարտադիր պահանջներին են վերաբերում վարչական ակտում դրա ընդունման կապակցությամբ ծախսերի և դրանք կրողների վերաբերյալ տեղեկություններ նշելը, վարչական ակտին ներդիրներ, հավելվածներ կամ լրացուցիչ այլ փաստաթղթեր կցելը, ինչպես նաև միասնական հարկ կարգավորող վարչական ակտի միասնական ձևաթղթի առկայությունը: Ցավոք, այս պահանջները, չնչին բացառությամբ, անտեսվում են վարչական վարույթ իրականացնող մարմինների կողմից, մինչդեռ դրանց առկայությունը կարող էր վկայել վարչարարության բարձր մշակույթի մասին:

Վարչական ակտի որոշակիությունը և հիմնավորվածությունը: Օրենքի 56-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտը պետք է ձևակերպված լինի հստակ և ամրագրված, ինչը հնարավորություն է տալիս, որպեսզի հասցեատիրոջ համար ակնառու լինի, թե իրեն ինչ իրավունք է տրամադրվում, իր որ իրավունքն է սահմանափակվում, ինքն ինչ իրավունքից է զրկվում կամ իր վրա ինչ պարտականություն է դրվում:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ վերոհիշյալ պահանջը չկատարելը հիմք է, որպեսզի հասցեատերն ազատվի իր վրա դրված պարտականության կատարումից կամ իրավաչափ չհամարվի իր իրավունքների սահմանափակումը, ինչպես նաև պահանջի փոխհատուցում իրեն իրավունք տրամադրելու ակտի ոչ հստակության արդյունքում պատճառված վնասի համար:

Ընդհանուր պահանջներից է նաև վարչական ակտի հիմնավորումը: Օրենքի 57-րդ հոդվածի համաձայն.

«Գրավոր կամ գրավոր հաստատված վարչական ակտը պետք է պարունակի հիմնավորում, որում պետք է նշվեն համապատասխան որոշում ընդունելու բոլոր էական փաստական և իրավական հանգամանքները:

Վարչական մարմնի հայեցողական լիազորությունների իրականացման արդյունքում ընդունված վարչական ակտի հիմնավորումից պետք է պարզ լինեն այն նկատառումները, որոնց հիման վրա վարչական մարմինն ընտրել է տվյալ լուծումը»:

Ընդ որում, չի թույլատրվում հիմնավորման հիմքում դնել այնպիսի փաստարկներ, որոնք չեն առնչվում վարչական ակտ ընդունող մարմնի իրավասությանը: Այս արգելքը վերաբերում է ոչ միայն այն դեպքերին, երբ տվյալ փաստարկն ընդհանրապես նախատեսված չէ օրենսդրությամբ (օրինակ՝ նպատակահարմարությունը), այլև այն փաստարկներին, որոնց առնչությամբ գնահատական տալը վերապահված է այլ իրավասու մարմինների (օրինակ, հրապարակային միջոցառման իրազեկման առնչությամբ տեղական ինքնակառավարման մարմինը չի կարող ազգային անվտանգության կամ ոստիկանության փոխարեն գնահատել անվտանգության հարցերը):

Ըստ մույն հոդվածի, վարչական ակտի հիմնավորում չի պահանջվում հետևյալ դեպքերում՝

ա) վարչական ակտով բավարարվում է դիմումը և չի շոշափվում երրորդ անձանց իրավունքները.

բ) հասցեատերը կամ այն անձը, ում շահերը շոշափվում են վար-

չական ակտով, արդեն իրազեկված են փաստական կամ իրավական հետևանքների վերաբերյալ վարչական մարմնի դիրքորոշման մասին.

գ) նույնաման վարչական ակտեր հրապարակվում են մեծ քանակությամբ կամ վարչական ակտերը հրատարակվում են տեխնիկական միջոցների օգտագործմամբ, և յուրաքանչյուր առանձին դեպքում հիմնավորելու անհրաժեշտություն չկա:

Թերևս, նշված հիմքերից պարզաբանման կարիք ունի վերջինը: Այս հիմքի առնչությամբ անհրաժեշտ է նկատել, որ նույնաման վարչական ակտերի միայն մեծաքանակ լինելը բավարար փաստարկ չէ հիմնավորումը բացառելու համար, հարկ է, որպեսզի բացակայի նաև յուրաքանչյուր առանձին դեպքում հիմնավորելու անհրաժեշտությունը: Օրինակ, տարկետման իրավունք վերապահելիս, կառավարությունը հիմք է ընդունում տվյալ օտարերկրյա բուհի բարձր վարկանիշը, սակայն չի հիմնավորում, թե ինչ փաստարկներով է վարկանիշը բարձր գնահատում: Տվյալ դեպքում, հիմնավորման անհրաժեշտությունը չկա, որովհետև մեկ այլ որոշմամբ (նորմատիվ բնույթի) կոնկրետ հիմնավորումներով հաստատված է այն բուհերի սպառիչ ցանկը, որոնք համարվում են բարձր վարկանիշ ունեցող:

Նշված օրինակը, թերևս, վկայում է այն մասին, որ գործնականում կամայականության արգելքի սկզբունքը առավել երաշխավորված կլինի, եթե հայեցողական լիազորությունների իրականացման համար ընդունվեն համապատասխան կողմնորոշիչ նորմատիվ բնույթի ակտեր:

§ 4. *Վարչական ակտ ընդունելը, դրա մասին իրազեկելը, վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը*

Վարչական ակտ ընդունելը: Վարչական ակտն ընդունված համարելու ժամկետը պայմանավորված է դրա տեսակով և ձևով, այսպես՝ գրավոր վարչական ակտը համարվում է ընդունված՝ իրավասու պաշտոնատար անձի կողմից ստորագրվելու օրվանից, իսկ բանավոր կամ այլ ձևի վարչական ակտը՝ այդ ակտերը հրապարակվելու

պահից (Օրենքի 58-րդ հոդված):

Բանավոր վարչական ակտի պարագայում հրապարակման տակ չպետք է հասկանալ վերջինիս հրատարակումը տպագիր եղանակով, հրապարակումը սոսկ որևէ հստակ ընկալելի եղանակով հասցեատիրոջը հասանելի դարձնելն է (օրինակ, ոստիկանի կողմից սահմանված կարգով արված ժեստերը, լուսացույցի համապատասխան նշանի ակտիվացումը և այլն):

Վարչական ակտի մասին իրազեկելը: Օրենքի 59-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտի ընդունման մասին իրազեկում է համարվում վարչական մարմնի կողմից վարույթի մասնակիցներին այդ հոդվածով նախատեսված կարգով այն հանձնելը կամ հրապարակելը:

Գրավոր վարչական ակտը պետք է եռօրյա ժամկետում ստորագրությամբ առձեռն հանձնվի վարույթի մասնակիցներին, իսկ դրա անհնարինության դեպքում, ինչպես նաև վարույթի մասնակցի պահանջով նույն ժամկետում հանձնումը կարող է իրականացվել պատվիրված փոստով՝ ստանալու մասին ծանուցմամբ կամ օրենքով նախատեսված այլ եղանակներով: Վարչական մարմինը միաժամանակ պարտավոր է դրա հետ միասին հանձնել նաև այդ ակտի բաղկացուցիչ մաս համարվող փաստաթղթերը, սակայն դրանք ուղացումով հանձնելը հիմք չէ վարչական ակտի իրավաչափությունը վիճարկելու համար:

Հանձնման նշված կարգը տարածվում է նաև վարչական ակտում, ինչպես նաև դրա բաղկացուցիչ մաս կազմող փաստաթղթերում կատարվող փոփոխությունների վրա:

Ինչ վերաբերում է վարչական ակտի հրապարակմանը, ապա այն կատարվում է տվյալ վարչական մարմնի տեղեկագրում կամ այլ պաշտոնական տեղեկագրում կամ զանգվածային լրատվության այլ միջոցներով հրապարակելով:

Գրավոր վարչական ակտի հրապարակումը պարտադիր է, եթե վարչական մարմնին հայտնի չէ այն անձանց վերաբերյալ տեղեկությունները, որոնց շահերը ուղղակիորեն շոշափվում են այդ ակտով կամ օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում: Գրավոր վարչական

ակտը վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ կարող է հրապարակվել, եթե վերջինիս հայեցողական որոշմամբ դա նպատակահարմար է՝ պետության և հանրության շահերի, ինչպես նաև անձանց իրավունքների արդյունավետ պահպանման անհրաժեշտությունից ելնելով:

Մամուլում, ՋԼՄ-ներում կամ տեղեկատվության տարածման այլ միջոցներում հրապարակվում է գրավոր վարչական ակտի միայն եզրափակիչ մասը, սակայն միաժամանակ պետք է նշվի, թե որտեղ է հնարավոր ծանոթանալ ամբողջ վարչական ակտին: Օրենսդրի այս պահանջը, իհարկե, չի բացառում վարչական ակտն ամբողջությամբ հրապարակելու տարբերակը, մանավանդ, վերջինիս ոչ մեծ ծավալի դեպքում:

Բանավոր վարչական ակտը հրապարակվում է այն հասցեատիրոջը բանավոր ձևով հայտարարելու միջոցով: Այն կարող է հրապարակվել նաև հասցեատիրոջ համար հասկանալի որևէ օտար լեզվով: Այլ ձևի վարչական ակտի հրապարկմանն արդեն անդրադարձել ենք:

Վարչական ակտի տրամադրումն օտար լեզվով: Վարչական ակտն օտար լեզվով իրազեկելու կարգն ամրագրված է Օրենքի 59-րդ հոդվածի 4-րդ մասով: Մասնավորապես, հասցեատիրոջ խնդրանքով վարչական մարմինը կարող է տրամադրել իր պաշտոնական կնիքով հաստատված օտար լեզվով թարգմանված պատճենը: Միաժամանակ, օրենսդիրը իրավաբանական ուժ է վերապահում բացառապես վարույթի իրականացման լեզվով ընդունված տեքստին, վեճ կամ բողոք ներկայացնելու դեպքում հիմք է ընդունվում միայն հայերենով ընդունված տեքստը: Օտար լեզվով թարգմանված պատճենը չի կարող հիմք լինել այդ ակտի իմաստը կամ բովանդակությունը մեկնաբանելու կամ պարզաբանելու համար:

Օտար լեզվով թարգմանված պատճենները գործնականում կարող են անհրաժեշտ լինել տարբեր նկատառումներով, օրինակ՝ ամուսնության մեջ չգտնվելու մասին թարգմանված տեղեկանքը հիմք է այլ երկրում սահմանված կարգով ամուսնություն գրանցելու համար, այլ երկրի քաղաքացիություն ձեռք բերելու համար ևս պահանջվում է ներկա-

յացնել տարաբնույթ տեղեկանքներ և այլն: Որպես կանոն, օտար լեզվով թարգմանված պատճենների անհրաժեշտությունը չի ծագում միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հատուկ դեպքերում:

Վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը և գործողության ժամկետը: Վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու հարցում իրավական նշանակություն ունի ակտի իրազեկման ինստիտուտը: Այսպես, Օրենքի 60-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական ակտն ուժի մեջ է մտնում վերը նշված կարգով *իրազեկելուն հաջորդող օրվանից*, եթե օրենքով կամ այդ ակտով այլ կարգ նախատեսված չէ: Օրենսդիրը՝ իրավական ուժի մեջ մտնելու տեսանկյունից սահմանում է նաև, այսպես կոչված, «պայմանով ակտ», որի որոշ դրույթներ կարող են ուժի մեջ մտնել միայն որոշակի պայմանների կամ հանգամանքների առաջացման դեպքում:

Ինչ վերաբերում է բանավոր և այլ ձևի վարչական ակտերին, ապա դրանք ուժի մեջ են մտնում այդ ակտերը հրապարակելու պահից:

Ի դեպ, Օրենքի՝ անհատական ակտի ուժի մեջ մտնելու վերաբերյալ դրույթները համապատասխանում են նույն հարցի իրավական կարգավորմանը նվիրված «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 60-րդ հոդվածի դրույթներին: Պարզապես հարկ է նկատել, որ հրապարակման ոչ ենթակա իրավական ակտերի ուժի մեջ մտնելու առնչությամբ արդեն հարկ է դեկավարվել այդ օրենքի 59-րդ հոդվածի պահանջներով: Մասնավորապես, այդպիսիք են համարվում այն իրավական ակտերը կամ դրանց առանձին մասերը, որոնք պարունակում են պետական կամ օրենքով պահպանվող այլ գաղտնիք:

Հրապարակման ոչ ենթակա ակտերն ուժի մեջ են մտնում դրանց ընդունմանը հաջորդող օրվանից, իսկ ստորագրման կամ վավերացման կամ պետական գրանցման ենթակա իրավական ակտերը՝ դրանց ստորագրմանը կամ վավերացմանը կամ պետական գրանցմանը հաջորդող օրվանից: Հիշյալ ակտերը պարտադիր են կատարման համար իրավաբանական, ֆիզիկական և պաշտոնատար անձանց համար՝ նախատեսված կարգով դրանք նրանց իրազեկելու

կամ ծանոթացնելու պահից, եթե այդ իրավական ակտով ավելի ուշ ժամկետ նախատեսված չէ: Նշված ակտի հերթական համարի վերջում՝ իրավական ակտի բնույթը սահմանող տառից հետո, իրավական ակտն ընդունող մարմնի կողմից դրվում են «Գ» կամ «ՀԳ» կամ «ՀԿ» տառերը:

Վարչական ակտերը գործում են անորոշ կամ որոշակի ժամկետով: Անորոշ ժամկետով ակտը գործում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ որևէ իրավաչափ հիմքով չի կորցրել իրավական ուժը (օրինակ, փոխարինվել է այլ վարչական ակտով, անվավեր է ճանաչվել և այլն):

Որոշակի ժամկետով ընդունված գրավոր վարչական ակտը գործում է մինչև այդ ակտով նախատեսված ժամկետի լրանալը, սակայն այդ ակտի ժամկետը, մինչև նշված ժամկետի լրանալը կամ լրանալուց հետո 15 օրվա ընթացքում կարող է երկարաձգվել նոր ժամկետով կամ անորոշ ժամկետով:

«Պայմանով ակտ» տերմինը օրենսդիրն օգտագործում է նաև վարչական ակտի գործողության մեջ գտնվելու հիմքի տեսանկյունից: Այսպես, եթե վարչական ակտի ուժի մեջ մնալը փոխկապակցվում է որոշակի պայմանի հետ, ապա դրա կատարման պահին ավարտվում է նաև վարչական ակտի գործողության մեջ գտնվելու ժամկետը:

Բանավոր ակտի դեպքում գործողության մեջ գտնվելն ավարտվում է այդ ակտի հետ կապված գործողությունների կատարմամբ կամ օրենքով նախատեսված որևէ եղանակով ակտի հասցեատիրոջը այդ մասին հայտարարելու պահից: Այլ ձևի վարչական ակտի գործողությունը դադարում է ակտի հասցեատիրոջը օրենքով նախատեսված տեսանելի, լսելի կամ որևէ այլ ձևով հասանելի եղանակով ակտի գործողությունը դադարելու մասին հայտնելու պահից:

§ 5. Առ ոչինչ վարչական ակտը, վարչական ակտն անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչելու հիմքերը, կարգը և հետևանքները

Վարչական ակտն առ ոչինչ ճանաչելու հիմքերը: Ըստ Օրենքի 62-րդ հոդվածի, առ ոչինչ վարչական ակտն ընդունման պահից չունի իրավական ուժ և ենթակա չէ կիրառման: Այդպիսի ակտը չկատարելը որևէ պատասխանատվություն չի կարող առաջացնել: Ավելին, այդպիսի ակտի կատարումը և կիրառումը առաջացնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ, եթե «կիրառելու» դեպքում խնդիրը պարզ է, ապա մույնը չի կարելի ասել «կատարելու» պարագայում, օրինակ, բարեխիղճ հասցեատիրոջ կողմից այդպիսի ակտի կատարումը ևս չի կարող որևէ պատասխանատվություն առաջացնել: Այսպես, եթե քաղաքացուն ոչ իրավասու մարմնի կողմից տրվել է համայնքային ֆոնդին պատկանող բնակելի տարածք, ապա վերջինիս կողմից դրա հիման վրա բնակելի տարածքի օգտագործումը չի կարող համարվել պատասխանատվության հիմք:

Առ ոչինչ վարչական ակտ ընդունած վարչական մարմինը պարտավոր է իր նախաձեռնությամբ կամ արդարացված շահ ունեցող ցանկացած քաղաքացու դիմումի հիման վրա անհապաղ հաստատել այդ ակտի առ ոչինչ լինելը: «Արդարացված շահ» ունեցող է համարվում ինչպես վարույթի մասնակիցը, այնպես էլ յուրաքանչյուր այլ անձ, ում իրավունքներն ու շահերը փոխկապակցված են տվյալ ակտի հետ:

Վարչական ակտն առ ոչինչ է ճանաչվում հետևյալ ակնառու կոպիտ սխալների դեպքում՝

«ա) ակտից հստակ չի երևում կամ միանշանակ պարզ չէ, թե որ վարչական մարմինն է դա ընդունել.

բ) ակտն ընդունել է ոչ իրավասու վարչական մարմինը.

գ) ակտից պարզ չէ, թե դա որոշակիորեն ում է հասցեագրված, կամ հայտնի չէ, թե ինչ հարց է կարգավորում.

դ) ակտով դրա հասցեատիրոջ վրա դրվում է ակնհայտ ոչ իրավաչափ պարտականություն, կամ նրան տրամադրվում է ակնհայտ ոչ

իրավաչափ իրավունք» (Օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու հիմքերը: Ոչ իրավաչափ ակտն անվավեր ճանաչելու հիմքերը ամրագրված են Օրենքի 63-րդ հոդվածով: Այսպես, անվավեր է առ ոչինչ չհանդիսացող այն ոչ իրավաչափ վարչական ակտը, որն ընդունվել է հետևյալ պայմաններում՝ օրենքի խախտմամբ (այդ թվում՝ օրենքի սխալ մեկնաբանմամբ կամ կիրառմամբ), ինչպես նաև կեղծ փաստաթղթերի կամ տեղեկությունների հիման վրա կամ այնպիսի փաստաթղթերի հիման վրա, որոնց պարագայում ակնհայտ էր այլ որոշում ընդունելը: Այս հիմքերի առկայության դեպքում վարչական ակտն անվավեր է ճանաչում այն ընդունող մարմինը, դրա վերադասը կամ դատարանը:

Օրենքի հիշյալ հոդվածը սահմանում է ոչ իրավաչափ ակտն անվավեր չճանաչելու վերապահում. եթե հասցեատերն իրավունք ունի վստահելու այդ ակտի գոյությանը, և դրա գործողության մեջ գտնվելը չի կարող վնաս պատճառել որևէ անձի, Հայաստանի Հանրապետության կամ որևէ համայնքի իրավունքներին: Ընդ որում, վարչական ակտի հասցեատերն իրավունք ունի վստահել ակտի գոյությանը, եթե դրա հիման վրա ստացածն արդեն օգտագործել կամ տնօրինել է կամ, եթե ստացածի հետ վերադարձնելը վնաս կպատճառի վարչական ակտի հասցեատիրոջը:

Վարչական ակտի գոյությանը վստահելու իրավունքը բխում է պետական մարմնի գործունեության իրավաչափության կանխավարկածից, ըստ որի որևէ անձ պարտավոր չէ կասկածի տակ առնելու պետության կամ պետության անունից հանդես եկող ցանկացած այլ իրավունքի սուբյեկտի կողմից ընդունված իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը և ըստ այդմ էլ՝ վերանայել իր վարքագիծը: Նշված դեպքում անձը ոչ թե պարտավոր է կասկածել, այլ իրավունք ունի վստահելու դրանց իրավաչափությանը, իսկ կասկածելու դեպքում իրավունք ունի դրանք վիճարկելու կամ ձեռնպահ մնալու:

Վարչական ակտի գոյությանը վստահելու իրավունքը բացառվում է հետևյալ դեպքերում՝

«ա) համապատասխան վարչական ակտի ընդունմանը հասել է կաշառքի, սպառնալիքի կամ վարչական մարմնի պաշտոնատար անձին դիտավորյալ մոլորության մեջ գցելու միջոցով.

բ) համապատասխան վարչական ակտի ընդունմանը հասել է կեղծ կամ ոչ լրիվ փաստաթղթեր ներկայացնելու միջոցով.

գ) նախապես իմացել է վարչական ակտի ոչ իրավաչափ լինելու մասին կամ այդ մասին պարտավոր էր իմանալ՝ իր համար մատչելի տեղեկությունների հիման վրա» (Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Այսպիսով, իրավական ակտի գոյության մասին վստահությունը բացարձակ ու անվերապահ հոգեբանական վարքագիծ չէ: Եթե անձը իր ոչ իրավաչափ վարքագծով նպաստել է ոչ իրավաչափ ակտի ընդունմանը կամ անգամ ունեցել է մատչելի տեղեկություններ այդ ակտի ոչ իրավաչափության մասին, ապա վստահության մասին խոսք լինել չի կարող:

Վարչական ակտը միայն մի մասով կարող է անվավեր ճանաչվել այն դեպքում, երբ մյուս մասը կարող է ուժի մեջ մնալ առանց անվավեր ճանաչված մասի:

Վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու հետևանքները: Ոչ իրավաչափ վարչական ակտն իրավաբանական ուժը կորցնում է այն անվավեր ճանաչելու մասին որոշում ընդունելու, ինչպես նաև վարչական ակտն ընդունելու պահից, բացառությամբ Օրենքի 64-րդ հոդվածով նախատեսված հետևյալ դեպքերի: Նախ, Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված դեպքերում, որոնց անդրադարձանք վերը, ոչ իրավաչափ վարչական ակտն անվավեր է ճանաչվում այն ընդունելու պահից, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Բացի այդ. «Բարենպաստ ոչ իրավաչափ վարչական ակտը, որի հիման վրա ծագում են միաժամանակյա կամ ընթացիկ գույքային պարտականություններ, կամ որն այդպիսի պարտականությունների համար նախադրյալ է համարվում, կարող է ուժը կորցնել միայն դրա անվավեր ճանաչվելու պահից, եթե այդ ակտով օգուտ ստացողը, վարչական ակտի նկատմամբ վստահության իրավունքի

ուժով, արդեն ձեռք է բերել տրամադրված օգուտները կամ տնօրինել է գույքը, որի հետևանքով դրանք չեն կարող վերադարձվել, կամ վերադարձվելու դեպքում կարող է էական վնաս պատճառվել օգուտ ստացողին: Այս դեպքում կիրառվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի անհիմն հարստացման վերաբերյալ դրույթները» (Օրենքի 64-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Նշված դեպքում հատուցման չափը սահմանում է այն վարչական մարմինը, որն անվավեր է ճանաչել տվյալ վարչական ակտը:

Ոչ իրավաչափ վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու ժամկետը: ուսքը տվյալ դեպքում վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ չրոգոքարկված վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին է: Օրենքի 65-րդ հոդվածի համաձայն, նշված դեպքում վարչական մարմինը կարող է վարչական ակտն անվավեր ճանաչել 6 ամսվա ընթացքում այն օրվանից, երբ իմացել է վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու փաստական հանգամանքների մասին:

Սակայն այս լիազորության համար ևս ընդհանուր ժամկետ է սահմանված: Մասնավորապես, իրավասու վարչական մարմինը չի կարող վարչական ակտը վերանայել, եթե այն դառնում է անվիճարկելի, այսինքն՝ այն ընդունելու օրվանից անցնում է 10 տարի: Այս կանոնից բացառություններ կարող են սահմանվել միայն օրենքով:

Իրավաչափ վարչական ակտն ուժը կորցնելու հիմքերը: Ընդհանուր առմամբ վարչական ակտերի իրավաբանական ուժը կորցնելու առավել ճկուն հիմքեր են նախատեսված, քան դատական ակտերի պարագայում, ինչը պայմանավորված է դատական ակտերի կայունության սկզբունքով: Ինչևէ, իրավաչափ վարչական ակտերի ուժը կորցնելու հիմքում դրված է դրանց տեսակը. միջամտող է, թե բարենպաստ (Օրենքի 66-րդ հոդված): ուսքը տվյալ դեպքում մինչև տվյալ ակտի համար սահմանված ժամկետի լրանալը, վարչական ակտի ուժը կորցնելու մասին է: Այսպես, միջամտող վարչական ակտը կարող է ուժը կորցնել բացառությամբ երկու դեպքերի՝ երբ նորից պետք է ընդունվի նույն բովանդակությամբ նոր վարչական ակտ կամ եթե

այդ ակտի ուժը կորցրած ճանաչելն արգելվում է օրենքով:

Միջամտող ակտի ուժը կորցրած ճանաչելու օրինակ կարող է լինել, ասենք, ձեռնարկատիրական գործունեության լիցենզիայի կասեցման մասին որոշումը ուժը կորցրած ճանաչելը: Տվյալ դեպքում, վարչական մարմինը այդպիսի որոշումը ուժը կորցրած ճանաչելու հիմքում դնում է ոչ թե տվյալ վարչական ակտի ոչ իրավաչափ լինելը, այլ այնպիսի հանգամանքներ, որոնց առկայության դեպքում վերանում է այդպիսի ակտի անհրաժեշտությունը: Օրինակ, այդպիսի որոշում է կայացվում, երբ կասեցման որոշմամբ առաջադրված պահանջները կատարվում են:

Ինչ վերաբերում է բարենպաստ վարչական ակտին, ապա այն կարող է ուժը կորցնել միայն հետևյալ դեպքերում (Օրենքի 66-րդ հոդվածի 2-րդ մաս)`

ա) օրենքի փոփոխության պատճառով վերանում է տվյալ վարչական ակտի անհրաժեշտությունը, կամ դադարում է այդ ակտի գործողությունը: Այդպիսի վարչական ակտ կարող է կայացվել այն դեպքում, երբ արդեն օրենքի ուժով բացակայում է որևէ գործունեություն իրականացնելու համար արտոնագիր ունենալու անհրաժեշտությունը.

բ) ուժը կորցրած ճանաչելը թույլատրվում է օրենքով կամ պայմանավորված է իրավաչափ վարչական ակտում այդպիսի վերապահմամբ: Օրենքով բարենպաստ վարչական ակտն ուժը կորցրած կարող է ճանաչվել, օրինակ այն դեպքում, երբ օրենքով նախատեսված որոշակի խախտումների հիմքով ուժը կորցրած է ճանաչվում տրված արտոնագիրը.

գ) վարչական ակտի հետ կապված է օրենքով նախատեսված որևէ պարտականություն, որը պետք է կատարել այդ ակտի հասցեատերը, սակայն չի կատարել կամ պատշաճ չի կատարել: Բարենպաստ վարչական ակտը հաճախ տրվում է որոշակի պարտականությունների կատարման պայմանով, որոնք չկատարելը հիմք է այդ ակտն անվավեր ճանաչելու համար.

դ) ակտի ընդունումից հետո` փաստական հանգամանքների փո-

փոխության հետևանքով, վարչական մարմինն իրավունք կունենար չընդունելու տվյալ վարչական ակտը, և եթե վարչական ակտի ուժը չկորցնելու դեպքում կարող է խախտվել գերակայող հանրային շահը: Այս հիմքը ներառում է երկու պայման՝ նախ, պետք է առկա լինի փաստական հանգամանքների փոփոխություն, և ապա՝ պետք է բացառվի գերակայող հանրային շահի խախտումը՝ վարչական ակտի ուժը չկորցնելու դեպքում: Փաստական հանգամանքների փոփոխության օրինակ կարող են լինել որոշակի տարիքի հասնելը, կարգավիճակ ձեռք բերելը և այլն:

ե) նորմատիվ իրավական ակտի փոփոխության հետևանքով վարչական մարմինն իրավունք կունենար չընդունելու տվյալ վարչական ակտը, քանի դեռ այդ վարչական ակտի հասցեատերը չի օգտվել վարչական ակտով տրամադրված օգուտներից, կամ նրա նկատմամբ դեռևս չեն կատարվել այն գործողությունները, որոնք վարչական ակտով երաշխավորված են եղել, և եթե վարչական ակտն ուժը չկորցնելու դեպքում կարող է խախտվել գերակայող հանրային շահը: Հաճախ նորմատիվ ակտերով սահմանափակվում են այնպիսի իրավունքներ, որոնց վերաբերյալ մախսկինում միանգամայն իրավաչափ վարչական ակտեր են ընդունվել: Ահա այս բնույթի նորմատիվ ակտերի պարագայում հիշյալ վարչական ակտերը կորցնում են իրենց ուժը, պայմանով, եթե ակտի հասցեատերը դեռևս չի օտվել այդ ակտով տրամադրված օգուտներից կամ առկա չեն եղել Օրենքով մախստեսված մյուս պայմանները:

զ) անհրաժեշտ է վերացնել այլ անձանց կյանքի, առողջության կամ սեփականության, ինչպես նաև պետության անվտանգության կամ առանձնապես կարևոր հանրային շահերի պաշտպանության համար ծանր հետևանքները կամ խուսափել դրանց առաջացումից: Իրավաչափ ակտերի կատարման ընթացքում երբեմն ի հայտ են գալիս այնպիսի հիմքեր, որոնք օրենքի ուժով հանդիսանում են արդեն իսկ տրված իրավաչափ վարչական ակտերի ուժը կորցրած ճանաչելու պայման: Օրինակ, որևէ շինարարության թույլտվությունը կարող

է ուժը կորցրած ճանաչվել, եթե նոր ի հայտ եկած հանգամանքներով պարզվի, որ տվյալ շինության կառուցումը կարող է հանգեցնել շրջակա միջավայրի վատթարացմանը:

Վարչական ակտը բողոքի բացակայության դեպքում կարող է վերանայվել վերադաս վարչական մարմնի կողմից իրականացվող վերահսկողության շրջանակներում՝ վերջինիս նախաձեռնությամբ: Որոշ դեպքերում վարչական մարմինները օրենքով նախատեսված կարգով հսկողություն են իրականացնում նաև վերադաս մարմիններ չունեցող իրավունքի սուբյեկտների՝ օրինակ տեղական ինքնակառավարման մարմինների վրա: Այս դեպքում վերջիններս կարող են սահմանված կարգով դիմել այդ մարմիններին և առաջարկել վերանայելու հիշյալ վարչական ակտերը: Նշված միջնորդությունները չբավարարելու կամ ընդհանրապես քննարկման չընդունելու դեպքում իրավասու վարչական մարմինները կարող են այդ վարչական ակտերը բողոքարկել դատական կարգով: Ընդ որում, խոսքը բնավ չի վերաբերում միայն մարզպետներին, քանզի իրենց լիազորությունների շրջանակներում այդ ակտերը կարող են դատական կարգով վիճարկվել նաև այլ իրավասու վարչական մարմինների նախաձեռնությամբ:

Օրենքը կարգավորում է նաև փաստաթղթերը և իրերը վերադարձնելուն առնչվող հարաբերությունները: Մասնավորապես, Օրենքի 68-րդ հոդվածի համաձայն, ակտը անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչելու դեպքում, այն փաստաթղթերը և իրերը, որոնք տրվել են այդ վարչական ակտերի հիման վրա, ենթակա են վերադարձման՝ դրանք տիրապետող անձանց կողմից, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Փաստաթղթերը չվերադարձնելու դեպքում վարչական ակտն ընդունած մարմինն իրավունք ունի պաշտոնական հրապարակման միջոցով հայտարարելու տվյալ վարչական ակտի չգործելու մասին: Պաշտոնական հրապարակման իրավական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այդ պահից իրավական ուժ չունեցող փաստաթղթերն օգտագործելը հիմք է համապատասխան պատասխանատվության միջոցներ կիրառելու համար:

Փաստաթղթերը վերադարձնելիս, դրանց տիրապետողի ցանկությանը, վարչական մարմինը պարտավոր է համապատասխան նշանով և իր կնիքով հաստատված վիճակում հանձնել այդ փաստաթղթի պատճենը: Օրենքը չի բացահայտում, թե կոնկրետ ինչ պատճառաբանությամբ կարող է փաստաթուղթը տիրապետողը դիմել փաստաթղթի պատճենը ստանալու հարցով, ո՞ր դեպքում տիրապետողի ցանկությունը կարող է իրավաչափ համարվել: Սա նշանակում է, որ փաստաթուղթը տիրապետողը պարտավոր չէ նշել պատճենը ստանալու ցանկության պատճառը: Իսկ գործնականում այս իրավական նորմը կարող է ունենալ էական նշանակություն: Այսպես, ձեռնարկատիրոջը կարող է այն պիտանի լինել նախկինում իր իրականացրած ձեռնարկատիրության իրավաչափությունը հիմնավորելու համար:

§ 6. Բողոքարկման վարույթը

Բողոք բերելու հիմքերը և կարգը: Բողոքարկման վարույթին վերաբերում է Օրենքի 4-րդ բաժինը՝ «Բողոքարկման վարույթը» վերտառությամբ, որը բաղկացած է 10-րդ և 11-րդ գլուխներից, համապատասխանաբար՝ «Վարչական բողոք բերելու հիմքերը և կարգը» և «Վարչական բողոքը քննարկելը և լուծելը» վերտառություններով: Բողոքարկման վարույթի նպատակը, բնականաբար, վարչարարության ոլորտում անձանց իրավունքների պաշտպանությունն է, այն բխում է Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի պահանջներից. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք»:

Վարչական բողոք կարող է բերել բացառապես այն անձը, ով գտնում է, որ խախտվել են կամ կարող են խախտվել իր իրավունքները, իսկ այլոց իրավունքների պաշտպանությամբ դատարան կարող են դիմել իրավասու կազմակերպություններն ու պետական մարմինները:

Ձեռնարկի այս հատվածում քննարկման առարկա կդառնա վար-

չական կարգով բողոքարկման ինստիտուտը, իսկ դատական կարգով բողոքարկման ինստիտուտին կանոնադառնաճ ձեռնարկի հաջորդ բաժնում: Սույն Օրենքի 70-րդ հոդվածի համաձայն, վարչական կարգով բողոք կարող է բերվել կամ վարչական ակտն ընդունած վարչական մարմին, կամ դրա վերադաս վարչական մարմին:

Հայրենական օրենսդրությունը ելակետ է ընդունում սահմանադրական այն հիմնադրույթը, ըստ որի անձը դատական կարգով իր իրավունքների պաշտպանությունը պարտավոր չէ կախվածության մեջ դնել վարչական մարմնին բողոք ներկայացնելուց: Արտասահմանյան երկրների փորձը, որին կանոնադառնաճ վերջին գլխում, ընթացել է այլ ուղղությամբ. որպես կանոն, դատարան դիմելու համար, նախ անհրաժեշտ է բողոք ներկայացնել վարչական վերադաս մարմնին:

Ընդ որում, բողոք ներկայացնելու այլընտրանքային տարբերակը սոսկ առաջին հայացքից է թվում առավել ժողովրդավարական, մինչդեռ վարչական կարգով բողոքարկման արդյունավետ ու երաշխավորված համակարգեր ներդնելու պարագայում իրավունքների վարչական կարգով պաշտպանության փուլ նախատեսելն առավել հուսալի է դարձնում իրավունքների պաշտպանությունն՝ ընդհանրապես: Վերջին հաշվով, վերադաս մարմինը պետք է ստանձնի հստակ պատասխանատվություն ստորադաս մարմնի թույլ տված խախտման համար և չբավարարվի «դիտորդի» կարգավիճակով: Մասնավորապես, որևէ տրամաբանության չի դիմանում այն իրավիճակը, երբ դատական ակտի հիման վրա վերադաս պաշտոնյան պատասխանատվության է ենթարկում ստորադաս պաշտոնյային: Տվյալ դեպքում հարց է ծագում. իսկ ինչո՞ւ հենց ինքը սահմանված կարգով չի վերացրել այդ նույն խախտումը, ինչո՞ւ չի փորձել ինքը գնահատական տալ վարչական ակտին: Իսկ եթե չի կողմնորոշվել կամ չի փորձել խորամուխ լինել, ապա վերջինս պետք է, ըստ էության, ենթարկվի առավել խիստ պատասխանատվության:

Որպես կանոն, բողոքն անմիջապես ակտ ընդունող մարմնին չի ներկայացվում, ինչը զուտ հոգեբանական կտրվածքով է բացատրվում,

քանզի տվյալ դեպքում բացակայում է անհրաժեշտ վստահությունը: Բողոքարկման այս կարգը, թերևս, օգտագործվում է այն դեպքերում, երբ թույլ տված խախտումները ակնհայտ են կամ որևէ կերպ չեն առաջացնի տվյալ մարմնի համար լրացուցիչ խնդիրներ (օրինակ՝ պատասխանատվություն): Սակայն առավել հաճախ մույն վարչական մարմին բողոք ներկայացնելը պայմանավորված է լինում վերջինիս վերադաս վարչական մարմնի բացակայությամբ: Ընդ որում, վերջին դեպքում վարչարարությունն առավել իրավաչափ կարող է համարվել, եթե այդ մարմիններում բողոքների քննարկման համար ձևավորվեն այնպիսի իրավասու կոլեգիալ մարմիններ, որոնց կազմում ներգրավված լինեն նաև հասարակայնության ներկայացուցիչներ: Ավելին, նպատակահարմար է, որպեսզի նրանք մեծամասնություն կազմեն:

Դատական կարգով բողոքների քննարկմանն առնչվող հարաբերությունները կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով, որի հիմնադրույթներին անդրադարձ կարվի սույն ձեռնարկի հաջորդ բաժնում:

Այլընտրանքային իրավունքը, այնուամենայնիվ, չի հանգեցնում վարչական ակտը միաժամանակ վարչական և դատական կարգով բողոքարկելու հնարավորությանը (Օրենքի 70-րդ հոդված): Օրենքն իրավաչափորեն տվյալ իրավիճակում (նկատի ունենք միաժամանակ վարչական և դատական կարգով բողոք հարուցելը) նախապատվությունը տալիս է դատական կարգով քննարկմանը, իսկ վարչական մարմնին պարտավորեցնում է այդպիսի դեպքում կարճել վարույթը:

Բողոքարկման համար ժամկետները սահմանված են Օրենքի 71-րդ հոդվածի 1-ին մասով, ընդ որում, դրանք պայմանավորված են բողոքարկման առարկայով՝ վարչական ակտ, գործողություն և անգործություն.

«1. Վարչական բողոքը կարող է բերվել՝

ա) վարչական ակտն ուժի մեջ մտնելու օրվանից 6 ամսվա ընթացքում.

բ) վարչական մարմնի կողմից գործողություն կատարելու օրվա-

մից մեկ ամսվա ընթացքում.

գ) վարչական մարմնի կողմից անգործություն ցուցաբերելու օրվանից 3 ամսվա ընթացքում.

դ) գրավոր վարչական ակտում դրա բողոքարկման ժամկետը նշված չլինելու դեպքում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրվանից մեկ տարվա ընթացքում»:

Նշված ժամկետները բաց թողնելու դեպքում կարող են վերականգնվել դրանք հարգելի պատճառով բաց թողնելու դեպքում: Հարգելի պատճառը վերացնելուց հետո վարույթի մասնակցին բողոք ներկայացնելու համար հատկացվում է առավելագույնը 15-օրյա ժամկետ: Բոլոր դեպքերում բողոքարկման ժամկետից մեկ տարի անցնելուց հետո այն չի կարող վերականգնվել որևէ հարգելի պատճառով, բացառությամբ անհաղթահարելի ուժի առաջացրած հետևանքների:

Գործնականում լուրջ տարածայնություններ են առաջանում «հարգելի պատճառ» հասկացության շուրջ, և խնդիրն առավել բարդ երանգներ է ստանում այն առումով, որ այդ հասկացության մեկնաբանության առնչությամբ հայեցողական որոշում կայացնելու իրավունքը վերապահվում է վարչական մարմնին: Տեսական կտրվածքով խնդիրն առավել վիճահարույց է դառնում՝ կապված այն հարցի հետ, թե կարո՞ղ է, արդյոք, օրենքը չիմանալը ևս հարգելի պատճառ գնահատվել: Այս առնչությամբ մեր դիրքորոշումը հետևյալն է. եթե վարչական մարմինը սահմանված կարգով չի ծանուցել բողոքարկման կարգի և ժամկետների մասին, ապա օրենքը չիմանալը կարող է դիտվել որպես ժամկետը բաց թողնելու հարգելի պատճառ:

Բողոքին ներկայացվող պահանջներն ամրագրված են Օրենքի 72-րդ հոդվածում, որի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բողոքը պետք է լինի գրավոր և պարունակի վարչական մարմնի անունը, որին բողոք է ներկայացվում, բողոք ներկայացնող ֆիզիկական անձի անունը, ազգանունը, նրա հասցեն, իսկ իրավաբանական անձի դեպքում՝ իրավաբանական անձի անվանումը, գտնվելու վայրը, նրա անունից բողոք բերող անձի անունը, ազգանունը և պաշտոնը, բողոքարկման առար-

կան, պահանջը, բողոքին կից ներկայացվող փաստաթղթերի ցանկը, բողոքը կազմելու տարին, ամիսը և ամսաթիվը, բողոք բերող անձի ստորագրությունը, իրավաբանական անձի դեպքում՝ նրա անունից բողոք բերող անձի ստորագրությունը և իրավաբանական անձի կնիքը:

Հարկ է նկատել, փաստաթղթերի ցանկի վերաբերյալ պահանջը բնավ չի նշանակում, որ բողոք բերող անձը պարտավոր է իր պահանջը հիմնավորող փաստաթղթեր ներկայացնել, ինչպես սխալմամբ երբեմն մեկնաբանվում է այդ իրավական պահանջը: ռսքը պարզապես այն մասին որ փաստաթղթեր ներկայացնելու դեպքում պետք է բողոքին կցվի դրանց ցանկը:

Վարչական մարմինը բողոքը մուտքագրվելու օրը վարույթ է հարուցում: Ընդ որում, բողոքն ընդունելիս վարչական մարմինը պարտավոր է ստուգել բողոքարկման կարգի, ժամկետների և բողոքին ներկայացվող պահանջների պահպանումը: Սահմանված ժամկետը լրացած բողոքների քննարկման առնչությամբ այն թողնվում է առանց քննարկման, եթե բաց թողնված ժամկետը չի կարող հարգելի ճանաչվել:

Որպես կանոն, բողոքի հիման վրա վարույթ հարուցելիս կասեցվում է վերջինիս գործողությունը: Այդ ընդհանուր կանոնից սահմանված են երկու բացառություններ՝

«ա) օրենքով նախատեսված այն դեպքերի, երբ վարչական ակտը ենթակա է անհապաղ կատարման.

բ) այն դեպքերի, երբ անհապաղ կատարումն անհրաժեշտ է հանրային շահերից ելնելով» (Օրենքի 74-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Բողոքը «բ» կետի հիմքով չկասեցնելու դեպքում պետք է գրավոր պատճառաբանվի նշված հիմքի ռեկայությունը: Հիմնավորում չի պահանջվում, եթե «կասեցնելու հետևանքով կարող է անմիջականորեն վտանգվել անձանց կյանքը, առողջությունը կամ սեփականությունը, և այդ վտանգը կանխելու համար վարչական մարմինը հարկադրված կլինի ձեռնարկել արտակարգ միջոցներ, ինչպես նաև, երբ վտանգն արդեն իսկ առաջացել է» (նույն հոդվածի 1-ին մասի երկրորդ պարբերություն): Վարչական մարմինը կարող է վարչական

ակտը չկասեցնելու վերաբերյալ որոշում կայացնել այն դեպքում, երբ բողոքը վերաբերում է հենց այդ ակտը կասեցնելու պահանջին:

Ցավոք, այս և մնանաբնույթ իրավական նորմերի առնչությամբ օրենսդրության ոչ պաշտոնական մեկնաբանություններում անհարկի օրինակներ են բերվում՝ հղում անելով կոմունալ-կենցաղային ոլորտում ընդունվող որոշումներին, օրինակ խոսվում է ջրամատակարարումը, էլեկտրական հոսանքի մատակարարումը դադարեցնելու վերաբերյալ որոշումների մասին և այլն⁷: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այդ ոլորտներում որոշումներ են կայացնում ոչ թե վարչական մարմինները, այլ համապատասխան ծառայություններ մատուցող մասնավոր կազմակերպությունները: Ինչ վերաբերում է վարչական մարմիններին, ապա վերջիններս կարող են միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում այդ կազմակերպություններին դիմել որոշակի միջնորդություններով կամ կասեցնել, ինչպես նաև դադարեցնել դրանց գործունեությունը:

Բողոքը քննարկելը և լուծելը: Վարչական բողոքը քննարկվում է Օրենքով՝ վարչական վարույթի համար սահմանված կանոններով, եթե Օրենքի վերը նշված 4-րդ բաժնով այլ առանձնահատկություններ նախատեսված չեն: Օրենքի 75-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Վարչական բողոքը քննարկվում է բողոքարկված վարչական ակտի իրավաչափության տեսանկյունից, իսկ հայեցողական լիազորության իրականացման դեպքում՝ նաև նպատակահարմարության տեսանկյունից»: Բողոքը քննարկելիս վարչական մարմինն առաջնորդվում է ինչպես գործում առկա, այնպես էլ լրացուցիչ ներկայացվող ապացույցներով:

Վարչական ակտի դեմ բողոքի քննարկման արդյունքներով վարչական մարմինը կամ որոշում է ընդունում բողոքը ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարելու (այս դեպքում ակտը անվավեր կամ առ ոչինչ է ճանաչվում կամ ընդունվում է մոլորակալ), կամ մերժում է վարչական ակտը և այն թողնում անփոփոխ: Այսպիսով,

⁷ Տե՛ս, Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ, «Հարդ ընդ տֆթ» հրատ., Երևան 2007:

օրենսդրությունը ոչ իրավաչափ ակտի պարագայում վերադաս վարչական մարմնի համար սահմանում է այլընտրանքային իրավունք՝ կամ այն անվավեր, կամ առ ոչինչ է ճանաչվում, կամ ընդունվում է նոր ակտ: Այս հարցը խիստ կարևոր գործնական ու տեսական նշանակություն ունի, սակայն օրենսդրությամբ հստակ կանոնակարգված չեն այն ընթացակարգերը, որոնք առնչվում են հիշյալ այլընտրանքային իրավունքի իրացման հետ: Մասնավորապես, հարկ էր հստակ ամրագրել այն հիմքերը, որոնց դեպքում վերադաս վարչական մարմինը պարզապես պետք է պարտավորված լիներ անմիջապես ակտ ընդունել: ռսքը այն դեպքերի մասին է, երբ այդպիսի ակտի ընդունումը բխում է խախտված իրավունքների անհապաղ վերականգնման անհրաժեշտությունից և այլն:

Գործողության դեմ բողոքի քննարկման արդյունքներով, վարչական մարմինը բողոքը բավարարում է ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն՝ գործողությունն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ճանաչելով ոչ իրավաչափ և դադարեցնելով տվյալ գործողությունը, եթե այն բողոք ներկայացնելու պահին շարունակվել է կամ մերժում է բողոքը: Օրինակ, մաքսային վերադաս մարմինը կարող է դադարեցնել ներկրված ապրանքի զննությունը, այն ճանաչելով ամբողջությամբ ոչ իրավաչափ (այս դեպքում առկա է ոչ միայն քաղաքացիաիրավական կարգով փոխհատուցում ստանալու, այլև իրավախախտում թույլ տված անձին պատասխանատվության ենթարկելու հիմք): Մեկ այլ դեպքում մաքսային մարմինը կարող է մերժել իրավաչափ կարգով զննություն իրականացնելու դեմ բերված բողոքը և այլն:

Անգործության դեմ բերված բողոքի քննարկման արդյունքներով վարչական մարմինը բողոքը բավարարում է ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն և կատարում հայցվող գործողությունը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն կամ մերժում բողոքը:

Վերադաս վարչական մարմինը բողոքը քննելիս ոչ միայն վերացնում է ստորադաս մարմնի որոշումը, այլև ցուցում է տալիս ընդունելու նոր ակտ կամ համապատասխանաբար կատարելու հայցվող

գործողությունը կամ դադարեցնելու կատարվող ոչ իրավաչափ գործողությունը:

Վարչական ակտի փոփոխման և բեկանման համար որպես հիմք են ծառայում հետևյալ օրենսդրական պայմանները՝

ա) վարչական ակտն առ ոչինչ կամ անվավեր ճանաչելու հիմքերը,

բ) վարչական վարույթը ոչ իրավասու պաշտոնատար անձի կողմից իրականացնելը կամ այնպիսի կոլեգիալ մարմնի կողմից իրականացնելը, որի կազմում եղել է համապատասխան իրավասություն չունեցող պաշտոնատար անձ,

գ) վարչական վարույթը այն իրականացրած անձի կողմից չստորագրելը կամ այդպիսի լիազորություն չունեցող անձի կողմից ստորագրելը:

Վերադաս մարմինը կարող է վարչական ակտը բեկանել նաև ընթացակարգային նորմերը խախտելու դեպքում, սակայն դա թույլատրվում է, եթե բողոքը քննարկող վարչական մարմինը իրավասու չէ ընդունել բողոքարկվող վարչական ակտը: Վարչական ակտը կարող է բեկանվել մասնակիորեն, եթե բեկանելուց հետո մյուս մասը կարող է ինքնուրույն գործել:

Ի դեպ, Օրենքի 77-րդ հոդվածում, որպես վարչական ակտի բեկանման կամ փոփոխման հիմքեր, նախատեսված են մույն օրենքի 63-64-րդ հոդվածները, սակայն դա, թերևս, վրիպակ է, որովհետև հիմքերն ամրագրված են 62-63-րդ հոդվածներով, իսկ 64-րդ հոդվածը, ինչպես արդեն նշվեց, վերաբերում է միայն անվավեր ճանաչելու հետևանքներին և ուժը կորցնելու պահին:

Հավելենք նաև, որ բեկանվել կարող է բացառապես ոչ իրավաչափ ակտը, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում իրավաչափ ակտի ուժը կորցնելն ընդհանուր ոչինչ չունի բեկանման հետ: Այս նկատառումով անհիմն են այն մեկնաբանությունները, ըստ որոնց իբր Օրենքի 77-րդ հոդվածը տարածվում է նաև 66-րդ հոդվածով նախատեսված հիմքերի վրա: Բացի վերը նշված հիմնավորումից, նկատենք նաև, որ 77-րդ հոդվածում բացարձակապես հղում չկա 66-րդ հոդվածին:

§ 7. Վարչական ակտի հարկադիր կատարումը և դրամական պահանջները կատարելը

Վարչական ակտի հարկադիր կատարման ինստիտուտը: Այս ինստիտուտը նախատեսված է Օրենքի «Վարչական ակտի հարկադիր կատարումը» վերտառությամբ 12-րդ գլխի նորմերով: Վարչական ակտը, որն ուղղված է որևէ գործողություն կատարելուն կամ որևէ գործողություն կատարելուց ձեռնպահ մնալուն, կարող է հարկադրաբար ի կատար ածվել Օրենքի 78-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված հարկադրանքի հետևյալ միջոցների կիրառմամբ՝

«ա) գործողությունն այլ անձի կողմից կատարելը (փոխարինող գործողություն).

բ) տուգանքը.

գ) անմիջական հարկադրանքը»:

Վարչական ակտի հարկադիր կատարման վարույթի մասնակիցների շրջանակը հետևյալն է պարտավոր անձ (որոշակի գործողություն կատարելու կամ որոշակի գործողություն կատարելուց ձեռնպահ մնալու վերաբերյալ վարչական ակտի հասցեատերն է) և կատարողական մարմին (վարչական ակտն ընդունած վարչական մարմինը կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ այլ մարմիններ):

Վարչական ակտի հարկադիր կատարման վարույթի վրա «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը չի տարածվում: Էական տարբերությունն այն է, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման դեպքում կողմեր են պահանջատերն ու պարտապանը, իսկ բուն հարկադրանք իրականացնողը կողմ չհանդիսացող իրավասու վարչական մարմինն է, մինչդեռ վարչական ակտերի հարկադիր կատարման վարույթում կողմը միաժամանակ կատարողական մարմինն է: Սակայն չպետք է անտեսել, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման վարույթի վրա որոշակիորեն տարածվում են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի դրույթները:

Գործնականում հնարավոր է իրավիճակ, երբ վարչական ակտով նախատեսված պարտավորությունը պարտավոր անձը չի կատարում, մինչդեռ դրա կատարումը հնարավոր է մեկ այլ անձի կողմից: Այս դեպքում կատարողական մարմինը կարող է այդ անձին հանձնարարել կատարելու վարչական ակտով նախատեսված գործողությունը՝ պարտավոր անձի հաշվին, ինչը կոչվում է «փոխարինող գործողություն»: Դարձյալ պարտավոր անձի հաշվին կատարող մարմինն ինքը կարող է կատարել այդ գործողությունը, եթե դա հնարավոր է, և եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ (Օրենքի 81-րդ հոդված):

Պարտավոր անձի կողմից գործողությունը չկատարելու կամ գործողության կատարումից ձեռնպահ մնալու համար կարող է նշանակվել տուգանք՝ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկից մինչև հինգհարյուրապատիկի չափով: Տուգանք կարող է նշանակվել միայն դատարանի վճռով՝ վարչական մարմնի պահանջի հիման վրա (Օրենքի 82-րդ հոդված):

Կարծում ենք, տուգանքի նշանակման սույն կարգը խիստ վիճահարույց է: Ընդ որում, նշված կարգն ունի համընդհանուր բնույթ և դրված է ողջ իրավական համակարգի հիմքում: Տվյալ դեպքում թյուրիմացաբար այն սահմանադրական դրույթն է հիմք ընդունվում, ըստ որի՝ «Ոչ ոքի չի կարելի զրկել սեփականությունից, բացառությամբ դատական կարգով օրենքով նախատեսված դեպքերի» (Սահմանադրության 31-րդ հոդված): Սակայն հարկ է նկատել, որ վարչական մարմնի որոշումը ևս կարող է հարկադիր կատարման առարկա լինել, քանի որ անձը զրկված չէ այդ որոշումը դատական կարգով բողոքարկելու իրավունքից և ցանկացած պահի կարող է այն վիճարկելու համար դիմում ներկայացնել, ինչը հիմք է հարկադիր կատարման վարույթը անհապաղ դադարեցնելու համար:

Քանի դեռ անձը չի վիճարկում վարչական ակտը, ողջամտորեն ելակետ պետք է ընդունվի այն դատողությունը, ըստ որի գույքի բռնագանձում կատարվում է անձի համաձայնությամբ: Այսինքն, եթե անձը չի վիճարկում ակտը, բայց և չի վճարում նշանակված տուգանքը,

ապա տրամաբանությունն այն է, որ վերջինս չունի համապատասխան դրամական միջոցներ և բռնագանձումը կարող է իրականացվել հարկադիր կատարման ընթացակարգերով (գույքի աճուրդ և այլն):

Անմիջական հարկադրանքը կիրառվում է այն դեպքում, երբ փոխարինող գործողությունը կամ տուգանքը չի կարող հասնել իր նպատակին կամ օբյեկտիվ հանգամանքների բերմամբ կիրառելի չէ (Օրենքի 83-րդ հոդված):

Օրենքը պարտավորեցնում է հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու մասին նախազգուշացնել պարտավոր անձին, մասնավորապես նախազգուշացման մեջ սահմանվում է պարտականությունը կատարելու ժամկետը, իսկ փոխարինվող գործողության կատարման առիթով նախազգուշացման մեջ նշվում է ծախսերի նախահաշիվը, ինչը կարող է չդառնալ վիճարկման առարկա: Տուգանք կիրառելու նախազգուշացման մեջ պետք է նշվի որոշակի տուգանքի չափ: Նախազգուշացումը կազմվում է գրավոր և հանձնվում վարչական ակտի հանձնման համար սահմանված կարգով (Օրենքի 84-րդ հոդված):

Հարկադրանքի միջոցներ կիրառվում են նախազգուշացմամբ սահմանված ժամկետում պարտավոր անձի կողմից համապատասխան պարտականությունը չկատարելու դեպքում: Օրենքի 86-րդ հոդվածի համաձայն, հարկադրանքի միջոց կիրառելու նկատմամբ դիմադրություն ցույց տալու դեպքում իրավասու մարմնի կողմից կարող է օրենքով սահմանված կարգով ուժ կիրառվել:

Դրամական պահանջները կատարելը: Այս ինստիտուտը նախատեսված է Օրենքի «Դրամական պահանջները կատարելը» վերտառությամբ 13-րդ գլխի նորմերով:

Հանրային իրավական դրամական պահանջները, օրենքով սահմանված կարգով, վարչական ակտերի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության պետական կամ համայնքային բյուջե պարտադիր կարգով դրամական գումարներ վճարելու պահանջներ են (Օրենքի 87-րդ հոդված):

Դրամական պահանջների կատարման վրա ամբողջությամբ տա-

րածվում է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը:

Դրամական պահանջներով նախատեսվող գումարների վճարման համար պարտականությունը կրող անձանց շրջանակը սահմանված է Օրենքի 89-րդ հոդվածով, մասնավորապես, այդ պարտականությունը կրում է այն անձը, ով պարտավոր է այդ գումարը վճարել իր համար կամ իր կողմից թույլ տրված խախտումների համար կամ մեկ այլ անձի փոխարեն:

Գլուխ 6. Վարչական ծախսերը

§ 1. Վարչական ծախսերի հասկացությունը

Վարչական ծախսերի կազմը: Վարչական ծախսերին առնչվող հարաբերությունները կարգավորված են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի (այսուհետ սույն գլխում՝ Օրենք) «Վարչական ծախսերը» վերտառությամբ 6-րդ բաժնի նորմերով: Այս բաժինն ընդգրկում է 90-94-րդ հոդվածները: Ըստ Օրենքի 90-րդ հոդվածի, վարչական ծախսերը դրանք վարչական վարույթի գործի քննարկման համար օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով վճարվող պետական կամ տեղական տուրքը, ինչպես նաև Օրենքի նշված 14-րդ գլխով սահմանված այլ ծախսերն են: Այսպիսով, վարչական ծախսերը ներառվում են երկու խմբում՝ ա) պետական և տեղական տուրքեր և բ) վարչական գործի քննարկման հետ կապված այլ ծախսեր:

Տուրքի հասկացությունը: Տուրքի տնտեսագիտաիրավական նշանակությունը կայանում է համապատասխանաբար պետության կամ համայնքի կողմից անձին մատուցած ծառայության փոխհատուցման անհրաժեշտության մեջ: Տվյալ դեպքում ծառայության մատուցումն իրականացվում է օրենքով սահմանված կարգով վարչական վարույթ իրականացնելու տեսքով:

Այսպես, «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետությունում պետական տուրքը պետական մարմինների լիազորությունների իրականացմամբ պայմանավորված՝ սույն օրենքով սահմանված ծառայությունների կամ գործողությունների համար ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից Հայաստանի Հանրապետության պետական և (կամ) համայնքների բյուջեներ մուծվող օրենքով սահմանված պարտադիր վճար է»: Ի դեպ, նախկին օրենքի (ընդունվել է 1997թ. դեկտեմբերի 27-ին) 2-րդ հոդվածում խոսք էր գնում «պետական մենաշնորհային գործունեության մասին», որի տակ

նկատի էր առնվում այն, որ պետական իշխանական բնույթի լիազորություններով գործունեության իրականացումն օժտված է մենաշնորհային բնույթով: Կարծում ենք, այս եզրույթը բավականին հաջողված էր և կարիք չկար հանել օրենսդրական շրջանառությունից, այն, մասնավորապես երաշխիք էր, որպեսզի այդ լիազորությունների իրականացումը որևէ եղանակով չփոխանցվեր այլ կարգավիճակ ունեցող կազմակերպություններին, ինչի վնասակարությանն ու ոչ իրավաչափությանը կանդաղադառնանք ստորև:

Վարչական վարույթ իրականացնելու անքակտելի բաղադրիչը իշխանական լիազորության առկայությունն է: Այս տեսանկյունից խիստ խոցելի են այն դատողությունները, ըստ որոնց տնտեսական գործունեության ոլորտում պետության միջամտությունը նվազագույնի հասցնելու, ինչպես նաև կոռուպցիոն ռիսկերը բացառելու նկատառումով նպատակահարմար է պետական գործառույթների մի որոշ հատված վերապահել մասնավոր կազմակերպություններին: Սա չափազանց թյուր և որոշ դեպքերում խիստ վտանգավոր տեսակետ է, որը, ցավոք, շատ դեպքերում կյանքի է կոչվում և իր բացասական հետևանքներն է թողնում ինչպես տնտեսության զարգացման, այնպես էլ պետական կառավարման համակարգի բնականոն կայացման գործընթացների վրա:

Այսպես, որոշ այնպիսի պետական գործառույթների, ինչպիսիք են հավատարմագրումը, որակի ստուգումը և այլն, մասնավոր կազմակերպությունների վերապահելը գործնականում հանգեցրել է մի այնպիսի իրավիճակի, երբ ակնհայտորեն խախտվում է տնտեսական մրցակցության սկզբունքը. փաստորեն մրցակցության մեջ գտնվող տնտեսական կազմակերպություններից մեկը, շնորհիվ անհեռա-տես պետական քաղաքականության, մեկ այլ կազմակերպության նկատմամբ ձեռք է բերել իշխանական լիազորություններ, որոնք օգտագործելով կարող է խաթարել տնտեսական մրցակցության տարական կանոնները: Եթե ասվածին հավելենք նաև այն, որ այդպիսի իշխանական լիազորություններով օժտված կազմակերպություններ-

րին լիցենզիաներ տալը և չի կարող գերծ մնալ կոռուպցիոն երևույթներից, ապա, կարծում ենք, պատկերը միանգամայն պարզ կլինի: Ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ պետական միջամտությունը պարզապես փոխարինվում է քողարկված և առավել վտանգավոր միջամտությամբ (այդ կարգի նախաձեռնությունները նաև վնասակար են այն նկատառումով, որ ծառայությունների համար սակագներ սահմանելու գործընթացը ևս վերահսկելի չէ և գերշահույթ ապահովելու սողանք է թողնում):

Տուրքի նույնաբնույթ բնորոշում է տրված նաև «Տեղական տուրքի և վճարների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ հոդվածով. «Տեղական տուրքը տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ օրենքով սահմանված լիազորությունների իրականացման դիմաց սույն օրենքով սահմանված կարգով և չափով համայնքի բյուջե գանձվող պարտադիր գանձույթ է»:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից վարչական վարույթ իրականացնելը և, ըստ այդմ էլ, տեղական տուրք գանձելը ևս թելադրված են այդ մարմիններին վերապահված իշխանական բնույթի լիազորությունների առկայությամբ: Բնականաբար, այլ լիազորությունները հավասարազոր չեն պետական իշխանական լիազորություններին, սակայն դրանց ևս բնորոշ են վարչարարությանը հատուկ բնութագրիչներ: Բացի այդ, հարկ է նկատի ունենալ, որ հաճախ այլ բնույթի լիազորությունները պատվիրակվում են տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ պետության կողմից:

Ի տարբերություն պետական բյուջեի, տեղական տուրքը գանձվում է համապատասխան համայնքի բյուջե:

§ 2. Վարչական վարույթի վերաբերյալ գործերով տուրք վճարելը

Պետական կամ տեղական տուրք վճարելու պարտականությունը դրված է դիմողի, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև եր-

որոյ անձանց վրա (Օրենքի 91-րդ հոդված): Օրենքի նույն հոդվածով սահմանված է նաև, որ վարչական վարույթի ընթացքում պետական և տեղական տուրք վճարելու, դա վերադարձնելու կարգը, չափը, տուրք վճարելուց ազատելու, վճարումը հետաձգելու կամ տարաժամկետելու և դրա չափը նվազեցնելու հարցերը կարգավորվում են օրենքով:

Վերոհիշյալ հարցերը բացառապես օրենքով կարգավորելու նշված օրենսդրական դրույթի հիմքում դրված են Սահմանադրության 83.5. հոդվածով ամրագրված հիմնադրույթները: Մասնավորապես, այդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն, բացառապես Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով են սահմանվում. «ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից վճարվող հարկերի, տուրքերի և այլ պարտադիր վճարների տեսակները, չափը, վճարման կարգը»: Հարկերը, տուրքերը և պարտադիր այլ վճարները բացառապես օրենքով սահմանելու վերաբերյալ դրույթ է ամրագրված նաև Սահմանադրության 45-րդ հոդվածով. «Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է օրենքով սահմանված կարգով և չափով մուծել հարկեր, տուրքեր, կատարել պարտադիր այլ վճարումներ»:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նկատել, որ Սահմանադրության 106-րդ հոդվածի համաձայն, տեղական տուրքի պարագայում օրենքներով կարող են սահմանվել դրանց նվազագույն և առավելագույն սահմանները, որոնց շրջանակներում տեղական ինքնակառավարման մարմիններն արդեն իրենք են սահմանում տեղական տուրքեր. «Համայնքները սահմանում են տեղական հարկեր և տուրքեր՝ օրենքով նախատեսված սահմաններում (ընդգծումը մերն է)»:

Ի դեպ, նվազագույն և առավելագույն սահմաններն օրենքով սահմանելու և դրանց շրջանակներում տեղական ինքնակառավարման մարմինն համապատասխան լիազորություն վերապահելու օրենսդրական դրույթ ամրագրված է նաև «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 16-րդ հոդվածի 18-րդ կետով:

Թեպետ տուրքերը վճարվում են պետության կամ համայնքի կող-

մից մատուցված ծառայության դիմաց, դա բնավ չի նշանակում, որ կոնկրետ տուրքի չափը պետք է ստույգ համապատասխանի տվյալ վարչական գործով իրականացվող գործունեության համար անհրաժեշտ բյուջետային միջոցներին: Տուրքի չափն առավելապես պայմանավորված է սոցիալ-քաղաքական բնույթի այնպիսի չափանիշներով, ինչպիսիք են վարչարարության մատչելիությունը, սոցիալապես թույլ պաշտպանված խավերի համար վարչարարության գծով անհարկի ֆինանսական բեռ չստեղծելը և այլն: Մի խոսքով, մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքները որևէ կերպ չեն կարող խոցելի լինել անհիմն տուրքերի չափերով:

Ինչևէ, վարչական գործերով պետական տուրքի վճարման որոշակի հիմքեր են սահմանված «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 7-րդ հոդվածով՝

«ա) քաղաքացիական կացության ակտեր գրանցելու, դրանց մասին քաղաքացիներին կրկնակի վկայականներ, քաղաքացիական կացության ակտերում կատարված գրառումների փոփոխությունների, լրացումների, ուղղումների և վերականգնման կապակցությամբ վկայականներ տալու համար.

բ) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը փոխելու համար.

գ) հյուպատոսական ծառայություններ կամ գործողություններ իրականացնելու համար.

դ) պետական գրանցման համար.

ե) մշակութային արժեքները արտահանելու կամ ժամանակավոր արտահանելու իրավունքի վկայագիր տալու համար.

զ) գյուտերի, օգտակար մոդելների, արդյունաբերական նմուշների, ապրանքային նշանների, աշխարհագրական նշումների, ծագման տեղանունների, երաշխավորված ավանդական արտադրանքի, ֆիրմային անվանումների (արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների), ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաների իրա-

վական պահպանության հետ կապված իրավաբանական նշանակություն ունեցող գործողությունների համար.

ե) ֆիզիկական անձանց տրվող իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստաթղթերի, որոշակի ծառայությունների կամ գործողությունների համար.

ը) լիցենզավորման ենթակա գործունեություն իրականացնելու նպատակով լիցենզիաներ տալու համար.

թ) «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 19.1, 19.2 և 20 հոդվածներով սահմանված այլ ծառայությունների կամ գործողությունների համար»:

Պետական տուրքի դրույքաչափերը սահմանված են «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 4-րդ գլխի նորմերով:

Տեղական տուրքի տեսակները սահմանված են «Տեղական տուրքի և վճարների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 7-րդ հոդվածով.

«ա) համայնքի վարչական տարածքում շենքերի, շինությունների, քաղաքաշինական այլ օբյեկտների (այդ թվում՝ ոչ հիմնական) շինարարության, վերականգնման, ուժեղացման, վերականգնման, արդիականացման, բարեկարգման աշխատանքները (բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված՝ շինարարության թույլտվություն չպահանջող դեպքերի) իրականացնելու նպատակով շինարարության թույլտվության, իսկ ոչ հիմնական շինությունների մասով՝ տեղադրման թույլտվության համար.

բ) համայնքի վարչական տարածքում շենքերի, շինությունների, քաղաքաշինական այլ օբյեկտների քանդման թույլտվության համար.

գ) համայնքի տարածքում ոգելից խմիչքների և (կամ) ծխախոտի արտադրանքի վաճառքի, իսկ հանրային սննդի օբյեկտներում՝ ոգելից խմիչքների և (կամ) ծխախոտի արտադրանքի իրացման թույլտվության համար.

դ) համայնքի տարածքում բացօթյա առևտուր կազմակերպելու

թույլտվության համար.

ե) համայնքի տարածքում՝ առևտրի, հանրային սննդի, զվարճանքի, շահումով խաղերի և վիճակախաղերի կազմակերպման օբյեկտներին, բաղնիքներին (սաունաներին) և խաղատներին ժամը 24.00-ից հետո աշխատելու թույլտվության համար.

զ) համայնքային կանոններին համապատասխան Երևան քաղաքի և քաղաքային համայնքների տարածքում ընտանի կենդանիներ պահելու թույլտվության համար.

է) համայնքային կանոններին (Երևանում՝ համաքաղաքային կանոններին) համապատասխան համայնքի տարածքում արտաքին գովազդ տեղադրելու թույլտվության համար.

ը) համայնքի արխիվից փաստաթղթերի պատճեններ և կրկնօրինակներ տրամադրելու համար.

թ) համայնքի տարածքում մարդատար տաքսու (բացառությամբ երթուղային տաքսիների) ծառայություն իրականացնելու թույլտվության համար.

ժ) «Թանկարժեք մետաղների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 8-րդ հոդվածի առաջին մասին համապատասխան՝ համայնքի տարածքում թանկարժեք մետաղներից պատրաստված իրերի մանրածախ առուվաճառքի թույլտվության համար.

ի) համայնքի տարածքում հեղուկ վառելիքի, տեխնիկական հեղուկների, հեղուկացված գազերի մանրածախ առևտրի կետերում հեղուկ վառելիքի, տեխնիկական հեղուկների, հեղուկացված գազերի վաճառքի թույլտվության համար»:

Ինչ վերաբերում է տեղական տուրքերի դրույքաչափին, ապա, ինչպես արդեն նկատեցինք, այդ հարցում տեղական ինքնակառավարման մարմիններն օժտված են որոշակի ինքնուրույնությամբ: Սակայն դրույքաչափը սահմանելիս, տեղական ինքնակառավարման մարմինները ևս պարտավոր են ղեկավարվել մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական հիմնադրույթների երաշխավորվածության անհրաժեշտությունից:

§ 3. Վարչական վարույթի ընթացքում կատարվող այլ ծախսերը

Վարչական վարույթում կատարվող այլ ծախսերը: Վարչական վարույթի ընթացքում կատարվող այլ ծախսերը կապված են՝

«ա» վարչական ակտը կամ այլ փաստաթղթեր դրանց հասցեատերերին հանձնելու, ինչպես նաև վկաներ, փորձագետներ և թարգմանիչներ հրավիրելու հետ.

բ) հրապարակային հայտարարություններ անելու, վարչական ակտը հրապարակելու հետ.

գ) վարչական ակտի կամ վարույթի հետ առնչություն ունեցող այլ փաստաթղթերի լրացուցիչ օրինակներ տրամադրելու, այդ փաստաթղթերից պատճեններ (լուսապատճեններ) կամ քաղվածքներ կատարելու և տրամադրելու հետ.

դ) վարույթին մասնակցություն ապահովելու կամ վարույթի հետ կապված այլ նպատակով հեռագրեր և միջբաղաձային հեռախոսազանգեր ուղարկելու և հղելու հետ.

ե) գործուղումների առնչությամբ առաջացող ճանապարհա-ծախսը հոգալու հետ.

զ) այլ վարչական մարմիններին կամ այլ անձանց կողմից ցույց տրված օգնության կամ ծառայությունների համար վճարումներ կատարելու հետ.

է) իրեր տեղափոխելու կամ պահպանելու հետ.

ը) վարչական մարմնի կողմից կատարողական վարույթ իրականացնելու հետ.

թ) վարչական վարույթի ընթացքում փորձագետներին և թարգմանիչներին վարձատրելու հետ» (Օրենքի 92-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

«ա» և «գ» կետերում սահմանված են հաղորդակցության ծախսերը: Վարույթի բնականոն ընթացքն ապահովելու տեսանկյունից հարկ է լինում վարչական ակտ և այլ փաստաթղթեր առաքել վարույթի մասնակիցներին, ծանուցումներ ուղարկել վկաներին, փորձագետներին, թարգմանիչներին և դատավարության այլ մասնակիցներին:

Հրապարակային հայտարարություններ անելու առնչությամբ ներկայումս ծախսերը նկատելի չեն, սակայն դա վարչարարության առավել քաղաքակիրթ ավանդույթների բացակայության մասին է միայն վկայում: Վարչական ակտի հրապարակման խնդրին արդեն իսկ անդրադարձել ենք: Խոսքը Օրենքի 59-րդ հոդվածի 5-րդ մասին համապատասխան, վարչական մարմնի ակտը պարտադիր կարգով հրապարակելու, ինչպես նաև վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ հրապարակելու դեպքերի մասին է:

Նշված ծախսերը կատարում է վարչական վարույթ իրականացնող մարմինը, իսկ փորձագետ կամ թարգմանիչ հրավիրելու հետ կապված ծախսերը հատուցվում են Օրենքի 93-րդ հոդվածով նախատեսված կարգով: Այսպիսով, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության կանոնների, այս դեպքում ծախսերի բեռի բաշխումը պայմանավորված չէ այն հանգամանքով, թե ում օգտին է որոշում կայացվում:

Օրենքի 92-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Վարչական գործի նյութերից պատճեններ, լուսապատճեններ, քաղվածքներ կատարելու հետ կապված ծախսերը կրում է դրանց նկատմամբ պահանջ ներկայացրած անձը: Այդ դեպքում ծախսերի չափը չպետք է գերազանցի պատճենահանման, լուսապատճենահանման կամ քաղվածք կատարելու համար վարչական մարմնի կատարած փաստացի ծախսերի չափը»:

Վկաներին, փորձագետներին և թարգմանիչներին վճարվող գումարները: Մասնավորապես, փորձագետները և թարգմանիչները վարձատրվում են, եթե այդ աշխատանքները չեն մտնում տվյալ վարչական մարմնում նրանց ծառայողական կամ աշխատանքային պարտականությունների մեջ: Ընդ որում, վճարումները տրվում են պետական բյուջեից կամ համապատասխան համայնքի բյուջեից, ինչը պայմանավորված այն հանգամանքով, թե ինչպիսի ենթակայության վարչական մարմին է (Հայաստանի Հանրապետության, թե որևէ համայնքի) հրավիրել այդ անձանց: Փորձագետին կամ թարգ-

մանչին վարչական վարույթի այլ մասնակցի կողմից հրավիրելու դեպքում վերջիններիս վճարումը կատարում է այդ մասնակիցը:

Վարչական մարմնի կողմից հրավիրված վկային, փորձագետների և թարգմանիչների վճարման կարգն ու չափերը սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից, իսկ վարույթի այլ մասնակիցների նախաձեռնությամբ վերջիններիս մասնակցության դեպքում՝ հրավիրողի և այդ անձանց միջև ձեռքբերված պայմանավորվածության համաձայն: Մասնավորապես, վարչական մարմնի կողմից վկային, փորձագետին և թարգմանչին հրավիրելու դեպքում վերջիններիս վճարման կարգն ու չափը սահմանված է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004թ. հուլիսի 29-ի «Վարչական վարույթի ընթացքում կատարված աշխատանքների համար փորձագետներին, թարգմանիչներին և վկաներին վճարումներ կատարելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 1130-Ն որոշմամբ:

Փորձագետին, վկային կամ թարգմանչին որևէ հատուկ տեսակի վարույթին մասնակցելու համար օրենքով վճարման այլ կարգ կամ չափ սահմանելու դեպքում, բնականաբար, գործում են օրենքով սահմանված նորմերը: Փորձագետին վճարվող ծախսերը ներառում են ոչ միայն վարձատրության չափը, այլև փաստացի նյութական ծախսերը, վարույթի մասնակիցների հարցերին պատասխանելու հետ կապված ծախսերը և այլն:

Փոխօգնության ծախսերը: Փոխօգնություն ցուցաբերելու հետ կապված ծախսերը կրում է փոխօգնությունը ցուցաբերող վարչական մարմինը (Օրենքի 94-րդ հոդված):

Գլուխ 7. Պատասխանատվությունը վարչարարությանը պատճառված վնասի համար

§ 1. Պատասխանատվություն կրողը, պատասխանատվության հիմքերը և կարգը, վնասը հատուցելը

Պատասխանատվություն կրողը և պատասխանատվության հիմքերը: Վարչարարության հետևանքով անձանց վնաս պատճառելու համար օրենսդրությամբ պատասխանատվություն է սահմանված, ինչը հանդիսանում է վարչարարության ոլորտում վարչական մարմինների կողմից հնարավորինս իրավաչափ գործելու երաշխիք: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի (այսուհետ սույն գլխում՝ Օրենք) 7-րդ բաժինը, որն ընդգրկում է 95-111-րդ հոդվածները, հանգամանորեն կարգավորում է վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվությանն առնչվող հարաբերությունները:

Նախ, հստակեցնենք, որ օրենսդրության վերը նշված նորմերի վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ «պատասխանատվություն» եզրույթն այս դեպքում առավել համահունչ է «հատուցում» եզրույթին, ուստի առնվազն անհիմն են այն հեղինակների մոտեցումները, ըստ որոնց իբր վարչական մարմինների կողմից պատճառված վնասի հատուցմանն առնչվող հարաբերությունները առնչվում են «հանրային իրավահարաբերությունների» ոլորտին, և «.... չնայած նրան, որ Քաղաքացիական օրենսգրքում տեղ են գտել օտար, այդ օրենսգրքին ոչ հատուկ առանձին նորմեր, մասնավորապես՝ պետական մարմինների գործողությունների արդյունքում քաղաքացիներին և իրավաբանական անձանց պատճառված վնասի վերաբերյալ, պարզ է, որ դա եղել է զուտ պրագմատիկ լուծում՝ սահմանադրական նորմերը հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետացնող համապատասխան օրենքներ ընդունելու՝ իր ժամանակի տեսական և գործնական դժվարությունների հետևանք: Այժմ պարզ է, որ դա սահմանադրական, վարչական, քրեական և մասամբ աշխատանքային,

այլ ոչ թե քաղաքացիական իրավունքի խնդիր է»⁸:

Հարիր չէ նաև «տեսական և գործնական դժվարություններին» անդրադառնալը, քանզի այդպիսի դժվարություններ չունեցող և իրավական համակարգի հարուստ ավանդույթներ ունեցող երկրների քաղաքացիական օրենսդրությունը ևս բովանդակում է նույնաբնույթ նորմեր:

Հարկ է նկատել, որ «պատասխանատվություն» եզրույթը սուկ արհեստականորեն է ներմուծվել Օրենքում (ինչպես նաև՝ ողջ իրավական համակարգում), քանի որ խոսքը բացարձակապես այլ բնույթի հարաբերությունների մասին է: Ընդհանրապես, «պատասխանատվություն» եզրույթը բացառապես բնորոշ է խորհրդային իրավական համակարգին⁹, ինչը սուկ իներցիոն մտածելակերպի արդյունքում արմատավորվել է ժամանակակից իրավական համակարգում: Որհորային իրավական համակարգում այդ եզրույթը ներմուծելիս ևս բավարար չափով հաշվի չի առնվել այն, որ դա առավելապես վերաբերում է միջնադարյան ինկվիզիցիոն դատավարություններին, քանի որ, ըստ կրոնական ուսմունքի, մարդը «պատասխան» տալիս է միայն Աստծո առջև, և պատահական չէ, որ արտասահմանյան բազմաթիվ երկրների օրենսդրությունում բացառվում է այդ եզրույթի կիրառումը: Մարդը պատիժ է կրում, վնաս պատճառելու դեպքում՝ ստանձնում որոշակի պարտավորություն, տույժի կամ այլ բնույթի իրավունքների սահմանափակման է ենթարկվում, բայց պատասխա-

⁸ Տե՛ս, Հարցեր և պատասխաններ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերյալ, (Երկրորդ լրամշակված հրատարակություն), Եր. 2007, էջ 177-178:

⁹ Ինչպես սովորաբար լինում է սոցիալական հեղափոխություններից հետո, խորհրդային իշխանությունները ևս փորձում էին ամեն գնով ձևավորել «բուրժուական» իրավական համակարգից էապես տարբերվող, միանգամայն նոր, հեղափոխական իրավական համակարգ, ուստի չմերժվեցին անգամ կրոնական ուսմունքներից առաջարկված քաղվածքները: Ի դեպ, հետազոտողները բազմիցս են ընդգծել, որ խորհրդային ողջ քաղաքականության, կուսակցական ծրագրերի, կանոնադրությունների հիմքում ևս ընկած են եղել քրիստոնեական ուսմունքի աղբյուրների քաղվածքները, որոնք սակայն, բնականաբար, արժանանում էին ուրույն մեկնաբանության:

նատու չէ պետության առջև:

Բացի այդ, պատճառված վնասի համար հատուցումը անվերապահորեն վերաբերում է մասնավոր իրավահարաբերությունների ոլորտին և բացարձակապես չի ենթադրում կողմերի իրավահավասարության խախտում: Եթե այս դեպքում սահմանվում են հատուցման այլ կանոններ, ապա դա ոչ թե բացառում է կողմերի իրավահավասարությունը, այլ ի սկզբանե նկատի ունենալով նրանց միջև ծագած հարաբերությունների բնույթը օրենսդրությունը սահմանում է այնպիսի առանձնահատուկ կանոններ, որպեսզի բացառվի իշխանական լիազորություններով օժտված իրավունքի սուբյեկտների կողմից պաշտոնական դիրքի որևէ չարաշահում, և պատճառված վնասի հատուցմանն առնչվող հարաբերություններում վերջիններս հանդես գան ելակետային հավասար դիրքերից:

Ուստի, եթե Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան նորմերը բավարար չափով հստակ ու սպառիչ չեն համարվել, ապա հարկ էր դրանք հնարավորինս բարեփոխել, ոչ թե զուգահեռ այլ օրենսդրական ակտով նույն հարաբերությունները կարգավորել, ինչը գործնականում անհարկի շփոթության տեղիք է տվել: Ավելին, եթե իսկապես նախագծի հեղինակները գտել են, որ քննարկման նյութը չի վերաբերում քաղաքացիական օրենսդրությանը, ապա նվազագույնը պետք էր Օրենքի ընդունման հետ միաժամանակ, օրենսդրական փաթեթ ներառել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում հիշյալ նորմերն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին օրինագիծ:

Ինչևէ, սույն ձեռնարկում հարկ ենք համարում համարժեք ներկայացնել խնդրին վերաբերող օրենսդրությունը՝ իր բոլոր աղբյուրներով հանդերձ: Ընդ որում, հիմնականում ներկայացված են Օրենքի և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի նորմերը:

Ըստ Օրենքի 95-րդ հոդվածի 1-ին մասի, վարչարարության հետևանքով անձանց պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման:

Տվյալ դեպքում օրենսդրի կողմից «վարչարարություն» եզրույթն օգտագործելը հետապնդում է կոնկրետ նպատակ. վնասը ենթակա է հատուցման՝ անկախ այն հանգամանքից, թե վարչարարության կոնկրետ որ (գործողություն, վարչական ակտ, իրավական նորմ և այլն) տեսակով է վնաս պատճառվել:

Ոչ իրավաչափ վարչարարության, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ իրավաչափ վարչարարության արդյունքում պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը կրում է Հայաստանի Հանրապետությունը, եթե վարչարարությունն իրականացրել է պետական վարչական մարմինը, այդ թվում՝ տարածքային կառավարման մարմինը կամ համայնքը՝ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից վարչարարություն իրականացնելու դեպքում: Ընդ որում, առաջին դեպքում վնասի հատուցումը կատարվում է պետական բյուջեի, իսկ երկրորդ դեպքում՝ համապատասխան համայնքի բյուջեի միջոցների հաշվին:

Նշված դրույթն ընդհանուր ձևակերպումներով իր ամրագրումն է ստացել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1063-րդ հոդվածում. «Քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններով (անգործությամբ)՝ ներառյալ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի՝ օրենքին կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով, պատճառված վնասը հատուցում է Հայաստանի Հանրապետությունը կամ համապատասխան համայնքը»:

Հատուցման ենթակա չէ այն բաց թողնված օգուտը, որը նախատեսված է Օրենքի 106-108-րդ հոդվածներով և 109-րդ հոդվածի 1-ին մասով (ստացվել է անձի մահվան, ոչ գույքային այլ վնասի, հետադարձ պահանջներ ներկայացնելու դեպքերում, ինչպես նաև իրավաչափ վարչարարության հետևանքով պատճառված վնասի և այն դեպքերում, երբ անձը վստահության իրավունք ունի):

Վնասի հատուցման նախապայմանը, եղանակները և հետևանքները վերացնելը: Որպես վնասի հատուցման նախապայման Օրենքը համարում է վարչական մարմնի ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը, որով անձին վնաս է պատճառվել, սահմանված կարգով ոչ իրավաչափ ճանաչելը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հատուցում է տրվում նաև իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի, ինչպես նաև այն հիմքով, երբ անձը վստահության իրավունք ունի:

Այսպիսով, որպեսզի անձը դիմի վարչարարությամբ իրեն պատճառված վնասի համար հատուցում ստանալու պահանջով, նախ, անհրաժեշտ է սահմանված կարգով վիճարկել վարչարարության իրավաչափությունը: Ընդ որում, վարչարարության իրավաչափությունը վիճարկելու կարիք չի առաջանում այն դեպքում, երբ տվյալ վարչական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը ոչ իրավաչափ է ճանաչվել այլ ընթացակարգով՝ ոչ տվյալ անձի դիմումի հիման վրա, օրինակ՝ ակտը կարող է վերանայվել վերադաս վարչական մարմնի նախաձեռնությամբ:

Օրենքը նախատեսում է վնասի հատուցման երկու հիմնական եղանակ՝ վարչարարությամբ առաջացած հետևանքները վերացնելը կամ դրամական միջոցներով հատուցելը (Օրենքի 97-րդ հոդված): Հետևանքները վերացնելու ինստիտուտը օրենսդիրը մեկնաբանում է հետևյալ կերպ. «Եթե վնասը որևէ փաստացի դրության՝ ի վնաս անձի փոփոխության մեջ է, ապա պատասխանատվություն կրողը պարտավոր է վերացնել դրա առաջացրած հետևանքները՝ նախկին դրության, իսկ եթե դա անհնար կամ անարդյունավետ է, ապա դրան համարժեք այլ դրության վերականգնման միջոցով» (Օրենքի 98-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Այս կանոնը կիրառվում է նաև այն դեպքերում, երբ պատասխանատվություն կրողի վարչարարության հետևանքով առաջացած դրությունը, օրենքի կամ այլ իրավական ակտի ընդունման կամ փոփոխման ուժով, ոչ իրավաչափ է դառնում հետագայում, և այդ դրության հետևանքները կարող են վերագրվել տվյալ պատաս-

խանատվությունը կրողին և ենթակա չեն վերացման այլ կարգով:

Երկու դեպքում չի թույլատրվում հետևանքները վերացնել. եթե փաստացի կամ իրավական հիմքերով հնարավոր չէ վերականգնել նախկին դրությունը կամ երբ գոյություն ունեցող դրությունը համապատասխանում է անձի համար անվիճարկելի դարձած իրավական ակտին:

Գործնականում, բնականաբար, սակավաթիվ չեն այն դեպքերը, երբ անձին վնաս է պատճառվում նաև անձի մեղքով առաջացած ոչ իրավաչափ դրության հիմքով: Այս դեպքում անձը ևս կարող է պահանջել վնասի հատուցում, եթե ցանկանում է և ի վիճակի է կրելու հետևանքների վերացման՝ իր մեղքով առաջացած ծախսերի մասնաբաժինը: Եթե նշված դեպքում անձի մեղքով առաջացած ծախսերը գերազանցում են վարչարարություն իրականացրած անձի պատասխանատվության ծախսերի չափին, ապա հետևանքների վերացման պահանջ չի կարող ներկայացվել, իսկ անձը կարող է հատուցում պահանջել դրամական միջոցներով:

Ընդհանրապես, վնասի հատուցումը վարչարարությամբ առաջացած հետևանքները վերացնելու եղանակով անհնարին կամ բավարար չլինելու դեպքում, ինչպես նաև, երբ հետևանքների վերացման համար անհրաժեշտ են ավելի մեծ ծախսեր, քան պատճառված գույքային վնասն է, վնասի հատուցումն իրականացվում է դրամական միջոցներով (Օրենքի 99-րդ հոդված):

Նկատենք, որ օրենսդիրը հետևանքների վերացման անհնարինության հետ փոխկապակցել է երկու տեսակի իրավական հետևանքներ. այսպես, Օրենքի 98-րդ հոդվածի 1-ին մասում խոսվում է նախկին դրությունը վերականգնելու անհնարինության կամ անարդյունավետության դեպքում «դրան համարժեք այլ դրության վերականգնման» մասին, իսկ 99-րդ հոդվածում՝ հետևանքների վերացման անհնարինության կամ անբավարար լինելու, ինչպես նաև պատճառված գույքային վնասը գերազանցող հետևանքների վերացման համար անհրաժեշտ ավելի մեծ ծախսերի առկայության

մասին: Կարծում ենք, օրենսդիրը տվյալ դեպքում թույլ է տվել նույն իրավահարաբերության կարգավորման նկատմամբ անհարկի տարբերակված մոտեցում: Մասնավորապես, Օրենքի 98-րդ հոդվածից բխում է, որ հետևանքների վերացման համար նախկին դրության վերականգնման անհնարին կամ անարդյունավետ (ի դեպ, օրենսդրությամբ տրված չէ նաև անարդյունավետության բնորոշումը, թեպետ առանձին դեպքերում կարող է որպես այդպիսին համարվել Օրենքի 99-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված այն դրույթը, ըստ որի հետևանքների վերացման համար անհրաժեշտ են ավելի մեծ ծախսեր, քան պատճառված գույքային վնասն է) լինելը բնավ հիմք չէ դրամական միջոցներով հատուցման եղանակին անցնելու համար, քանի որ պետք է *վերականգնվի դրան համարժեք այլ դրություն*:

Գիտագործնական իմաստով կարող է և խիստ վիճահարույց թվալ ինչպես այս մոտեցումը, այնպես էլ «համարժեք դրության վերականգնում» արտահայտության հիմնավորվածությունը, սակայն խնդիրը քննարկենք այլ տեսանկյունից. ինչպե՞ս պետք է վարվի վարչական մարմինը, երբ առկա է նախկին դրության վերականգնելու անհնարինություն կամ անարդյունավետություն՝ վերականգնի նախկին դրությանը համարժեք մեկ այլ դրություն, թե անցում կատարի դրամական միջոցներով հատուցման եղանակին: ճղրի բարդությունը կայանում է նաև նրանում, որ անգամ հնարավոր չէ կիրառել հավասար իրավական ուժ ունեցող իրավական ակտերի կիրառման վերաբերյալ «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 24-րդ հոդվածի պահանջները, քանի որ միարժեք չի կարելի որոշել, թե այդ եղանակներից որն է ավելի նախընտրելի անձի համար: Բոլոր դեպքերում, կարծում ենք, նախապատվությունը պետք է տրվի այն նորմին, որն առավել նախընտրելի է համարում հենց ինքը՝ անձը:

Այսպիսով, վնասի հատուցման եղանակներից, օրենսդիրը առաջնայնությունը վերապահում է վարչարարությամբ առաջացած հետևանքների վերացմանը, և միայն դրա անհնարինության կամ ոչ

բավարար լինելու, ինչպես նաև հետևանքների վերացման համար պատճառված գույքային վնասի չափը գերազանցող ծախսերի անհրաժեշտության դեպքում է, որ օրենսդիրը սահմանում է դրամական միջոցներով վնասի հատուցման եղանակին անցնելու հնարավորություն: Եղանակների նկատմամբ այսպիսի ընտրանքային մոտեցումը, կարծում ենք, միանգամայն հիմնավորված է, քանի որ այն նպաստում է կամայականությունների նվազմանը, վարչարարության որակի բարելավմանը և կոռուպցիոն ռիսկերի բացառմանը: Տվյալ դեպքում ելակետ է ընդունվել այն, որ վարչական մարմինը պետք է զրկված լինի սոսկ դրամական միջոցներով վնասի հատուցման միջոցով կամայական վարչարարությունը շարունակելու հնարավորությունից:

Վնասի հատուցման համար պահանջ ներկայացնող անձը կրում է վնասի հետևանքների վերացման ծախսերն այն չափով, ինչ չափով դրանք առաջացել են իր մեղքով: Այդ ծախսերը կրելու անհնարինության դեպքում վերջինս պարտավոր է վնասի հատուցման իր պահանջը սահմանափակել այն ծախսերի չափով, որոնք առաջացել են պատասխանատվություն կրողի մեղքով:

Վնասի հատուցման պահանջ ներկայացնելը, պահանջ ներկայացնելու ժամկետը, պահանջը քննարկելու և լուծելու կարգը: Վարչարարության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պահանջը պետք է ներկայացվի այն վարչական մարմնին, որի վարչարարության հետևանքով պատճառվել է վնասը: Պահանջը ներկայացվում է դիմումի միջոցով, որի վրա տարածվում են Օրենքի 31-րդ հոդվածով վարչական վարույթի հարուցման հիմքում դրվող դիմումին ներկայացվող պահանջները (Օրենքի 100-րդ հոդված):

Պահանջ կարող է ներկայացվել 3 տարվա ընթացքում այն պահից, երբ անձն իմացել է կամ պարտավոր էր իմանալ իրեն պատճառված վնասի մասին, բայց ոչ ուշ, քան այն գործողության կատարման կամ անգործություն թույլ տալու կամ իրավական ակտն ուժի մեջ մտնելու պահից 10 տարին լրանալը, որով վնաս է պատճառվել (Օրենքի

101-րդ հոդված):

Ժամկետին առնչվող դրույթ է պարունակում նաև Օրենքի 110-րդ հոդվածի 2-րդ մասը: Այսպես, ըստ այդ նորմի, հատուցման մասին պահանջը կարող է ներկայացվել երեք տարվա ընթացքում՝ վարչական մարմնի կողմից վարչական ակտն անվավեր ճանաչվելու կամ վարչական ակտի առ ոչինչ հաստատվելու մասին վարչական վարույթի մասնակիցներին Օրենքով սահմանված կարգով իրազեկելու օրվանից սկսած: Այս երկու իրավական դրույթների միջև, ըստ էության, հակասություն չկա, քանի որ անհատական իրավական ակտի պարագայում իրազեկման ինստիտուտը արդեն իսկ հավասարազոր է պատճառված վնասի մասին իմանալուն:

Պահանջ ներկայացնելու դիմումը քննարկվում և լուծվում է վարչական վարույթ հարուցելու վերաբերյալ դիմումի քննարկման և լուծման համար՝ Օրենքով նախատեսված ընդհանուր ընթացակարգով: Ընդ որում, այդ դիմումի մերժումը ևս բողոքարկվում է ընդհանուր կանոններին համապատասխան: Օրենքը վնասի հատուցման առնչությամբ նախատեսում է նաև համապարտ պատասխանատվության ինստիտուտը:

Ոչ գույքային վնասի հատուցման հիմքերը, կարգը: Վարչարարությանը ոչ գույքային վնասի, այն է՝ ֆիզիկական անձի ազատությունը սահմանափակելու, նրա անձեռնմխելիությունը, բնակարանի անձեռնմխելիությունը, անձնական կամ ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը խախտելու, նրա պատիվը, բարի համբավը կամ արժանապատվությունն արատավորելու միջոցով ոչ գույքային վնաս պատճառելու դեպքերում այդ անձն իրավունք ունի պահանջելու դրամական միջոցներով հատուցում կամ առաջացած հետևանքների վերացում՝ պատճառված ոչ գույքային վնասին համարժեք չափով (Օրենքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքում կարող է ներկայացվել դրամական միջոցներով հատուցման պահանջ, իսկ հատուցման չափը որոշվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական

օրենսգրքի 1078-րդ հոդվածի 1-2-րդ մասերին համապատասխան.

«1. Քաղաքացուն հաշմություն կամ նրա առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում հատուցման ենթակա են տուժողի կորցրած աշխատավարձը (եկամուտը), որը նա ստանում էր կամ կարող էր ստանալ, ինչպես նաև առողջության քայքայման հետևանքով ծագած լրացուցիչ ծախսերը՝ ներառյալ բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցներ ձեռք բերելու, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, առողջարանական-կուրորտային բուժման, հատուկ տրանսպորտային միջոցներ ձեռք բերելու, այլ մասնագիտություն ձեռք բերելու համար ծախսերը, եթե պարզվել է, որ տուժողն ունի օգնության ու խնամքի նման տեսակների կարիք և չունի դրանք անվճար ստանալու իրավունք:

2. Կորցրած աշխատավարձը (եկամուտը) սահմանելիս տուժողին՝ հաշմության կամ առողջության այլ վնասի հետ կապված, նշանակված հաշմանդամության կենսաթոշակը, ինչպես նաև այլ կենսաթոշակներն ու նպաստները և այլ մմանօրինակ վճարները, որոնք նշանակվել են առողջության քայքայումից առաջ կամ հետո, հաշվի չեն առնվում ու չեն հանգեցնում վնասի հատուցման չափի նվազեցման (հաշվի չեն առնվում ի հաշիվ վնասի հատուցման): Վնասը հատուցելիս հաշվի չի առնվում նաև տուժողի կողմից առողջության քայքայումից հետո ստացած աշխատավարձը (եկամուտը)»:

Օրենքը հանգամանորեն կարգավորում է ֆիզիկական անձի մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կամ մասնակի կորստի դեպքում հատուցման ենթակա գումարի չափը որոշելու կարգը: Մասնավորապես, մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կորստի դեպքում հատուցում վճարվում է հիմնական աշխատանքի վայրում անձի վերջին մեկ տարվա աշխատավարձի առնվազն 70 տոկոսի չափով՝ մինչև տվյալ մասնագիտության համար սահմանված առավելագույն տարիքի հասնելը, իսկ առավելագույն տարիք սահմանված չլինելու դեպքում՝ մինչև այն տարիքը, որի դեպքում սովորաբար կա-

րող են տվյալ մասնագիտության դեպքում դադարեցվել աշխատանքային հարաբերությունները:

Մասնագիտական աշխատունակության մասնակի կորստի դեպքում վճարվում է հատուցում՝ հիմնական աշխատանքի վայրում անձի վերջին մեկ տարվա աշխատավարձի ոչ ավելի, քան 70 տոկոսի չափով՝ մասնագիտական աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան, մինչև անձի՝ տվյալ մասնագիտության համար սահմանված առավելագույն տարիքի հասնելը, իսկ առավելագույն տարիք սահմանված չլինելու դեպքում՝ մինչև այն տարիքը, որի դեպքում սովորաբար կարող են տվյալ մասնագիտության դեպքում դադարեցվել աշխատանքային հարաբերությունները:

Մասնագիտական աշխատունակության բացակայության դեպքում հատուցման ենթակա գումարի չափը որոշվում է հետևյալ կարգով.

«ա) ընդհանուր աշխատունակության լրիվ կորստի դեպքում, եթե անձն աշխատել է, ապա վերջին աշխատանքի վայրում նրա տարեկան աշխատավարձի առնվազն 85 տոկոսի չափով՝ մինչև անձի կենսաթոշակային տարիքի հասնելը.

բ) ընդհանուր աշխատունակության մասնակի կորստի դեպքում, եթե անձն աշխատել է, ապա ընդհանուր աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան՝ վերջին աշխատանքի վայրում նրա տարեկան աշխատավարձի ոչ ավելի, քան 85 տոկոսի չափով՝ մինչև անձի կենսաթոշակային տարիքի հասնելը.

գ) ընդհանուր աշխատունակության լրիվ կորստի դեպքում, եթե անձը չի աշխատել, ապա նվազագույն աշխատավարձի հազարապատիկի չափով.

դ) ընդհանուր աշխատունակության մասնակի կորստի դեպքում, եթե անձը չի աշխատել, ապա ընդհանուր աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան՝ նվազագույն աշխատավարձի ոչ ավելի, քան հինգհարյուրապատիկի չափով» (Օրենքի 104-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Ինչպես մասնագիտական աշխատունակության, այնպես էլ ընդհանուր աշխատունակության վերականգնման դեպքում վճարվող հատուցումը նվազում է՝ աշխատունակության վերականգնման աստիճանին համապատասխան: Ստորև կանդրադառնանք նաև վճարի ավելացմանն առնչվող հարցադրմանը:

Հատուցման կարգը այլ է անհատ ձեռնարկատիրոջ և իրավաբանական անձի գործարար համբավն արատավորելու հետևանքով պատճառված գույքային վնասի, ներառյալ բաց թողնված օգուտի դեպքում, մասնավորապես, նշված դեպքերում հատուցումը կատարվում է Օրենքի 98-99-րդ հոդվածներով սահմանված կանոններով, որոնց արդեն անդրադարձել ենք:

Վերջիններս կարող են իրենց գործարար համբավը պաշտպանել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված կարգով, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1. հոդվածը հանգամանորեն կարգավորում է պատվին, արժանապատվությանը և գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման կարգը և պայմանները:

Հավելենք, որ ոչ գույքային վնասի հատուցման պահանջը մերժելու հիմք չէ անձին՝ այլ անձի կամ կազմակերպության կողմից ապահովագրական գումար կամ ապրուստի այլ միջոց տրամադրելու հանգամանքը:

Ընդհանրապես ապահովագրության առնչությամբ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1066-րդ հոդվածը ամրագրում է հատուցման չափի որոշման հետևյալ տարբերակը. ապահովագրական գումարն անբավարար լինելու դեպքում հատուցվում է ապահովագրական հատուցման և վնասի փաստացի չափի միջև եղած տարբերությունը:

Կարծում ենք, Օրենքի 104-րդ հոդվածի 7-րդ մասի և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1066-րդ հոդվածի դրույթների համադրությունից բխում է, որ ապահովագրական գու-

մար վճարելը հիմք չէ հատուցումը մերժելու համար, սակայն հիմք է հատուցման չափը ճշգրտելու համար:

Ոչ գույքային վնասը դրամական միջոցներով հատուցելու ձևերը սահմանված են Օրենքի 105-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, նշված հոդվածի համաձայն, ոչ գույքային վնասը դրամական միջոցներով հատուցելու դեպքում վճարումը կարող է իրականացվել ամենամսյա վճարումների կամ միանվագ վճարման միջոցով: Ամենամսյա վճարումները կատարվում են յուրաքանչյուր ամիս, իսկ դրանց չափը որոշվում է վճարման ենթակա գումարի չափը վճարման ողջ ժամանակահատվածի ամիսների թվի վրա բաժանելու միջոցով: Տվյալ դեպքում վճարում կատարվում է նաև անձի մահացած ամսվա համար:

Հիմնավոր պատճառի դեպքում անձը կարող է պահանջել, որպեսզի գումարը վճարվի միանվագ կարգով:

Ոչ գույքային վնասի հատուցման ինքնուրույն հիմք է սահմանված Օրենքի 107-րդ հոդվածով. «Եթե այն անձը, ում ոչ գույքային վնաս է պատճառվել, օրենքի ուժով պարտականություններ է կրել այլ անձանց հանդեպ, և նրան ոչ գույքային վնաս պատճառելու հետևանքով անուղղակի վնաս է պատճառվել նաև այդ անձանց, ապա այդ վնասը ենթակա է հատուցման սույն օրենքի 98-99-րդ հոդվածներով սահմանված եղանակներով՝ անուղղակի վնասի իրական չափով, եթե օրենքով այլ չափ սահմանված չէ»:

Վնասի հատուցումն անձի մահվան դեպքում: Ոչ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով անձի մահվան դեպքում նվազագույն աշխատավարձի հազարապատիկից ոչ պակաս չափով միանվագ հատուցում է վճարվում մահացած անձի առաջին, իսկ նրա բացակայության դեպքում՝ երկրորդ կարգի ժառանգներին (Օրենքի 106-րդ հոդված):

Անձի մահվան արդյունքում կերակրողին կորցնելու հետևանք առաջանալու դեպքում, վնասի հատուցում ունեցող անձանց շրջանակը որոշվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական

օրենսգրքի 1081-րդ հոդվածով սահմանված կարգով: Ընդ որում, այդ անձանց տրվում է ամենամսյա հատուցում՝ մահացածի մահվանից առաջ վերջին մեկ տարվա միջին ամսական աշխատավարձի 70 տոկոսի չափով:

Օրենքը կարգավորում է նաև վերը նշված դեպքում մահացած անձի հուղարկավորության ծախսերի հատուցման չափը, այն կազմում է նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկի չափը:

Մահվան պատճառը նաև մահացած անձի գործողությունների ոչ իրավաչափությամբ պայմանավորված լինելը հիմք է, որպեսզի նվազեցվեն հատուցման չափերը, սակայն դրանք չեն կարող գերազանցել օրենքով նախատեսված չափերի կեսը: Ընդ որում, այդ գործողությունների ոչ իրավաչափ լինելը պարտավոր է ապացուցել այն վարչական մարմինը, որի վարչարարության հետևանքով մահացել է անձը:

Հետադարձ պահանջներ ներկայացնելը: Վարչարարությամբ պատճառված վնասը Հայաստանի Հանրապետությունից կամ համայնքից գանձելու վերաբերյալ մոտեցումը բնավ չի նշանակում, որ հատուցման բեռը, վերջին հաշվով, չի դրվելու այն պաշտոնատար անձի վրա, որի անմիջական մեղքով է պատճառվել այդ վնասը: Այդ իսկ նկատառումով գործում է հետադարձ պահանջ ներկայացնելու (ռեգրեսի) իմստիտուտը: Մասնավորապես, Օրենքի 108-րդ հոդվածի համաձայն, Հայաստանի Հանրապետությունը կամ համայնքը, վնասի հատուցելուց հետո կարող է հետադարձ պահանջ ներկայացնել վարչական մարմնի այն պաշտոնատար անձին, ում գործողություններով կամ անգործությամբ դրսևորված վարչարարության հետևանքով վնաս է պատճառվել անձին:

Հետադարձ պահանջ ներկայացնելու հիմք է հանդիսանում «պաշտոնատար անձի գործողություններում կամ անգործությունում դիտավորության կամ անփութության առկայությունը» (Օրենքի 108-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Ինչպես հետադարձ պահանջի, այնպես էլ վնաս կրած անձանց կողմից հատուցման դիմում ներկայացնելու դեպքում Հայաստանի

Հանրապետության կամ համայնքի անունից հանդես են գալիս համապատասխան ֆինանսական մարմինները, եթե այդ պարտականությունը, օրենսդրությամբ սահմանված կարգով չի դրվում այլ իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու վրա: Մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետությունը կամ համայնքը կարող են վարձել փաստաբաններ և այլն:

Այս ինստիտուտը առավել հստակ ու սպառիչ կարգավորում ունի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում: Մասնավորապես, այդ օրենսգրքի 1074-րդ հոդվածի 1-ին մասն անդրադառնում է նաև համատեղ պատճառած վնասը հատուցելու դեպքում հետադարձ պահանջ ներկայացնելու առանձնահատկությանը և ամրագրում, որ այդ դեպքում պահանջ է ներկայացվում պաշտոնատար անձանց մեղքի աստիճանին համապատասխանող չափով: Կարևոր է նաև պահանջի չափին վերաբերող դրույթը, ըստ որի՝ կարող է պահանջվել վճարած հատուցման չափին հավասար չափով, եթե այլ չափ նախատեսված չէ օրենքով:

Ամփոփելով ոչ իրավաչափ վարչարարության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի վերաբերյալ օրենսդրության ուսումնասիրությունը, անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ տվյալ դեպքում այն ծավալով, որքանով չեն հակասում Օրենքի վերոհիշյալ նորմերին, կիրառելի են քաղաքացիական օրենսդրությամբ վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունների վերաբերյալ իրավական դրույթները, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի «Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ» վերտառությամբ 60-րդ գլխի նորմերը: Հարկ է, հատկապես նկատի ունենալով, որ նշված օրենսդրական նորմերը հստակ կարգավորում են վնասի հատուցման համար պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը, անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում, ինչպես նաև ծայրահեղ պաշտպանության վիճակում վնաս պատճառելու, վնաս պատճառելը կանխելու կարգը, պայմանները, հիմքերը և այլն:

Այն մասին, որ Օրենքի նորմերը բազմաթիվ հարցերի առնչությամբ չեն առաջադրում կոնկրետ իրավական լուծում, խոսում են ոչ միայն վերը թվարկված հարցադրումներին առնչվող օրինակները, այլև մի շարք այլ կոնկրետ օրինակներ: Այսպես, Օրենքը հանգամանորեն կարգավորում է աշխատունակության վերականգնման աստիճանին պատճառված վնասը նվազեցնելուն առնչվող հարաբերությունները, մինչդեռ դրանում բացակայում է որևէ անդրադարձ՝ կյանքի թանկացման և նվազագույն աշխատավարձի բարձրացման հետ կապված վնասի հատուցման չափի մեծացմանն առնչվող հարաբերություններին: Այդ խնդրի կարգավորումը տրված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1084-րդ հոդվածով, որի համաձայն, օրինակ տուժողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարը կյանքի թանկացման դեպքում, օրենքով սահմանված կարգով, ենթակա է ինդեքսավորման: Նույն կերպ նվազագույն աշխատավարձի չափը բարձրացնելու դեպքում կորցրած աշխատավարձի (եկամտի) և տուժողի կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելու հետ կապված այլ վնասների գումարների չափն ավելացվում է՝ աշխատավարձի նվազագույն չափի բարձրացմանը համապատասխանորեն:

Ընդ որում, հատուցման չափերի ավելացմանն առնչվող նշված իրավական դրույթների հիմքում դրված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 357-րդ հոդվածը, որի համաձայն. «Կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման և այլ դեպքերում դրամական պարտավորությամբ քաղաքացուն անմիջականորեն որպես ապրուստի միջոց վճարվող գումարն ավելանում է աշխատավարձի նվազագույն չափի ավելացմանը համամասնորեն»:

Գործնական վերլուծությունները, ցավոք, ցույց են տալիս, որ վերը նշված՝ հիմնավորված ու մարդու իրավական կարգավիճակին առնչվող Սահմանադրության հիմնադրույթներին խիստ համահունչ օրենսդրական դրույթները մատնված են անգործության:

Բավական է նշել միայն, որ բացակայում է պատճառված վնասի հատուցման գումարների ինդեքսավորման վերաբերյալ որևէ իրավական ակտ: Ողորին մասամբ նվիրված էր Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 1993թ. հունվարի 13-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում աշխատանքի վարձատրության ու կենսաթոշակների նվազագույն չափերի, բյուջետային հիմնարկների աշխատողների աշխատավարձի, կենսաթոշակների, նպաստների ու կրթաթոշակների չափերի ինդեքսավորման մասին» հրամանագիրը: Վերջինս իր իրավական ուժը չի կորցրել, բայց և չի էլ կարող գործել, քանի որ բացակայում է կարգավորման բուն առարկան:

§ 2. Պատասխանատվության հատուկ կանոնները

Պատասխանատվությունն իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի համար: Հատուցման հատուկ կանոնների անհրաժեշտությունը պայմանավորված է մի շարք առանձնահատկություններով:

Այսպես, նշված կանոններով ամրագրված է, որ իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և օրենքներով նախատեսված դեպքերում: Միաժամանակ հատուցման հատուկ հիմք է ամրագրված Օրենքի 63-րդ հոդվածի 3-րդ մասով, երբ անձը վստահության իրավունք ունի (Օրենքի 109-րդ հոդված):

Հատուկ կանոններից հաջորդը վերաբերում է այն իրավիճակին, երբ առկա է իրավունքի այլ սուբյեկտներից հատուցում ստանալու հնարավորություն: Այս առնչությամբ հիշյալ հոդվածն ամրագրում է, որ Օրենքի 95-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված պատասխանատվություն կրողներից՝ Հայաստանի Հանրապետություն կամ համապատասխան համայնք, հատուցում չի կարող պահանջվել:

Հատուկ կանոն է ամրագրված նաև ուժը կորցրած բարենպաստ վարչական ակտով դրա հասցեատիրոջը կամ երրորդ անձին պատ-

ճառած վնասի հատուցման պարագայում: Մասնավորապես, Օրենքի 109-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, այդպիսի ակտը ուժը կորցրած ճանաչելու դեպքում հասցեատիրոջ դիմումի հիման վրա վնասը ենթակա է հատուցման այնքանով, որքանով այդ անձը, վստահելով վարչական ակտի գոյությանը, դրա ընդունման կամ կատարման հետևանքով վնաս է կրել:

Ոչ իրավաչափ վարչական ակտ ընդունելու հետևանքով պատճառված վնասը հատուցելը: Վերևում արդեն անդրադարձել ենք ոչ իրավաչափ ակտ ընդունելու հետևանքով պատճառված վնասի հատուցմանը: Այս հատվածում անդրադառնանք այնպիսի ոչ իրավաչափ ակտին, որն առ ոչինչ կամ անվավեր է ճանաչվել, որի գոյությանը վստահել է հասցեատերը: Այսպես, ըստ Օրենքի 110-րդ հոդվածի 1-ին մասի. «Եթե ընդունվել է ոչ իրավաչափ վարչական ակտ, որն առ ոչինչ է կամ անվավեր է ճանաչվել, ապա վարչական մարմինը, շահագրգիռ անձի դիմումի հիման վրա, պարտավոր է նրան հատուցել այն գույքային վնասը, որն այդ անձը կրել է ոչ իրավաչափ վարչական ակտի գոյությանը վստահելու հետևանքով, բացառությամբ սույն Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված դեպքերի»: Նկատենք, որ Օրենքի 63-րդ հոդվածի 4-րդ մասը վերաբերում է այն հիմքերին, երբ անձը վարչական ակտի գոյությանը վստահելու իրավունք չունի: Նշված դեպքում հատուցման չափը սահմանում է վարչական մարմինը, ելակետ ընդունելով այն, որ հատուցման չափը պետք է համարժեք լինի այն օգուտի չափին, որը շահագրգիռ անձը կարող է ստանալ վարչական ակտի կատարման դեպքում:

Պատասխանատվությունն անհիմն հարստացման դեպքում: Օրենքն անդրադառնում է վարչական մարմնի կողմից առանց իրավական հիմքի հանրային իրավահարաբերություններում վերջինիս տիրապետման տակ անցած գույքի իրավական վիճակին: Այս առնչությամբ Օրենքի 111-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, այդպիսի գույքը պետք է վերադարձվի, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ: Հանրային իրավահարաբերություններում անհիմն հարստացման

նկատմամբ կիրառվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի՝ անհիմն հարստացման վերաբերյալ դրույթները, եթե դրանք չեն հակասում Օրենքի դրույթներին: Բացի գույքը պահանջելուց, անձն իրավունք ունի պահանջելու անհիմն տիրապետման տակ գույքի օգտագործման ժամանակահատվածում ստացված ամբողջ եկամուտը (գումարը), ինչպես նաև այդ եկամտի (գումարի) 6 տոկոսը՝ յուրաքանչյուր տարվա համար:

Նշված դեպքում հատուցման վերաբերյալ պահանջները լուծում է այն վարչական մարմինը, ում փաստացի տիրապետման տակ է գտնվել առանց իրավական հիմքի ձեռքբերված գույքը: Պահանջը բավարարելիս, վարչական մարմինը պետք է լուծի նաև գույքը վերադարձնելու եղանակի և հատուցելու չափի հետ կապված ծախսերը:

ԲԱԺԻՆ 3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ 8. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների հիմնադրույթները

§ 1. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության հասկացությունը

«Վարչական դատավարություն» և «վարչական արդարադատություն» հասկացություններն, ըստ էության, իրենց ներկայիս բովանդակությամբ հայրենական իրավական համակարգում և իրավունքի տեսությունում նորույթ են և առանձնանում են համեմատաբար կարճատև իրավակիրառ պրակտիկայով: Վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման խնդրում առկա են լուրջ հիմնահարցեր և տարածայնություններ, որոնք էլ պայմանավորում են այդ ինստիտուտի գիտական բնորոշման կարևորությունը: Թերևս, բարդությունը պայմանավորված է ինչպես այդ ինստիտուտի բազմանիստ բնույթով, այնպես էլ դրա բովանդակությունը և կիրառման սահմանները կանխորոշող, հաճախ իրարամերժ գործոնների առատությամբ:

Վարչական արդարադատության բովանդակության առնչությամբ բանավեճը շարունակվում է ավելի, քան երկու դար: Առկա են տարածայնություններ ինչպես «վարչական արդարադատություն» հասկացության, այնպես էլ այդ ինստիտուտի կիրառման եղանակների ու սահմանների առնչությամբ: Ամենալայն իմաստով վարչական այս հասկացության տակ հասկացվում է պետական կառավարման մարմինների կողմից իրենց լիազորությունների իրականացման գործընթացում քաղաքացու և այդ մարմինների միջև ծագած վեճերի քննության ընթացակարգը: Թերևս, հենց այդ նկատառումով է արդարադատության նշված տեսակը կոչվում վարչական: Միաժամանակ, վարչական արդարադատության հասկացությանը ճշգրիտ բնորոշում տալը դժվար է, քանի որ վերջինիս բովանդակությունը թե իրավունքի տեսության և թե օրենսդրության մեջ միանշանակ ամրագրում չունի:

Նկատենք նաև, որ վերջին հաշվով, վարչական արդարադատության կոնկրետ դրսևորումների վրա ազդում են այնպիսի սոցիալական, տնտեսական ու քաղաքական գործոններ, որոնք չեն կարող բոլոր երկրներում միատեսակ լինել:

Ասվածից կարելի է փաստել, որ հայրենական իրավունքի տեսությունում դեռևս չի մշակվել վարչական արդարադատության մասին ավարտուն հայեցակարգ: Ավելին, այն դեռևս սաղմնային վիճակում է նաև գործող օրենսդրությունում, ինչի մասին է վկայում վարչական զանցանքների վերաբերյալ գործերի քննությունը վարչական դատարանի դատազորությանը վերապահելը:

Հստակ հայեցակարգի ձևավորմանը խոչընդոտել են նաև վարչական արդարադատության վերաբերյալ ձևավորված օրենսդրական ավանդույթները: Այսպես, վարչական արդարադատության բնորոշմանը առնչվում էր միայն «Դատարանակազմության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, որի 3-րդ հոդվածում ամրագրված էին արդարադատության իրականացման հետևյալ տարատեսակները.

«1) մարդու և քաղաքացու ազատությունները, իրավունքներն ու օրինական շահերը, պետության և իրավաբանական անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը շոշափող քաղաքացիական, տնտեսական վեճերի վերաբերյալ գործեր դատական միատերում քննելու և լուծելու միջոցով.

2) *վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործեր քննելու և լուծելու միջոցով* (ընդգծումը մերն է՝ Գ.Դ.).

3) դատական միատերում հանցագործությունների վերաբերյալ գործեր քննելու, հանցանք կատարած անձանց մեղավոր ճանաչելու, նրանց նկատմամբ օրենքով սահմանված պատիժ մշանակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու միջոցով»:

Այսպիսով, դեռ վերջերս գործող օրենսդրության համաձայն, վարչական արդարադատությունը ներառում էր բացառապես «վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործեր քննելու և լուծելու»

գործընթացը: Բնական է, որ նման մոտեցումը որևէ ընդհանուր եզր չունի վարչական արդարադատության տեսության հետ, սակայն ակնհայտ է, որ այդպիսի պատկերացումները չէին կարող անհետևանք մնալ և ինտեգրիտն ազդեցություն չունենալ հետագա օրենսդրական զարգացումների վրա:

Հայ իրավագետներից քչերն են անդրադարձել վարչական արդարադատության հիմնախնդիրներին: Որպես կանոն, հիշյալ հարցադրումները հետազոտման առարկա են դարձել միայն այնքանով, որքանով դրանք այս կամ այն չափով առնչվել են ուսումնասիրության՝ իրենց կողմից ընտրված բուն թեմային¹⁰: Այնուամենայնիվ, դրանք բովանդակում են արժեքավոր ելակետային դրույթներ, որոնք հնարավորություն են տալիս առավել հստակ պատկերացում կազմելու վարչական արդարադատության հայեցակետի ձևավորման առավել հնարավոր տարբերակների մասին:

Ինչպես հայտնի է, Ֆրանսիական հեղափոխության և Առաջին կայսրության տարիներին վարչական մարմինների դեմ բերված բողոքների քննության ու լուծման համար վարչական դատարանների ստեղծումը սուր տարաձայնությունների տեղիք տվեց: Նշված ինստիտուտի անհրաժեշտությունն առանձնակի կրքոտությամբ էին վիճարկում պահպանողական քաղաքական ուժերը: Ընդ որում, ըստ վարչական արդարադատության հակառակորդների, հատուկ վարչական դատարանների ստեղծումը հակասում է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին: Նրանք հիմք էին ընդունում այն մոտեցումը, որ միևնույն մարմնի մեջ վարչական և դատական գործառույթների համատեղումն անընդունելի է՝ Շ.Մոնտեսքյոյի կողմից առաջ

¹⁰ Տե՛ս, Խաչատրյան Հ., Սահմանադրական վերահսկողություն և սահմանադրական դատարան: Երևան, «Արեգ», 1993, Հարությունյան Գ., Սահմանադրական վերահսկողություն (համեմատական վերլուծություն): Երևան, «Նժար», 1997, Երևան, «Նժար», 1999, Պետրոսյան Ռ., Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում 19-20-րդ դարերում, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2001, Арутюнян Г., Конституционный суд в системе государственной власти (Сравнительный анализ). Ереван, «Нжар», 1999:

քաշված ազատության գաղափարի տեսանկյունից¹¹:

Այս դեպքում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին զուգահեռ «հակակշիռների» և «զսպումների» վերաբերյալ Ջոն Լոքի, իսկ այնուհետև՝ Շ.Մոնտեսքյոյի ուսմունքը դեռևս համընդհանուր ճանաչում չէր գտել¹²: Բոլոր դեպքերում, վարչական արդարադատության անհրաժեշտության վերաբերյալ բանավեճերը շարունակվել են մինչև 19-րդ դարի վերջը¹³:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտության հիմնախնդիրը սուսկ տեսական բանավեճի նյութ չի եղել: ճյրի նկատմամբ շահագրգիռ հետաքրքրություն են դրսևորել նաև պետական գործիչները: Եթե տեսաբանների շրջանում ընթացող բանավեճերը սուսկ որոշակի ազդեցություն են ունեցել տեսության ձևավորման վրա, ապա այս դեպքում՝ դրանք ունեցել են կոնկրետ գործնական և, միաժամանակ, խիստ հակասական դրսևորումներ: Այսպես, Բելգիայում վարչական արդարադատության ինստիտուտն անցնելով ձևավորման ու զարգացման բավականին երկար ճանապարհ, վերացվել է 1831թ. և վերականգնվել 1946թ.: Այդ ինստիտուտը 1933թ. «ավելորդ» ու «անօգուտ» է համարվել նաև Գերմանիայում և վերականգնվել է միայն «երրորդ ռայխի» կործանումից հետո՝ 1946թ.:

Վարչական արդարադատության տեսության ձևավորման վրա զգալի ազդեցություն է ունեցել կոնկրետ ինստիտուտների գործնական կիրառման ընդհանուր վիճակը: Այս առումով, թերևս, օրինաչափ է, որ առաջին անգամ հենց Ֆրանսիայում է գիտականորեն հիմնավորվել վարչական արդարադատության անհրաժեշտությունը և

¹¹ Ст'ю, Дайси А., Основы английского государственного права. 1906, էջ 205:

¹² Ст'ю, Локк Дж. Избранные философские произведения. М.: 1960, Монтескье. III. Избранные произведения. М.: 1955:

¹³ Տվյալ դեպքում նկատի չունենք արդեն 20-րդ դարում խորհրդային իշխանությունների կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի, առավել ևս «հակակշիռների» և «զսպումների» ինստիտուտների խաչառ ու միանշանակ քաջառնությունը, ինչը որևէ կերպ չէր կարող համահունչ լինել հիշյալ երևույթների նկատմամբ արդեն իսկ ձևավորված պատկերացումներին:

հենց այս երկրում են ի հայտ եկել առաջին հետազոտությունները: Նշված ինստիտուտի նկատմամբ ուշադրության ցայտուն վկայություն է մաս այն, որ արդեն 1817թ.¹⁴ վարչական արդարադատության վերաբերյալ գիտական ուսումնասիրությունների և համապատասխան օրենսդրության հիման վրա Փարիզի համալսարանում հիմնադրվեց վարչական իրավունքի ամբիոնը¹⁴: Ընդ որում, վարչական արդարադատությունը, 19-րդ դարի ֆրանսիական հայտնի հետազոտողներ Ա.Մաքարելիի, Տ.Դյուրի, իսկ այնուհետև գերմանացի իրավագետներ Ռ.Գնեյստի, Լ.Շտեյնի և մյուսների կողմից ճանաչվել է որպես վարչական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտ, ներգրավվել է վարչական իրավունքի դասագրքերում և, որպես կանոն, ուսումնասիրվել է «Հանրային իշխանության ինստիտուտը» և «Կառավարման ակտեր» թեմաներից հետո¹⁵:

Ըստ ֆրանսիացի իրավագետների, Ֆրանսիայում վարչական արդարադատության ինստիտուտը, մասնավորապես, Պետական խորհուրդն ունի բարձր վարկանիշ և իր հերթին նպաստում է վարչական ապարատի հեղինակության բարձրացմանը: Անդրադառնալով այս խնդրին, ֆրանսիացի իրավագետ Մ.Լեսաժն այն կարծիքն է հայտնել, որ վարչական արդարադատության էությունը կայանում է քաղաքացու իրավունքները հարգելու և դրանք պաշտպանելու նպատակով վարչական դատարանների կողմից վարչական մարմինների ակտերը ստուգելու մեջ¹⁶:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի գիտական մեկնաբանությանը զգալի տեղ են հատկացրել մաս գերմանացի հետազոտողները: Ընդ որում, այդ բնույթի գիտական հետազոտությունների համար Գերմանիայում արդեն 19-րդ դարի վերջերին ձևավորվել էր վարչական արդարադատության վերաբերյալ օրենսդրության

¹⁴ Մանրամասն տե՛ս, David R., Le droit fransais. t. 1, 1960.

¹⁵ Տե՛ս, Ивановский В.В. Наука административного права в прошлом и настоящем. - Вестник права, 1906. № 7. էջ 142-148:

¹⁶ Տե՛ս, Леса́ж М., Судебный контроль за администрацией во Франции. «Советское государство и право». 1981. № 11. էջ 106:

անհրաժեշտ համակարգ: Գերմանացի հետազոտողների մոտ առավել նկատելի է վարչական արդարադատությունը, որպես իրավական պետության երաշխիք ներկայացնելու, այդ իրավական երևույթների միջև սերտ ու անմիջական կապ տեսնելու ձգտումը:

Վարչական արդարադատության բնորոշման հիմնախնդիրներն իրենց արտացոլումն են գտել հատկապես Ռ.Գնեյստի, Լ.Շտեյնի և Օ.Մայերի աշխատություններում: Ռ.Գնեյստի կարծիքով՝ վարչական իրավունքը քաղաքացիների և պետական ծառայողների այնպիսի պարտականությունների համակարգ է, որոնցից բխում են նրանց իրավունքները: Սակայն ածանցված լինելով պարտականություններից, վերջիններիս դերը բնավ չի նսեմացվում, այլ առավել է ընդգծվում դրանց պաշտպանության անհրաժեշտությունը: Իսկ պաշտպանության հիմնական լծակները կարող են համարվել վարչական արդարադատության ինստիտուտը և, հատկապես, վարչական դատաբանները: Ռ.Գնեյստը գտնում է, որ վարչական արդարադատության մասին ուսմունքը իրավական պետության տեսության առանցքային կենտրոնն է¹⁷:

Վարչական արդարադատության վերաբերյալ գերմանացի հետազոտողների մշակած հայեցակետը՝ կապված ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացման ընդհանուր վիճակի հետ, որոշակի էվոլյուցիա է ապրել: Մասնավորապես, մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, գերիշխել է այն տեսակետը, որի համաձայն դատական կարգով բողոքարկման առարկա կարող են լինել գործադիր իշխանության որոշ իրավական ակտեր և միայն վարչական կարգով դրանց նախնական քննարկումից հետո: Սակայն, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, գերմանացի տեսաբաններն արմատապես փոխել են իրենց պատկերացումները վարչական արդարադատության ինստիտուտի կիրառման սահմանների վերաբերյալ. առավել ընդունելի և հիմնավորված է համարվել գործա-

¹⁷ Տե՛ս, Гнейст Р., Правовое государство и административные суды Германии. СПб., 1896. էջ 16:

դիր իշխանության մարմինների բոլոր իրավական ակտերը բողոքարկման առարկա դարձնելու վերաբերյալ տեսակետը¹⁸:

Վարչական արդարադատության տեսությունը լուրջ առաջընթաց է ունեցել մաս Մեծ Բրիտանիայում: Նախ, հարկ է նկատել, որ անգլո-սաքսոնական երկրներում քաղաքացու և վարչական մարմինների միջև վեճերը, որպես կանոն, քննարկվում են ընդհանուր դատազորության դատարաններում՝ քաղաքացիական գործերի քննության համար նախատեսված ընթացակարգով: Այս առանձնահատկության վրա ռուս իրավագետներն ուշադրություն են դարձրել դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին¹⁹: Միաժամանակ զարգացման միտումներն այնպիսին են, որ աստիճանաբար մեծ տեղ է հատկացվում կվազիդատարաններին²⁰, որոնք քննարկվող ոլորտում դեռևս երկրորդական դեր ունեն:

Մեծ Բրիտանիայում ընդունված է այն տեսակետը, համաձայն որի կվազիդատարանները պետք է գործեն ընդհանուր դատազորության դատարանների վերահսկողության ներքո²¹: Ընդ որում, այդ տեսակետն իր օրենսդրական ամրագրումն է ստացել 1958թ. «Դատարանների և դատավարության մասին» օրենքում, որը սահմանում է վարչական վեճեր քննող կվազիդատարանների գործունեության միասնական իրավական հիմքերը: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ վարչական արդարադատության իրականացման որևէ միասնական դատավարական կարգ սահմանված չէ, ինչը պայմանավորված է անգլիական իրավունքի հանրաժանոք սկզբունքներով:

Բոլորովին այլ դիրքորոշում ունեն իրավունքի անգլո-սաքսոնական համակարգին պատկանող մեկ այլ երկրի՝ ԱՄՆ-ի իրավագետները:

¹⁸ St'u, Ule C. Verwaltungstrozebrecht., 9. Aufl., Munchen, 1987. էջ 32:

¹⁹ St'u, Елистратов А.И. Учебник русского административного права. Кулишер А.М. Защита субъективных публичных прав. Юридический вестник. 1913. Кн. 4:

²⁰ Այս տերմինը պայմանականորեն ենք օգտագործում, որի բառացի թարգմանությունը, թերևս, կարող է լինել «դատարանանման մարմին կամ կիսադատարան» արտահայտությունը:

²¹ St'u, Общая теория прав человека. Под ред. Е.А.Дукашевой. М. НОРМА. 1996. էջ 411-414:

որը: Ընդհանրապես, ԱՄՆ-ի և՛ կառավարման մարմինների, և՛ վարչական արդարադատության ինստիտուտի համակարգն էապես տարբերվում է եվրոպական համակարգից: Հիմնական առանձնահատկությունը, թերևս, այն է, որ ԱՄՆ-ի վարչական արդարադատությունն իրենից ներկայացնում է գլխավորապես կառավարման մարմիններում կվազիդատական գործառույթներ իրականացնող մարմինների և պաշտոնատար անձանց համակարգ, որտեղ վարչական արդարադատության մարմինները հանդես են գալիս որպես «դատավորներ՝ իրենց սեփական տանը»²² (այս արտահայտությունը նշանակում է, որ նշված դատարանները գործում են ոչ թե որպես ինքնուրույն համակարգ, այլ համապատասխան կառավարչական մարմինների կազմում): Ընդ որում, նշված մարմինները զգալիորեն ավելի շատ են վեճեր քննում, քան ընդհանուր դատազորության դատարանները:

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետության դատական իշխանության և, մասնավորապես, վարչական արդարադատության պատմական նախադրյալները կապված են Ռուսաստանի իրավունքի համակարգի հետ, նպատակահարմար ենք գտնում քննարկվող հարցերի առնչությամբ առավել հանգամանորեն վերլուծել ռուս իրավագետների տեսակետները: Ռուսաստանում վարչական արդարադատության ինստիտուտին առաջիններից մեկն անդրադարձել է ճանաչված իրավագետ Ի.Ե.Անդրեևսկին, որը Ն.Ն.Բերյոզինի 1873թ. հանրագիտական բառարանում հանդես է եկել վարչական դատարանների բնորոշմանը նվիրված հատուկ հոդվածով:

Ի.Ե.Անդրեևսկին վարչական դատարանների գործառույթը ներկայացրել է որպես «հատուկ վարույթ», որն առնչվում է այնպիսի վեճերի քննության հետ, որոնց քննությունը օրենքով վերապահված է ընդհանուր դատազորության դատարաններին: Ըստ հեղինակի, այդպիսի դատական համակարգի տարրեր բովանդակում են 1864թ. դատական կանոնադրությունը, որի համաձայն՝ մասնավոր անձանց և

²² Shu, Административное право зарубежных стран. Учебное пособие., М., 1996, էջ 25-27:

պետական մարմինների միջև վեճերի քննությունը հանձնվում է հաշտարար դատարաններին²³:

Սակայն, 19-րդ դարի 70-ական թվականներին, ռուս իրավագետների համար վարչական արդարադատության հիմնախնդիրները չեն համարվել հրատապ ու արդիական: Այդ ժամանակահատվածի վարչական իրավունքին մվիրված գիտական գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հիշյալ հարցադրումները հազվադեպ են դարձել գիտական հետազոտության առարկա: Ընդ որում, նշված ինստիտուտի վերաբերյալ գիտական աշխատություններ մինչև 19-րդ դարի վերջը խիստ հազվադեպ են գրվել: Բացառություն կարող է հանդիսանալ 1879թ. հրատարակված Ն.Օ.Կուպլևասկու՝ արևմտյան վարչական արդարադատությանը մվիրված միակ մենագրությունը²⁴: Թերևս, այդ շրջանի նկատելի աշխատություններից կարելի է առանձնացնել Ի.Տ.Տարասովի, Ն.Մ.Կորկուևովի, Ս.Ա.Կորֆի և Ա.Ի.Ելիստրատովի հետազոտությունները:

Վարչական արդարադատության հիմնախնդիրների նկատմամբ մեծ հետաքրքրություն է ունեցել իրավունքի ճանաչված տեսաբան Ն.Մ.Կորկուևովը: Վերջինս այդ ինստիտուտը հետազոտել է ընդհանուր տեսական մոտեցումներով՝ մեծ նշանակություն տալով վարչական արդարադատությունը քրեական և քաղաքացիական արդարադատություններից սահմանազատելու խնդրին²⁵: Ընդհանրապես, Ն.Մ.Կորկուևովի աշխատությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ վարչական արդարադատության հիմնախնդիրները եղել են ոչ միայն վարչական իրավունքի մասնագետների, այլև տեսաբանների ու իրավունքի այլ ճյուղերի ներկայացուցիչների հետազոտությունների առարկա: Ընդ որում, եթե մինչև 19-րդ դարի վերջերն

²³ Стів, Андреевский И.Е., Административный суд. - Русский энциклопедический словарь И.Н.Березина. Т. 1. СПб., т. 241-242:

²⁴ Стів, Куплеваский Н.М., «Административная юстиция в Западной Европе», Харьков. 1879.

²⁵ Стів, Коркунов Н.М., Очерк теорий административной юстиции. - Журн. гражд. и уголов. права. 1885. № 1, 8, 9:

առավել արդիական են եղել վարչական արդարադատությունը քրեական ու քաղաքացիական արդարադատությունից սահմանազատելու հիմնախնդիրները, ապա հետագայում դրանց ավելացել է նաև սահմանադրական արդարադատությունից սահմանազատելու խնդիրը: Հարկ է նկատել նաև, որ հետագա հետազոտություններում առավել բարդ ու, միաժամանակ, արդիական համարվեց հենց սահմանադրական արդարադատությունը վարչական արդարադատությունից սահմանազատելու խնդիրը:

Կարծում են, որ այս թեմատիկ հիմնախնդիրների ընտրությունը պայմանավորված է որոշակի օրինաչափություններով. որպես կամոն, սկզբնապես առավել տեսանելի է վարչական արդարադատությունը քաղաքացիական արդարադատությունից սահմանազատելու խնդիրը, քանզի սահմանադրական արդարադատության բացակայության դեպքում (ինչպես հայտնի է, այս իմստիտուտը օբյեկտիվ պատճառներով պայմանավորված՝ համեմատաբար երիտասարդներից է), իրոք, առավելապես ընդհանուր գծեր առկա են արդարադատության միայն հիշյալ երկու տեսակների միջև, իսկ սահմանադրական վերահսկողության կայացմանը զուգընթաց, հասկանալի է դառնում, որ ընդհանուր գծերն անհամեմատ լայն դրսևորումներ ունեն հենց վերջինիս ու վարչական արդարադատության միջև:

20-րդ դարի սկզբներին վարչական արդարադատության հիմնախնդիրներին նվիրված աշխատություններից առանձնակի մեծ ճանաչում է գտել Ա.Ի.Ելիստրատովի «Վարչական իրավունքի հիմնադրույթները» աշխատությունը: Վարչական արդարադատությունը դիտելով որպես մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության «փրապարակային-իրավական երաշխիք», Ա.Ի.Ելիստրատովն այդ իմստիտուտի բնույթը տեսնում էր պաշտոնատար անձանց որոշումների ու գործողությունների դատական բողոքարկման մեջ: Ի տարբերություն Ս.Ա.ԿորՖի, Ա.Ի.Ելիստրատովը բնավ երկրորդական չի համարել վարչական արդարադատության իրականացման համար հատուկ վարչական դատարաններ ստեղծելու հար-

ցաղըրումը: Ա.Ի.Ելիստրատովի կարծիքով, միայն վարչական դատարաններ ստեղծելու միջոցով հնարավոր կլինի ապահովել վեճերի քննության ընդունելի մասնագիտական մակարդակ²⁶:

Բոլորովին այլ դիրքորոշում որդեգրեց խորհրդային վարչական իրավունքը: Ի տարբերություն ցարական վարչական իրավունքի, խորհրդային վարչական իրավունքի դասագրքերում և ուսումնական ձեռնարկներում (սկսած դասական մարքսիստական ոգով գրված Ա.Դենիսովի խմբագրությամբ 1949թ. լույս տեսած դասագրքից մինչև՝ 1990թ. Պ.Վասիլենկովի խմբագրությամբ հրատարակված դասագիրքը) ընդհանրապես անտեսվեց վարչական արդարադատության ինստիտուտի լուսաբանման անհրաժեշտությունը:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող հարցաղորմների գիտական հետազոտությունը՝ սկսած 90-ական թվականների սկզբից, թևակոխեց որակապես նոր փուլ: Այս շրջանում ձևավորված հայեցակարգն առանձնանում է ժողովրդավարության չափանիշներին առավել համահունչ տեսություններ հիմնադրելու միտումով: Հատկապես արժեքավոր մենագրություններ հրապարակեցին Ն.Սալիշևան, Դ.Բախրախը, Վ.Բոյցովան, Ն. ամենևան, Յու.Ստարիկովը, Մ.Ստուդենիկինը, Յու.Տիխոմիրովը և այլք:

Ամփոփելով տարբեր տեսակետները, նկատենք, որ ժամանակակից իրավագիտությունն ընդունում է վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման հիմնականում երեք մոտեցում՝ այդ հասկացությունն օգտագործվում է լայն իմաստով, նեղ իմաստով և հատուկ իմաստով:

Լայն իմաստով հասկացությունը մեկնաբանելու կողմնակիցները հիմնականում ընդունում են իտալական վարչական իրավունքի գաղափարախոսությունը: Այս դեպքում նկատի է առնվում բոլոր այն վարչական ինստիտուտների ամբողջությունը, որոնք միտված են մարդու իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ գործադիր իշ-

²⁶ Стен, Елистратов А.И. Основные начала административного права., М., 1914., էջ 301-308:

խանության մարմինների նկատմամբ հսկողության իրականացմանը: Այս մոտեցումը համեմատաբար քիչ տարածում ունի և աստիճանաբար բովանդակային առումով ձևափոխվում է:

Վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ վճռորոշ նշանակություն է տրվում վարչական հսկողության հետ իրականացվող գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողությանը, երբ հատուկ դատական մարմինները կամ ընդհանուր դատազորության դատարանները հատուկ ընթացակարգով քննում են գործադիր իշխանության դեմ ուղղված քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց բողոքները:

Եվ, վերջապես, երրորդ մոտեցման համաձայն վարչական արդարադատությունը բացառապես դիտվում է որպես հատուկ դատական համակարգի կողմից՝ գործադիր իշխանության դեմ ուղղված բողոքների քննարկում: Սա, թերևս, համարվում է առավել ժողովրդավարական իմաստիտուտ, որն, ինչպես արդեն նշվեց, բնորոշ է Անգլիային, Ֆրանսիային, Գերմանիային և այլն: Սակայն, այս դեպքում ևս, առկա են որոշակի նրբերանգներ:

Անգլո-սաքսոնական իրավունքի համակարգին պատկանող երկրներում վարչական արդարադատության տակ նկատի է ունեցվում ընդհանուր դատազորության դատարանների համակարգից դուրս գտնվող դատական մարմինների կողմից վեճերի լուծումը: Այսպիսի մեկնաբանությունը, թերևս, բացատրվում է նրանով, որ այս երկրներում քաղաքացիական, վարչական և սահմանադրական դատավարությունների միջև, ըստ էության, հստակ տարանջատում գոյություն չունի²⁷:

Գերմանական և ֆրանսիական հայեցակարգի տեսանկյունից վարչական մարմինների գործողությունների բողոքարկումն ընդհանուր դատազորության դատարաններում և կվազիդատարաններում հազիվ թե համարվի վարչական արդարադատություն, բառիս բուն իմաստով: Ֆրանսիական հայեցակարգը, մասնավորապես, ելակետ

²⁷ St'u, Hood Philips O., Jackson P. Constitutional and Administrative Law. L., 1988. էջ 636-638:

է ընդունում այն տեսակետը, ըստ որի արդարադատության իրականացումը չի կարող համարվել դատարանների մենաշնորհը, որ հատկապես վարչական մարմինների նկատմամբ հսկողության շրջանակներում դա պետք է իրականացնեն իրավունքի հատուկ սուբյեկտները: Հետազոտողների մի մասը հենց այս հայեցակարգի առկայությամբ է բացատրում այն հանգամանքը, որ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում և մյուս մայրցամաքային երկրներում «վարչական արդարադատություն» հասկացությունն ընկալվում է որպես «վարչական դատազորություն» հասկացության հոմանիշ²⁸:

Կարծում ենք, որ վերոհիշյալ բոլոր հարցադրումների համակողմանի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առաջադրելու նշված հասկացության հետևյալ բնորոշումը. *վարչական արդարադատությունը մարդու և հասարակական միավորումների իրավունքներն ու օրինական շահերը խախտող պետական կառավարման մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ինչպես նաև կառավարման գործառույթներ իրականացնող պետական մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց օրենքին հակասող իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) բողոքարկելու դատավարական ընթացակարգն է:*

Արդարադատության ներկայիս հասկացությունն անվերապահորեն առնչվում է դատական իշխանության հետ, ինչը համարվում է ժողովրդավարության հիմքերի և, մասնավորապես, իշխանությունների տարանջատման և հակակշռելիության սկզբունքի առանցքային երաշխիք: Առանց վարանելու կարելի է ասել, որ բացառապես դատական համակարգի միջոցով արդարադատության իրականացումը մարդկության քաղաքակրթության անգնահատելի նվաճումներից է, ինչին հնարավոր է եղել հասնել հազարամյա սոցիալական էվոլյուցիայի արդյունքում:

Քննարկման հարցի առնչությամբ եզրահանգումներ անելիս,

²⁸ Стів, Административное право зарубежных стран: Учебник / Под ред. А.Н. Козырина и М.А.Шатиной. – М.: Спарк, 2003. էջ 190-191:

հարկ է հաշվի առնել, որ այս պարագայում դրանք չեն կարող միանշանակ լինել և գլխավորապես պայմանավորված են հետևյալ հարցադրումներով՝

– որքանով է հասարակական ինքնագիտակցությունը պատրաստ ընդունելու գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության, որպես իշխանությունների հակակշռելիության սկզբունքի դրսևորման անհրաժեշտությունը.

– ինչպիսի՞ դատարանների կողմից է իրականացվում վարչական արդարադատությունը.

– վարչական արդարադատության իրականացման համար սահմանված են, արդյոք, դատավարության հատուկ կանոններ.

– տվյալ երկրում ինչպիսի՞ շրջանակներ է ընդգրկում սահմանադրական վերահսկողությունը և ի՞նչ ընդհանրություններ այն ունի վարչական արդարադատության հետ.

– ինչպիսի՞ սովորութային նախադրյալներ ու միտումներ են առկա վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացում.

– ինչպիսի՞ն են վարչական արդարադատության իրականացման ոլորտում արտադատական ընթացակարգերի դերակատարման սահմանները և այլն:

Հենց այս հարցադրումների և վերը նշված պատմական նախադրյալների տեսանկյունից վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առավել համարժեք պատկերացում ունենալու դատական իշխանության համակարգում վարչական արդարադատության ունեցած դերի մասին, մասնավորապես, մեր կարծիքով, պետք է գիտականորեն պարզաբանել, թե ընդհանրապես որոնք են վարչական արդարադատության ձևավորման գործնական ու տեսական հիմքերը դատական իշխանության կայացման տեսանկյունից, ինչու է այդ ինստիտուտը ձևավորվում դատական իշխանության ոլորտում ժողովրդավարության սկզբունքների ձևավորման առավել ուշ շրջանում:

Վարչական արդարադատության և դատական իշխանության

փոխհարաբերությունների բնույթը մեծապես պայմանավորված է նաև տվյալ երկրում սահմանադրական արդարադատության հայեցակարգից: Կարծում եմ, այս առումով առավել հիմնավորված էին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի կարգավիճակի վերաբերյալ գործող Սահմանադրությունում առաջարկվող դրույթները: Ակնհայտ է, որ այդ նորանուծությունները մասամբ կսահմանափակեին դասական իմաստով վարչական արդարադատության շրջանակները, սակայն դրանց համակողմանի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իրավական համակարգի զարգացման ներկայիս փուլում այդ մոտեցումը միանգամայն հիմնավորված է և կարող է ծառայել որպես բավարար հիմք՝ հետագայում վարչական արդարադատության առավել կատարյալ ինստիտուտ կազմավորելու համար:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրումը, այսպիսով, հանգեցնում է դատական իշխանության ժողովրդավարական չափանիշներով նպատակասլաց բարեփոխմանը և որպես իշխանության ինքնուրույն ճյուղի կայացմանը:

Այսպիսով, վարչական արդարադատությունը դատական իշխանության համակարգում ունի ոչ միայն քաղաքացիների խախտված իրավունքների վերականգնման, այլև գործադիր իշխանության նկատմամբ վերահսկողության իրականացման խնդիր: Իսկ իրավունքի ինստիտուտների նմանաբնույթ փոխհարաբերությունը ենթադրում է, որ վարչական արդարադատությունը միջնորդավորված ձևով իշխանությունների հակակշռելիության սկզբունքի գործնական կիրառման կարևորագույն լծակ է:

§ 2. Վարչական դատավարության և վարչական իրավունքի փոխհարաբերության շրջանակները

Արդարադատության վերաբերյալ դասական պատկերացումներն անհամատեղելի են համարում արդարադատության ինստիտուտի և վարչական իրավունքի որպես մասի և ամբողջության փոխհարաբե-

րության որևէ դրսևորում: Համակարծիք լինելով այս դիրքորոշման հետ, այնուամենայնիվ նկատենք, որ վարչական արդարադատության օժտված է այնպիսի առանձնահատկություններով, որոնք անխուսափելի են դարձնում վերջինիս առնչությունը վարչական իրավունքի հետ: Տվյալ դեպքում մեր խնդիրն ենք համարում համակարգված տեսքով ցույց տալ վարչական իրավունքի համակարգում վարչական արդարադատության ներագդեցության սահմանները, հիմնական եղանակները, վարչական արդարադատության ինստիտուտի առանձին տարրերի վարչաիրավական բնույթը և այդ իրավական երևույթների փոխհարաբերության հետագա կատարելագործման առավել հնարավոր և նախընտրելի ուղիները:

Այս հարցադրումը տեսական գրականության մեջ դեռևս բավարար չափով չի լուսաբանվել. թերևս, հիմնականում ընդգծվել է ոստիկանական պետությունից իրավական պետության անցման փուլում վարչական արդարադատության դերը: Ըստ ռուս իրավագետ Յու.Ստարիլովի. «Հնարավոր չէ պատկերացնել իրավական պետություն, առանց այնպիսի ինստիտուտի, ինչպիսին վարչական արդարադատությունն է: Ավելին, ոստիկանական պետությունը ժամանակակից իրավական պետության վերածելու գործում հենց այդ ինստիտուտն ունի կարևոր դերակատարում»²⁹:

Սակայն հարկ է նկատել, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտը, այս դեպքում արդեն որպես իրավական նորմերի համակցություն, լինելով հանրային իրավունքի բաղկացուցիչ մաս, առավել ընդհանուր գծեր ունի վարչական իրավունքի, քան որևէ այլ իրավունքի ճյուղի հետ: Այն, որ իրավական պետության կայացման փուլում դեռևս տարակուսում ենք այս հարցում, հետևա՞նք է ոչ միայն վարչական արդարադատության ինստիտուտի վերաբերյալ առանձին դեպքերում մեր ունեցած ոչ համարժեք պատկերացումների,

²⁹ Sb'u, Старилов Ю.Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Издательство. НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА.М), 2001, էջ 23:

այլև, հատկապես, վարչական իրավունքում խորհրդային իրավական համակարգին բնորոշ տարրերի պահպանման:

Նախորդ պարագրաֆում մենք արդեն խոսեցինք վարչական արդարադատության ոլորտում գործադիր իշխանության մասնակցության հիմնական իրավական նշանակության մասին: Շարունակելով զարգացնել նշված ոլորտում գործադիր իշխանության տարաբնույթ գործառույթների միջոցով դատական իշխանությանն աջակցելու վերաբերյալ դատողությունը, նկատենք, որ այդ փոխհարաբերությունների շրջանակներում լուծվում են նաև վարչարարությանն առնչվող հիմնահարցեր:

Ընդ որում, վարչական արդարադատությունը ոչ միայն առնչվում է վարչարարության ու վարչական վարույթի, այլև վարչական նյութական իրավունքի իմստիտուտներին: Վերջին հաշվով, այն կանխորոշում է նաև վարչարարության և վարչական վարույթի ոլորտում գործադիր իշխանության մարմինների ընդհանուր կարգավիճակը:

Նշված ելակետային դատողությունների դեպքում փորձենք վերլուծել վարչական արդարադատության և վարչական իրավունքի փոխհարաբերության սկզբունքային հարցադրումները: Նախ, անհրաժեշտ էմ համարում նկատել, որ այդ հարցադրումների շրջանակներում առանցքային նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ պետական կառավարման մարմինները՝ վարչական արդարադատության գործընթացում ունեն երկակի դերակատարում. վերջիններս մի կողմից՝ պարտավոր են աջակցելու դատական մարմիններին վարչական արդարադատության իրականացման գործընթացում, մյուս կողմից՝ իրենք են հանդես գալիս պատասխանողի դերում: Ընդ որում, հենց մասնակցության այս տարատեսակներով էլ պայմանավորված է վարչական վարության ճորմերի բովանդակությունը:

Վարչաիրավական հարաբերություններում վարչական արդարադատության արմատավորմանը զգալիորեն նպաստել է ոստիկանական պետությունից իրավական պետության անցումը: Արդեն 19-րդ դարի վերջերին հրապարակված աշխատություններում կարելի է հանդի-

պել վարչական արդարադատության նշանակությունն ընդգծող բազմաթիվ արժեքավոր մտքերի: Այսպես, Օ.Բերն իր «Իրավական պետություն» աշխատության մեջ նկատել է, որ իրավական պետությունը կարող է հանդես գալ այդպիսին, երբ համրային իրավունքը սահմանվում է օրենքով, իսկ կառավարումը ստորադասված է դատավարությանը: Ջարգացնելով այս գաղափարը, Օ.Սարվեյը համարել է, որ «վարչական արդարադատությունը վարչական իրավունքի նախադրյալն է»³⁰:

Վարչական իրավունքում վարչական արդարադատության ներառման անհրաժեշտության մասին դատողությունների կարելի է հանդիպել նաև ժամանակակից պետականագետների աշխատություններում³¹: Ըստ էության, այդ տեսակետները միանգամայն հիմնավորված են և բխում են իրավական պետության արդի հայեցակարգային դրույթներից: Դրա հետ մեկտեղ, կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է համակողմանի քննարկման առարկա դարձնել այն հարցադրումը, թե ինչպես են փոխհարաբերվում վարչական արդարադատության ինստիտուտի դրույթները վարչական իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների ու հարաբերությունների կարգավորման մեթոդների հետ:

Կարևոր է նկատել, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի դեպքում գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողությունը չի կարող որևէ տարամեկնաբանությունների տեղիք տալ և վերածվել անսահմանափակ ներազդեցության. դատական հսկողությունը բացառապես կանխորոշված է գործադիր իշխանության և դրա պաշտոնատար անձանց նկատմամբ քաղաքացիների բերած բողոքների քննարկմամբ: Եվ, որպեսզի գործնականում այդ բողոքների քննարկումը չհանգեցնի գործադիր իշխանության նկատմամբ դա-

³⁰ Նշված հեղինակների տեսակետների վերլուծությունը տրված է հետևյալ աշխատությունում՝ Теория, история, перспективы. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М), 2001., էջ 65-85:

³¹ Տե՛ս, օրինակ, Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П., Современная социология права. Юристы. М. 1995. Крутских В.Е., Административная юстиция. Учебное пособие., М.: РУДН, 1997, Панова И.В. Административное судопроизводство в Российской Федерации. Государство и право. 2001, № 10., էջ. 13-20 և այլն:

տական հսկողության տեսքով իրականացվող անհիմն միջամտությունների, անհրաժեշտ է հստակ իրավական նորմ սահմանել, որը կբացառի բողոքի շրջանակներից դուրս որևէ հարցի քննարկում:

Կարևոր է նաև այն հարցի պարզաբանումը, թե կոնկրետ ինչպես է հարաբերվում վարչական արդարադատության իրավունքը վարչական իրավունքի համակարգի հետ: Նկատի ունենալով, որ քննարկման առարկա ինստիտուտը միաժամանակ ներառում է և նյութական և վարութային նորմեր, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է հստակեցնել, թե կոնկրետ ինչպես է այն հարաբերվում այդ երկու համակարգերի հետ: Նկատենք, որ վարչական արդարադատությունը վարչական իրավունքի տարր համարող հեղինակների մոտ տարածված է այն կարծիքը, որ վարչական արդարադատության իրավունքը վարչական նյութական իրավունքի համակարգում հանդես է գալիս որպես ինստիտուտ, իսկ վարչական վարութային իրավունքի համակարգում՝ որպես ենթաճյուղ³²: Տվյալ դեպքում նկատի է առնվում այն փաստարկը, որ վարչական արդարադատության իրավունքը հիմնականում բովանդակում է վարութային նորմեր:

Ինչպես արդեն նշեցինք, վարչական արդարադատության պարագայում առավել նպատակահարմար է կիրառել իրավական նորմերի դասակարգման եռակարգ համակարգը, ներառելով նաև խառը նորմերը: Մեր կողմից առաջադրվող դասակարգման դեպքում վարչական արդարադատության իրավունքը հանդես կգա բացառապես իրավունքի ինստիտուտի «կարգավիճակով»:

Ինչևէ, այս հարցադրումները հանգամանորեն կարող են կարգավորվել նաև վարչական նյութական իրավունքի նորմերով: Մասնավորապես, վարչական արդարադատության սկզբունքներին համապատասխան կարող է սահմանվել այն տեղեկատվության ցանկը, որը չի հրապարակվել վարչական դատավարության ընթացքում և այլն: Ի դեպ, այս դրույթների փոխհարաբերությունը ևս վկայում է այն մասին,

³² Տե՛ս, օրինակ, Бельский К.С., նշված աշխատությունը, Ю.Н.Старилов. նշված աշխատությունը և այլն:

որ անգամ իրավական հարաբերությունների համակարգված կարգավորման անհրաժեշտության տեսանկյունից վարչական արդարադատությունը կազմում է վարչական իրավունքի բաղկացուցիչ մասը:

Անտարակույս, հիմնավորված է այն տեսակետը, ըստ որի՝ վարչարարության ոլորտում ծագող վեճերի լուծմանն ուղղված միակ ինստիտուտը վարչական արդարադատությունը չէ: Ջուզահեռ գործում են վերադասության կարգով, մարդու իրավունքների պաշտպանի (օմբուդսմենի), հասարակական պաշտպանի, միջնորդ դատարանի, միջազգային դատարանի միջոցով և այլ նմանաբնույթ եղանակներով վեճերը քննարկելու ինստիտուտները³³:

Ինչևէ, վարչական արդարադատության, որպես վարչական իրավունքի ինքնուրույն ինստիտուտի մասին կարող են վկայել հետևյալ առանձնահատուկ փաստարկները՝

– այն բացառապես առնչվում է կառավարման ոլորտում կայացված ակտերի և հանրային ծառայողների գործողությունների ու անգործության բողոքարկմանը.

– վարչական արդարադատության փուլում յուրաքանչյուր քաղաքացի կամ իրավաբանական անձ հիմնականում հանդես է գալիս վարչական իրավունակությամբ պայմանավորված կարգավիճակով.

– թեպետ վարչական արդարադատության հիմքը, այսպես կոչված, վարչական հայցն (դիմումը) է, այնուամենայնիվ, նշված ինստիտուտի շրջանակներում քննարկման առարկան բացառապես կառավարման իրավական ակտն է կամ գործողությունը (անգործությունը).

– վարչական արդարադատությունը սերտորեն առնչվում է վարչական վարույթի հետ, իսկ համապատասխան օրենսդրական դրույթներ ամրագրելու դեպքում, այն կարող է հանդես գալ որպես վարչական վարույթի ինքնուրույն փուլ.

– գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողությանը վերաբերող հարաբերություններն առավել սերտորեն են առնչվում

³³ Стu, Демин А.А., Административный процесс в развивающихся странах. Учебное пособие. Отв. ред. Н.А.Куфакова. М., 1987. էջ 5-14:

վարչական իրավունքի, քան իրավունքի որևէ այլ ճյուղի հետ.

– վարչական արդարադատության ինստիտուտի շրջանակներում ամբողջությամբ կիրառելի չեն արդարադատության դասական սկզբունքները, դրանք ձեռք են բերում այնպիսի առանձնահատուկ դրսևորումներ, որոնք անհրաժեշտ են մարդու իրավունքների և օրինական շահերի առավել մատչելի ընթացակարգով պաշտպանելու համար և այլն:

Այսպիսով, իրավական պետության կայացման շահերի տեսանկյունից անհատի և պետության միջև գործադիր իշխանության ոլորտում ձևավորվում են այնպիսի հարաբերություններ, որոնք հնարավոր չէ կանոնակարգել վարչական իրավունքի՝ խորհրդային իրավունքի համակարգին բնորոշ սկզբունքներով ու նորմերով: Անխուսափելիորեն անհրաժեշտություն է դարձել միևնույն իրավունքի ճյուղի շրջանակներում կանոնակարգել ոչ միայն զուտ վերադասության կարգով քաղաքացիներից ստացված բողոքները, այլև՝ նշված հարցադրումներով գործադիր իշխանության նկատմամբ իրականացվող դատական հսկողությունը՝ դրանից բխող որոշակի իրավական հետևանքներով հանդերձ:

§ 3. Վարչական դատավարության սկզբունքները

Իրավունքի սկզբունքների նշանակության, իրավական արժեքի և իրավակիրառական հիմնահարցերին արդեն անդրադարձել ենք, ուստի այս պարագրաֆում կանգ կառնենք բացառապես վարչական դատավարության սկզբունքների վերլուծությանը: Այս հարցի իրավական կարգավորմանը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ այս բաժնում՝ Օրենսգրքը) «Վարչական դատավարության սկզբունքները» վերտառությամբ 2-րդ գլխի նորմերով: Սակայն հարկ է նկատել, որ նշված օրենսգրքում ամրագրված են սոսկ երեք սկզբունքներ՝ վարչական դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության

հիման վրա (5-րդ հոդված), վարչական դատարանի կողմից փաստերի ի պաշտոնե պարզումը (6-րդ հոդված) և վարչական դատավարության լեզուն (7-րդ հոդված):

Վերը նշվածը բնավ չի վկայում այն մասին, որ Օրենսգիրքը սահմանափակվել է միայն երեք սկզբունքներով, իսկ դատավարության մյուս հանրաճանաչ սկզբունքները կիրառելի չեն համարվում: Այն, որ ոչ միայն միջազգային իրավունքի նորմներով, այլև ազգային օրենսդրությամբ սահմանված դատավարության մասն մյուս սկզբունքներն են տարածվում վարչական դատավարության վրա, խոսում է հենց Օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված հետևյալ դրույթը. «Վարչական դատարանում վարչական գործերով դատավարության կարգը սահմանվում է սույն օրենսգրքով և Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքով, իսկ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում մասն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով այնքանով, որքանով դրա նորմերը իրենց էությամբ կիրառելի են («mutatis mutandis»)» վարչական դատավարության նկատմամբ և չեն հակասում սույն օրենսգրքին և վարչական դատավարության էությանը:

Կոնկրետ վարչական դատավարության սկզբունքների մասով Օրենսգրքում բացակայում է որևէ նորմ, որի համաձայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերը կկարգավորեն այդ հարցը, սակայն ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի նորմերը տարածվում են ամբողջությամբ, ինչը նշանակում է, որ վարչական դատավարության սկզբունքներն են համարվում մասն հիշյալ օրենսգրքով սահմանված սկզբունքները: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը նշված սկզբունքները ներառել է «դատական իշխանության գործունեության սկզբունքների» մեջ: Կարևոր է ընդգծել, որ դատական իշխանության սկզբունքները բովանդակային կտրվածքով առավել լայն են, դրանք ներառում են ոչ միայն դատավարության, այլև դատարանակազմու-

թյան սկզբունքները: Այս օրենսգրքում, ցավոք, ևս բացակայում է սկզբունքների դասակարգման հստակ չափանիշ: Մասնավորապես, դրա 16-րդ հոդվածն ամրագրված է «Արդարադատության արդյունավետ իրականացման սկզբունքները», սակայն բուն հոդվածում խոսք է գնում սոսկ առանձին և այն էլ ոչ էական դատավարական կանոնների մասին, մինչդեռ սկզբունքների շարադրանքը սկսվում է դրան հաջորդող 17-20-րդ հոդվածներով: Ընդ որում, տվյալ դեպքում պարադոքսն այն է, որ դատավարության սկզբունքները կամ ինչպես տվյալ օրենսգրքում է սահմանված՝ արդարադատության իրականացման սկզբունքների մի մասը, շարադրված է մինչ այդ հոդվածը:

Ինչևէ, համադրելով վերը նշված իրավական դիրքորոշումները և գործող օրենսդրությունը, կարելի է առանձնացնել դատավարության հետևյալ ընդհանուր սկզբունքները՝

ա) արդարադատության իրականացումը օրենքին համապատասխան,

բ) դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության հիման վրա,

գ) կողմերի մրցակցությունը,

դ) գործերի քննության հրապարակայնությունը,

ե) վարչական դատարանի կողմից փաստերի ի պաշտոնե պարզումը,

զ) դատավարության լեզուն,

է) դատավորների անկախությունը և նրանց ենթարկվելը միայն Սահմանադրությանն ու օրենքին,

ը) արդարադատության մատչելիությունը:

Նշված սկզբունքների մի մասի հիմքում դրված են սահմանադրական հիմնադրույթները: Այսպես, կողմերի իրավահավասարության հիման վրա դատավարության իրականացման սկզբունքի հիմքում դրված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 14.1. հոդվածով ամրագրված անձանց իրավահավասարության սկզբունքը, արդարադատության մատչելիության սկզբունքի հիմքում ընկած են

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 18-րդ և 19-րդ հոդվածներով ամրագրված նորմերը, նույն 19-րդ հոդվածով ամրագրված է գործերի հրապարակային դատաքննության սկզբունքի մասնակի դրսևորում (նկատի ունենք, որ այն առնչվում է միայն քրեական դատավարությանը) և այլն: Ընդհանրապես, Սահմանադրությունը շեշտադրումն արել է հիմնականում քրեական դատավարության սկզբունքների վրա, ինչը բացատրվում է այդ ոլորտում մարդկանց իրավունքների և ազատությունների առավել մեծ խոցելիությամբ:

Ինչևէ, ստորև հակիրճ անդրադառնանք վարչական դատավարության սկզբունքների մեկնաբանությանը:

Արդարադատության իրականացումը՝ օրենքին համապատասխան: Այս սկզբունքը, որպես կանոն, հանդիսանում է դատավարության համընդհանուր սկզբունք, իսկ դատավարության մասնագետները հաճախ այն դիտարկում են որպես դատական իշխանության գործունեության սկզբունք: Ինչևէ, այս սկզբունքի էությունը հետևյալն է. «Դատարաններն արդարադատությունն իրականացնում են Սահմանադրությանը, Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերին և օրենքներին համապատասխան» (Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի 8-րդ հոդված):

Դատավարության իրականացումը կողմերի իրավահավասարության հիման վրա: «Վարչական դատարանը պարտավոր է ապահովել, որ կողմերն ունենան հավասար հնարավորություններ գործի քննության ամբողջ ընթացքում, այդ թվում՝ յուրաքանչյուր կողմին ընձեռել քննվող գործի վերաբերյալ իր դիրքորոշումը ներկայացնելու լիարժեք հնարավորություն»:

Այս սկզբունքը շահեկանորեն ավելի լայն բովանդակությամբ է ամրագրված Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածում: Մասնավորապես, նշված հոդվածով, որպես այդ սկզբունքի բաղադրիչ է համարվում այն, որ. «Յուրաքանչյուր ոք իր գործի քննության ժամանակ որպես իրավական փաստարկ իրավունք ունի մատնանշելու նույնանման փաստական հանգամանքներ

րով մեկ այլ գործով Հայաստանի Հանրապետության դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները)» (Օրենքի 5-րդ հոդված):

Կարևոր է նշել նաև, որ այդ հոդվածով կողմերի իրավահավասարության բաղադրիչ է համարվում նաև այն, որ որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող վճռաբեկ դատարանի կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները, ինչպես նաև մեկնաբանությունները, պարտադիր են դատարանի համար մույնաման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ: Կարծում ենք, որ այս իրավական դիրքորոշումն առավել ամբողջական կլիներ, եթե այն ներառեր նաև Սահմանադրական դատարանի որոշումները, քանզի վերջիններս ոչ միայն իրավական նշանակություն ունեն նաև իրավական ակտերի դրույթների մեկնաբանությամբ նվիրված իրավական դիրքորոշումներով:

Կողմերի մրցակցությունը: Մրցակցության սկզբունքը ևս դատավարության համընդհանուր սկզբունք է և բնորոշ է վարչական դատավարությանը ևս, սակայն այն ունի որոշ առանձնահատկություններ, որոնց կանոնադաշտմամբ վարչական դատարանի կողմից փաստերն ի պաշտոնե պարզելու սկզբունքը ներկայացնելիս:

Գործերի քննության հրապարակայնությունը: Այս սկզբունքը ենթադրում է դոմբաց դատաքննություն: Այս սկզբունքը պարտավորեցնում է դատարանին արգելք չստեղծել դոմբաց դատաքննության, այդ թվում՝ դատաքննության ընթացքը լուսանկարելու կամ տեսանկարահանելու համար, ինչը նշանակում է, որ ոչ թե դատարանը պետք է թույլ տա այդպիսի գործողություններ կատարել, այլ օրենքով նախատեսված բավարար հիմքերի պայմաններում կարող է արգելել ինչպես դոմբաց դատաքննությունը, այնպես էլ դատաքննության ընթացքի լուսանկարումը կամ տեսանկարահանումը: Հիմք ընդունելով

Սահմանադրության հիմնադրույթները, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոմիտեի 6-րդ հոդվածի նորմերը, կարելի է եզրակացնել, որ դատաքննությունը կամ դրա մի մասը կարող է անցկացվել դռնփակ՝ միայն դատարանի որոշմամբ, օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգավ հանրության բարքերի, հասարակական կարգի, պետական անվտանգության, դատավարության մասնակիցների անձնական կյանքի կամ արդարադատության շահերի պաշտպանության նկատառումներով:

Այլ կերպ ասած, դատաքննության հրապարակայնությունը և դրանով պայմանավորված իրավունքները, այդ թվում՝ լրատվության միջոցների ներկայացուցիչների ներկա գտնվելու մասով, ի սկզբանե սահմանված է Սահմանադրությամբ, ուստի այդ առնչությամբ հատուկ դատավորի թույլտվության կարիքը չկա:

Սակայն բոլոր դեպքերում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի եզրափակիչ մասը հրապարակվում է դատարանի դռնբաց նիստում:

Տվյալ դեպքում, որոշակի թյուրիմացության տեղիք կարող է տալ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում ամրագրված ոչ այնքան հաջողված ձևակերպումը, ըստ որի. «Հանրության բարքերի, հասարակական կարգի, պետական անվտանգության, դատավարության մասնակիցների անձնական կյանքի կամ արդարադատության շահերի պաշտպանության նկատառումներով *լրատվության միջոցների և հասարակության ներկայացուցիչների մասնակցությունը* (մասնակցությունը մերն է՝ Գ.Դ.) դատական քննության ընթացքում կամ դրա մի մասում կարող է արգելվել»: Այս ձևակերպումից կարող է այն տպավորությունը ստեղծվել, որ լրատվամիջոցները և հասարակայնության ներկայացուցիչները կարող են ոչ թե ներկա գտնվել դատավարությանը, այլ մասնակցել, մինչդեռ, վերջիններս կողմ չեն հանդիսանում և չեն կարող որևէ կերպ մասնակցել դատավարությանը: Հասարակայնության ներկայացուցիչների մասնակցության ինստիտուտը,

թերևս, բնորոշ է եղել խորհրդային իրավական համակարգին, ինչը ակնհայտ հակասության մեջ է արդարադատության միջազգային իրավական չափանիշների հետ:

Վարչական դատարանի կողմից փաստերի ի պաշտոնն պարզումը: Օրենսգրքի 6-րդ հոդվածով ամրագրված այս սկզբունքը բնորոշ է բացառապես վարչական դատավարությանը: Այս սկզբունքի համաձայն, դատարանը վարչական դատավարությունում հանդես է գալիս դատավարության որոշակի չափանիշներով միջամտելու կարգավիճակով. «որոշակի գործի փաստերը դատարանը պարզում է ի պաշտոնն («ex officio»)»: Դատարանը իրավասու է նաև կողմերից պահանջել ներկայացնելու այն փաստերի վերաբերյալ ապացույցներ, որոնք, ըստ իր հայեցողության, էական նշանակություն ունեն գործի լուծման համար: Ըստ նշված 6-րդ հոդվածի երրորդ մասի. «Դատարանը վեճի լուծման համար անհրաժեշտ ներքին համոզմունք ձևավորելու նպատակով իրավասու է, չսահմանափակվելով վարչական դատավարության մասնակիցների միջնորդություններով, նրանց ներկայացրած ապացույցներով և գործում առկա այլ նյութերով, ձեռնարկելու ողջամիտ միջոցներ, մասնավորապես պահանջելու վարչական վարույթի նյութեր, տեղեկություններ, ապացույցներ, լրացուցիչ բացատրություններ, հանձնարարելու կողմերին անձամբ ներկայանալ դատական միստի»:

Դատավորի այսպիսի անսովոր ակտիվությունը թելադրված է վարչական դատավարության կողմերի իրավական և փաստացի կարգավիճակով: Ողիւրն այն է, որ դատավարության կողմ հանդիսացող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը իր իրավական և փաստացի կարգավիճակով գործնականում չի կարող ինքնըստինքյան հավասարվել պետական մարմնին կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնին (վերջիններս ի սկզբանե տարբեր փաստացի իրավական հնարավորություններ ունեն), և որպեսզի կողմերի միջև ձևավորվի փաստացի իրավահավասարություն, ինչը ևս դատավարության կարևորագույն սկզբունքներից է, հարկ է, որպեսզի դատարանն իր ակտիվ միջամտությամբ նպաստի ֆիզիկական և իրավաբանական

անձի կողմից անհրաժեշտ ապացույցներ ձեռք բերելու և դատարան ներկայացնելու գործընթացին: Թեպետ սկզբունքի շարադրանքից ուղղակիորեն չի բխում հատկապես ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց փաստացի իրավահավասարությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, սակայն դա պարզ է դառնում Օրենսգրքի համակարգային վերլուծության արդյունքում:

Դատավարության լեզուն: Վարչական դատավարության լեզուն հայերենն է, ինչը համահունչ է նաև պետական լեզվի վերաբերյալ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի դրույթներին: Սակայն պետական լեզվի վերաբերյալ սահմանադրական դրույթը չի կարող հակասել անձանց սահմանադրական իրավունքների բնականոն իրականացմանը, ուստի Օրենսգրքի 7-րդ հոդվածն ամրագրում է դատավարության լեզվի այնպիսի կանոններ, որոնք որևէ կերպ չեն խոչընդոտում արդարադատության մատչելիությանը:

Այսպես, կողմը, իր ներկայացուցիչը, կողմի նախաձեռնությամբ նշանակված փորձագետը կամ կողմի միջնորդությամբ հրավիրված վկան իրավունք ունեն դատարանում հանդես գալու իրենց նախընտրած լեզվով, եթե կողմն ապահովում է հայերեն թարգմանությունը: Ընդ որում, դատավարության մասնակիցները չեն կարող հանդես գալ որպես թարգմանիչներ, անգամ, եթե տիրապետում են թարգմանության համար անհրաժեշտ լեզվին:

Այս սկզբունքն Օրենսգրքում ամրագրված է համեմատաբար ավելի ամբողջական տեսքով, քան դատավարության մյուս տեսակներին նվիրված օրենսգրքերում, մասնավորապես առավել հանգամանորեն են կարգավորված թարգմանչի ծառայությունների համար վճարմանն առնչվող հարաբերությունները:

Դատավորների անկախությունը և նրանց ենթարկվելը միայն Սահմանադրությանն ու օրենքին: Այս սկզբունքն առավելապես վերաբերում է դատական իշխանության գործունեությանը, սակայն այն առանցքային նշանակություն ունի նաև դատական քննություն

իրականացնելու տեսանկյունից և ամբողջությամբ կիրառման մեջ է դրվում հենց դատաքննության փուլում: Այս սկզբունքն ամրագրված է Սահմանադրության 97-րդ հոդվածով, ըստ որի՝ արդարադատություն իրականացնելիս, դատավորն անկախ է և ենթարկվում է միայն Սահմանադրությանն ու օրենքին:

Ի դեպ, այս սկզբունքը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 4-րդ հոդվածում շարադրված է անհարկի սահմանափակ մեկնաբանությամբ, ըստ որի՝ «արդարադատություն իրականացնելիս՝ դատավորները անկախ են և ենթարկվում են *միայն օրենքին* (ընդգծումը մերն է)»: Երկրորդ, տվյալ դեպքում բաց է թողնված «Սահմանադրություն» տերմինը, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է այն մասին, որ իրավունքի գերակայության վերաբերյալ արդի պատկերացումները դեռևս բավարար չափով չեն ներթափանցել անգամ իրավաստեղծ գործունեության ոլորտ:

Այս սկզբունքը երաշխավորված դարձնելու նկատառումով, օրենսդրությամբ պատասխանատվություն է սահմանված դատավորի գործունեությանն ապօրինի միջամտելու համար (Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 332-րդ հոդվածի 1-ին մասով):

Արդարադատության մատչելիությունը: Ինչպես արդեն նշվեց, բխում է Սահմանադրության 18-րդ և 19-րդ հոդվածների, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջներից: Գործնականում հաճախ այս սկզբունքի տակ նկատի է առնվում պարզապես դատարան դիմելու իրավական հնարավորությունը, մինչդեռ՝ տվյալ դեպքում գործ ունենք անչափ ընդգրկուն և բազմաճյուղ սկզբունքի հետ: Մասնավորապես, արդարադատության մատչելիությունը չի կարող սահմանափակվել սոսկ դատարան դիմելու, այդ թվում՝ դատական ակտերը բողոքարկելու իրավունքով: Այն պետք է ներառի նաև դատավարության այնպիսի ընթացակարգեր ու ինստիտուտներ, որոնք այդ դիմումների, միջնորդությունների, բողոքների և նմանաբնույթ այլ իրավական ինստիտուտների նաև քննու-

թյան համար սահմանեն մատչելի ընթացակարգեր:

Այսպես, հենց միայն այդ դրդապատճառով մի քանի անգամ փոխվեցին քրեական և քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության այն դրույթները, որոնք վերաբերում էին բողոքների ընդունելության ինստիտուտին:

Գլուխ 9. Վարչական դատավարության կայացման նախադրյալները

§ 1. Պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական քողոքարկման ինստիտուտի կայացման և զարգացման սպտմական նախադրյալները

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման սպտմական նախադրյալները համակարգված ու ամբողջական տեսքով ներկայացնելու գրավականը՝ իրավունքի առավել հիմնարար և սկզբունքային նշանակություն ունեցող խնդիրների, ինչպես նաև ներազգային գործոնների և հիշյալ իրավական երևույթի ներքին կապերի համակողմանի բացահայտումն է:

Այլ կերպ ասած, եթե հարկ կա հետազոտելու մի այնպիսի իրավական երևույթ, որտեղ անխուսափելիորեն բխվում են մասնավոր և հանրային շահերը (իսկ վարչական արդարադատության ինստիտուտն իր էությամբ հենց այդպիսի «բախման» իրավական լուծմանն ուղղված խիստ բնորոշ հարթակ է), ապա, թերևս, առավել նպատակահարմար է քննարկել այդ շահերի փոխհարաբերության իրավական կողմն արտացոլող պատմափիլիսոփայական նշանակությունը և վերջինիս հնարավոր գործնական արժեքավորումը:

Կարծում ենք, որ, ըստ էության, միմյանց հետ սերտորեն առնչվող հիշյալ հարցադրումների տարանջատ հետազոտումը մասամբ պայմանավորված է իրավունքի տեսության մեջ այն արդեն ավանդական պատկերացումներով, որ քաղաքացիական իրավունքը ներկայացված է մասնավոր իրավունքով, ինչը բացառում է հանրային իրավունքին բնորոշ՝ հարաբերությունների իմպերատիվ, խիստ կենտրոնացված կանոնակարգման մեթոդը: Իրավունքի տարանջատման հարցադրումը խիստ տեսական լինելով հանդերձ, միաժամանակ ձեռք է բերել գրեթե անվիճելի բնույթ՝ հիմնականում շնորհիվ այն փաստարկի, որ այն դեռևս սկզբնավորվել է հին Հռոմում և, կարծես թե, պահպանել է իր կենսունակությունը:

Մեր կարծիքով, դեռևս անտեսվում է այն կարևոր հանգամանքը, որ դարեր շարունակ իրավունքի էվոլյուցիան ձեռք է բերել այնպիսի որակներ, որոնց դեպքում իրավունքի տարանջատման վերոհիշյալ տեսությունը մասամբ կորցրել է իր սկզբնական նշանակությունը: Նկատենք, որ դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին իրավագիտության բազմաթիվ դասականներ մտահոգություն են հայտնել այն առնչությամբ, որ իրավունքի տարանջատման տեսությունը հաճախ է անհարկի բացարձականացվում, որ իրականում այն ստեղծվել է հին Հռոմի իրավաբանների կողմից սոսկ պատմական անհրաժեշտությունից ելնելով, իսկ իրականում երբևէ չեն մշակվել իրավունքի տարանջատման հստակ չափանիշներ և այլն³⁴:

Ի հավելումն այն տեսակետի, որ իրավունքի տարանջատման տեսությունը, իրոք, ունի սոսկ պայմանական բնույթ, կարող ենք բերել հիմնավորումներ նաև ներկա իրողությունից: Մեր կարծիքով, այդպիսիք են, օրինակ, մասնավոր մեղադրանքի կամ քաղաքացիական հայցի ինստիտուտները քրեական դատավարությունում, մյուս կողմից՝ հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման ինստիտուտը քաղաքացիաիրավական օրենսդրությունում և այլն:

Տվյալ դեպքում տեսական այս հիմնարար հարցադրմանն առնչվելու մեր փորձը հետապնդում է սոսկ մի նպատակ՝ հիմնավորել այն տեսակետը, ըստ որի՝ մասնավոր և հանրային իրավունքների ինստիտուտների միջև միշտ չէ, որ գոյություն ունի անջրպետ, որ այդ ինստիտուտները ոչ միայն տեսականորեն, այլև գործնականում հաճախ այնպիսի փոխհարաբերությամբ են հանդես գալիս, որ գրեթե հնարավոր չի լինում մույնիսկ տեսականորեն սահմանազատել դրանք: Ցավոք, երբեմն տեսական գրականության մեջ այս տարանջատումը ներկայացվում է իբրև բացարձակ իրավական երևույթ, ինչը հղի է անհիմն հետևություններով:

³⁴ Stü, Покровский И.А., Основные проблемы гражданского права. М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998, էջ 37-38:

Կոնկրետ այս հարցադրման առնչությամբ հիշյալ յուրահատուկ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հանգելու այն եզրակացության, որ մասնավոր և հանրային իրավունքների միջև ձևավորված պատմական փոխհարաբերությունը նույնպես ելակետային նշանակություն ունի գործադիր իշխանության ոլորտում ծագող հարաբերությունների արդյունքում ձևավորված ակտերի ու գործողությունների դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման սահմանները հստակեցնելու համար, քանզի բողոքարկման գործընթացը նույնպես հանրային և մասնավոր իրավունքների փոխհարաբերության, հատկապես դրանց ընդհանրության վառ դրսևորում է:

Իրավագետները վերջին շրջանում ավելի ու ավելի են հակված այն մոտեցմանը, որ իրավական երևույթների վրա մեծ ազդեցություն ունեն քաղաքական, պատմական, միջազգային, սոցիալական, ժողովրդավարական, հոգևոր, մշակութային, գաղափարական, բնական-աշխարհագրական, տնտեսական և այլ գործոններ³⁵: Հիշյալ գործոնների պատմական զարգացման առանձնահատկությունների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առավել հստակ պատկերացում կազմելու վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներկա վիճակի պատճառների և դրա հետագա զարգացման նախապատվելի ուղիների մասին: Մասնավորապես պատմահամեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իրավունքի և պետականության ինստիտուտների ձևավորման վրա Հայաստանի Հանրապետության պարագայում զգալի դերակատարում են ունեցել հատկապես հետևյալ գործոնները՝

– հայ քաղաքակրթությունն աներկբայորեն առանձնանում է մշակույթի, կրոնի, իրավունքի, տնտեսության և պետականության հնա-

³⁵ Տե՛ս, Кудрявцев В.Н. Казимирчук В.П., Современная социология права. Юристы. М. 1995, էջ 37-64: Գ.Սաֆարյան, Իրավաստեղծ որոշումների ձևավորման գործընթացում օբյեկտիվ գործոնների ազդեցության մի քանի հարցեր («Իրավագիտության հարցեր» միջբուհ. ժողովածու, 2001, թիվ 2), Ն.Ա.Ապիյան, Ա.Հ.Պետրոսյան, Իրավական պետություն և օրինականություն, Երևան, 1999, էջ 70:

դարյան բարձր զարգացածության անթաքույց տարրեր բովանդակող հարուստ ժառանգությամբ: Սակայն հարկ է նկատել, որ քաղաքակրթության հիշյալ տարրերը չէին կարող ժառանգականության դասական կանոններով փոխանցվել սերունդներին, քանի որ դարեր շարունակ երկիրը գտնվել է բարբարոս զավթիչների տիրապետության ներքո և ոչ միայն զրկված է եղել ձեռք բերված քաղաքակրթության արժեքները պահպանելու, այլև դրանք էլ ավելի զարգացնելու, համակարգելու և ժամանակի պահանջներին համապատասխանեցնելու հնարավորությունից:

Պետականությունից զուրկ ժողովրդի համար չափազանց դժվար է պահպանել ազգային մշակութային և հատկապես՝ իրավունքի ու պետականության արժեքները, քանզի գաղութատիրության պայմաններում առավել անհանդուրժողական է վերաբերմունքը հենց այդ լծակների նկատմամբ. դրանք դիտվում են անկախության վերականգնման առավել հուսալի գործոններ:

Ընդ որում, ստեղծված իրավիճակում անխուսափելի է դառնում օտարերկրյա իրավունքի տարրերի հարկադիր ներմուծումը: Ընդհանրապես, հայ իրավունքի շրջանակներում օտարերկրյա իրավունքի աղբյուրների ներդրման երկու եղանակներ են հայտնի. մի դեպքում դա դրսևորվել է քաղաքակիրթ ինստիտուտների ընդօրինակման, դրանք ստեղծագործաբար կիրառելու, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ դրանք հարկադրաբար յուրացնելու և արդեն իսկ ձևավորված ինստիտուտներին համապատասխանեցնելու տարբերակներով: Ընդ որում, համապատասխանության խնդիրը լուծելիս նախապատվությունը տրվել է ոչ թե արդեն իսկ ձևավորված, այլ ներդրվելիք ինստիտուտներին: Դժվար չէ նկատել, որ առաջին տարբերակը կիրառելի է եղել ինքնուրույն պետականության, իսկ երկրորդը՝ դրա բացակայության պայմաններում:

Հայ իրավունքի և պետականության զարգացմանը մեծապես խոչընդոտել է այն իրողությունը, որ օտար տիրապետողները ոչ միայն հանդիսացել են ակնհայտ ցածր քաղաքակրթության ներկայացու-

ցիչներ, այլև, դավանելով մահմեդականություն, հարկադրաբար ներմուծել են մեր սովորույթներին սկզբունքորեն անհարիր ինստիտուտներ: Վերջիններս իրենց էությամբ չեն համապատասխանել արդեն իսկ խորը պատմական արմատներ գցած իրավունքի կատարյալ համակարգերին և կիրարկման մեջ դրվելով, բացառել են որևէ կայուն ու ներքին տրամաբանություն ունեցող իրավական համակարգի ձևավորման գործընթացը:

Իրավունքի և պետականության ազգային համակարգի բացակայությունն իր որոշակի ներազդեցությունն է ունեցել նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, պետական մարմինների նկատմամբ իրականացվող վերահսկողության և նմանաբնույթ այլ քաղաքակիրթ լծակների ձևավորման վրա: Բնականաբար, ներազգային պետականության բացակայության պայմաններում չէին կարող կազմավորվել պետական կառույցներից մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտներ:

Այսպիսով, գտնվելով այս կամ այն պետության տիրապետության ներքո, Հայաստանի իրավական համակարգն անխուսափելիորեն իր վրա է կրել այդ տիրապետությունների ներազդեցությունը: Բոլոր դեպքերում դրանք եղել են այնպիսի տիրապետություններ, որոնց համար անըմբռնելի են եղել ժողովրդավարության այնպիսի բարձր արժեքներ, ինչպիսիք են մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությունը, վարչական արդարադատության ինստիտուտը և այլն:

Այն, որ գաղութատիրական կախվածությունը որոշակիորեն ներազդում է իրավական համակարգի և պետականության ձևավորման գործընթացի վրա, վկայում է նաև նախկինում գաղութացված այլ երկրների պատմական փորձը: Այսպես օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայի նախկին գաղութներն անկախություն ձեռք բերելուց հետո ընտրեցին կառավարման միապետական ձևը (Յամայկա, Հնդկաստան, Պակիստան և այլն), մինչդեռ Ֆրանսիայի տիրապետությունից ազատագրված երկրները՝ կառավարման հանրապետական ձևը (Մավրիտանիայի Իսլամական Հանրապետություն, Բենինի, Բուրկինա-

Ֆաստ, Գաբոն և այլն)³⁶:

– Էական նշանակություն ունի նաև օրինականության և իրավա-կարգի պաշտպանության միտումների ձևավորման հիմնախնդիրը: Այստեղ իր բացասական ներազդեցությունն է ունեցել գաղութատիրության գործոնը: Ինքնին հասկանալի է, որ գաղութատիրության պայմաններում օրինականության և իրավակարգի հարցադրումները համարվում են խիստ վերացական, դրանք ուշադրության են արժանանում մեծ վերապահումներով և այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է ապօրինի տիրապետությունն ու բռնություններն օրինակա-նացնելու և առավել հուսալի դարձնելու նկատառումով միայն:

Ինչպես նկատում են պատմաբանները, 19-րդ դարի սկզբին դեռևս Արևելյան Հայաստանում քաղաքացիական գործերով կիրառվում էին մարմնական պատիժներ՝ անդամահատում, ծեծ, ականջ կտրել, աչքերը փորել և այլ տեսակի խոշտանգումներ. «... զրպարտության զոհ դարձած հպատակները միայն խոշոր կաշառքների գնով կարող էին փրկել իրենց կյանքը կամ ունեցվածքը: Ուստի և միամտություն կլինեք խորհել օրինականության մասին «անօրեն երկրում», ուր խա-մների կամքն ու քմահաճույթը օրենք էր և ոչ ոք ի վիճակի չէր հանդգ-նելու հակառակել նրանց»³⁷:

Ակնհայտ է, որ գաղութատիրության պայմաններում գործում է ընդգծված ընտրանքային օրինականություն. երբ կիրառվում են ամենախիստ միջոցները սոսկ այնպիսի իրավական ակտերի պահ-պանումն իրականացնելու առումով, որոնք բացառապես համահունչ են զավթիչների շահերին: Իսկ հանրության համընդհանուր զարգաց-մանը նպաստող օրենքների պաշտպանության մասին խոսք չի կա-րող լինել հենց այն պարզ պատճառով, որ այդպիսի բռնատիրու-թյան օրոք բացակայում են: Ասվածը, թերևս, վկայում է այն մասին,

³⁶ Stü, Конституции государств Европейского Союза. Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окункова. - М., Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999, էջ 11:

³⁷ Stü, նույն տեղը, էջ 17, 59:

որ օրինականության վերաբերյալ իրավագետների պատկերացումները միշտ չէ, որ, մեր կարծիքով, բավարար խորությամբ ու ամբողջականությամբ են արտացոլում այդ իրավական երևույթի էությունը.

– գաղութատիրության պայմաններում հատկապես արժեքավորվել են սովորութային իրավունքի նորմերը, վերջիններս համեմատաբար ավելի անկախ են եղել տիրապետողների իրավունքի աղբյուրների ներագոյացությունից և ավելի համահունչ են եղել ազգային հոգեբանության առանձնահատկություններին: Ըստ աչիկ Սամուելյանի. «...սովորութական իրավունքի ավանդական դերը հասարակական հարաբերություններում այնքան ուժեղ և արմատացած է եղել, որ կարիք չի զգացվել այդ ամենը գրավոր ձևերի վերածել: Թերևս սովորութական իրավունքի այդ ընդհանրացած բնույթին պետք է վերագրել հայ թագավորների օրենսդրական գործունեության սղությունը»³⁸:

Սովորութային իրավունքի նորմերը սույն աշխատությունում հետաքրքրություն են ներկայացնում պետականության նկատմամբ սոցիալ-հոգեբանական վերաբերմունքի ձևավորման տեսանկյունից: Վերլուծելով սովորութային իրավունքի նորմերը, թերևս, կարելի է գալ այն եզրահանգման, որ բազմադարյա գաղութատիրության գործոնը բնավ չի կարողացել խոչընդոտել այնպիսի քաղաքակիրթ ու ընդունելի սովորույթների ձևավորմանը, որոնք առավել բնորոշ են պետականության կայուն ու երկարատև փորձ ունեցող ազգերին: Այնուամենայնիվ, կարելի է փաստել, որ ձևավորված սովորույթներն ակնհայտորեն բովանդակել են պետականության ձգտելու տարրեր: Միայն այդ կերպ կարելի է բացատրել հայ ազգի ազատատենչ ոգու էությունը, որը դրսևորվել է ազգային ազատագրական պայքարի բազմաթիվ դրվագներում.

– պետականության բացակայության պայմաններում անմախառնեպ մեծ դերակատարում է ունեցել Հայ Առաքելական եկեղեցին: Ըստ էության, եկեղեցին ինչ-որ տեղ փոխառելով պետական մարմիններին բնորոշ գործառույթներ (հատկապես պետականության

³⁸ Տե՛ս, Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմություն, հատոր 1, Եր., 1939:

ձևավորման սկզբնական փուլերում), իրականացրել է համազգային կեցության կանոնների պահպանման նկատմամբ վերահսկողության գործառույթներ: Բնորոշ է այն, որ թուրք-սելջուկների տիրապետության ժամանակաշրջանում (11-12-րդ դարեր) եկեղեցուն էր վերապահված բոլոր, այդ թվում՝ քրեական բնույթի գործեր քննելու և վճիռներ կայացնելու իրավունքը:

Ընդ որում, եկեղեցին իրականացրել է ոչ միայն գործադիր ու դատական իշխանության՝ միաձուլված տեսքով գործառույթ, այլև առանձին դեպքերում հանդես է եկել համընդհանուր վարքագծի կանոններ սահմանողի դերում: Նկատենք, որ եկեղեցու նկատմամբ գաղութատերերի նման «լոյալ» վերաբերմունքը պատճառաբանված է եղել այն հանգամանքով, որ վերջիններս փորձել են պետականության բացակայության պայմաններում հասարակության կառավարման անհրաժեշտ տարրերը լրացնել ոչ պետական կառույցների միջոցով, ինչը չէր կարող վտանգել գաղութատիրության հիմքերը: Բացի այդ, կառավարման այդ նվազագույն, բայց և անհրաժեշտ տարրերը եկեղեցուն վերապահելով, գաղութատերերը փորձել են մի կողմից՝ խուսափել պետական կառավարման անհարկի ու անցանկալի ծախսերից, իսկ մյուս կողմից՝ մեղմել ժողովրդի ցասումը:

Այս առումով չի կարելի անտեսել, որ եկեղեցու հետ փոխհարաբերությունը ենթադրում է նաև մարդու, տվյալ դեպքում հավատացյալի, որևէ զանգատով, այդ թվում և աշխարհիկ իշխանությունների գործողությունները վիճարկելու հարցերով դիմելու սովորույթի ձևավորման յուրատեսակ նախադրյալի առկայություն: Այդ նախադրյալը պայմանավորված է եղել ինչպես կրոնական ընթացակարգերով, այնպես էլ պետականության բացակայության պայմաններում եկեղեցուն համեմատաբար մեծ տեղ հատկացնելու փաստով.

– օտարերկրյա դարավոր տիրապետությունը, այնուամենայնիվ, ի գործու չի եղել իսպառ ճնշելու հայ իրավական մտքի զարգացումը: Այն հարուստ է մեծարժեք իրավունքի աղբյուրներով, որոնք միանշանակ վկայում են իրավունքի տեսության ու փիլիսոփայության՝ ցավոք

իրավիճակին ոչ այնքան բնորոշ բարձր զարգացածության մասին: Հայ իրավունքի հուշարձանների արժեքավորմանն անդրադառնալիս, Գ.Հարությունյանը նկատել է, որ հատկապես «միջազգային առումով սահմանադրաիրավական մեծ արժեք են ներկայացնում, դասական Սահմանադրության ամբողջական ու իր ժամանակի համար եզակի մոտիվ են հանդիսանում և սահմանադրական վերահսկողության գաղափարի լուրջ սաղմեր են բովանդակում» 6-րդ դարի սկզբին Վաչագան Բարեպաշտի նախաձեռնությամբ հրավիրված սահմանադիր ժողովի կողմից ընդունված կանոնական Սահմանադրությունը և առաջին անգամ Մադրասում 1788թ. հրապարակված Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանների «Որոգայթ փառացը»³⁹:

Այսպիսով, եթե փորձելու լինենք առանձնացնել պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման և զարգացման պատմական անհրաժեշտության տարրերը, ապա հարկ կլինի փաստել, որ, չնայած բազմադարյա գաղութատիրությամբ պայմանավորված պետականության բացակայությանը, Հայ իրավունքը և պետականությունն ունեցել են քաղաքակրթության միջազգային չափանիշներին միանգամայն համապատասխան արժեքներ, որոնք կարևոր դրական դեր կարող են ունենալ նաև ներկայումս ընթացող իրավական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացի և, մասնավորապես, վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման վրա:

Պատմական նախադրյալների վերաբերյալ հարցադրումները մեծ չափով կապված են նաև կառավարման ոլորտում առկա սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների հետ: Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց գործողությունները բողոքարկելիս տարիներ շարունակ նախապատվությունը տրվել է արտադատական կարգին: Ընդ որում, որպես կանոն, բողոքները հասցեագրվել են ոչ թե տվյալ գերա-

³⁹ Տե՛ս, Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրական վերահսկողություն (ուսումնական ձեռնարկ), Երևան, Նժար, 2002, էջ 12:

տեսչության ղեկավարությանը, այլ Հանրապետության Նախագահին, Ազգային ժողովին, կառավարությանը, դատախազությանը և այլն⁴⁰: Նկատենք, որ այդ սովորույթն այնքան է արմատավորվել, որ անգամ իրավական բարեփոխումների արդյունքում տեղի ունեցած կառուցվածքային ու ինստիտուցիոնալ էական վերափոխումներն անգամ ի վիճակի չեղան որևէ կերպ ներագդելու այդ իրավիճակի վրա:

Սոցիոլոգիական հետազոտությունները, թերևս, վկայում են այն մասին, որ վերոհիշյալ տարբերակը նախընտրելի է համարվել այն նկատառումով, որ բավարար չափով չեն վստահել ինչպես դատարանին, այնպես էլ համապատասխան գերատեսչության անմիջական ղեկավարությանը:

Փաստորեն կամա, թե ակամա պետք է հաշվի նստենք այն իրողության հետ, որ խորհրդային վարչարարությունը տարիների ընթացքում նպաստել է «քարի թագավորի» հոգեբանության արմատավորմանը, ինչը միանգամայն համահունչ է եղել կուսակցության հեղինակության բարձրացման կոմունիստական գաղափարախոսությանը: Իսկ, որ «վերևներին» դիմումներ ու բողոքներ հասցեագրելու այդպիսի պարզունակ պրակտիկան ըստ ամենայնի խրախուսվել և օգտագործվել է «կուսակցական գտումների», «կարմիր տեռորի» և մամանաբնույթ այլ քաղաքական գեղծարարությունների համար, կասկած չի կարող հարուցել, քանզի այդ մասին են վկայում թեկուզ անցյալ դարի 30-ականների պատմական իրադարձությունները:

⁴⁰ Մասնավորապես, 1995-2003թթ. ընթացքում, երբ դատախազությունը գործում էր սահմանադրական միանգամայն մոր կարգավիճակով, մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դեռևս չի ձևավորվել դատախազության լիազորությունների հետ չառնչվող դիմումների ու բողոքների նվազման նկատելի միտում: Այսպես, եթե Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազությունում իրավասու մարմիններից դիմելու առնչությամբ տրված պարզաբանումները կազմում են դիմումների և բողոքների 69,8 տոկոսը, ապա 2010թ. դրանք կազմել են 65,8 տոկոս: Ընդ որում, նշված իրավիճակը չի կարող բացատրվել սոսկ օրենսդրության չիմացությամբ: Հատկապես 1999-2010թթ. ընթացքում ստացված բողոքների 31,3 տոկոսը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ դրանց հեղինակները, շեշտելով, որ տեղյակ են քաղաքացիական գործերով դատական ակտերի վճարելիության կարգով բողոքարկման կարգին, սակայն դատախազությունից ակնկալում են «աջակցություն», «հնարավոր չարաշահումների կանխում» և այլն:

Բնական է նաև այն, որ նշված ավանդույթները խիստ կենսունակ են և, երբեմն չհանդիպելով համարժեք արգելքների, ունակ են լինում գոյատևելու նաև ժողովրդավարության առավել կայուն ինստիտուտների պայմաններում անգամ: Այսպես, օրինակ, անկախության ձեռքբերումից հետո մեր երկրում Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից դեռևս շարունակվում էր դիմումները, առաջարկությունները և բողոքները վերահսկողությամբ և կոնկրետ ցուցումներով Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազություն ուղարկելու պրակտիկան: Ընդ որում, անտեսվում էր դատախազության սահմանադրական կարգավիճակը և Սահմանադրության 5-րդ հոդվածով ամրագրված այն պահանջը, որի համաձայն պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են:

Բերված փաստարկները վկայում են այն մասին, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի պատմական նախադրյալներն ունեն նաև ընդգծված սոցիալ-հոգեբանական նշանակություն, որ այդ ինստիտուտը ներդնելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այդ ոլորտում հոգեբանության արմատացած բացասական դրսևորումներն արմատախիլ անելու հիմնախնդրի կարևորությունը:

Բնականաբար, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների արդյունավետությունը մեծ չափով պայմանավորված է հենց այն հանգամանքով, թե որքանով են համարժեքորեն հաշվի առնվում այդ ոլորտում սոցիալ-հոգեբանական գործոնները: Մեր կարծիքով, ներկայումս իրավական բարեփոխումների ծրագրեր մշակելիս, ցավոք, բավարար չափով այդ գործոնները հաշվի չեն առնվում:

Անդրադառնալով սոցիալ-հոգեբանական գործոններին, նկատենք նաև, որ դրական, նպաստավոր նախադրյալների հետ մեկտեղ, քիչ չեն այնպիսիք, որոնք համատեղելի չեն ոչ միայն վարչական արդարադատության, այլև ընդհանրապես, քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական ինստիտուտների հետ: Սա մույնպես ունի իր պատմական դրդապատճառները: Կարծում ենք, որ դատարան և ընդհանրապես պետական

մարմիններին չդիմելու միտումը երբեմն պայմանավորված է ոչ այն-քան այդ կառույցների նկատմամբ վստահության պակասով, որքան որոշ բացասական՝ գրեթե սովորույթի նշանակություն ունեցող մտածե-լակերպով, որոնց համաձայն «ամոթաբեր» է համարվում ծագած վեճե-րի քաղաքակիրթ լուծմանը դիմելու երևույթը: Թերևս, այս երևույթը զա-նազան այլ պատճառների հետ մեկտեղ հետևանքն է այն իրավիճակի, որ դարեր շարունակ, նախ, չեն էլ եղել պետական կառույցներ, որոնց հնարավոր լինել դիմել, իսկ խորհրդային դատական համակարգը պարզապես բացառել է վարչական մարմինների անիրավաչափ գոր-ծողությունների ու իրավական ակտերի բողոքարկման իրավունքը:

Վերոհիշյալ գործոնների համեմատական վերլուծությունը հնա-րավորություն է տալիս համակարգված տեսքով առանձնացնելու դրանց արդյունքում ձևավորված արդի նախադրյալները՝

– մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության առավել քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական երաշխիքների ձևավոր-ման անհրաժեշտությունը: Իրավական պետության կայացման հիմ-նախնդիրն անմիջականորեն առնչվում է ոչ միայն անհատի սահմա-նադրական կարգավիճակի ընդլայնման, սոցիալ-տնտեսական ոլորտներում վերջինիս լիազորությունների ընդարձակման, այլև այդ իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերի, կառույցների բարելավման հետ, որը խնդիրն առավել ընդգծելի է դարձնում վարչա-կան մարմինների կողմից խախտված իրավունքների և ազատություն-ների, հատկապես, դատական պաշտպանության կարևորությունը.

– դատաիրավական բարեփոխումների ներկա փուլում առաջացել է Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգի ինստի-տուցիոնալ բարելավման, վերջինիս միջոցով արդարադատության իրականացման առավել ընդգրկուն եղանակների ամրագրման, վար-չական դատավարության հարցադրումներով դատավորների մաս-նագիտացման անհրաժեշտությունը.

– հանձինս տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի, պե-տական կառավարման ոլորտում այնպիսի կառույցների գործունեու-

թյան առանձնահատկություններին համարժեք ընթացակարգեր մշակելը, որոնցում հաշվի կառնվեն այդ ոլորտում առկա ժամանակակից իրողությունները: Մասնավորապես, նկատի ունենք այն, որ տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի պարագայում, խախտված իրավունքների պաշտպանության վարչական մեթոդները պարզապես կիրառելի չեն, արդեն անխուսափելի է դառնում մասնաշաղկապ ինստիտուտը ներկայացնող կառույցների նկատմամբ դատական հսկողության անհրաժեշտությունը:

– պետական և տեղական ինքնակառավարման ոլորտում կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությունը: Ցավոք, այս հիմնախնդրին նվիրված հայրենական իրավաբանական գրականության մեջ բացակայում են վարչական արդարադատության ինստիտուտի վերաբերյալ համալիր մոտեցումները, դեռևս իրեն զգացնել է տալիս այս ինստիտուտի վերաբերյալ իրազեկության պակասը: Սակայն, ամուղղակիորեն մույն այդ աղբյուրներում միանշանակ խոսվում է պետական և տեղական ինքնակառավարման ոլորտում մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության ընթացակարգերի բարելավման անհրաժեշտության մասին⁴¹:

– մարդու իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության ինստիտուտները միջազգային համաձայնագրերի դրույթներին համապատասխանեցնելու անհրաժեշտությունը:

Բնականաբար, վերը նշված տարրերը չեն ունեցել զարգացման բնականոն ընթացք, դրանք անխուսափելիորեն անցել են մասնավորապես անհրաժեշտությանը հակասող փուլեր, ձեռք բերել ոչ միայն դրական, այլև ակնհայտ անընդունելի ձևախեղումներ: Ընդ որում, վերջիններս պայմանավորված են եղել մասնավորապես այն իրողությամբ, որ հայ իրավական միտքը գերծ է եղել մասնաճյուղի միասնական և շարունակական գործընթացներից, քանի որ անկախության

⁴¹ Տես, օրինակ, Ծաղիկյան Ս., Կոռուպցիա: Պատճառները, հետևանքները - Եր.: Գոշ, 2001, էջ 70-86: Նույն կերպ է խնդիրը դրված մասնավորապես Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից հաստատված հակակոռուպցիոն ռազմավարության ծրագրում:

բացակայությունը՝ դրան ուղեկցվող բազմաթիվ անցանկալի երևույթներով հանդերձ (մասնատվածություն, տարբեր մշակույթների ներազդեցություն, չափազանց արագ փոփոխվող ներքաղաքական իրավիճակներ և այլն) բացառել է կոտ իրավական համակարգի ձևավորումը:

Միաժամանակ, հիշյալ պատմական մախաղըյալների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հանգելու այն եզրակացությանը, որ ոչ միայն պետական մարմինների, այլև իրավունքի ցանկացած սուբյեկտի հետ իրավական բնույթի տարաձայնության և նմանաբնույթ այլ հարցադրման առնչությամբ դեռևս իրեն զգացնել է տալիս ոչ այնքան դատական համակարգին, որքան վարչական մարմիններին դիմելուն մախապատվություն տալը: Կարծում եմ, այս հոգեբանական գործոնը կարող է նվազել արդարադատության մատչելիության սկզբունքի առավել հետևողական կիրառմամբ: Դատարան դիմելու հարցում ոչ միանշանակ տրամադրվածությունը, իսկ հաճախ նաև բացասական վերաբերմունքը թելադրված են մի շարք գործոններով՝ հայրենական դատաքննությանը բնորոշ անհարկի տևական գործընթացներով, պետական տուրքի անհիմն բարձր չափերով, փաստաբանական ծառայության համար ձևավորված համեմատաբար բարձր գներով և այլն:

§ 2. Վարչական դատավարության ինստիտուտի մախաղըյալները մախահեղափոխական շրջանում

Պատմահամեմատական վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորումն ունեցել է բավականին բարդ ու հակասական դրսևորումներ: Իհարկե, այս դեպքում «վարչական արդարադատություն» հասկացությունն օգտագործվում է խիստ պայմանական իմաստով, քանզի այդ ինստիտուտն իր բուն էությամբ մախահեղափոխական շրջանում գոյություն չի ունեցել: Միաժամանակ, խիստ անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ այդ ինստիտուտն ունեցել է դրսևորման յուրահատուկ տարրեր, որոնց համակողմանի հետազոտությունն անհրաժեշտ է ներկա իրողությունների

պայմաններում առավել հիմնավորված ուղեմիջներ մշակելու համար:

Հստակեցմենք նաև, որ «նախահեղափոխական շրջան» ասելով, սովյալ դեպքում նկատի ունենք 19-րդ դարը և 20-րդ դարի սկիզբը, այսինքն՝ այն ժամանակահատվածը, երբ գործնականում այս կամ այն չափով ի հայտ են եկել նշված ինստիտուտի տարրերը:

Մենք արդեն խոսել ենք իրավական ինստիտուտների ձևավորման վրա գաղութատիրության գործոնի ազդեցության մասին: Ինչպես նշվեց, պատմական աղբյուրները վկայում են, որ մինչև Ռուսաստանին միանալը, Արևելյան Հայաստանում դատական համակարգին բնորոշ է եղել այն, որ դատավարությունն իրականացրել են մահմեդական դատարանները, հանձին մահմեդական հոգևորականության, սարդարների, միրբուլուքների և այլն, ինչպես նաև վերջիններիս վերահսկողությամբ գործող հայ հոգևորականությունը, մելիքները և տանուտերերը⁴²: Բնականաբար վերջիններս իրավասու էին լուծելու սոսկ մանր վեճեր, սակայն որևէ պետաիրավական ինքնավարության բացակայության պայմաններում մույնիսկ այդ նեղ շրջանակներով իրականացվող դատավարությունն ունեցել է արժեքավոր դերակատարում այն առումով, որ այս կամ այն չափով կիրառման մեջ են դրվել սովորության իրավունքի, կանոնական իրավունքի և Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» նորմերը, ինչը մեր կարծիքով, մասամբ նպաստել է իրավունքի այդ հուշարձանների գոյատևմանը:

Այս և մյուս հեղինակների հետազոտությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ինչպես նկատել է պրոֆ. Խ.Սամուելյանը, որ «հուշարձանների արժեք ունեցող մնացորդի» կարգավիճակում են հայտնվել հիմնականում հենց վարչական իրավունքի նորմերը: Ինչ վերաբերում է քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի նորմերին, ապա դրանց առնչությամբ առավել հիմնավորված է թվում իրավագետ Ռ.Պետրոսյանի տեսակետը, համաձայն որի, եթե քաղաքացիական փոքր գործերը քննվում և լուծվում էին ոչ միայն սովորութա-

⁴² Տե՛ս, Հայ ժողովրդի պատմության ութհատորյակ: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1974, 5-րդ հատոր, էջ 13-15:

կան, այլ նաև կանոնական իրավունքի ու Մ. Գոշի դատաստանագրքով սահմանված կանոններով, ապա իրավունքի այդ աղբյուրները պահպանել են իրենց գործողությունը՝ մի շարք աղբյուրներում⁴³:

Մեր կողմից քննարկման առարկա հարցադրման տեսանկյունից առավել կարևորը, թերևս, դատավարության սկզբունքներն են: Այս առումով, անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ, ըստ հիշյալ իրավունքի աղբյուրների, գործնական կիրառումն ուսումնասիրած հետազոտողների, դատավարությունը «հայցային-մեղադրական էր իր ձևով և նրցակցային՝ իր բնույթով, որում հայց-մեղադրանքի և դրանց ժխտման ապացուցման եղանակները նույնն էին և՛ քրեական, և՛ քաղաքացիական գործերով⁴⁴»:

Հարկ է նկատել նաև, որ դատավարության սկզբունքների մասին դատողություններ անելիս, անխուսափելիորեն ելակետ պետք է ընդունենք այն փաստարկը, որ այդ ժամանակաշրջանում ոչ միայն վարչական իրավունքի ու վարչական դատավարության, այլև քաղաքացիական իրավունքի ու քաղաքացիական դատավարության, ինչպես նաև քրեական իրավունքի ու քրեական դատավարության ինքնուրույն ճյուղեր դեռևս ձևավորված չեն եղել, իսկ դատավարության իրավունքի նորմերը պարզապես ընդգրկված էին նյութական օրենսգրքերի մեջ:

Ընդհանրապես, իրավունքի զարգացման պատմական փուլերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատավարության նորմերն սկզբնապես հանդես են եկել սոսկ որպես նյութական իրավունքի բաղկացուցիչ մաս, որպես լրացում, և միայն հետագայում է ձևավորվել դրանք իրավունքի ինքնուրույն ճյուղ որակելու օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը:

⁴³ Տե՛ս, Պետրոսյան Ռ., Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում 19-20 դարերում (պատմաիրավական հետազոտություն և օրենսդրության իրավահամեմատական վերլուծություն): - Երևանի պետ. համալս. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2001, էջ 37-38:

⁴⁴ Տե՛ս, Торосян Х., Суд и процесс в Армении 10-13 вв. Изд. Н Арм. ССР, Ер. 1985, էջ 220-221:

Պատմաաշխարհագրական էական փոփոխություններ տեղի ունեցան Ռուսաստանին Արևելյան Հայաստանի միացմամբ, որն ինչպես հայտնի է, ավարտվեց 1828 թվականին: Հասարակական ինքնագիտակցությունը հակված է եղել ոչ միայն առավել քաղաքակիրթ երկրների հետ պետաիրավական համագործակցություն իրականացնելու, այլև ձևավորելու ինքնուրույն պետականություն: Բնորոշ է այն, որ դեռևս 1826-28թթ. հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչներ Ներսես Աշտարակցին, Հարություն Ալամդարյանը, աչատուր Լազարյանը, Կոստանտին Արղությանն ու Ալեքսանդր ուղաբաշյանը ռուսական կառավարությանը ներկայացրել են Արևելյան Հայաստանի ինքնավարության ծրագիր, որը, հավանաբար, հնարավորություն կտար մարդկանց իրավունքների կայուն դատական պաշտպանություն իրականացնել: Մասամբ այդ միջնորդությունը բավարարվեց, քանի որ Նիկոլայ 1-ինի 1828թ. մարտի 28-ի հրամանագրով ստեղծվեց Հայկական մարզ, որն ընդգրկում էր Երևանի և Նախիջևանի խանությունները, Օրդուբադի գավառը:

Բնականաբար, այդ տարածքներում սկսեց գործել 1775թ. հիմնադրված և որոշ փոփոխություններով գործող դատական համակարգը⁴⁵, որով նահանգում և գավառներում յուրաքանչյուր դասի համար հիմնադրվել էին առանձին դատական հիմնարկներ: Կայսրության բարձրագույն դատական մարմինը Սենատն էր, որն ընդգրկում էր քաղաքացիական և քրեական դեպարտամենտները: Առանձին դեպքերում գործեր էր քննում նաև դատական կառավարման մարմինը՝ Արդարադատության կոլեգիան, որը 1802թ. վերակազմավորվեց Արդարադատության նախարարության:

Այսպես կոչված՝ կվազիդատարանի նախատիպերի կարելի է հանդիպել նաև այդ շրջանում, մասնավորապես այդպիսին էր, նախ, Արդարադատության կոլեգիան, իսկ այնուհետև, սկսած 1782թ., նույ-

⁴⁵ Ի դեպ, այդ դատական համակարգը, մասնակի փոփոխություններով ու սահմանափակումներով հանդերձ, շարունակել է գործել մինչև 1864թ. նոյեմբերի 20-ի դատական բարեփոխումները:

մաբնույթ գործունեություն էին իրականացնում ոստիկանական մարմիններում գործող զենստվոյական դատարանները:

Անդրադառնալով վարչաիրավական վեճերի քննարկման ինստիտուտին, նշենք, որ նախահեղափոխական դարաշրջանում այդ վեճերը հիմնականում քննվում էին հատուկ այդ նպատակով ստեղծված, այսպես կոչված՝ խառը նահանգային ներկայացուցչություններում, որոնք կազմված էին պետական պաշտոնյաներից և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչներից: Դրանք համարվել են առաջին ատյանի դատական մարմիններ և քննել են վեճեր՝ կապված ապօրինի ձերբակալման, ոստիկանության ակտերի վիճարկման հետ և այլն: Այդ մարմինների նկատմամբ որպես երկրորդ ատյան է հանդես եկել Սենատի առաջին դեպարտամենտը, որն, ըստ էության, չի համարվել դատական մարմին:

Այսպիսով, Արևելյան Հայաստանում դեռևս չէր ձևավորվել վարչական արդարադատություն իրականացնող մարմինների կայուն, ժողովրդավարական համակարգ, որն ի վիճակի լիներ պատասխանատվության ենթարկելու պետական պաշտոնյաներին՝ իրենց ապօրինի գործողությունների և անիրավաչափ ակտերի համար: Սակայն նույնիսկ եղած կառույցներն էլ արդեն հիմք էին ծառայում տեսական գրականության մեջ վարչական արդարադատության ինստիտուտի կազմավորման հնարավոր ուղիների մասին դատողություններ անելու և անգամ հայեցակարգեր մշակելու համար:

Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ ցարական Ռուսաստանի դեպքում Արևելյան Հայաստանի պետականության կազմավորման գործընթացն ունեցել է խիստ հակասական բնույթ. վերջինիս բնորոշ են եղել ինչպես հարաբերական ինքնավարություն տրամադրելու, այնպես էլ ազգային որևէ առանձնահատկություն անտեսելու միտումները: Այսպես, ազգային ինքնավարության որոշակի տարրեր, այդ թվում և դատական համակարգի կտրվածքով, ի հայտ եկան ռուս հայտնի բարեփոխիչ Մ.Սպերանսկու ղեկավարությամբ 1932թ. հրապարակված Ռուսական կայսրության Օրենքների լիակատար

ժողովածուի նորմերում: Վերջինս ժամակագրական կարգով ընդգրկում էր մինչ այդ եղած բոլոր 35 հազար 993 ակտերը և Ռուսական կայսրության Օրենքների ժողովածուն, որում համակարգված ձևով և անհրաժեշտ փոփոխություններով գետեղված էին միայն գործող օրենքները⁴⁶:

Օրենքների ժողովածուն իրավական հիմք հանդիսացավ նաև դատական բարեփոխումների համար. մասնավորապես, լուծարվեցին Վերին զեմստովյական դատարանը, նահանգային մագիստրատը և Վերին դատաստանական դատարանը, առավել ընդգրկում դարձան ազնվականության իրավունքները արդարադատության ոլորտում: Վերջիններս իրավասու էին ընտրելու նահանգների քաղաքացիական և քրեական գործերով պալատների նախագահներին, որի լիազորությունը նախկինում վերապահված էր անմիջականորեն կայսրին: Նշված պալատները երկրորդ ատյանի դատարաններ էին համարվում՝ բոլոր տեսակի գործերով: Ազնվականությունը պետք է ընտրեր նաև վերը նշված պալատների ատենակալներին, գավառական դատավորներին և գավառական ոստիկանապետին:

Նշված բարեփոխումների արդյունքում ձևավորվեցին Հայկական ինքնուրույն մարզ և դատական ինքնուրույն համակարգ, որոնք, սակայն իրենց գոյությունը պահպանեցին ընդամենը 12 տարի: Արդեն 1840թ. ապրիլի 10-ին Նիկոլայ 1-ինը վավերացրեց Անդրկովկասի բարեկարգման հանձնաժողովի նախագահ, սենատոր Գանի զեկուցագրի հիման վրա կազմված կառավարության օրինագիծը, որով Անդրկովկասում ներդրվեց ճիշտ այնպիսի վարչատարածքային պետական կառուցվածք, ինչպիսին ամբողջ Ռուսաստանում էր: Նշված օրինագծում միանշանակորեն անտեսված էին ազգային առանձնահատկությունները:

Նկատենք, որ մինչհեղափոխական շրջանը Արևելյան Հայաստանի դատավարությունը բնորոշվել է որպես «քննչական դատավարու-

⁴⁶ Ств, Энгельман И.Е., Курс гражданского судопроизводства. Юрьев 1912 г. (в книге: Хрестоматия по гражданскому процессу. Городец, М., 1996), էջ 43-57:

թյուն»⁴⁷, որի յուրահատուկ հատկանիշներն էապես նպաստել են հատկապես վարչական արդարադատության տարրերի ձևավորմանը: Մասնավորապես, նկատի ունենք այն, որ այս դատավարության դեպքում դատավորն օժտված է ապացույցներ ձեռք բերելու և դատավարության ընթացակարգին միջամտելու առավել լայն լիազորություններով, ինչը հակասում է քրեական և քաղաքացիական դատավարության տարատեսակներին բնորոշ մրցակցության սկզբունքին, սակայն որոշ բարեփոխումների պայմանով, համատեղելի է վարչական արդարադատության պահանջներին:

Այսպես, ըստ ֆրանսիացի իրավագետ Պրելոտի՝ «ինկվիզիցիոն դատավարությունն» առանձնանում է հետևյալ հատկանիշներով՝ դռնփակ դատավարություն, որի դեպքում իրավասու անձը (դա կարող է լինել ինչպես դատավոր, այնպես էլ լիազորված այլ պաշտոնատար անձ), առանց դատավարական երաշխիքների, իրականացնում է գործի քննություն, դատավորն իրավասու է կանխորոշելու վեճի առարկայի առնչությամբ դատաքննության ընթացքը, լիազորված է միջամտելու դատաքննության ընթացքին, ինչպես նաև հանդես գալու նախաձեռնություններով, ընդիուպ ապացույցներ հավաքելու ուղղությամբ⁴⁸: Բնականաբար, սա դատավարության անվերապահորեն ընդունվող տարբերակ չէ, սակայն վերջինիս բնորոշ հատկանիշները ոչ միայն հետագայում բարեփոխված տեսքով կիրառվել են վարչական արդարադատության շրջանակներում, այլև կանխորոշել են այդ ինստիտուտի ձևավորման առանձնահատկությունները:

Համադրելով նշված դատավարության բնորոշ գծերը ժամանակակից դատավարության անհամեմատ առավել ժողովրդավարական տարրերի հետ՝ միաժամանակ դժվար չէ չնկատել, որ «ինկվիզիցիոն

⁴⁷ Ինչպես հայտնի է, անգլոսաքսոնական իրավունքի, իսկ մասամբ՝ մայրցամաքային իրավունքի համակարգերում դատավարության այդ տեսակը կոչվում է «ինկվիզիցիոն»: Այն սկիզբ առնելով 12-րդ դարում, կոչված էր բացառելու դատավարության գործընթացին բնորոշ կամայականությունները:

⁴⁸ St'u, Prelot M. La science politique. Paris, 1961. էջ 152:

դատավարության» հատկանիշներն, այնուամենայնիվ, ունեն երկակի նշանակություն. դրանք, ապահովելով դատավորի կողմից դատաքննությանը միաջամտելու առավել գործուն լծակներ, «չեզոքացնում են» այն փաստացի անիրավահավասարությունը, որն անխուսափելիորեն առկա է վարչական դատավարության կողմերի պարագայում: Երկակի իմաստը, սակայն, ոչ թե դատավարության այդ տարատեսակին հաղորդվել է ի սկզբանե, ոչ թե նկատի է ունեցվել կողմերի իրավահավասարությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը, այլ, ինչպես արդեն ասվեց, արտադատական կամայականությունները կանխելու, իրավունքի սուրյեկտների միջև վեճը հիմնականում արհեստավարժ դատավորների միջոցով քննելու և լուծելու նկատառումը:

Դատական համակարգում վարչական արդարադատության իրականացման տեսանկյունից էական փոփոխություններ արձանագրվեցին Հայաստանի Առաջին Հանրապետության շրջանում (1918-1920թթ.): Իր գոյատևման երկուսուկես տարիների ընթացքում Հայաստանի Առաջին Հանրապետության իշխանությունները կարողացան նկատելի դերակատարում ունենալ ինքնուրույն իրավական համակարգի կայացման գործում: Հարկ է նկատել նաև, որ կոնկրետ ծրագրավորված միջոցներ ձեռնարկելու հարցում որոշ անորոշություններ պայմանավորված էին նաև դարեր շարունակ պետականության բացակայությամբ: Մասնավորապես, իշխանությունները չէին կարողանում կողմնորոշվել, թե որ տարբերակը կարող է առավել արդյունավետ համարվել. 1864թ. դատական բարեփոխումների արդյունքում ստեղծված դատական համակա՞րգը՝ համապատասխանեցնելով այն անկախ պետականության պահանջներին, թե՞ միանգամայն նոր դատական համակարգը:

Եվ ինչպես հաճախ լինում է նման դեպքերում, նախընտրելի համարվեց առաջին տարբերակը, ինչը ոչ թե տեսական հիմնավորումներով էր պայմանավորված, այլ թելադրված էր մի շարք օբյեկտիվ պատճառներով՝ ժամանակի սղություն, ֆինանսատնտեսական բարություններ, անհրաժեշտ կադրերի պակաս և այլն: Այնուամենայ-

նիվ, Հայաստանի արդարադատության նախարարության շնորհիվ, պատմական սեղմ ժամանակահատվածում ընդունվեցին մի շարք առանցքային նշանակություն ունեցող ճյուղային օրենսդրական ակտեր. «Քաղաքացիական դատավարության կանոնադրությունում մի քանի փոփոխությունների մասին», «Քրեական դատավարությունում մի քանի փոփոխությունների մասին», «Դատական հաստատությունների կանոնադրության մեջ որոշ փոփոխությունների մասին», «Վճռաբեկ դատարանի կանոնադրությունը» և այլն:

Դատավարության ժողովրդավարական սկզբունքներից որոշ շեղումները (որոշ գործերով ոչ հրապարակային քննությունը, դատավորների անփոփոխելիության վերացումը, արտակարգ դատարանների ստեղծում և այլն) իշխող կուսակցությունը (ՀԶԴ) հակված էր բացատրելու քաղաքական շարժառիթներով, և հիմնականում դրանք բնորոշ էին քրեական դատավարության ոլորտին⁴⁹:

Այս հարցը, սակայն, էական նշանակություն ունի մեկ այլ նկատառումով. քննարկվող երևույթը մեկ անգամ ևս վկայում է մեր այն դիտարկման հիմնավորվածությունը, որ իշխանության գլուխ անցած քաղաքական ուժերը, որպես կանոն, սկզբնական շրջանում բնավ հակված չեն լինում անհապաղ կիրառելու ժողովրդավարության այնպիսի ինստիտուտներ, որոնք այս կամ այն չափով կարող են խաթարել իրենց իշխանությունը:

Քննարկվող ոլորտում առավել առարկայական միջոցներ ձեռնարկվել են հիմնականում 20-րդ դարի սկզբին, երբ իշխանությունների համար ակնհայտ էր դառնում բռնատիրությունից որոշակի զիջումների գնալու անխուսափելիությունը: Այսպես, 1917թ. Ժամանակավոր կառավարության կողմից հիմնադրվեց Հատուկ հանձնաժողով, որը պետք է զբաղվեր հիմնական օրենքների նախագծերի մշակմամբ:

⁴⁹ Այդ շեղումների հիմքերի և դրսևորման առանձնահատկությունների հետազոտությունը հանգամանորեն տրված են Գ.Ղազինյանի «История развития уголовного процесса в Армении» (Изд. Ереванского ун-та., 1999) և Ա.Վաղարշյանի «Հայաստանի Առաջին Հանրապետության դատական համակարգը» (Երևան, 1996թ.) աշխատություններում:

Նկատենք, որ նախագծերի ծրագրում ընդգրկված է եղել նաև Վարչական դատարանների մասին օրենքի նախագիծը: Ընդ որում, դա համարվում էր առաջնահերթ օրենսդրական ակտերից մեկը, ինչի մասին է վկայում այն, որ նշված օրենսդրական ակտն ընդունվեց արդեն մույն թվականին, մասնավորապես, 1917թ. մայիսի 30-ին հրապարակվեց Վարչական արդարադատության մասին կանոնադրությունը:

Մինչ այդ, 1907թ. Ստոլիպինյան վարչաիրավական բարեփոխումների շրջանակներում մույնպես նախատեսվում էր վարչական դատարանների ստեղծում, սակայն անհիմն պատճառաբանություններով այդ կառույցի վերաբերյալ օրենսդրական ակտերի մշակումը ձգձգվում էր: Այսպես, դեռևս 1905 թվականից սկսած Հատուկ խորհուրդը պարբերաբար քննարկում էր վարչական արդարադատության ինստիտուտի հիմնադրման առնչությամբ ներկայացված առաջարկությունները, բայց դրանց վերաբերյալ կոնկրետ որոշումներ չէին կայացվում⁵⁰: Նկատենք, որ փետրվարյան հեղափոխությունից անմիջապես առաջ որոշվեց բարձրագույն վարչական դատարանի գործառույթները վերապահել սենատին:

Կարծում ենք, արդեն 20-րդ դարի սկզբին վարչական արդարադատության առնչությամբ կայացված իրավական ակտերի և հիմնադրված կառույցների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հանգելու այն եզրահանգմանը, որ Ռուսաստանում հստակ գիտակցվում էր գործադիր իշխանության և դրա պաշտոնատար անձանց գործողությունների և ընդունված իրավական ակտերի դատական կարգով բողոքարկման ինստիտուտի ստեղծման անխուսափելիությունը: Ընդ որում, աստիճանաբար գերիշխող էր դառնում այն տեսակետը, ըստ որի է այդ բողոքների քննարկման լիազորությունը նպատակահարմար է վերապահել հատուկ այդ նպատակով ստեղծված դատական մարմիններին:

Ասվածը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ վարչական արդարադա-

⁵⁰ Ств. Хаменева Н.Ю., Судебный контроль за реализацией прав граждан в сфере исполнительной власти. М., 1999, էջ 6-10:

տության ինստիտուտը հանդիսանում է ժողովրդավարության, պետական ապարատի հնարավոր կամայականություններից քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները պաշտպանելու քաղաքական կամքի դրսևորման յուրահատուկ չափանիշ: Բոլոր այն երկրներում, որտեղ անտեսվում է այդպիսի ինստիտուտների կազմավորման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը, խախտված իրավունքների պաշտպանության քաղաքակիրթ մեթոդներն ու եղանակներն անխուսափելիորեն իրենց տեղն են զիջում սոցիալական հեղաշրջումներին:

Ընդ որում, որևէ պատճառաբանություն՝ կապված այն փաստարկի հետ, թե իբր ընտրված հասարակական ու պետական կառուցվածքն այնքան կատարյալ է, որ բացակայում է վարչական արդարադատության և նմանաբնույթ այլ ինստիտուտների անհրաժեշտությունը, հեռանկարային չէ:

Ցավոք, իշխանությունները, երբ քաղաքական բացահայտ ճնշումների ու բռնությունների արդյունքում համեմատաբար հարաբերական ինքնուրույնություն ու կայունություն են ձեռք բերում, երբեմն քամահրանքով են վերաբերվում հիշյալ ժողովրդավարական ինստիտուտներին, ինչը հաճախ հանգեցնում է նույնիսկ արդեն իսկ ստեղծված այդպիսի կառույցների լուծարմանը: Սակայն մենք արդեն վերևում բերել ենք կոնկրետ օրինակներ մի շարք երկրներից այն իրավիճակների կապակցությամբ, երբ վարչական արդարադատության կառույցների լուծարմանը պատմական համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում հաջորդում է դրանց վերականգնումը:

Այսպիսով, քննարկման առարկա ինստիտուտի անհրաժեշտության մասին տեսական վերլուծություններ կատարելու հիմքում նպատակահարմար է դնել նաև այդ ինստիտուտի գործնական կիրառման պատմահամեմատական հետազոտության արդյունքները:

§ 3. Վարչական դատավարության ինստիտուտի ձևավորման փորձերը խորհրդային իրավական համակարգում

Հեղափոխության հաղթանակից հետո խորհրդային կարգերի ձևավորումն ընթացավ նախկին պետաիրավական համակարգի ջախջախմամբ և, ըստ էության, միանգամայն նոր հասարակարգի կայացմամբ: Սկզբնական շրջանում, երբ առկա էր ժողովրդական զանգվածների մեծ հավատը հեղափոխության նկատմամբ (իսկ դեռևս բույլ իշխող կուսակցությունն էլ քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում ակնհայտորեն զգում էր այդ հավատով պայմանավորված աջակցության կարիքը), մեծ տեղ էր հատկացվում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համակարգի բարելավմանը: Կարծում ենք՝ մասամբ դա պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ գրագետ կադրերի պակասի հետևանքով պետական կառավարման ապարատում դեռևս «ժանդուրժում» էին նախկին հասարակարգի ներկայացուցիչներին: Սակայն հետագա հարաբերական կայունացումը բերեց նրան, որ արագ մոռացության մատնվեցին ժողովրդավարական ինստիտուտները, իսկ սոցիալական հուզումները կանխելու միակ արդյունավետ միջոցը համարվեց բռնատիրությունը:

Ինչևէ, նույնիսկ պատմական այդ հակասական և բարդ ժամանակաշրջանում ձևավորվեցին վարչական արդարադատության ինստիտուտի այնպիսի տարրեր, որոնք թեպետ լիարժեքորեն չէին համապատասխանում այդ ինստիտուտի բուն էությանը, այնուամենայնիվ, նպաստեցին գոնե համարժեք սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի ձևավորմանը և ինչ-որ չափով ունեցան աքսոլոգիական նշանակություն: Նկատենք նաև, որ տեսական գրականության մեջ խիստ հազվադեպ է հետազոտվել այդ ինստիտուտը, ընդ որում, փորձ է արվել հնարավորինս զերծ մնալ «վարչական արդարադատություն» եզրույթի օգտագործումից՝ նախապատվությունը տալով «պաշտոնատար անձանց գործողությունների բողոքարկում», «իրավունքների դատական պաշտպանություն» և այլ անորոշ ձևակերպումներին: Ինչ վերա-

բերում է իրավական ակտերին, ապա դրանցում ընդհանրապես հնարավոր չէր հանդիպել այդ խիստ «բուրժուական» հասկացությանը:

Մասնավորապես քննարկվող ոլորտում էական դեր ունեին որհրդային Ռուսաստանի ԿԳԿ-ի կողմից 1919թ. ապրիլին ձևավորված գանգատների բյուրոների վերահսկողության ստորաբաժանումները: Այս առումով ռուս իրավագետ Մ.Ջագրյացկովը նկատել է, որ այդ մարմինների միջոցով խորհրդային պետական համակարգում դրվեց ոչ միայն վարչական վերահսկողության, այլև նկատելի վերապահումներով՝ վարչական արդարադատության հիմքը⁵¹: Նույնաբնույթ դատողությունների կարելի է հանդիպել նաև մեկ այլ ռուս իրավագետի՝ Վ.Կոբալեվսկու մոտ⁵²:

Ըստ հիշյալ մարմինների կանոնադրությունների՝ գանգատի հեղինակը չէր կարող գանգատ ներկայացնելու համար ենթարկվել կարգապահական, վարչական և քրեական պատասխանատվության, եթե այն զրպարտություն չէր բովանդակում: Միաժամանակ, գանգատի հեղինակներին հետապնդելու համար սահմանված էր համապատասխան պատասխանատվություն: Նկատենք, որ հենց այդ ժամանակաշրջանում արդեն քննարկվում էր բարձրագույն վարչական կվազիդատական մարմին ստեղծելու հարցը. ենթադրվում էր, որ այդ մարմինը կարող է լինել Պետվերահսկողությանը կից Կոմիտեն:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այդ ժամանակաշրջանում վարչական մարմիններն օժտված են եղել դատական իշխանությանը բնորոշ գործառույթներով: Այդ պայմաններում առավել ընդգծված էր դառնում անգամ վարչական վերահսկողության անհրաժեշտությունը: Այսպես, Պետվերահսկողության ժողկոմին կից Գանգատների կենտրոնական բյուրոյի կողմից ներկայացված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանց բավարարման արդյունքում

⁵¹ Стѣн, Загряцков М.Д., Административная юстиция и право жалобы. М., 1925, էջ 73-77:

⁵² Стѣн, Кобалевский В.Л. Административная юстиция в положительном советском праве. Вестник советской юстиции. 1923. № 8.

հաճախ են վերացվել քաղաքացիների գույքի բռնագանձումների վերաբերյալ մարզային մարմինների որոշումները: Ընդ որում, անգամ դատախազության մարմինների կազմավորումից հետո Գանգատների կենտրոնական բյուրոյի և վերջինիս տեղական ստորաբաժանումների լիազորություններն ընդլայնվեցին և առավել առարկայական բնույթ ստացան:

Զննարկման առարկա հարցադրումների առնչությամբ տեսական բանավեճերին հաջորդեցին գործնական քայլերը, և արդեն 1922թ. հրապարակվեց Ա.Ելիստրատովի գլխավորությամբ գործող որհրդային օրենսդրության մախարարության վարչական իրավունքի բաժնի կողմից կազմված «Վարչական դատարանների մասին» Օրենքի մախագիծը: Ըստ մախագծի՝ քաղաքացին կարող էր վարչական հայց հարուցել դատարան՝ պետական կառավարման ոլորտում իր խախտված իրավունքների վերականգնման պահանջով: Այդ գործերը պետք է լսվեին դռնբաց, կողմերի և փաստաբանի մասնակցությամբ: Այս առումով Ա.Ելիստրատովը նկատում էր, որ հասարակական հարաբերությունների լավագույն իրավական պաշտպանությունը կարող է իրականացվել միայն դատարանի կողմից, որը սոցիալիստական հասարակության հետագա շինարարությանը զուգընթաց, առավել ընդլայնվում և կատարելագործվում է⁵³: Սակայն մի քանի տարի անց արդեն մահ Ա.Ելիստրատովն էր «հարկադրված» փոխելու իր կարծիքը, քանի որ պաշտոնական գաղափարախոսությունը դատական հսկողությունն անհամատեղելի համարեց սոցիալիստական պետական համակարգի հետ:

Արդեն 20-ական թվականների կեսերին գերիշխող էր այն տեսակետը, ըստ որի՝ խորհրդային երկրում չէր կարող որևէ հակամարտություն լինել աշխատավորության և պետական ապարատի միջև, ինչից հետևում էր, որ անհրաժեշտություն չկա ստեղծելու հատուկ դատական մարմիններ: Ինչպես լինում է նման դեպքերում, գործի

⁵³ Стен, Елистратов А.И., Об утверждении законности в советском строительстве., Советское право. 1925. № 4. էջ 74:

դրվեցին դեմագոգիայի ամենասովորական լծակները: Ի հայտ եկան մաս հեղինակներ, որոնք վարչական արդարադատության ինստիտուտի կողմնակիցներին սկսեցին մեղադրել այլախոհության մեջ:

Հետհեղափոխական շրջանի առաջին տարիներին ստեղծվեցին դիմումների ու գանգատների քննարկման մաս այլ մարմիններ: Այսպես, կոմունալ բաժանմունքներին կից ստեղծված Բնակարանային հարցերով հանձնաժողովները քննարկում էին բնակվարձի գանձման, բնակարանների հատկացման, ընդհանուր տարածքներից օգտվելու և մանաքնույթ այլ հարցերի հետ կապված գանգատները: Հողային բաժանմունքներին կից հողային հանձնաժողովները քննարկում էին հողօգտագործման հետ կապված վեճերը և այլն:

Վարչական արդարադատության շուրջ ծագած բանավեճերին զուգընթաց, երբ գերիշխող էր դառնում դրանց անպետք լինելու մասին տեսակետը, այնուամենայնիվ, գործնականում նկատվում էր դատարանների ենթակայությանը որոշ վարչական գործեր հանձնելու միտում: Այսպես, 1918թ. ընդունված քաղաքացիական կացության ակտերի, ամուսնության, ընտանիքի և խնամակալության մասին օրենքներով մի շարք վարչաիրավական վեճեր հանձնվեցին դատարանների քննությանը: Օրինակ՝ ամրագրվեց քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցամատյանում թույլ տրված սխալների դատական գանգատարկման ընթացակարգը. երրորդ անձինք կարող էին վիճարկել ամուսնության առնչությամբ ստեղծված խոչընդոտները և այլն:

Գործում էին առանձին վարչական մարմինների որոշումների գանգատարկման մաս այլ ընթացակարգեր: Այսպես, քաղաքացին կարող էր գանգատարկել անձին հոգեկան հիվանդ ճանաչելու վերաբերյալ բժշկական հանձնաժողովի որոշումը: Այդպիսի գանգատներ քննարկելիս դատարանը կարող էր այն թողնել առանց քննության կամ նշանակել այլ մասնագետներից կազմված նոր բժշկական հետազոտում: Ընդ որում, այդ գործերով կայացված վճիռները վերջնական էին և ենթակա չէին բողոքարկման:

Ռուսաստանի Ժողկոմխորհի 1919թ. դեկրետով, իսկ այնուհետև՝

ԽՍՀՄ Միմիստրների սովետի 1925թ. որոշմամբ սահմանվեց կրոնական հանդգնումքի հիմքով զենք կրելուց հրաժարվելու հետ կապված զինծառայություն անցնելուց ազատելու վերաբերյալ զինապարտների գանգատների քննության դատական կարգ: Դատարանի կողմից նշված անձանց դիմումները բավարարելու դեպքում վերջիններիս աշխատանքի էին նշանակում զինվորական հոսպիտալներում, զինված ուժերի թիկունքում և այլն⁵⁴:

1921-1927թթ. գործել է ՌՍՖՍՀ-ի Ժողկոմխորհի «Բռնագանձումների և ռեկվիզիցիայի մասին» դեկրետի 20-րդ պարագրաֆը, համաձայն որի՝ քաղաքացու և մաքսային մարմնի միջև մաքսանենգության առնչությամբ ծագած վեճը լուծվում էր դատական կարգով:

1922թ. կիրառման մեջ դրվեց նոտարների գործողությունների գանգատարկման դատական կարգը: ՌՍՖՍՀ-ի Ժողկոմխորհի 1922թ. հոկտեմբերի 4-ի դեկրետով հաստատված Պետական նոտարիատի մասին Կանոնադրության համաձայն՝ նոտարների կամ նոտարական բաժանմունքների կողմից կատարված գործողությունների, ինչպես նաև որոշակի գործողությունների կատարումը մերժելու դեմ բերված գանգատները քննարկվում էին Ժողովրդական դատարանների մախագահություններում: 1926թ. ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի կողմից ընդունված «Պետական նոտարիատի կազմակերպման հիմնական սկզբունքների մասին» որոշմամբ ամրագրվեց նոտարների գործողությունների կամ որոշակի գործողությունների կատարումը մերժելու դեմ գանգատներ բերելու իրավունք: Ընդ որում, դատական կարգով գանգատները քննարկելու ընթացակարգի ամրագրման լիազորությունը վերապահվեց միութենական հանրապետություններին⁵⁵:

ՌՍՖՍՀ աշխատանքային օրենսգրքի 168-րդ հոդվածով ևս ամրագրվեց տնօրինության հետ կապված աշխատանքային վեճերի քննարկման դատական կարգ: Աշխատանքային վեճերը քննարկվում էին Ժողովրդական դատարանների հատուկ նիստերում՝ դատավորի,

⁵⁴ Տե՛ս, СЗ СССР. 1925. № 62. հոդ. 463:

⁵⁵ Տե՛ս, СЗ СССР. 1926. № 35. հոդ. 252:

աշխատանքի ժողկոմատի երկու ներկայացուցիչների և արհմիութե-
նական կազմակերպության ներկայացուցչի կազմով:

Ի դեպ, այդ շրջանում նկատվում էին մաս սահմանադրական վե-
րահսկողության ինստիտուտի տարրեր: Այսպես, 1924թ. ԽՍՀՄ Սահ-
մանադրությամբ ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանին վերապահված էր
Կենտգործկոմի առաջարկությամբ միութենական հանրապետու-
թյունների օրենքների սահմանադրականության (տվյալ դեպքում
նկատի էր առնվում բացառապես ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը) վե-
րաբերյալ կարծիք հայտնելու իրավասություն: Սակայն հիշյալ լիա-
զորությունը չէր կարող վկայել ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանին վե-
րահսկողական գործառույթներ իրականացնելու լիազորությամբ օժ-
տելու մասին. տվյալ դեպքում վերջինիս դիմելը համարվել է սոսկ որա-
կավորված կոլեգիալ խորհրդատվություն ստանալու ընթացակարգ⁵⁶:

Այսպիսով, պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշ-
տոնատար անձանց իրավական ակտերի և գործողությունների դա-
տական կարգով բողոքարկման իրավական հիմքեր նախատեսվեցին
սոսկ խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին, իսկ հետա-
գայում ոչ միայն քննարկվող ոլորտում չնկատվեց դատական մար-
մինների լիազորությունների ընդլայնման միտում, այլև նույն պատ-
ճառաբանությամբ նկատելիորեն նվազեց այդ ինստիտուտի նկատ-
մամբ իրավագետների հետաքրքրվածությունը: Թերևս դրանով է
պայմանավորված այն, որ մինչև 30-ական թվականների վերջերը
որևէ իրավագետ չի անդրադարձել վերոհիշյալ բնույթի գանգատնե-
րի՝ դատական կարգով քննարկման հիմնախնդրին:

1936թ. ԽՍՀՄ Սահմանադրության ընդունմամբ մասամբ վերա-
կանգնվեց կառավարման մարմինների գործունեության նկատմամբ
դատական վերահսկողության շրջանակների ընդլայնման միտումը:
Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի 1937թ.
ապրիլի 11-ի որոշմամբ դատական վերահսկողություն սահմանվեց

⁵⁶ Стен, Лунев А.Е., Обеспечение законности в советском государственном уп-
равлении. М., 1963, էջ 60:

պետական կառավարման իրավասու մարմինների կողմից կուլտնտեսությունների, արհեստագործական արտելների և քաղաքացիների գույքի բռնագանձման ուղղությամբ իրականացված գործունեության նկատմամբ:

Հետագայում դատական կարգով քննարկման առարկա դարձան նաև ընտրական իրավունքի մի շարք խախտումների առնչությամբ ծագող վեճերը: Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի ընտրությունների մասին Կանոնադրության 16-19-րդ հոդվածներով ամրագրվեց ընտրողների ցուցակներում անճշտությունների վերաբերյալ գանգատների քննարկման դատական կարգ: Սակայն այս դեպքում պարտադիր էին համարվում արտադատական նախնական քննարկումները:

ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի 1937թ. հոկտեմբերին ընդունված «Բնակարանային ֆոնդի պահպանման մասին» որոշմամբ ևս ամրագրվեց բնակարանային տնտեսության կառավարման մարմինների ապօրինի գործողությունների առնչությամբ քաղաքացիների հայցերի քննարկման դատական կարգ⁵⁷:

Ինչպես և սպասվում էր, 30-ական թվականների վերջերին վարչական մարմինների գործողությունների և ապօրինի ակտերի՝ դատական կարգով գանգատարկման շրջանակների մասնակի ընդլայնումը նոր խթան հանդիսացավ այդ ինստիտուտի առնչությամբ գիտական հետաքրքրվածության թարմացման համար: Սակայն այդ շրջանում դարձյալ սոսկ կուսակցական վերնախավին հավատարմության վկայություններ տալու ընդունակ գիտնականները շարունակեցին գերիշխող դարձնել 20-ական թվականների վերջերին տարածված այն տեսակետը, ըստ որի՝ վարչական արդարադատության ինստիտուտը հակասում է խորհրդային հասարակարգի շահերին, խեղաթյուրում է դատական համակարգի առջև դրված խնդիրները և այլն:

Վարչական արդարադատության անհրաժեշտության, դրսևորման

⁵⁷ Տե՛ս, СЗ СССР. 1937. № 68. հոդ. 314:

ձևերի ու սահմանների, քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների արտադատական ու դատական պաշտպանության եղանակների հարաբերակցության վերաբերյալ տարակարծությունները բուռն աճ ունեցան մաս 60-80-ական թվականներին: Այս շրջանում քննարկվող հարցադրումների առնչությամբ կատարված հետազոտությունների ամփոփումը ցույց է տալիս, որ ձևավորված տեսակետները պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երեք խոշոր խմբի:

Իրավագետների մի մասի տեսակետի համաձայն՝ անհրաժեշտ էր անցնել կառավարման ոլորտում քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտպանության ինստիտուտի կիրառմանը: Երկրորդ խումբը գտնում էր, որ կառավարման ոլորտում քաղաքացիների պաշտպանությունն ամբողջությամբ նպատակահարմար չէ վերապահել դատական համակարգին, որ հարկ է իրավունքների դատական պաշտպանությունը համատեղել վարչական կարգով պաշտպանության հետ: Վերջապես, իրավագետների մեկ այլ խումբ ենթադրում էր, որ անհրաժեշտ է ստեղծել վարչական դատարանների ինքնուրույն համակարգ⁵⁸:

Դատական կարգով քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտի զարգացմանն էապես նպաստեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության 1961թ. հունիսի 21-ի «Վարչական կարգով նշանակվող տուգանքների հետագա սահմանափակման մասին» հրամանագիրը, որը քաղաքացիներին իրավունք վերապահեց դատական կարգով զանգատարկելու վարչական կարգով տուգանքներ նշանակելու մասին որոշումները: Էլ ավելի մեծ նշանակություն ունեցան ՍՀ Միության և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության հիմունքները, ինչպես մաս 1963-64թթ. ընդունված միութենական հանրապե-

⁵⁸ Ст'ю, орինակ, Братусь С.Н., О нормативности права и законности. Актуальные проблемы теории социалистического государства и права. М., 1974; Чечот Д.М., Административная юстиция; Ремнев В.И. Социалистическая законность в государственном управлении. М., 1979:

տություներին քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերը: Մասնավորապես, Հիմունքներում գետեղված էին վարչաիրավական հարաբերություններից բխող գործերը դատական կարգով քննելու վերաբերյալ նորմեր:

Դատական կարգով էին քննվում երեք բնույթի գործեր. ընտրողների ցուցակներում եղած անճշտությունների վերաբերյալ գանգատներով, վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործողությունների դեմ տրվող գանգատներով և քաղաքացիների պետական և տեղական հարկերի ու գանձույթների, պարտադիր կոպարային ապահովագրության և ինքնահարկման ապառքները բռնագանձելու վերաբերյալ գործերը⁵⁹: Բացի այդ, կարելի էր դատական կարգով գանգատարկել քաղաքացիական կացության գրանցման ակտերի մարմինների՝ գրանցումներում ուղղումներ կամ փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ դիմումները մերժելու, ինչպես նաև նոտարների ու նոտարական գործառույթներ իրականացնող մարմինների գործողությունները: Այդ գործերը կարող էին գանգատարկվել հատուկ վարույթի շրջանակներում: Նշված շրջանում քաղաքացիների սուբյեկտիվ իրավունքներին առնչվող վարչական մարմինների կողմից ընդունված ակտերի կամ նրանց գործողությունների գանգատարկման վերաբերյալ գործերի ընդհանուր թիվը հասավ 30-ի:

ԽՍՀՄ 1977թ. Սահմանադրության ընդունմամբ վարչական մարմինների նկատմամբ դատական հսկողությունը ձեռք բերեց իրավական և քաղաքական նոր նշանակություն: Առաջին անգամ խորհրդային իրավունքի համակարգում պետական կառավարման մարմինների որոշումների դատական կարգով գանգատարկման ինստիտուտն ամրագրվեց սահմանադրորեն: ԽՍՀՄ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածով կանխորոշվում էր քաղաքացիների իրավունքները ոտնահարող

⁵⁹ Նշված վարույթներն ամրագրված էին 1965թ. հունվարի 1-ից գործողության մեջ դրված Հայկ. ԽՍՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի «Վարչական հարաբերություններից ծագող գործերի վարույթ» վերտառությամբ 2-րդ բաժնի համապատասխանաբար 23-րդ, 24-րդ և 25-րդ գլուխների նորմերով:

պաշտոնատար անձանց անհրաժեշտագույն գործողությունները զանգատարկելու կարգի վերաբերյալ միութենական օրենքի ընդունման անհրաժեշտություն: Եվ քանի որ սահմանադրական այդ նորմին չհետևեց համապատասխան միութենական օրենքի ընդունում, իրավագետների շրջանում բանավեճ ծագեց ընդհանրապես այդպիսի օրենքի ընդունման անհրաժեշտության շուրջ:

ԽՍՀՄ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածի դրույթները որոշ կենսունակություն ձեռք բերեցին այսպես կոչված՝ «հասարակության զարգացման գործընթացի արագացման» շրջանում, երբ կուսակցական վերնախավը հռչակեց «բազմակարծության» սկզբունքի անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը 1987թ. հուլիսի 30-ին ընդունեց «Քաղաքացիների իրավունքները ունահարող պաշտոնատար անձանց անհրաժեշտագույն գործողությունները դատարանում զանգատարկելու կարգի մասին» օրենքը: Հիշյալ օրենսդրական ակտն ամրագրում էր դատարան դիմելու իրավունք, որը ծագում էր միայն նախապես նույն զանգատը վարչական կարգով քննարկելուց հետո: Սակայն երկրում ընթացող սոցիալ-հոգեբանական զարգացումներով պայմանավորված բարեփոխումների միտումը շատ կարճ ժամանակում հանգեցրեց նշված ընթացակարգի արմատական բարելավմանը: Արդեն նույն թվականի հոկտեմբերի 20-ին նշված օրենքում կատարված փոփոխության համաձայն՝ քաղաքացիները ձեռք բերեցին անմիջապես դատարան դիմելու իրավունք՝ շրջանցելով զանգատի՝ վարչական կարգով քննարկման փուլը:

Բնականաբար, նշված ժամանակաշրջանում կուսակցական և պետական իշխանությունները հակված էին ոչ այնքան իրական ժողովրդավարության արմատավորմանը, որքան ժողովրդավարության առանձին տարրերի «չափավորված» ներդրմանը, որով անթաքույց հետապնդվում էր ժողովրդական հուզումները մասամբ մեղմելու, միջազգային աջակցություն ձեռք բերելու նպատակ: Թերևս դա էր պատճառը, որ ամեն մի ժողովրդավարական ձեռքբերում չէ, որ ունակ էր լինում գոյատևելու ստեղծված իրավիճակում: Ասվածն ամբողջու-

թյամբ վերաբերում է վերը նշված օրենսդրական բարեփոխումներին:

Անտեսելով առանձին պատգամավորների սուր քննադատությունը՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը, այնուամենայնիվ, նշված օրենքով էապես սահմանափակեց պետական կառավարման մարմինների անիրավաչափ գործողություններն ու ակտերը բողոքարկելու իրավունքը: *Այսպես, գանգատարկման ենթակա էին միայն միանձնյա կարգով ընդունված իրավական ակտերը, մինչդեռ քաղաքացիների իրավունքները հիմնականում խախտվում էին կոլեգիալ կարգով ընդունված իրավական ակտերով*⁶⁰: Գործող վարչակառավարչական համակարգն այնպիսին էր, որ գործնականում քաղաքացիների իրավունքներին առնչվող անգամ, ըստ էության, անհատական կարգով ընդունվող էական իրավական ակտերը ձևակերպվում էին իբրև այս կամ այն պետական մարմնի կամ կազմակերպության կողմից կոլեգիալ կարգով կայացված իրավական փաստաթղթեր:

Տեղին է նկատել, որ ԽՍՀՄ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածի երկրորդ մասում որևէ վերապահում արված չէր այն մասին, որ կոլեգիալ կարգով ընդունված իրավական ակտերը ենթակա չեն գանգատարկման, ինչը վկայում է, որ նշված օրենքով, ըստ էության, սահմանադրական նորմին կամայականորեն տրվել էր ակնհայտ սահմանափակ մեկնաբանություն: Այս հակասությունը ժամանակին լայն քննարկումների առարկա դարձավ, ինչի արդյունքում ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը հարկադրված եղավ անդրադառնալու այդ հիմնախնդրին: Արդեն 1989թ. նոյեմբերի 2-ին ընդունվեց ԽՍՀՄ նոր օրենք՝ «Քաղաքացիների իրավունքները ոտնահարող պետական կառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողությունները դատարանում գանգատարկելու մասին»: Նշված օրենքի ընդունումից հետո դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն էապես նպաստեց ապօրինի իրավական ակտերի՝ դատական կարգով գանգատարկումների աճին:

⁶⁰ Stiu, Лукашева Е., Правовое государство и обеспечение прав человека. Права человека: проблемы и перспективы. М., 1990. էջ 47-48:

**§ 4. Հայաստանի Հանրապետության անկախության շրջանում
վարչական դատավարության ձևավորման իրավական
նախադրյալները**

Գրեթե պատմական օրինաչափության է վերածվել այն, որ յուրաքանչյուր սոցիալական արմատական ու համակարգային վերափոխում, ինչ բարի նպատակով էլ որ այն կանխորոշված լինի, միևնույն է, անխուսափելիորեն ուղեկցվում է որոշակի բացասական երանգներով, իսկ առանձին դեպքերում՝ սուր սոցիալական ցնցումներով, որոնք իրենց արտացոլումն են ստանում հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում: Այս երևույթի անխուսափելիությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով. որպես կանոն, համակարգային վերափոխումներ իրականացնող ուժերը նախապես ի վիճակի չեն լինում հանգամանորեն ծրագրավորել հասարակական երևույթների զարգացման բոլոր հնարավոր տարբերակները, պարզապես անպատրաստ են լինում հանկարծահաս ու անկանխատեսելի հիմնախնդիրների լուծմանը, իսկ ժամանակի սղությունը հանգեցնում է ոչ համարժեք քայլեր ձեռնարկելուն՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով:

Մեր երկրում անկախության ձեռքբերումը միանշանակ ուղեկցվեց ոչ միայն ազգային ազատագրական, այլև հզոր ժողովրդավարական շարժմամբ: Բնորոշ է այն, որ դեռևս խորհրդային կարգերի օրոք արդեն իսկ ընդունվում էին օրենսդրական ակտեր, որոնք վկայում էին ժողովրդավարական արմատական բարեփոխումների դիմելու պատրաստականության մասին: Յավոք, հետագայում մի շարք հանգամանքներ, որոնց վերլուծությունը տրված է ստորև, նկատելիորեն ձևախեղեցին որոշ ժողովրդավարական ինստիտուտներ բացասաբար անդրադառնալով նաև դատախիրավական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացի վրա:

Ինչևէ, կոնկրետ հետազոտության առարկա դարձնելով վարչական արդարադատությանն առնչվող հարցադրումները, նկատենք, որ այս տեսանկյունից իրավաքաղաքական մեծ նշանակություն ունեցավ Հա-

յաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի կողմից 1990թ. օգոստոսի 23-ին ընդունված և նույն օրն ուժի մեջ մտած «Հայաստանի անկախության մասին» Հռչակագիրը, որով Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակվեց որպես ինքնիշխան պետություն՝ «օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ և լիիրավությամբ»։ Քննարկվող թեմայի առնչությամբ ուշագրավ է այն, որ առաջին անգամ ամրագրվեց իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, մասնավորապես Հռչակագրի 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է՝ ... օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատում»։

Այն, որ նշված իրավական ակտը փաստորեն օժտված էր գործնականում աննախադեպ մեծ իրավական ուժով, վկայում են նաև ընդամենը չորս ամիս անց Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի կողմից 1990թ. դեկտեմբերի 12-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մասին» Հռչակագրին համապատասխան ընդունված օրենսդրական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքի դրույթները. «Մինչև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության ընդունումը դադարեցվում է գործող սահմանադրության այն դրույթների գործողությունը, որոնք հակասում են «Հայաստանի անկախության մասին» Հռչակագրի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված օրենքներին»։

Նկատենք, որ հիշյալ ակտերը զուտ իրավական տեսանկյունից այնքան էլ անխոցելի չէին, նույնիսկ չեն պահպանվել իրավական ակտերի տեսակներին վերաբերող պահանջները (օրինակ՝ հայրենական իրավունքի համակարգին ընդհանրապես անծանոթ էր «սահմանադրական օրենք» հասկացությունը, ընդ որում, այն նաև հետագայում որևէ կիրառում չունեցավ), սակայն այս հարցադրումները պատմական այդ յուրահատուկ ժամանակաշրջանում որևէ գործնական հրատապություն չունեին, իսկ այդ քայլերը գնահատվում էին որպես ժողովրդավարության պահանջներով թելադրված և անխուսափելի։

Օրենսդրական ակտեր ընդունելու և, ընդհանրապես, իրավաստեղծ գործունեություն իրականացնելու ոլորտում ակնհայտ անկաշկանդ վերաբերմունքը, որն իրեն արդարացնում էր անկախության ձևավորման առաջին տարիներին և իսկապես բխում էր հնարավորինս համակողմանիորեն ժողովրդավարության ինստիտուտների կայացումն ապահովելու պահանջներից, շուտով ձեռք բերեց այնպիսի միտումներ, որոնք այնքան էլ համահունչ չէին ժողովրդավարական նկրտումներին:

Ի տարբերություն Ռուսաստանի Դաշնության, Ուկրաինայի, Մերձբալթյան պետությունների, որտեղ պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողությունները և իրավական ակտերը բողոքարկելու վերաբերյալ նախկին ԽՍՀՄ օրենսդրական ակտերի դրույթներն իրենց հետագա զարգացումն ստացան ներպետական օրենսդրական ակտերում, մեր երկրում այդ ինստիտուտի նկատմամբ ի սկզբանե դոստորվեց անհարկի «զգուշավորություն»⁶¹: Բնորոշ է այն, որ 1990թ. դեկտեմբերի 4-ին ընդունված «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և զանգատները քննարկելու կարգի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ կետի «զ» ենթակետում հիշյալ հարցադրման առնչությամբ ամրագրված էր հետևյալ ամորոշ դրույթը. «Օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով զանգատները կարող են տրվել դատարանին»:

Դատարան դիմելու իրավունքը որոշ չափով հստակեցվեց միայն նախ՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով, հանձինս 26-րդ գլխի դրույթների, իսկ այնու-

⁶¹ Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում արդեն 1993թ. ապրիլի 27-ին ընդունվեց «Քաղաքացիների իրավունքները և ազատությունները խախտող գործողություններն ու որոշումները դատարանում բողոքարկելու մասին» Ռուսաստանի Դաշնության օրենքը. որը 1995թ. դեկտեմբերի 14-ին ընդունված Դաշնային օրենքով և հետագայում ընդունված մի շարք այլ օրենսդրական ակտերով զգալիորեն քարեփոխվեց ու կատարելագործվեց: Այդ օրենքով քաղաքացիներին վերապահվեց պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անիրավաչափ գործողություններն ու իրավական ակտերն ընդհանուր իրավասության դատարաններում զանգատարկելու իրավունք:

հետև՝ 1999թ. նոյեմբերի 24-ին ընդունված և նույն թվականի դեկտեմբերի 27-ին ուժի մեջ մտած «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով: Մասնավորապես, նշված օրենքի 11-րդ հոդվածն ամրագրում է. «Յուրաքանչյուր քաղաքացի, իրավաբանական անձ իրավունք ունի բողոքով դիմել դատարան, եթե գտնում է, որ պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց և կազմակերպությունների անօրինաչափ գործողություններով (որոշումներով) խախտվել են իրավունքները և ազատությունները»:

Հարկ է նկատել, որ 1965թ. հունվարի 1-ին գործողության մեջ դրված Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի «Վարչական հարաբերություններից ծագող գործերի վարույթ» վերտառությամբ 2-րդ բաժնի «Վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործողությունների դեմ տրվող զանգատներ» վերտառությամբ 24-րդ գլխի դրույթները շարունակում էին գործել մասնակախության տարիներին՝ ընդհուպ նոր քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի ընդունումը, սակայն դրանք բացառապես վերաբերում էին վարչական կարգով տուգանք նշանակելու վերաբերյալ վարչական մարմինների որոշումների զանգատարկման վարույթին:

Հայաստանի Հանրապետության դեպքում վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ այն համարվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարի բաղադրատարրերից մեկը և գրեթե մշտապես զուգորդվում է հակակոռուպցիոն ռազմավարության ծրագրերի շրջանակներում ընդունված իրավական ակտերի ընդունման և կազմակերպական միջոցառումների իրականացման գործընթացին: Սակայն այս մոտեցումը բավարար չափով հետևողական կիրառում չի ունեցել:

Այսպիսով, այդ շրջանի ռազմավարությունն այնպիսին էր, որ բերեփոխումների առանցքային մեկնակետը համարվում էր վարչարարության խստացումը, կառավարման ոլորտում վարչական մեթոդներ

րի կատարելագործումը: Դեռևս գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական հսկողության որևէ հարցադրում հրատապություն ձեռք չէր բերել:

Ինչ վերաբերում է հակակոռուպցիոն ռազմավարության և կառավարման բարեփոխումների գործընթացի երկրորդ փուլին, ապա այն հիմնականում սկսվեց 1999թ. և իր արտացոլումն ստացավ մի շարք հիփոթեզային արմատական բարեփոխումների իրավական աղբյուր հանդիսացած իրավական ակտերում⁶²: Նշված փուլում ընդունված օրենսդրական և ենթաօրենսդրական ակտերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք հիմնականում ուղղված են կառավարության ոլորտում, այսպես կոչված՝ ներկառուցվածքային բարեփոխումներին: Դրանցում բացարձակապես խոսք չի գնում այդ ոլորտում մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության հետագա կատարելագործման մասին:

Այն, որ դատական համակարգի ներկայացուցիչները փորձում էին բոլորովին այլ կերպ իրականացնել նշված հիմնախնդրի լուծումը, վկայում է նաև Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական դատարանի նախագահի ղեկավարությամբ ստեղծված աշխատանքային խմբի կողմից մշակված Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական դատավարության օրենսգրքի նախագծի վերլուծությունը: Ակնհայտորեն ղեկավարվելով գերատեսչական շահերով և փորձելով դատաքննության փուլում միայն որոշ դատավորների համար հնա-

⁶² Մասնավորապես հիմնականում անմիջականորեն այդ բարեփոխումներին են առնչվում հետևյալ իրավական ակտերը՝ «Քաղաքացիական ծառայության մասին», «Հայաստանի Հանրապետության իշխանության մարմինների ղեկավար աշխատողների գույքի և եկամուտների հայտարարագրման մասին», «Քաղաքացիական ծառայողների աշխատավարձի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքները, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2001թ. Մայիսի 5-ի «Հայաստանի Հանրապետության իշխանության մարմինների ղեկավար աշխատողների գույքի և եկամուտների հայտարարագրման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված գույքի և եկամուտների հայտարարագրումն իրականացնող Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորված մարմնի մասին» թիվ 1067, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002թ. օգոստոսի 29-ի «Քաղաքացիական ծառայության առաջատար և կրտսեր թափուր պաշտոններ զբաղեցնելու համար մրցույթի ու այդ պաշտոններն զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողների ատեստավորումն անցկացնող մրցութային և ատեստավորման հանձնաժողովների աշխատակարգերը հաստատելու մասին» թիվ 1473-Ն որոշումները և այլն:

րավորինս անկաշկանդ գործելաժողովել, վերջիններս անհրաժեշտ են համարել քաղաքացիական դատավարությանը զուգահեռ իրողություն դարձնելու նաև իրավունքի տեսությանը և գործնական կիրառմանը գրեթե անհայտ դատավարության մի նոր տարատեսակ՝ տնտեսական դատավարություն (նկատենք, որ դատավարության այս տեսակը նախկին նախագահ Բ.Ելցինի նախաձեռնությամբ բացառապես գործում է Ռուսաստանի Դաշնությունում, ինչի կապակցությամբ միանշանակ բացասական է նաև ժամանակակից ռուս իրավագետների կարծիքը)⁶³:

Այն, որ տնտեսական դատարանի «կյանքը» կարճ տևեց, խոսում է հենց մեր դատողությունների կենսունակության մասին:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ուղին բռնած նոր զարգացող երկրների հետ համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետության դեպքում վարչական արդարադատության ինստիտուտն ունեցավ մի առանձնահատկություն ևս. եթե մյուս երկրներում այդ ինստիտուտի կայացմանն էապես նպաստեց սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացը, ապա մեր երկրում զարգացումների մյուս փոխկապակցվածություն չնկատվեց: Այսպես, օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնությունում և Ուկրաինայում վարչական դատարանների և վարչական դատավարության օրենսգրքերի ստեղծման ուղղությամբ կոնկրետ քայլեր ձեռնարկվեցին միայն այն բանից հետո, երբ բավարար չափով կայացել էր սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտը:

Կարծում ենք՝ դա բացատրվում է հետևյալ հանգամանքներով. նախ, պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի յուրահատուկ կարգավիճակով, որի պարագայում գրեթե բացառված է իրավական ակտերի սահմանադրակա-

⁶³ Stiu, Тихомиров Ю.А., Проблемы развития процессуального права. В книге §Судебная реформа в России: проблемы совершенствования процессуального законодательства, По материалам научно-практической конференции, Москва, 28 мая 2001, էջ 8-16, Лукьянова Е.Г., Механизм процессуального регулирования и его элементы., Журнал российского права. 2001, № 7, էջ 9 և այլն:

նությունը վիճարկելու քաղաքացիների իրավունքը⁶⁴:

Այդ բացը լրացնելու փորձ արվեց 2003թ. մայիսի 25-ին հանրաքվեի դրված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (նոր խմբագրությամբ) նախագծով: Վերջինիս 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետով ամրագրված էր, որ յուրաքանչյուր ոք Սահմանադրությամբ և սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով սահմանված կարգով կարող է դիմել սահմանադրական դատարան՝ «... կոնկրետ գործերով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը և վիճարկվում է իր նկատմամբ կիրառված օրենքի կամ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1.2. կետում թվարկված այլ նորմատիվ ակտի այս կամ այն դրույթի սահմանադրականությունը կամ օրենքին համապատասխանությունը»:

Դժվար չէ նկատել, որ հիշյալ դրույթը մասամբ ներառում է նաև վարչական արդարադատության ինստիտուտի տարրեր, սակայն ակնհայտ է նաև, որ այն, այնուամենայնիվ, էական դրական դերակատարում կարող էր ունենալ հենց վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացում:

Բոլոր դեպքերում, վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման կտրվածքով անկախության տարիներին ոչ միայն չի նկատվել այդ ինստիտուտին առնչվող միջազգային, այլև անգամ ԱՊՀ երկրներում ձևավորված չափանիշներին հետևելու միտում: Մասնավորապես, այն հետևողականությունը, որ նկատվել է քաղաքացիական օրենսդրության և քրեական օրենսդրության ոլորտում միասնական չափանիշների ձևավորման առումով, բացարձակապես բացակայել է հիշյալ ինստիտուտի դեպքում: Բնորոշ է այն, որ այդ ինստիտուտին առնչվող քննարկումները գրեթե բացակայում են նաև տեսաբան իրավագետների շրջանում: Առավել մտահոգող է, որ հիշյալ հարցադրումներն անտեսվում են անգամ անմիջականորեն վարչարարության ոլորտում մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին օրենսդրական ակտեր մշակելիս:

⁶⁴ Տե՛ս, Հարությունյան Գ.Գ., Դատական իշխանություն. Համակարգային գործակցության Եվրոպական զարգացումների փորձից, Երևան, «Նժար», 2002, էջ 361-364:

Բոլոր այդ օրենսդրական ակտերի, նախագծերի, ինչպես նաև կառավարման բարեփոխումներին առնչվող հայեցակարգային ծրագրերի ուսումնասիրությունը բերում է այն համոզման, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի էությունն ու անհրաժեշտությունը բավարար չափով չէին ընկալվել, որ քաղաքացիական դատավարության կամ մմանաբնույթ այլ ընթացակարգով պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց գործողությունների և ապօրինի իրավական ակտերի վիճարկումը համարվել է հիմնախնդրի լուծման միանգամայն բավարար և սպառիչ տարբերակ:

Այնուամենայնիվ, այդ անգամ հակասական նախադրյալների առկայությունը արդեն կայուն երաշխիք էր մեր երկրում վարչական արդարադատություն ձևավորելու համար:

Գլուխ 10. Վարչական դատավարության իրավական հիմքերը

§ 1. Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը և Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը

Մինչ վարչական դատավարության օրենսդրությանն անդրադառնալը, անհրաժեշտ ենք համարում վերլուծել դատավարության այս տեսակի համար իրավական հենք հանդիսացող սահմանադրական հիմնադրույթները: Վարչարարության և վարչական վարույթի կտրվածքով սահմանադրական հիմնադրույթների վերաբերյալ սույն ձեռնարկում զետեղված մեր դատողությունները հավասարապես վերաբերում են նաև վարչական դատավարությանը: Սակայն այս դեպքում հարցադրումները ձեռք են բերում փոքր-ինչ այլ ենթատեքստ, ինչին կանոնադառնանք ստորև: Նկատենք նաև, որ դրանք մասամբ արդեն իսկ անդրադարձել ենք դատավարության սկզբունքները ներկայացնելիս:

Սահմանադրական հիմնադրույթները, կարծում ենք, կարելի է ստորաբաժանել երկու խմբի՝ առաջին խմբում, օրինակ, կարելի է ներառել այնպիսիք, որոնք պայմանավորում են վարչական դատավարության օրենսդրությունը, իսկ երկրորդ խմբի հիմնադրույթները անմիջականորեն իրավական հիմք են հանդիսանում գործնականում վարչական դատավարության իրականացման համար:

Այսպես, Սահմանադրության 1-ին հոդվածում Հայաստանի Հանրապետությունը որակելով որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն՝ երկրի հիմնական օրենքը կոնկրետ քննարկվող հարցադրումների առնչությամբ պարտավորեցրել է ամրագրելու բացառապես այնպիսի օրենսդրություն, որը վարչական դատավարությունում կապահովի իրավունքների պաշտպանվածության սոցիալական ուղղվածություն, կերաշխավորի դատավարական ընթացակարգերի անհրաժեշտ ժողովրդավարությունը և իրավաստեղծ ու իրավակիրառ գործունեությունում իրավունքի գերակայության սկզբունքը:

Սահմանադրության 6-րդ հոդվածը առաջադրում է օրենսդրության ստորադասության և իրավունքի գերակայության ելակետային հիմնադրույթներ, որոնք էական նշանակություն ունեն ինչպես իրավաստեղծ գործունեությունում, այնպես էլ դատավարության յուրաքանչյուր փուլում, քանզի դատարանը ևս իրավասու է զնահատելու իրավական ակտերը՝ դրանց իրավաբանական ուժի տեսանկյունից:

Դատավարության կողմերի հավասարության և մրցակցության սկզբունքների համարժեք ամրագրման համար առանցքային նշանակություն ունեն մարդկանց իրավահավասարության վերաբերյալ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածով ամրագրված հիմնադրույթները:

Վարչական դատավարության իրականացման համար, հիրավի, սկզբունքային նշանակություն ունեն Սահմանադրության 18-րդ և 19-րդ հոդվածները, քանի որ դրանք ոչ միայն անմիջականորեն կարգավորում են դատավարական որոշ նորմեր, այլև կանխորոշում են դատավարության վերաբերյալ օրենսդրության դրույթները: Պատահական չէ, որ Սահմանադրական դատարանն իր մի շարք որոշումներով դատավարական նորմերը հակասահմանադրական է ճանաչել հենց այդ հոդվածների հիմքով:

Սահմանադրության 20-րդ հոդվածով ամրագրված իրավաբանական օգնության վերաբերյալ հիմնադրույթին մենք արդեն անդրադարձել ենք՝ վարչական վարույթի և վարչարարության կտրվածքով, սակայն այն նվազ նշանակություն չունի հենց դատավարության փուլում: Ներկայումս գործնական մեծ նշանակություն է ձեռք բերել, հատկապես պետական միջոցների հաշվին իրավաբանական օգնություն ցույց տալու հարցը: Նշված հոդվածում այդպիսի իրավաբանական օգնության շրջանակների սահմանումը վերապահված է օրենքին, սակայն դա չի նշանակում, որ սահմանադրական նորմը կարող է ապահովված լինել ցանկացած շրջանակի պարագայում: Այս դեպքում հարկ է ղեկավարվել Սահմանադրության այն հիմնադրույթներով, որոնք պարտավորեցնում են օրենսդիր մարմնին իրավաստեղծ այնպիսի քաղաքականություն իրականացնել, որը հնա-

րավորություն կտա բացառելու մատչելի արդարադատության որևէ իրավական կամ կազմակերպական խոչընդոտ:

Դատավարության ցանկացած տեսակի պարագայում դատարանը պարտավոր է անմիջականորեն ղեկավարվել Սահմանադրության այն հիմնադրույթներով, որոնք բացառում են պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց միջամտությունը մարդկանց անձնական կյանքին:

Վերջապես վարչական դատավարության սահմանադրական հենքն են կազմում Սահմանադրության «Դատական իշխանություն» գլխում գետեղված նորմերը: Բնականաբար, հիշյալ նորմերն ունեն համընդհանուր նշանակություն և հավասարապես վերաբերում են դատավարության յուրաքանչյուր տեսակի, սակայն դրանք ձեռք են բերում դրսևորման որոշակի առանձնահատկություններ՝ կախված դատավարության տվյալ տեսակի խնդիրներից և իրականացման առանձնահատկություններից:

Այսպես, դատավորների անկախության սկզբունքը համընդհանուր նշանակություն ունի և չի կարող հանդուրժել որևէ վերապահում, սակայն վարչական դատավարության պարագայում այն ձեռք է բերում առավել էական նշանակություն, քանի որ վարչական գործերի բնույթով պայմանավորված, դատավորների նկատմամբ կողմնակի ազդեցության հնարավորությունը և հավանականությունն առավել մեծ է, իսկ հնարավոր հետևանքները՝ առավել անհանդուրժելի: Ողորն այն է, որ վարչական դատարանն անմիջապես կոչված է դատական վերահսկողություն իրականացնելու վարչական մարմինների նկատմամբ, գնահատելու վերջիններիս կողմից իրականացվող վարչարարությունը, ինչը բնականաբար առաջացնում է դատական այդ առյա-նի նկատմամբ լծակներ գործադրելու առավել մեծ ձգտում:

Թերևս այդ նկատառումով է, որ վարչական դատարանների պարագայում ընտրվում են դատարանակազմության այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք ապահովում են անկախ գործելու առավել լայն հնարավորություններ: Օրինակ՝ ի տարբերություն ընդհանուր իրա-

վասության առաջին ատյանի դատարանների, որոնք կազմավորվել են յուրաքանչյուր մարզում (քացառությամբ Վայոց Ձորի մարզի), վարչական դատարանը մեկն է, իսկ մարզերում պարզապես կազմավորվել են նստավայրեր: Այս իրավիճակում վարչական դատարանն առավել զերծ է, օրինակ, տարածքային կառավարման մարմինների հնարավոր ազդեցություններից և այլն:

Վարչական դատավարության օրենսդրության շրջանակները սահմանված են Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 2-րդ հոդվածով. «Վարչական դատարանում վարչական գործերով դատավարության կարգը սահմանված է սույն օրենսգրքով և Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով այնքանով, որքանով դրա նորմերը իրենց էությամբ կիրառելի են («mutatis mutandis») վարչական դատավարության նկատմամբ և չեն հակասում սույն օրենսգրքին և վարչական դատավարության էությանը»:

Այսպիսով, օրենսդիրը վարչական դատավարության օրենսդրության հիմնական աղբյուրներ է համարում Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը և Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը: Իսկ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի մասով ամրագրվում է «mutatis mutandis» սկզբունքը, որի համաձայն՝ նշված օրենսգիրքը կարող է կիրառվել միայն այնքանով, որքանով չի հակասում վարչական դատավարության էությանը:

Կարծում ենք, որ «mutatis mutandis» սկզբունքը պետք է սահմանվեր նաև Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի առնչությամբ, քանի որ վերջինիս բազմաթիվ նորմեր ևս չեն կարող ամբողջ ծավալով կիրառվել վարչական դատավարության նկատմամբ: Ոսքը վերաբերում է ընդհուպ դատավարության սկզբունքներին, որոնց առանձնահատկություններին արդեն անդրադարձել ենք:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի-

ական դատավարության օրենսգրքին, ապա վերջինիս վրա հղումները գործող Օրենսգրքում աստիճանաբար նվազել են, իսկ եղածն էլ հիմնականում վերաբերում է դատավարական այնպիսի կանոնների, որոնց առնչությամբ «mutatis mutandis» սկզբունքը կիրառելու անհրաժեշտություն անգամ չկա, քանի որ դրանք համընդհանուր դատավարական նորմեր են և նույնությամբ կարող են կիրառվել ցանկացած դատավարության տեսակի պարագայում:

Ընդհանուր առմամբ վարչական դատավարությունն իր էությամբ առավել համահունչ է քաղաքացիական դատավարությանը, ուստի պատահական չէ, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը համարվում է վարչական դատավարության իրավունքի աղբյուր: Ավելին, որոշ երկրներում վարչական դատավարությունն իրականացվում է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով, ինչին կանդաղառմանը սույն ձեռնարկի վերջին գլխում:

Մինչև Օրենսգրքի ընդունումը, վարչական արդարադատությունը մեր երկրում ևս իրականացվել է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ: Ընդ որում, վարչական արդարադատությանն առնչվող իրավական նորմեր ներառված են եղել ոչ միայն գործող օրենսգրքում, այլև 1964թ. հունիսի 4-ին ընդունված քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում: Ի դեպ, դատաիրավական բարեփոխումների առաջին փուլում, ըստ էության, իր իրավական սկզբունքներով ու հիմնադրույթներով խորհրդային օրենսգրքի դրույթների փոխանցումը մեր քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, որոշակի ներադեցություն ունեցավ նաև իրավական մշակույթի վրա: Բոլոր դեպքերում, դեռևս կենսունակ է այն դիրքորոշումը, ըստ որի վարչական արդարադատությունը կարող է իրականացվել նաև քաղաքացիական դատավարության կանոններով, իսկ վարչական դատավարության օրենսդրությունը էական տարբերություններ չունի քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունից:

Մինչդեռ, վարչական դատավարությունն իր որոշ հիմնադրույթներ-

րով էապես տարբերվում է քաղաքացիական դատավարությունից, անգամ խիստ տարբերվում է դատավարության սկզբունքների կազմով ու բովանդակությամբ. «Առանձին սկզբունքներ էապես տարբերվում են քաղաքացիական դատավարության սկզբունքներից, մասնավորապես, օրենսգրքի 6-րդ հոդվածն ամրագրում է գործի փաստերն ի պաշտոնե պարզելու սկզբունքը, որը վարչական դատավարությանը բնորոշ կարևորագույն սկզբունքներից է»⁶⁵:

Օրենսդրության համակարգին վերաբերող կարևոր նորմ է սահմանված վերը նշված հոդվածի 3-րդ մասով, որի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված դատավարական նորմերը գերակայում են Օրենսգրքի նորմերին: Սա, ցավոք, ևս ավանդաբար կիրառվող ձևակերպում է, ինչը հակասում է Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի պահանջներին, քանզի օրենքների նկատմամբ գերակայություն ունեն բացառապես *վավերացված* միջազգային պայմանագրերը: Հայաստանի Հանրապետության մյուս միջազգային պայմանագրերի պարագայում արդեն գերակայում են օրենքները: Օրինակ՝ հաստատված միջկառավարական պայմանագրով չի կարող սահմանվել օրենքներին հակասող իրավական դրույթ, իսկ դրա առկայության դեպքում, միևնույն է, կգործի օրենքը:

Բոլոր դեպքերում, հարկ է նկատել, որ միջազգային վավերացված պայմանագրերով նախատեսված դեպքերում դատարանը կարող է կիրառել նաև այլ պետությունների իրավունքի նորմեր:

Վարչական դատավարության օրենսդրությունը, հանդիսանալով երիտասարդ օրենսդրական ակտ, բնականաբար, պարբերաբար ենթարկվում է փոփոխության, որպիսի հանգամանքը, ինչպես և մյուս

⁶⁵ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի 2008թ. նոյեմբերի 25-ի «Քաղաքացի Արամ Շնավոնյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի, «Հարկերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 26-րդ հոդվածի 5-րդ մասի, «Ավելացված արժեքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի և 118-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» թիվ ՍԴԴ-780-Ն որոշումը, ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 3, 2008:

դատավարական օրենսդրական ակտերում, ևս հաշվի է առնվել Օրենսգրքով: Մասնավորապես, վարչական դատավարությունն իրականացվում է գործի քննության ժամանակ գործող օրենքով:

§ 2. Վարչական դատավարությանը նվիրված այլ օրենսդրական ակտերը և վարչական դատավարության իրավական կարգավորման առանձնահատկությունները

Օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված նորմի համաձայն. «Այլ օրենքներում պարունակվող վարչական դատավարական նորմերը պետք է համապատասխանեն սույն օրենսգրքին»: Այս և մնաճաբնույթ այլ ձևակերպումները, որոնք, ցավոք, հաճախ են հանդիպում օրենսդրական ակտերում, ոչ միայն չեն լուծում որևէ գործնական խնդիր, այլև ավելի խոցելի են դարձնում հավասար իրավական ուժ ունեցող իրավական ակտերի միջև հակասության պարագայում իրավաչափ իրավակիրառ գործունեություն իրականացնելու հավանականությունը: Այսպես, Օրենսգիրքը որևէ կերպ չի անդրադառնում այն հարցին, թե ինչպե՞ս պետք է վարվի իրավունքը կիրառող իրավասու մարմինը, եթե առնչվում է միմյանց հակասող հավասար իրավական ուժ ունեցող իրավական ակտերի, ո՞րին պետք է նախապատվությունը տա: Բացի այդ, իրավական ակտերի ստորադասությանն առնչվող հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված է բացառապես «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, որի 24-րդ հոդվածն էլ հենց սահմանում է այդ կանոնները:

Հավելենք, որ նշված հոդվածը բովանդակում է որոշ ներքին հակասություն. այսպես, վերջինիս 1-ին մասում ամրագրված դրույթից հստակ բխում է, որ վարչական դատավարության օրենսդրությունը բաղկացած է միայն այդ մասով թվարկված օրենքներից, մինչդեռ արդեն հաջորդ մասում այն միտքն է ամրագրված, որ վարչական դատավարության նորմեր կարող են պարունակել նաև այլ օրենքներ, պարզապես դրանք պետք է համապատասխանեն Օրենսգրքին, ին-

չից բխում է, որ միակ աղբյուրը, այնուամենայնիվ, Օրենսգիրքն է:

Այս առնչությամբ խնդիրը անհարկի բարդանում է նաև այն իմաստով, որ, օրինակ, այլ օրենքներով հաճախ սահմանվում են վարչական ակտերի կամ գործողության (անգործության) դատական կարգով բողոքարկման ավելի երկարատև ժամկետներ, ինչը «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 24-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմք է դրանք կիրառելու համար, քանի որ այն առավել նախընտրելի է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար ու հենց այդ հիմքից արդեն բխում է այդ իրավական ակտերի գերադասությունը Օրենսգրքի նկատմամբ:

Վարչական դատավարության իրավունքի աղբյուրների կազմում էական նշանակություն ունի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը: Թեպետ, ինչպես արդեն նշել ենք, այդ օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նշված օրենքի գործողությունը չի տարածվում դատավարական իրավունքի նորմերով կարգավորվող հարաբերությունների վրա, այնուամենայնիվ, դրանում ներառված են բազմաթիվ նորմեր, որոնք ելակետային նշանակություն ունեն դատավարության իրավական կարգավորումը ամբողջական դարձնելու տեսանկյունից:

Այսպես, օրինակ՝ նշված օրենքի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասի «ը» կետի համաձայն՝ վարչական ակտը պետք է պարունակի տվյալներ ակտը նաև դատարան բողոքարկելու ժամկետների վերաբերյալ, մինչդեռ, ինչպես հայտնի է, վարչական ակտը դատարանում վիճարկելու ժամկետին առնչվող հարաբերությունները վերաբերում են դատավարությանը: Դատավարության նորմ է սահմանված նաև այդ օրենքի 82-րդ հոդվածի 4-րդ մասով, որով սահմանված է դատական կարգով տուգանք նշանակելու կարգը և այլն:

Ինչևէ, վարչական դատավարության նորմեր են սահմանված «Քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (21-րդ և 25-րդ հոդվածներ), Հայաստանի Հանրապետու-

թյան մաքսային օրենսգրքով (70-րդ, 96-րդ հոդվածի 3-րդ մաս, 169-րդ և 222-րդ հոդվածներ), «Հարկերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (11-րդ և 36-րդ հոդվածներ), Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով (214-րդ, 215-րդ և 223-րդ հոդվածներ), «Կրթության պետական տեսչության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (15-րդ հոդված), «Լիցենզավորման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (22-րդ, 37-րդ և 43-րդ հոդվածներ), «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման ու անցկացման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով (11-րդ հոդված) և այլն:

Գլուխ 11. Գործերի ընդդատությունը, վարչական դատավարության մասնակիցները

§ 1. Գործերի ընդդատությունը

Օրենսգիրքը բացառապես կարգավորում է գործերի առարկայական ընդդատությունը, ինչը պայմանավորված է վարչական դատարանի կառուցվածքով. Հանրապետությունում գործում է մեկ վարչական դատարան, իսկ վերջինիս նստավայրերը սոսկ ներկայացնում են նույն դատական ատյանը: Ինչևէ, ըստ Օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝

«1. Վարչական դատարանին ընդդատյա են հանրային իրավահարաբերություններից ծագող բոլոր գործերը, այդ թվում՝

1) հանրային կամ այլընտրանքային ծառայությանն անցնելու կամ իրականացնելու հետ կապված վեճերը.

2) վարչական մարմինների միջև այն վեճերը, որոնք ենթակա չեն լուծման վերադատության կարգով.

3) հանրային իրավունքի բնագավառում գործող կամ գործելու նպատակ ունեցող միավորումների, այդ թվում՝ արհեստակցական միությունների, գործունեությունը կասեցնելու կամ դադարեցնելու վերաբերյալ վեճերով գործերը.

4) վճարման կարգադրություն արձակելու վերաբերյալ այն գործերը, որոնք բխում են հանրային իրավահարաբերություններից»:

Իրավական առավել հստակություն ապահովելու նկատառումով օրենսդիրը միաժամանակ առանձնացրել է հանրային իրավունքին առնչվող բոլոր այն գործերը, որոնք չեն կարող ընդդատյա լինել վարչական դատարանին. «Վարչական դատարանին ընդդատյա չեն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի ենթակայությանը վերապահված գործերը, քրեական վարույթի ընթացքում ծագող իրավահարաբերություններից բխող գործերը, ընդհանուր իրավասության կամ քրեական դատարանի ենթակայությանը վերապահված քրեական գործերը, սնանկության վարույթում ծագող իրա-

վահարաբերություններից բխող գործերը» (Օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Կարծում ենք՝ օրենսդիրը բավարար հստակությամբ է ամրագրել վարչական դատարանին ընդդատյա գործերի շրջանակը, սակայն դատական պրակտիկայի վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ դեռևս հնարավոր չէ խոսել ընդդատության նորմերի կիրառման ոլորտում անհրաժեշտ միասնականության առկայության մասին: Մասնավորապես, արձանագրվում են դեպքեր, երբ միևնույն հայցադիմումի առնչությամբ դատական ատյանները միաժամանակ դրսևորում են ակնհայտ իրարամերժ դիրքորոշում: Այդպիսի իրավիճակը գործնականում սահմանափակում է արդարադատության մատչելիության սկզբունքի երաշխավորվածությունը:

Կարծում ենք, խնդիրը տվյալ դեպքում ոչ այնքան օրենսդրական ակտերի ոչ բավարար հստակությունն է, որքան անհրաժեշտ ավանդույթների բացակայությունը, իսկ դրանց ձևավորմանը մեծապես կարող է նպաստել վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու սահմանադրական հիմնադրույթի արդյունավետ իրացումը:

Գործերի ընդդատության մասին սպառիչ պատկերացում կազմելու համար հարկ է անդրադառնալ վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակին, ինչը կարգավորված է Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով: Ըստ այդ հոդվածի առաջին մասի՝ վարչական դատարան կարող է դիմել յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, ով համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց վարչական ակտերով, գործողություններով կամ անգործությամբ՝

«1) խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել նրա՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմանագրերով, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները, այդ թվում, եթե՝

ա. խոչընդոտներ են հարուցվել այդ իրավունքների և ազատու-

թյունների իրականացման համար,

բ. չեն ապահովվել անհրաժեշտ պայմաններ՝ այդ իրավունքների իրականացման համար, սակայն դրանք պետք է ապահովվեին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության, միջազգային պայմանագրի, օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի ուժով.

2) նրա վրա ոչ իրավաչափորեն դրվել է որևէ պարտականություն.

3) նա վարչական կարգով ոչ իրավաչափորեն ենթարկվել է վարչական պատասխանատվության»:

Թեպետ վարչական արդարադատությունը հիմնականում մեկնաբանվում է որպես մասնավոր անձանց դիմումների հիման վրա վարչական մարմինների ոչ իրավաչափ ակտերի և գործողությունների (անգործության) վիճարկման գործընթաց, այնուամենայնիվ, Օրենսգիրքը վարչական դատարան դիմելու իրավունք է վերապահել նաև վարչական մարմիններին և դրանց պաշտոնատար անձանց: Մասնավորապես, վերջիններս վարչական դատարան կարող են դիմել հետևյալ դեպքերում՝

«1) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով, եթե օրենքով նախատեսված է, որ վարչական պատասխանատվության կարող է ենթարկել միայն դատարանը.

2) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց որոշակի իրավունքներից զրկելու կամ նրանց վրա որոշակի պարտականություններ դնելու պահանջով, եթե օրենքով դա վերապահված է դատարանին.

3) վարչական ակտի հիման վրա ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձից բռնագանձում իրականացնելու պահանջով.

4) ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի իրավասության վերաբերյալ վեճով, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադատության կարգով» (Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Վերը նշված դեպքերից, թերևս, ներկայումս խիստ վիճահարույց են համարվում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջները, որոնց

կանդիդատանք 14-րդ գլխում:

Նշված հոդվածի 3-րդ մասը վարչական դատարան դիմելու լիազորություն է վերապահում նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին կամ պաշտոնատար անձանց այն դեպքերում, երբ վերջիններս պահանջ են ներկայացնում ընդդեմ այլ վարչական մարմնի, համարելով, որ այդ վարչական մարմնի վարչական ակտերով, գործողություններով կամ անգործությամբ խախտվել կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել պետության կամ համայնքի այն իրավունքները, որոնց պաշտպանության լիազորությունը դրված է դիմողի վրա, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադասության կարգով:

Այս լիազորությունից գործնականում առավել հաճախ օգտվում են դատախազները, քանզի այն համահունչ է Սահմանադրության 103-րդ հոդվածով և «Դատախազության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 27-րդ հոդվածով նրանց վերապահված լիազորությանը և հնարավորություն է տալիս այդ իրավական ընթացակարգով պաշտպանելու պետական շահերը: Ընդ որում, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, որի պարագայում դատախազը կարող է հարուցել միայն պետության գույքային շահերի պաշտպանությանն առնչվող հարցեր, վարչական դատավարության դեպքում այդպիսի սահմանափակում իրավաչափորեն նախատեսված չէ:

Եվ, վերջապես, Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ամրագրում է վարչական դատարան դիմելու մի մասնավոր հիմք. «Վարչական դատարան կարող է դիմել նաև Երևանի ավագանու խմբակցությունը՝ Երեւանի ավագանու ակտերը դրանց համեմատ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտերին (բացի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունից) համապատասխանությունը ստուգելու պահանջով»: Այս դրույթը լրացվել է հաշվի առնելով Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման առանձնահատկություններին նվիրված 2008թ. դեկտեմբերի 26-ին ընդունված «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով՝ հարցին առնչվող

համապատասխան նորմեր ամրագրելը:

Թեպետ Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածը վերնագրված է «Վարչական դատարան դիմելու իրավունքը», այնուամենայնիվ, այն սպառնիչ չի սահմանում իրավունքի այն սուբյեկտների շրջանակը, որոնք կարող են դիմել վարչական դատարան: Այսպես, նախ՝ նույն Օրենսգրքի մեկ այլ հոդվածով (136-րդ հոդվածի 3-րդ մաս) այդպիսի իրավունք է վերապահվում Մարդու իրավունքների պաշտպանին. «Պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ ակտերի դեմ վարչական դատարան կարող է դիմել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը»:

Ըստ էության, վարչական դատարան դիմելու իրավունք է վերապահված նաև «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով. «Հասարակական կազմակերպությունը (այսուհետ՝ կազմակերպություն) շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող (ոչ առետրային) կազմակերպության՝ հասարակական միավորման, տեսակ է, որում իրենց շահերի ընդհանրության հիման վրա, օրենքով սահմանված կարգով, միավորվել են ֆիզիկական անձինք՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, օտարերկրյա քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ իրենց ոչ կրոնական հոգևոր կամ ոչ նյութական այլ պահանջմունքները բավարարելու, իրենց և այլոց իրավունքները և շահերը պաշտպանելու (ընդգծումը մերն է), հասարակությանը, նրա առանձին խմբերին նյութական և ոչ նյութական աջակցություն ապահովելու, հանրօգուտ այլ գործունեություն իրականացնելու նպատակներով» (3-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Հավելենք, որ դատական պրակտիկայում նշված նորմին տրվում է հետևյալ մեկնամաբանությունը. հասարակական կազմակերպությունը կարող է այլոց իրավունքների պաշտպանությամբ հայցով դիմել վարչական դատարան, եթե կոնկրետ պահանջի առարկան ներառված է վերջինիս կանոնադրական խնդիրներով: Այսինքն՝ բնապահպանական բնույթի պահանջներ կարող է ներկայացնել այն հա-

սարակական կազմակերպությունը, որի կանոնադրությամբ նախատեսված է այդ ոլորտում գործունեություն իրականացնելը:

Կարծում ենք, սակայն, վերը նշված մոտեցումը պայմանավորված է դեռևս այդ ոլորտում իրավական համարժեք մշակույթի և փորձի պակասով, քանզի միջազգային մի շարք պայմանագրեր հասարակական կազմակերպությունների գործունեության շրջանակները ոչ միշտ են փոխկապակցում վերջիններիս կանոնադրության բովանդակությամբ: Մյուս կողմից, ձևավորված դատական պրակտիկան բավարարվում է սոսկ օրենսդրական ակտի դրույթների մեկնաբանությամբ, ինչը, ցավոք, տվյալ դեպքում չի կարող իրեն արդարացնել այն պարզ պատճառով, որ այդ դրույթները, ինչպես արդեն ասացինք, պարզապես չեն համապատասխանում իրավունքի միջազգային չափանիշներին:

Բոլոր դեպքերում, ըստ միջազգային իրավական չափանիշների (օրինակ՝ Օրիուսի կոնվենցիայի) հասարակական կազմակերպությունները իրավասու են այլոց իրավունքների պաշտպանության հայցերով դիմելու դատարան, երբ հիմնավորվում է, որ վերջիններս հետապնդում են հանրային գերակա շահեր:

§ 2. Վարչական դատավարության մասնակիցները

Վարչական դատավարության մասնակիցների կազմը համաման է քաղաքացիական դատավարության մասնակիցների կազմին, մասնավորապես, այդպիսիք են կողմերը՝ հայցվորը և պատասխանողը և երրորդ անձինք (Օրենսգրքի 11-րդ հոդված):

Հայցվորը: Օրենսգրքի 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ հայցվորն այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, վարչական մարմինը կամ պաշտոնատար անձն է, որը դիմել է վարչական դատարան: Այսպիսով, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, կողմ կարող է լինել ոչ միայն իրավաբանական անձը, այլև այդպիսի կարգավիճակ չունեցող վարչական մարմինը կամ դրա պաշտոնատար անձը, ինչը համահունչ է վարչական դատավարության էության:

նը, քանզի այս դեպքում նշանակություն տրվում է իրավունքի սուբյեկտի ոչ թե քաղաքացիական, այլ վարչական իրավունակությամբ, ինչին առավել հանգամանորեն կանդրադառնանք ստորև:

Օրենսգրքում չի տրվում «վարչական մարմին» եզրույթի բնորոշումը, սակայն ակնհայտ է, որ տվյալ դեպքում հարկ է հիմք ընդունել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 3-րդ հոդվածով տրված բնորոշումը, ինչը բխում է այդ երկու օրենսդրական ակտերի միջև փոխհարաբերության բնույթից, ինչին արդեն անդրադարձել ենք:

Պատասխանողը: Պատասխանողի բնորոշումը տրված է Օրենսգրքի 13-րդ հոդվածով. «Պատասխանողն այն վարչական մարմինն է, պաշտոնատար անձը, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, որի դեմ հայց է ներկայացվել վարչական դատարան»:

Պատասխանողի կարգավիճակով վարչական մարմինը հանդես է գալիս այն դեպքում, երբ դիմողը վիճարկում է որևէ վարչական մարմնի ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը, իսկ պաշտոնատար անձը նշված կարգավիճակով կարող է հանդես գալ, երբ վիճարկվում է ոչ թե իր ղեկավարությամբ գործող վարչական մարմնի, այլ հենց իր կողմից ընդունված իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը: Այսպես, եթե վիճարկվում է որևէ նախարարության լիցենզիոն հանձնաժողովի որոշումը, ապա որպես պատասխանող պետք է հանդես գա ոչ թե այդ հանձնաժողովի նախագահը կամ նախարարը, այլ հենց հանձնաժողովը: Սակայն, եթե նշված հանձնաժողովի որոշման դեմ բերված բողոքի առնչությամբ վիճարկվում է նախարարի վարչական ակտը, ապա որպես պատասխանող պետք է հանդես գա նախարարը:

Դատավարությանը համահայցվորների կամ համապատասխանողների մասնակցությունը: Արդարադատության մատչելիության սկզբունքի երաշխավորվածության նկատառումով Օրենսգիրքը նախատեսել է մի քանի հայցվորի կողմից մի քանի պատասխանողների դեմ հայց ներկայացնելու ինստիտուտ. «Հայց կարող է ներկայացվել

մի քանի հայցվորի կողմից (համահայցվորներ), եթե նրանց պահանջները միատեսակ են կամ ընդդեմ մի քանի պատասխանողների (համապատասխանողներ)» (Օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Ֆիզիկական կամ իրաքանական անձի պարագայում յուրաքանչյուր համահայցվոր կամ համապատասխանող կարող է հանդես գալ ինքնուրույն, սակայն ներկայացուցչի լիազորագրի համար սահմանված կարգով համաձայնություն ձևակերպելու դեպքում բոլորի անունից կարող է հանդես գալ իրենցից մեկը կամ մի քանիսը կամ իրենց ներկայացուցչներից մեկը կամ մի քանիսը:

Երրորդ անձինք: «Երրորդ անձինք այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք են, որոնց իրավունքները շոշափվում են կամ կարող են շոշափվել գործի քննության արդյունքում ընդունվելիք դատական ակտով» (Օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Երրորդ անձինք, մինչև դատավարության ավարտը, դատավարության մեջ կարող են ներգրավվել իրենց դիմումի հիման վրա կամ դատարանի նախաձեռնությամբ կայացված որոշմամբ, եթե դատական ակտը անխուսափելիորեն և ուղղակիորեն տարածվելու է նաև այդ անձանց վրա:

Երրորդ անձի ներգրավման դեպքում գործի վարույթը սկսվում է նորից, եթե այդ անձը միջնորդություն չի ներկայացնում գործի վարույթը շարունակելու մասին: Երրորդ անձինք օգտվում են կողմի բոլոր իրավունքներից և կրում նրա բոլոր պարտականությունները, բացառությամբ այն իրավունքների և պարտականությունների, որոնք իրենց էությանմբ տարածելի չեն երրորդ անձանց վրա:

Երրորդ անձանց պարտադիր մասնակցությունը երաշխավորված է նաև դատական ակտի բողոքարկման իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակի վերաբերյալ իրավական նորմերով. դատական ակտը վերաքննության կամ վճռաբեկության կարգով կարող են բողոքարկել նաև դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (Օրենսգրքի 117.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ և 181.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ):

Երրորդ անձանց իրավունքների և օրինական շահերի կապը վեճի առարկայի հետ կարող է տարբեր դրսևորումներ ունենալ: Մասնավորապես, մի դեպքում այն կարող է վեճի առարկայի նկատմամբ ներկայացնել ինքնուրույն պահանջ (հայց), մեկ այլ դեպքում՝ ոչ: Այսպես, օրինակ, իրավաբանական անձի կողմից վարչական մարմնի՝ մրցույթի արդյունքները վիճարկելու վերաբերյալ որոշումը վիճարկելու գործով երրորդ անձի կարգավիճակով կարող է հանդես գալ մրցույթում հաղթող ճանաչված իրավաբանական անձը: Նկատենք, որ այս դեպքում երրորդ անձը հանդես չի գալիս որպես ինքնուրույն պահանջ (հայց) ներկայացնող անձ:

Մեկ այլ դեպքում երրորդ անձը կարող է հանդես գալ որպես ինքնուրույն պահանջ (հայց) ներկայացնող: Օրինակ՝ վերը նշված գործով մրցույթում հաղթող ճանաչված իրավաբանական անձի հետ պայմանագիր չկնքելու հարցի առնչությամբ վերջինս կարող է դիմել դատարան, որպեսզի դատարանը պարտավորեցնի վարչական մարմնին՝ պայմանագիր կնքել մրցույթի արդյունքներով:

Երրորդ անձանց թվաքանակը սահմանափակ չէ, քանզի այդպիսիք կարող են միաժամանակ լինել մեկից ավելի, ընդ որում, նրանցից յուրաքանչյուրի պահանջները կարող են խիստ տարբերվել միմյանցից:

§ 3. Կողմերի իրավունքները և պարտականությունները

Դատավարական իրավունակություն և գործունակություն: Իրավունքի տեսությունում դատավարական իրավունակություն է համարվում դատավարական իրավունքներ ունենալու և պարտականություններ կրելու ունակությունը, որը հավասարապես ճանաչվում է նյութական իրավահարաբերությունների սուբյեկտներ հանդիսացողների համար, իսկ դատավարական գործունակությունը իրենց իրավունքները դատարանում իրականացնելու և գործի վարումը ներկայացուցչին հանձնարարելու ունակությունն է, որը պատկանում է չափահաս դարձած քաղաքացիներին և իրավաբանական անձանց:

Այս ինստիտուտներին անդրադարձը պայմանավորված է նրանով, որ կողմի համար կարող են իրավունքներ և պարտականություններ ծագել բացառապես այն դեպքում, երբ վերջիններս իրավունակ և գործունակ են: Ֆիզիկական անձի պարագայում իրավունակությունը, ի տարբերություն գործունակության, ծագում է ծննդյան պահից: Ինչ վերաբերում է դատավարական գործունակությանը, ապա այն ածանցվում է վարչական իրավունքին նվիրված օրենսդրական ակտերից: Իրավաբանական անձանց դատավարական իրավունակությունը ծագում է դրանց դատավարական գործունակության հետ միասին, նրանց ստեղծման, այսինքն՝ պետական գրանցման պահից և դադարում է նրանց լուծարման ավարտի պահին:

Բոլոր դեպքերում մինչև գործունակ դառնալը, ֆիզիկական անձի դատավարական իրավունակությունն իրականացվում է օրինական ներկայացուցչի միջոցով:

Կողմերի իրավունքները և պարտականությունները: Կողմերի իրավունքների և պարտականությունների շրջանակը սահմանված է Օրենսգրքի 15-րդ հոդվածով: Ընդ որում, այդ հոդվածով սահմանված են միայն իրավունքները, իսկ պարտականությունների առնչությամբ պարզապես ամրագրված է, որ «կողմերը կրում են սույն օրենսգրքով սահմանված պարտականությունները»:

Ինչ վերաբերում է իրավունքներին, ապա դրանք, ըստ նշված հոդվածի 1-ին մասի, ունեն հետևյալ շրջանակը՝

«1) ծանոթանալու գործի նյութերին, քաղվածքներ անելու, ստանալու դրանց պատճենները՝ հաշվի առնելով դմփակ նիստին ներկայացվող պահանջները.

2) անելու ինքնաբացարկ հայտնելու միջնորդություններ.

3) ներկայացնելու ապացույցներ և մասնակցելու դրանց հետագոտմանը՝ հաշվի առնելով դմփակ նիստին ներկայացվող պահանջները.

4) հարցեր տալու, միջնորդություններ անելու, բացատրություններ և ցուցմունքներ տալու դատարանին.

5) գործի քննության ընթացքում ծագող բոլոր հարցերի վերաբերյալ ներկայացնելու իրենց առաջարկներն ու փաստարկները.

6) առարկելու գործին մասնակցող այլ անձանց միջնորդությունների կամ փաստարկների դեմ.

7) սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում բողոքարկելու դատական ակտերը.

8) օգտվելու սույն օրենսգրքով իրենց վերապահված այլ դատավարական իրավունքներից»:

Թվարկված իրավունքները խմբագրական կտրվածքով ակնհայտ ընդհանրացված են, իսկ դրանց կոնկրետ բովանդակությունը առավել հանգամանորեն «բացահայտված» է Օրենսգրքի առանձին նորմերով: Այսպես, այն հարցերի շրջանակը, որոնց առնչությամբ կողմը կարող է միջնորդություններ ներկայացնել, ամրագրված են առանձին հոդվածներով, որոնցից բխում է, որ միջնորդությունները կարող են վերաբերվել ապացույցներ պահանջելուն, դատական միստը հետաձգելուն և այլն:

Ասվածը հավասարապես վերաբերում է պարտականություններին, քանզի դրանք ևս կոնկրետացված են Օրենսգրքի առանձին նորմերով: Օրինակ՝ Օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Կողմը պարտավոր է դատարանին ներկայացնել իր տիրապետման տակ կամ ազդեցության ոլորտում գտնվող այն բոլոր ապացույցները, որոնցով նա հիմնավորում է իր պահանջները կամ առարկությունները»: Կողմերի, ինչպես նաև դատավարության մասնակիցների պարտականություններին են նվիրված Օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, 44-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, 62-րդ հոդվածի 6-րդ մասով, 83-րդ հոդվածի 1-ին մասով և այլ հոդվածներով նախատեսված դրույթները:

§ 4. Դատավարական իրավահաջորդությունը, ոչ պատշաճ կողմի փոխարինումը պատշաճ կողմով

Դատավարական իրավահաջորդություն: Դատավարական իրավահաջորդության ինստիտուտը ամրագրված է Օրենսգրքի 17-րդ հոդվածով: Այս ինստիտուտը կիրառվում է ինչպես հայցվորի, այնպես էլ պատասխանողի պարագայում: Այսպես, նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն վարչական դատարանը հայցվորի և իրավահաջորդի համաձայնության դեպքում հայցվորին փոխարինում է իրավահաջորդով: Հայցվորի գոյությունը դադարելու դեպքում հայցվորի փոխարինումը տեղի է ունենում իրավահաջորդի միջնորդությամբ:

Հայցվորի դուրս գալը կարող է պայմանավորված լինել տարբեր իրավական հիմքերով: Օրինակ՝ այդպիսին կարող է լինել իրավաբանական անձի կամ վարչական մարմնի վերակազմակերպումը, պահանջի զիջումը, քաղաքացու մահը կամ պարտավորություններում անձանց փոփոխությունը:

Վարչական դատարանը պատասխանողին փոխարինում է իրավահաջորդով՝ հայցվորի համաձայնության դեպքում: Պատասխանողը իրավահարաբերությունից կարող է դուրս գալ իրավաբանական անձի կամ վարչական մարմնի վերակազմակերպման, պարտքի փոխանցման, քաղաքացու մահվան, պարտավորություններում անձանց փոփոխման և այլ դեպքերում:

Նկատի ունենալով, որ իրավահաջորդությունը կարող է տեղի ունենալ դատավարության այնպիսի փուլում, երբ արդեն իսկ կատարված են լինում մեծածավալ գործողություններ, ինչպես նաև այն, որ դրանք պարտադիր են եղել կողմերի համար, օրենսդիրը ամրագրում է այդ գործողությունների պարտադիր լինելը նաև իրավահաջորդների համար այնքանով, որքանով որ դրանք պարտադիր կլինեին այն անձի համար, որին փոխարինել է իրավահաջորդը (Օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ոչ պատշաճ կողմի փոխարինումը պատշաճ կողմով: Թեպետ

օրենսդիրը կիրառում է «կողմ» եզրույթը, այնուամենայնիվ, խոսքը բացառապես վերաբերում է պատասխանողին, քանզի հայց հարուցելը անձի հայեցողական իրավունքն է: Ըստ էության, դատավարությունից դուրս գալու վերաբերյալ ոչ պատշաճ հայցվորի համաձայնությունը հավասարագոր է նրա կողմից հայցից հրաժարվելուն:

Օրենսգրքի 18-րդ հոդվածը նվիրված է ոչ պատշաճ պատասխանողին պատշաճ պատասխանողով փոխարինելուն առնչվող հարաբերությունների իրավական կարգավորմանը: Այդ հոդվածի 1-ին մասը, նախ, ամրագրում է, որ հայցվորի միջնորդությամբ վարչական դատարանը փոխարինում է պատասխանողին: Սակայն պատասխանողին փոխարինելու հարցում գործի քննության նախապատրաստման ընթացքում հայցվորի համաձայնությամբ կարող է նախաձեռնությամբ հանդես գալ նաև դատարանը, եթե գտնում է, որ հայցը ներկայացվել է ոչ այն պատասխանողի դեմ, որը պետք է պատասխանի ըստ հայցի:

Եթե հայցվորը չի համաձայնում պատասխանողին այլ անձով փոխարինելուն, ապա դատարանը կարող է այդ անձին հայցվորի համաձայնությամբ ներգրավել որպես երրորդ պատասխանող: Այս դեպքում արդեն գործի վարույթը սկսվում է սկզբից:

Ինչպես պատասխանողին փոխարինելու, այնպես էլ պատշաճ պատասխանողին որպես երկրորդ պատասխանող ներգրավելու մասին դատարանը կայացնում է որոշում:

Այսպիսով, պատասխանողի փոխարինման ցանկացած դեպքում անհրաժեշտ է հայցվորի համաձայնությունը: Այս կտրվածքով կարող է հարց ծագել. ի՞նչ որոշում պետք է կայացնի դատարանը, եթե հայցվորը չի տալիս իր համաձայնությունը: Ընդ որում, օրենսդիրը նշված համաձայնության բացակայությունը չի սահմանում որպես հայցադիմումը վերադարձնելու կամ այն ընդունումը մերժելու հիմք: Այս դեպքում առավել հիմնավորված է պատշաճ պատասխանողին որպես երրորդ անձ ներգրավելու ինստիտուտը, որի դեպքում, սակայն, հարկ է ապահովել, որպեսզի վերջինս լիարժեք հանդես գա

պատասխանողին վերապահված իրավունքներով:

Միաժամանակ, նկատենք, որ սա չի կարող լավագույն լուծումը լինել: Բոլոր դեպքերում, առավել հիմնավորված է այն իրավական լուծումը, որը տրված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 3-րդ մասով: Մասնավորապես, երկրորդ պատասխանող ներգրավելու մասին որոշում կայացնելիս դատարանը չի հայցում հայցվորի համաձայնությունը:

Երկրորդ պատասխանողի առկայությունը բնավ չի նշանակում, որ ոչ պատշաճ պատասխանողն ու երկրորդ պատասխանողը կարող են լինել համապատասխանողներ, քանի որ դրանք միմյանցից անկախ այնպիսի սուբյեկտներ են, որոնց շահերը չեն համընկնում:

§ 5. Ներկայացուցչությունը

Ներկայացուցչության հասկացությունը: Ներկայացուցչության ինստիտուտի իրավական կարգավորմանը նվիրված է Օրենսգրքի «Ներկայացուցչություն» վերտառությամբ 6-րդ գլուխը (19-21-րդ հոդվածներ): Ներկայացուցչության էությունը կողմի դատավարական մեկ կամ մի քանի գործողությունների իրականացումն է ներկայացուցչի միջոցով: Ներկայացուցչի առկայությունը բնավ չի սահմանափակում կողմի իրավական վիճակը, վերջինս կարող է ինքնուրույն կատարել բոլոր դատավարական գործողությունները:

Ներկայացուցչության անհրաժեշտությունը թելադրված է տարաբնույթ պատճառներով՝ գործերը դատարանում տարբեր շարժառիթներով անձամբ վարելու անհնարինությունը, որակյալ իրաբանական օգնություն ապահովելու անհրաժեշտությունը և այլն:

Օրենսդիրը որոշ դեպքերում հստակեցնում է որպես ներկայացուցիչ հանդես գալու լիազորություն ունեցող անձանց շրջանակը: Այսպես, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները դատարանում պաշտպանում է նրա օրինական ներկայացուցիչը (Օրենսգրքի 19-րդ հոդ-

վածի 4-րդ մաս):

Ներքոհիշյալ բոլոր դեպքերում գործերը վարող անձինք համարվում են ի պաշտոնե ներկայացուցիչներ: Սահմանված կարգով անհայտ բացակայող ճանաչված քաղաքացու փոխարեն որպես ներկայացուցիչ հանդես է գալիս նրա գույքի հավատարմագրային կառավարիչը (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Մահացած կամ սահմանված կարգով մահացած ճանաչված ժառանգի ներկայացուցիչ է հանդիսանում ժառանգական գույքի պահպանման և կառավարման համար նշանակված անձը, եթե ժառանգությունը ոչ ոք դեռևս չի ընդունել (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 6-րդ մաս): Իրավաբանական անձանց գործերը վարում է իրավական ակտերով կամ կանոնադրությամբ իրավաբանական անձը ներկայացնելու լիազորությամբ օժտված անձը (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 7-րդ մաս): Սնանկ ճանաչված կամ լուծարվող իրավաբանական անձի գործերը վարում է սնանկության ժամականավոր կառավարիչը, սնանկության կառավարիչը կամ լուծարային հանձնաժողովի լիազորած անդամը (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 8-րդ մաս): Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ներկայացուցչի լիազորությունները վերապահված են այդ մարմնի ղեկավարին կամ նրա տեղակալին (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 9-րդ մաս):

Վերը նշված օրինական ներկայացուցիչները և ի պաշտոնե ներկայացուցիչները կարող են իրենց հերթին գործերի վարումը դատաբանում լիազորել իրենց կողմից ընտրված մեկ կամ մի քանի ներկայացուցչի: Ներկայացուցչի կատարած դատավարական գործողությունները դատավարության մասնակցի համար պարտադիր են այն չափով, որչափով դրանք պարտադիր կլինեին դրանք դատավարության մասնակցի կողմից կատարվելու դեպքում (Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 11-րդ մաս):

Ներկայացուցչի լիազորությունների ձևակերպումը: Ըստ Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի՝ քաղաքացու տված լիազորագիրը վավերացնում է նոտարը կամ հաստատում է օրենքով նման իրավասություն ունեցող

պաշտոնատար անձը: Փաստաբանին լիազորագիրը տրվում է հասարակ գրավոր ձևով և վավերացման կամ հաստատման ենթակա չէ: Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի անունից լիազորագիրը տրվում է ի պաշտոնե ներկայացուցչի ստորագրությամբ և այդ մարմնի կնիքով: Պաշտոնատար անձի անունից լիազորագիրը տրվում է նրա ստորագրությամբ և իր կամ համապատասխան մարմնի կնիքով:

Ներկայացուցչի լիազորությունները կարող է հաստատել դատական միստին մասնակցող կողմը՝ գրավոր հաստատելով վերջինիս լիազորությունների ծավալը:

Ինչ վերաբերում է օրինական ներկայացուցչի կամ ի պաշտոնե ներկայացուցչի լիազորություններին, ապա դրանք հաստատվում են այդ անձանց կարգավիճակը հավաստող փաստաթղթերով:

Ներկայացուցչին վարույթից հեռացնելը: Վարույթից ներկայացուցչին հեռացնելու հիմքերը սահմանված են Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածով, մասնավորապես ներկայացուցիչը հեռացվում է վարույթից, երբ. ա) փաստաբան չէ, բ) օրինական ներկայացուցիչ չէ, գ) ի պաշտոնե ներկայացուցիչ չէ և դ) երբ նախապատրաստական փուլում կամ դատաքննության ընթացքում պարզ է դառնում, որ տվյալ անձն ունակ չէ վարչական դատարանում ներկայացնելու կողմին:

Ներկայացուցչությունը լինում է կամավոր և պարտադիր կամ օրինական: Կամավոր է համարվում այն ներկայացուցչությունը, որի դեպքում կողմն իր կամքով է լիազորում ներկայացուցչին, իսկ պարտադիր ներկայացուցչության դեպքում վստահորդի համաձայնությունը չի պահանջվում:

Գլուխ 12. Ապացույցները

§ 1. Ապացույցների հասկացությունը, ապացույցների վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը

Ապացույցների հասկացությունը: Գործի համար էական նշանակություն ունեցող բոլոր փաստերը պարզվում են օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հավաքված ապացույցների հետազոտման և գնահատման միջոցով: Առանց ապացույցների հետազոտման և գնահատման դատարանը չի կարող կայացնել օրենսդրությամբ՝ սահմանված չափանիշներին համապատասխան դատական ակտ:

Նշված փաստերի ամբողջությունը իրավունքի տեսությունում համարվում է ապացուցման առարկա: Այսինքն՝ ապացուցման առարկան այն իրավաբանական փաստերի համակցությունն է, որոնք էական նշանակություն ունեն գործն ըստ էության լուծելու համար և ենթակա են պարզելու դատական քննության ընթացքում:

Ապացուցման առարկան ներառում է ինչպես՝ ա) նյութական իրավաբանական, այնպես էլ՝ բ) դատավարական իրավաբանական փաստեր և գ) ապացուցողական փաստեր: Առաջին խմբի մեջ են մտնում այն հանգամանքները, որոնց առկայության կամ բացակայության հետ նյութական իրավունքի նորմերը փոխկապակցում են վարչական իրավունքների և պարտականությունների ծագում (պարտականություն չկատարելը, վարչական ակտ չընդունելը և այլն):

Դատավարական իրավաբանական փաստերն ազդում են վարչական դատավարության ծագման, դրա ընթացքի և գործն ըստ էության լուծելու վրա: Օրինակ՝ այդպիսի փաստերի առկայության դեպքում դատարանը կայացնում է հայցադիմումը վերադարձնելու, վարույթը կասեցնելու, կարճելու կամ մմանաբնույթ այլ որոշումներ:

Ապացուցողական փաստերը չունեն իրավաբանական բնույթ, սակայն դրանց համակցությունը հնարավորություն է տալիս պարզելու գործի համար իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստե-

րի առկայությունը կամ բացակայությունը:

Որպես կանոն, այս կամ այն փաստի ապացուցման համար գործնականում ձևավորվում է անհրաժեշտ ապացույցների շրջանակ: Սակայն դատական պրակտիկան այս կտրվածքով չափազանց հարուստ է, իսկ ապացույցների շրջանակի վերաբերյալ չափանիշները կարող են ունենալ բացառապես մեթոդաբանական նշանակություն:

Վերը նշվածը վկայում է, որ ապացուցման գործառույթը հատկապես առանձնանում է ստեղծագործական գործելաոճով, երբ դատարանը չի կարող սահմանափակվել սոսկ օրենսդրությամբ ամրագրված դրույթներով կամ համապատասխան ձեռնարկներով: Տվյալ դեպքում դատարանը պետք է ցուցաբերի անհրաժեշտ մասնագիտական հմտություններ և ստեղծագործաբար միջոցներ ձեռնարկի՝ գործի համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը պարզելու նկատառումով:

Դատական ակտի հիմնարար հատկանիշներն են դրա օրինականությունը և հիմնավորվածությունը: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր դեպքում վարչական դատարանը պետք է դատական ակտում հիմնավորի իր եզրահանգումները, ինչը հնարավոր է անել հավաքված ապացույցների հետազոտման և գնահատման եղանակով: Մասնավորապես, օրինական ճանապարհով հավաքված ապացույցների պայմաններում դատարանը դրանք համադրում է միմյանց, վերջիններիս իրավաչափությունը և իրավական նշանակությունը պարզելու համար դրանց նկատմամբ կիրառում նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերը:

Նկատի ունենալով ցանկացած գործով, այդ թվում՝ վարչական գործով ապացույցների առանցքային նշանակությունը, օրենսդիրը կարևոր նշանակություն է տվել նաև դրանք դատարան ներկայացնելու ընթացակարգերին, ապացուցման բեռի իմստիտուտին, ինչին առավել հանգամանորեն կանդդադառնանք հաջորդ պարագրաֆում:

Ապացույցները ճիշտ և համարժեք գնահատելու անհրաժեշտությունը նկատի ունենալով՝ օրենսդիրը ամրագրում է ապացույցների հետազոտման և գնահատման ընդհանուր պահանջները. «Դատարա-

նը, անմիջականորեն գնահատելով գործում եղած բոլոր ապացույցները, որոշում է փաստի հաստատված լինելու հարցը՝ բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվորեն հետազոտման վրա հիմնված ներքին համոզմամբ» (Օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Ընդ որում, դատարանը պետք է պատճառաբանի այդպիսի համոզմունքի ձևավորումը:

Այսպիսով, ապացույցների գնահատման հարցում օրենսդիրը դատարանին ընդգծված վերապահում է լայն հայեցողական լիազորություն, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ դատավորի անկախությունը նաև այս հարցում ընդգծելը լրացուցիչ երաշխիք է գործի ելքի համար էական նշանակություն ունեցող ինստիտուտի իրավական նշանակությունը ամրագրելու տեսանկյունից: Միաժամանակ, օրենսդիրը ամրագրում է շատ կարևոր վերապահում, ըստ որի՝ «ներքին համոզմամբ» գնահատելիս, դատարանը, այնուամենայնիվ, պետք է պատճառաբանի այդպիսի համոզմունքի ձևավորումը: Այսինքն՝ դատարանը պարտավոր է «բացահայտել» իր ներքին համոզմունքի ձևավորման հիմքերը, ինչը հնարավորություն է տալիս գնահատելու դատական ակտի իրավաչափությունը:

Եթե հաշվի առնենք, որ դատական ակտի հիմնավորվածությունը սոսկ տեսական պահանջ չէ, այլ ամրագրված է օրենսդրությամբ, ապա պարզ կդառնա, որ չհիմնավորված դատական ակտը պետք է գնահատվի որպես անօրինական:

Ապացույցների վերաբերելիությունը և թույլատրելիությունը: Ինչպես նշեցինք, ապացույցները այն տեղեկություններն են, որոնցով դատարանը պարզում է գործի համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը: Այս առումով հարկ է ապացույցները տարանջատել ապացուցման միջոցներից, որոնք այդ տեղեկությունների ստացման դատավարական ձևերն են: Օրենսդրությամբ այդ տեղեկությունների շրջանակը սահմանափակված չէ, քանզի յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով այդ տեղեկությունները կարող են չափազանց տարբեր լինել, և գործնականում հնարավոր էլ չէ նախապես սահմանել դրանց հստակ շրջանակը: Ինչ վերաբերում է ապացուման միջոցներին, ապա վերջիններիս հս-

տակ ցանկը, ինչպես արդեն նշվեց, ամրագրված է օրենսդրությամբ:

Սակայն ապացույցի միակ հատկանիշը սոսկ տեղեկություն պարունակելը չէ: Օրենսդիրը ամրագրում է նաև ապացույցներին ներկայացվող վերաբերելիության և թույլատրելիության վերաբերյալ հիմնական պահանջները: Ըստ Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասի. «Վերաբերելի է այն ապացույցը, որը ավելի կամ պակաս հավանական է դարձնում վեճը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող որևէ փաստի գոյությունը, քան այն կլիներ առանց այդ ապացույցի: Ոչ վերաբերելի ապացույցն անթույլատրելի է: Վերաբերելի ապացույցը թույլատրելի է, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի»:

Օրենսդրությամբ ոչ միայն սահմանվում են ապացուցման միջոցները, այլև ամրագրված է դրույթ, ըստ որի գործի այն հանգամանքները, որոնք, օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի համաձայն, պետք է հաստատվեն միայն որոշակի ապացույցներով, չեն կարող հաստատվել այլ ապացույցներով:

Օրենսգրքով միանշանակ դիրքորոշում է ամրագրված օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների ապացուցողական ուժի բացակայության կտրվածքով: Այն, որ այդպիսի ապացույցները իրավաչափ չեն և չեն կարող դրվել դատական ակտի հիմքում, ամրագրված է նաև Սահմանադրության 22-րդ հոդվածով:

Ապացուցման կարիք չունեցող փաստերը: Դատական քննությունը անիմաստ և անհարկի ընթացակարգերից զերծ պահելու նկատառումով օրենսդիրը ամրագրել է այն փաստերը, որոնք որոշակի իրավական նշանակություն ունեցող հանգամանքների ուժով ենթակա չեն ապացուցման:

Այսպես, Օրենսգրքի 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ապացուցման կարիք չունեն հանրահայտ փաստերը: Հանրահայտ փաստերը, բնականաբար, ևս գնահատման նյութ են, սակայն պրակտիկայում ձևավորվել են որոշակի չափանիշներ, որոնք նվազեցնում են անհիմն գնահատման ռիսկերը: Որպես կանոն, հանրահայտ փաստերը լինում են համաշխարհային և հանրապետական նշանա-

կության (օրինակ՝ այդպիսիք են համարվում ռազմական հայտնի իրադարձությունները, տարերային աղետները և այլն): Բոլոր դեպքերում, փաստի հանրահայտ լինելը որոշում է դատարանը, քանզի այդպիսի գնահատումը խիստ հարաբերական բնույթ ունի: Ողիւրմ այն է, որ դատարանը, հաշվի առնելով, օրինակ, որևէ աղետի վաղեմությունը, տվյալ բնակավայրի բնակչության իրազեկվածությունը, նշանակությունը, տարածվածության աստիճանը և այլն, այն կարող է համարել հանրահայտ, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ ոչ:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Նախկինում քննված քաղաքացիական կամ վարչական գործով օրինական ուժի մեջ մտած դատարանի վճռով հաստատված փաստերը միևնույն կողմերի մասնակցությամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված որևէ գործ քննելիս վերստին ապացուցման կարիք չունեն»: Տվյալ դեպքում հատուկ շեշտվում է, որ խոսքը միևնույն կողմերի մասնակցությամբ գործի մասին է, ինչը նշանակում է, որ նույն փաստերի առկայությունը դեռևս բավարար հիմք չէ դրանք միատեսակ ապացուցված համարելու համար, քանի որ կողմերը յուրաքանչյուր դեպքում, օրինակ, կարող են բերել դատարանի եզրահանգման վրա ազդող լրացուցիչ փաստեր: Մինչդեռ այլ կողմերի մասնակցությամբ փաստերն անվերապահորեն ապացուցված համարելու դեպքում կողմերը կգրկվեին իրենց դատավարական իրավունքները ազատ տնօրինելու իրավական հնարավորությունից:

Օրենսդիրն անդրադարձել է նաև քրեական գործերով օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի իրավական նշանակությանը, մասնավորապես այն պարտադիր է դատարանի համար «միայն այն փաստերով, ըստ որոնց՝ հաստատված են որոշակի գործողություններ և դրանք կատարած անձինք»:

Վերջապես, ապացուցման կարիք չունեն այն փաստերը, որոնք հակառակ կողմը չի վիճարկում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը գտնում է, որ դրանց ապացուցումն անհրաժեշտ է:

§ 2. Ապացուցման բեռը վարչական դատավարությունում

Վարչական դատավարության էական առանձնահատկությունն էրից է ապացուցման բեռի յուրահատուկ բաշխման կարգը, որն ամրագրված է Օրենսգրքի 25-26-րդ հոդվածներով: Նախ, Օրենսգրքի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Կողմը պարտավոր է դատարանին ներկայացնել իր տիրապետման տակ կամ ազդեցության ոլորտում գտնվող այն բոլոր ապացույցները, որոնցով նա հիմնավորում է իր պահանջները կամ առարկությունները»: Ի տարբերություն ֆիզիկական և իրաքանակական անձ հանդիսացող կողմի՝ վարչական մարմինը պարտավոր է ներկայացնել իր տիրապետման տակ կամ ազդեցության ոլորտում գտնվող այն բոլոր ապացույցները, որոնք հիմնավորում են նաև հակառակ կողմի պահանջները կամ առարկությունները:

Ապացուցման բեռի համար կողմնորոշիչ նշանակություն ունի այն, որ բոլոր ապացույցների հետազոտումից հետո փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը վիճելի մնալու դեպքում դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման բեռը կրող կողմը (Օրենսգրքի 26-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Հաջորդ կողմնորոշիչ դրույթը հետևյալն է. «Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը (պաշտոնատար անձը), որն ընդունել է վիճարկվող իրավական ակտը կամ կատարել է վիճարկվող գործողությունը կամ չի կատարել որևէ հայցվող գործողություն, սակայն հայցվորի պնդմամբ պարտավոր էր այն կատարել, կրում է իր որոշման, գործողության կամ անգործության համար հիմք ծառայած փաստական հանգամանքների ապացուցման բեռը»:

Ապացուցման բեռի ընդհանուր կանոններից շեղումներ թույլատրվում է այն դեպքում, երբ կողմը խախտում է ապացույցը ոչնչացնելու կամ թաքցնելու կամ որևէ այլ եղանակով դրա հետազոտմանը և գնահատմանը, ինչպես նաև ապացույցների հավաքմանը և ներկայացմանը խոչընդոտելն արգելող օրենսդրական դրույթը: Նշված դեպքերում դատարանը կարող է խոչընդոտող կողմի վրա դնել հակառակի

ապացուցման բեռը:

Ապացուցման բեռին առնչվող հարցադրումներին սպառիչ պարզաբանում տալու նկատառումով հարկ է անդրադառնալ նաև ապացույցների ապահովմանը վերաբերող օրենսդրական դրույթներին, որոնք ներառված են Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածում: Նախ՝ դատարանը պարտավոր է կողմերի միջնորդությամբ կազմակերպել ապացույցների ապահովումը, եթե վերջիններս բերում են հիմնավորված պատճառաբանություններ այն մասին, որ իրենց կարծիքով անհրաժեշտ ապացույցներ ներկայացնելը կարող է դժվար կամ անհնարին դառնալ: Մասնավորապես, այդպիսի միջնորդության մեջ պետք է նշվեն ապահովման կարիք ունեցող ապացույցները և այն փաստերը, որոնց հաստատման համար դրանք անհրաժեշտ են, և պատճառները, որոնք հիմք են ծառայել դրանք ապահովելու միջնորդությամբ դիմելու համար:

Օրենսդիրը նշված միջնորդությունների քննարկման առանձնահատուկ կարգ է սահմանել, մասնավորապես Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ միջնորդությունը կարող է քննվել նաև գործին մասնակցող անձանց բացակայությամբ, եթե հավանական է համարում, որ նրանց մասնակցությունը կխոչընդոտի ապացույցների ապահովմանը:

Ապացույցների ապահովման եղանակները սպառիչ չեն, կոնկրետ գործով դրանց կարգը որոշում է դատարանը: Ինչևէ, ըստ Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ ապացույցների ապահովումը կարող է իրականացվել՝ վկաներին հարցաքննելով, գրավոր կամ իրեղեն ապացույցներ առգրավելով: Ընդ որում, գրավոր կամ իրեղեն ապացույցների առգրավումը կատարվում է դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայության միջոցով:

**§ 3. Ապացույցների տեսակները, դրանց ձեռքբերման,
հետազոտման ու գնահատման առանձնահատկությունները**

Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապացույցներ են վկայի ցուցմունքը, փորձագետի ցուցմունքը, գրավոր ապացույցները և իրեն դեն ապացույցները:

Վկայի ցուցմունքը: Վկա կարող է լինել յուրաքանչյուր այնպիսի անձ, որին հայտնի է կամ կարող է հայտնի լինել տվյալ գործին վերաբերող որևէ փաստական հանգամանք: Միաժամանակ, վկայի ցուցմունքի արժանահավատությունը ապահովելու նկատառումով Օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված է այն անձանց շրջանակը, որոնք չեն կարող որպես վկա հարցաքննվել.

«1) ներկայացուցիչը կամ փաստաբանն այն փաստերի առնչությամբ, որոնք նրանց հայտնի են դարձել իրենց վստահորդին իրավաբանական ծառայություններ մատուցելիս.

2) Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ գործի այն փաստերի առնչությամբ, որոնք նրան հայտնի են դարձել իր պարտականությունները կատարելիս.

3) դատավորը՝ որևէ գործի լուծման վերաբերյալ քննարկումների առնչությամբ.

4) ձեռնադրված հոգևորական-խոստովանահայրը՝ գործի այն փաստերի մասին, որոնք նրան հայտնի են դարձել խոստովանության ժամանակ»:

Այս անձինք ընդհանրապես իրավունք չունեն որպես վկա հարցաքննվել, սակայն անձանց հաջորդ խումբը օժտված է իր հայեցողությամբ որոշելու, որպես վկա ցուցմունք տալու հարցը: Այսպես, նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ցուցմունք տալուց հրաժարվելու իրավունք ունեն ա) անձինք՝ ընդդեմ իրենց կամ իրենց ամուսնու կամ իրենց հետ արյունակցական մինչև 2-րդ աստիճանի կապի մեջ գտնվող անձանց և բ) լրատվության միջոցների ներկայացուցիչները՝ գործի փաստերին վերաբերող այն տեղեկությունների առնչությամբ,

որոնցով կարող է բացահայտվել այդ տեղեկությունների աղբյուրը: Այս իրավական լուծումների հիմքում դրված են Սահմանադրության 22-րդ և 27-րդ հոդվածներով ամրագրված իրավական երաշխիքները:

Ցուցմունք տալուց հրաժարվելը առաջացնում է համապատասխան պատասխանատվություն, մախ՝ դրամական տուգանք, իսկ կրկին հրաժարվելու դեպքում՝ քրեական պատիժ: Ընդ որում, դատական միստին չներկայանալու իրավական հետևանքների մասին սպառնիչ տեղեկատվություն պետք է բովանդակի դատական ծանուցումը: Անհարգելի պատճառով դատական միստի չներկայանելու դեպքում վկան ոչ միայն տուգանվում է, այլև վերջինիս վրա են դրվում նրա չներկայանալու հետևանքով առաջացած ծախսերը: Դատարանը միաժամանակ կարող է կայացնել վկային բերման ենթարկելու վերաբերյալ որոշում:

Վկա հրավիրելու միջնորդության մեջ կողմը պետք է նշի այն փաստը, որի վերաբերյալ վկան պետք է ցուցմունք տա: Միջնորդության մեջ պետք է նշվեն վկայի անունը, ազգանունը և հասցեն (Օրենսգրքի 29-րդ հոդված):

Մի շարք հիմքերի առկայության դեպքում (դրանք սահմանված են Օրենսգրքի 32-րդ հոդվածի 1-ին մասով) վկայի ցուցմունքը վերցնելը կարող է կատարվել նրա գտնվելու վայրում այլ դատարանի կողմից դատական հանձնարարության կարգով:

Օրենսգրքում հանգամանորեն կանոնակարգված է վկայի ցուցմունքի հետազոտության ընթացակարգը (Օրենսգրքի 33-րդ հոդված): Այն ըստ էության համընդհանուր է և բնորոշ դատավարության մյուս տեսակների համար ևս: Այսպես, օրենսդիրը պահաջում է, որ պեսզի յուրաքանչյուր վկա հարցաքննվի առանձին՝ իրենից հետո հարցաքննության ենթակա մյուս վկաների բացակայությամբ, իսկ միմյանց հակասող ցուցմունքների դեպքում դատարանը կարող է նրանց հարցաքննել միաժամանակ և այլն: Կարևոր է ընդգծել, որ կողմի միջնորդությամբ դատաքննության կանչված վկային առաջին հերթին հարցաքննում է միջնորդություն հարուցած կողմը:

Ինչ վերաբերում է դատարանի նախաձեռնությամբ կանչված վկային, ապա վերջինիս հարցաքննելու հերթականությունը սահմանում է դատարանը, սակայն բոլոր դեպքերում սկզբում վկային հարցեր է տալիս դատարանը: Յուրաքանչյուր կողմ վկային հարցաքննում է խաչաձև հարցաքննության կանոններով:

Առանձնահատկություններից է, թերևս, այն, որ ուղղակի հարցաքննության ընթացքում թույլատրվում են նաև հուշող կամ պատասխանն այլ կերպ ուղղորդող հարցեր, եթե դա անհրաժեշտ է վկայի ցուցմունքը հստակեցնելու համար, հակառակ դեպքում դատարանը կարող է հանել ուղղորդող հարցն իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի առարկությամբ: Ուղղորդող հարցերը, առանց որևէ վերապահման, թույլատրվում են խաչաձև հարցաքննության ժամանակ:

Դատարանը կաշկանդված չէ կողմերի հարցաքննության հերթականությամբ և կարող է ցանկացած պահի հարցեր ուղղել վկային, եթե դա անհրաժեշտ է վկայի ցուցմունքը պարզաբանելու կամ հստակեցնելու համար: Վկային հարցեր կարող են տալ նաև արդեն իսկ հարցաքննված վկաները՝ ցուցմունքները ճշգրտելու, հաստատելու կամ դրանց արժահավատությունը կասկածի տակ դնելու նպատակով: Ընդ որում, այդ հարցերի առնչությամբ դատարանը կարող է լրացուցիչ ցուցմունքներ պահանջել վերջիններից:

Այն անձինք, որոնք ֆիզիկական կամ հոգեկան արատների պատճառով ունակ չեն ճիշտ ընկալելու և վերարտադրելու գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքները, չեն կարող հարցաքննվել որպես վկա:

Որպես վկա կարող է հարցաքննվել նաև կողմը: Օրենսգրքի 34-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանն իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ կարող է կարգադրել, որպեսզի կողմը (կողմերը) ցուցմունք տա վիճելի փաստի վերաբերյալ վկայի ցուցմունքի համար նախատեսված կանոններով: Տվյալ դեպքում, ինչպես արդեն նշել ենք, կողմը կարող է, հենվելով Օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 3-րդ մասի վրա (մերձավոր ազգականի դեմ ցուցմունք տալը և լրատվության միջոցների ներկայացուցիչների կողմից տեղեկությունների աղբյուրնե-

ընդ չբացահայտելը), կարող է հրաժարվել ցուցմունք տալուց, որի դեպքում դատարանը կարող է դա մեկնաբանել ի վնաս այն փաստի, որը կողմը փորձում է հաստատել կամ հերքել:

Փորձաքննությունն ու փորձագետի ցուցմունքը: Փորձագետի ցուցմունքի առնչությամբ գործող օրենսդրությունում առկա է որոշակի հակասություն. Օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում փորձագետի ցուցմունքն ամբողջովին նույնացվում է գրավոր եզրակացության հետ, մինչդեռ 41-րդ հոդվածից միանշանակ բխում է, որ փորձագետի ցուցմունք է իրավաչափորեն համարվում մաս վերջինիս հարցաքննությունը, որը ներառում է գրավոր եզրակացությունը ներկայացնելուց հետո գործին մասնակցող անձանց և դատարանի հարցերին տրված ցուցմունքը: Ընդ որում, գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն հարցաքննելու փորձագետին իր եզրակացության վերաբերյալ ինչպես մաս պարզաբանվող հարցերի վերաբերյալ փորձագետի ձեռնհասությունը պարզելու նպատակով: Ի դեպ, Օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի հիշյալ դրույթը չի առանձնանում բավարար հիմնավորվածությամբ, քանզի փորձագետի ձեռնհասությունը հարկ է պարզել ոչ թե գրավոր եզրակացությունը ներկայացնելուց հետո, այլ նախապես:

Փորձագետ հրավիրվում է ինչպես կողմի միջնորդությամբ, այնպես էլ դատարանի նախաձեռնությամբ: Վերջին դեպքում դատարանը նախապատվությունը տալիս է այն փորձագետին, որի թեկնածության վերաբերյալ համաձայնել են կողմերը կամ սահմանվում է փորձագետ նշանակելու կարգ, որով փորձագետի նշանակումը կարող է հանձնարարվել կողմերին կամ որևէ մասնագիտացված հաստատությանը՝ վերջինիս համաձայնությամբ: Ինչ վերաբերում է միջնորդությանը, ապա դատարանն այդ առնչությամբ կայացնում է պատճառաբանված որոշում:

որհրդային իրավական համակարգը ելակետ էր ընդունում այն մոտեցումը, ըստ որի՝ փորձագետը չէր կարող հրաժարվել փորձաքննություն իրականացնելուց, ինչը բնորոշ էր կենտրոնացված պետական համակարգին, որի պայմաններում փորձաքննությունը բացա-

ռապես համարվում էր իշխանական գործառույթ և դրա իրականացումը վերապահված էր պետական հիմնարկներին: Տնտեսության ազատականացման պայմաններում օրինաչափորեն փոփոխվել են մոտեցումները: Մասնավորապես, անձը փորձագետ է նշանակվում միայն իր գրավոր համաձայնությամբ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տվյալ հարցով փորձագիտական եզրակացություն տալը տվյալ անձի պաշտոնական պարտականությունն է պետական փորձագիտական հաստատությունում (Օրենսգրքի 36-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Միաժամանակ, պահպանվել է փորձագետի համար ակնհայտ կեղծ եզրակացություն տալու համար պատասխանատվությունը, ինչի առնչությամբ յուրաքանչյուր դեպքում փորձագետ նշանակելիս դատարանը նախազգուշացնում է:

Փորձագիտական եզրակացությունը պետք է հիմնված լինի այն տվյալների վրա, որոնք սովորաբար հաշվի են առնվում այդ ոլորտի մասնագետների կողմից նման հարցի վերաբերյալ եզրակացություն անելու համար: Փորձագետն իրավասու է ծանոթանալու փորձագիտական եզրակացության առարկային վերաբերող գործի համապատասխան նյութերին, իսկ դրանց անբավարար լինելու դեպքում միջնորդելու, որպեսզի ներկայացվեն լրացուցիչ նյութեր:

Հարցադրման շրջանակներով պայմանավորված՝ փորձագետը կարող է հիմնվել այլ մասնագետների իրականացրած որոշակի հետազոտությունների վրա, սակայն այդ մասնագետը նույնպես հանդես է գալիս որպես փորձագետ՝ իր հետազոտման մասով: Այս կանոնը չի տարածվում այն մասնագետների վրա, որոնք ցուցաբերում են միայն տեխնիկական աջակցություն:

Բնականաբար, որոշ դեպքերում հետազոտման ենթակա հարցադրումները պարզելը միաժամանակ առնչվում է գիտության մի քանի ճյուղերի հետ, ինչը թելադրում է համալիր փորձաքննության անհրաժեշտությունը, որի դեպքում փորձագետներից յուրաքանչյուրը ցուցումնք է տալիս այն հարցերի վերաբերյալ, որոնց բնագավառում նա կարող է փորձագետ համարվել: Փորձագիտական եզրակացու-

թյան մեջ յուրաքանչյուր փորձագետ ստորագրում է այն հատվածը, որը պարունակում է իր իրականացրած հետազոտությունների նկարագրությունը, և պատասխանատվություն է կրում դրա համար:

Ընդհանուր եզրակացություն է անում այն փորձագետը, որն իրավասու է գնահատելու ստացված արդյունքները (Օրենսգրքի 38-րդ հոդված):

Լրացուցիչ և կրկնակի փորձաքննությունների նշանակման հիմքերը համընդհանուր են, ուստի դատավարության տեսակն այս դեպքում էական չէ: Մասնավորապես, լրացուցիչ փորձաքննություն է նշանակվում, եթե դատարանը գտնում է, որ եզրակացությունը բավարար չափով պարզ կամ լրիվ չէ, իսկ կրկնակի փորձաքննություն է նշանակվում, եթե առկա են հիմքեր իրականացված փորձաքննության հավաստիությունը կասկածի տակ առնելու համար: Եթե լրացուցիչ փորձաքննության հիմքերի առնչությամբ Օրենսգիրքը համարժեք բնորոշում է ամրագրել, ապա կրկնակի փորձաքննության հիմքերը խիստ անորոշ են և զուրկ իրավական նշանակությունից. «Դատարանը փորձագետի եզրակացությանը ծանոթնալուց կամ նրա հարցաքննությունից հետո կարող է իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ նոր փորձագետ նշանակել, և նրան հանձնարարել իրականացնել կրկնակի փորձաքննություն, եթե դա կօգնի դատարանին գնահատելու ապացույցը կամ փաստը» (Օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Որպես կանոն, փորձագետը եզրակացության մեջ ներառում է միայն իրեն առաջադրված հարցերի առնչությամբ իր հետևությունները, սակայն, երբ վերջինս պարզում է գործի համար նշանակություն ունեցող այնպիսի հանգամանքներ, որոնց կապակցությամբ նրան հարցեր չեն առաջադրվել, նա իրավունք ունի այդ հանգամանքների վերաբերյալ հետևություններն արտացոլելու իր եզրակացությունում (Օրենսգրքի 40-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Գրավոր ապացույցները: Գրավոր ապացույցի բնորոշումը տրված է Օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասով. «Գրավոր ապացույց են գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի մասին

տեղեկություններ պարունակող իրավական ակտերը, տեղեկանքները, գործարար և մասնավոր թղթակցությունը և այլ գրավոր նյութեր (փաստաթղթեր): Գրավոր ապացույց են համարվում նաև էլեկտրոնային կամ կապի այլ միջոցով ստացված նյութերը, եթե առկա է հաղորդակցության իսկությունն ապացուցելու հնարավորություն»:

Գրավոր ապացույցների հետազոտման, ինչպես նաև գնահատման առանձնահատկությունները պայմանավորված են դրանց բովանդակությամբ և ձևին ներկայացվող պահանջներով: Այսպես, փաստաթղթերի դեպքում կարող են ներկայացվել նաև դրանց պատճենները, սակայն բնօրինակները ներկայացնելը պարտադիր է, եթե օրենսդրությամբ սահմանված կարգով համապատասխան փաստերը կարող են հաստատված համարվել միայն բնօրինակներով (Օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Հաջորդ առանձնահատկությունը վերաբերում է օտարալեզու գրավոր ապացույցին, որի առնչությամբ Օրենսգիրքը լիազորում է դատարանին պահանջելու այն ներկայացրած անձից ներկայացնելու օրենքով սահմանված կարգով վավերացված հայերեն թարգմանությունը: Այդպիսի թարգմանությունը չներկայացնելը հիմք է, որպեսզի դատարանը հանի գրավոր ապացույցը հետազոտման ենթակա ապացույցների շարքից:

Գործնականում հաճախ գրավոր ապացույցները գտնվում են մյուս կողմի կամ այլ անձի տիրապետության ներքո, ինչը զրկում է կողմին անարգել ներկայացնելու այն: Այս դեպքում օրենսդիրը նախապատվությունը տալիս է միանգամայն իրավաչափ հետևյալ տարբերակին. կողմը միջնորդում է դատարանին՝ կարգադրելու ապացույցը տիրապետող անձին ներկայացնելու գրավոր ապացույցը, ընդ որում, պարտադիր կցում է պահանջվող փաստաթղթի պատճենը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում հնարավորինս ճշգրիտ և լրիվ փոխանցում է այդ փաստաթղթի բովանդակությունը: Բացի այդ, միջնորդող կողմը պարտավոր է մատնանշել այն հանգամանքները, որոնք հավանական են դարձնում այլ անձի կողմից փաստաթղթին

տիրապետելու փաստը (Օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Օրենսդիրը սահմանափակել է գրավոր ապացույցներ պահանջելը որոշակի հիմքերով: Մասնավորապես, այդպիսի ապացույց չի կարող պահանջվել՝

«1) ներկայացուցիչներից կամ փաստաբաններից, եթե գրավոր ապացույցները ստեղծվել են իրենց վստահորդին իրավաբանական ծառայություններ մատուցելիս.

2) եթե միջնորդությունը բովանդակում է անվանական վիճակագրական տեղեկատվություն.

3) եթե միջնորդությունը վերաբերում է կտակի գաղտնիությանը» (Օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Օրենսգրքով հակառակ կողմի համար ապացույց ներկայացնելու մասին դատարանի որոշումը չկատարելը փոխկապակցում է այդ կողմի համար ոչ շահեկան հստակ իրավական հետևանքների հետ, մասնավորապես միջնորդող կողմի ներկայացված չվավերացված պատճենը կարող է համարվել հավաստի: Նույն կերպ, փաստաթղթի բացակայության դեպքում միջնորդող կողմի արված պնդումները փաստաթղթի բովանդակության վերաբերյալ դատարանը կարող է համարել հավաստի:

Գրավոր ապացույցի իսկությունը կասկած հարուցելու դեպքում կողմերը կարող են միջնորդել պարզելու այն: Այս առնչությամբ օրենսդիրը նախատեսում է հետևյալ ընթացակարգը. գրավոր ապացույցի իսկության վերաբերյալ վեճի առկայության դեպքում դրա իսկությունը ապացուցելու պարտականությունը դրվում է այն ներկայացնողի վրա, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ գրավոր ապացույցը Հայաստանի Հանրապետության կամ օտարերկրյա պետական մարմինների կողմից տրված կամ վավերացված, ինչպես նաև վիճող կողմերի միջև ստորագրված երկկողմ փաստաթուղթ է (այս դեպքում արդեն փաստաթղթի ոչ իսկական լինելու ապացուցման բեռը դրվում է իսկությունը վիճարկող կողմի վրա) (Օրենսգրքի 45-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր): Այս կանոնները չեն տարածվում այն դեպքերի

վրա, երբ փաստաթղթի իսկությունը պարզելու նախաձեռնությամբ հանդես է գալիս դատարանը:

Գրավոր ապացույցի հետազոտումն իրականացվում է դատական նիստում, որից հետո կողմերը իրավասու են բացատրություններ տալ այդ ապացույցի առնչությամբ: Անհրաժեշտության դեպքում գրավոր ապացույցները կարող են տրամադրվել վկաներին և փորձագետներին: Վերջիններիս գրավոր ապացույցները հանձնելը պայմանավորված է տարաբնույթ հիմքերով, օրինակ դա կարող է արվել փաստաթղթի իսկությունը պարզելու նպատակով:

Իրեղեն ապացույցները: Իրեղեն ապացույցի բնորոշումը տրված է Օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով.

«1. Իրեղեն ապացույցներ են նյութական աշխարհի այն օբյեկտները, որոնք իրենց առկայությամբ, դրությամբ, արտաքին տեսքով, ներքին հատկություններով, գտնվելու վայրով կամ այլ հատկանիշներով կարող են գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման միջոց դառնալ:

2. Իրեղեն ապացույցներ են նաև լուսանկարները (լուսաժապավենները), ձայնագրություններն ու տեսագրությունները»:

Միաժամանակ, նշված հոդվածով սահմանված է, որ առանց անձի համաձայնության կամ գիտության, այդ անձի լուսանկարումը կամ նրա ձայնագրումը կամ տեսագրումը կարող է ապացույց համարվել միայն այն դեպքում, երբ օրենքը չի արգելում այդ իրավիճակում առանց անձի համաձայնության լուսանկարումը, ձայնագրությունը կամ տեսագրությունը:

Օրենսդրությամբ հստակ կանոնակարգված չեն այն հիմքերը, որոնց դեպքում իրավաչափ կհամարվի առանց անձի համաձայնության նրա լուսանկարումը, ձայնագրությունը կամ տեսագրությունը: «Ձանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սոսկ մասնակիորեն են կանոնակարգված այդ հարաբերությունները, այն էլ՝ միայն տեսաձայնագրման մասով: Այսպես, այդ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի համաձայն՝

«2. Արգելվում է տեսաձայնագրմամբ ստացված տեղեկատվության տարածումը, եթե դա ստացվել է տեսաձայնագրման կատարման մասին առանց անձին զգուշացնելու, և այդ անձն ակնկալել է, որ գտնվում է տեսաձայնագրումը կատարողի տեսադաշտից դուրս, լսելի չէ նրա համար և դրա համար ձեռնարկել է բավարար միջոցներ, բացառությամբ, երբ տեսաձայնագրումը կատարած անձի տեսադաշտից դուրս լինելու կամ նրա համար լսելի չլինելու համար ձեռնարկված միջոցներն ակնհայտորեն անբավարար են եղել:

3. Սույն հոդվածի 2-րդ մասում նշված, ինչպես նաև մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկատվության տարածումը թույլատրվում է, եթե դա անհրաժեշտ է հանրային շահերի պաշտպանության համար»:

Հասկանալի է, որ «հանրային շահերի պաշտպանության համար» արտահայտությունը կիրառելի է այն իրավական համակարգերում, որոնց բնորոշ են միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին համահունչ իրավակիրառ պրակտիկա, ինչպես նաև նշված բնույթի իրավական ինստիտուտների համարժեք ընկալման համար բավարար չափով ձևավորված իրավական ավանդույթներ: Հավելենք նաև, որ առանձին խրթին ձևակերպումների առնչությամբ միասնական պրակտիկա ձևավորելու նկատառումով իրավասու պետական մարմինները կամ տվյալ ոլորտում որոշակի հանրային գործունեություն իրականացնող հասարակական միավորումները մշակում և շրջանառության մեջ են դնում համապատասխան ձեռնարկներ, որոնք նվիրված են դրանց համակողմանի ոչ պաշտոնական մեկնաբանություններին: Եվ նույնիսկ այդպիսի իրավիճակում ժամանակ առ ժամանակ իրավակիրառ պրակտիկայում հանդիպում են սուր տարաձայնություններ, ինչի մասին է վկայում այդ երկրների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի նախադեպային դատական ակտերի վերլուծությունը:

Վերը նշված դատողությունների համատեքստում առավել արդիական է հայրենական իրավական համակարգին դեռևս անծանոթ

իրավական ինստիտուտները հնարավորինս հստակ և հանգամանալից ամրագրելու անհրաժեշտությունը:

Իրեղեն ապացույցը ներկայացնելու վերաբերյալ միջնորդություն արած կողմը իրեղեն ապացույցները հետազոտության համար ներկայացնում է դատաքննության ժամանակ, եթե դատարանն այլ բան չի որոշում: Ընդ որում, եթե տվյալ իրեղեն ապացույցը գտնվում է հակառակ կողմի կամ գործի մասնակից չհանդիսացող այլ անձի տիրապետության ներքո, ապա այն կարող է պահանջվել Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածով ամրագրված կանոններով, որոնք, ինչպես արդեն նշել ենք, վերաբերում են ապացույցների ապահովմանը (Օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Իրեղեն ապացույցները, դրանք ներկայացրած անձի միջնորդությամբ, կարող են վերադարձվել մինչև դատաքննության ավարտը, եթե դատարանը համարում է, որ դրանք դատաքննության համար այլևս անհրաժեշտ չեն: Իսկ դատաքննության ավարտից հետո դրանք բոլոր դեպքերում են վերադարձվում՝ գործում պահպանելով դրանց պատճենը, լուսանկարը կամ տեսագրությունը, եթե դա անհրաժեշտ է վերադաս ատյանում տվյալ ապացույցի գնահատականը ստուգելու համար (Օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Ի դեպ, իրեղեն ապացույցի պատճենը, լուսանկարը կամ տեսագրությունը գործում պահելը՝ վերադաս դատական ատյանում ստուգելու անհրաժեշտության հետ փոխկապակցվելն իրավաչափ չէ, քանի որ ստորադաս դատական ատյանը պարզապես իրավասու չէ կանխորոշելու, թե վերադաս դատական ատյանում այդ կարգի դատավարական գործողության անհրաժեշտությունը կծագի, թե՛ ոչ:

Իրեղեն ապացույցը թույլատրելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնելիս անհրաժեշտ է մատնանշել այն փաստը, որը կողմը մտադիր է ապացուցել, և իրեղեն ապացույցի նույնացման տվյալները (Օրենսգրքի 47-րդ հոդված): Իրեղեն ապացույցի պատճենը, լուսանկարը կամ տեսագրությունը միջնորդությանը կցելը թողնված է կողմի հայեցողությանը:

Իրեղեն ապացույցը հետազոտելու կարգն ամրագրված է Օրենսգրքի 49-րդ հոդվածով: Ըստ այդ հոդվածի՝ իրեղեն ապացույցը հետազոտվում է զննման միջոցով, որը կատարվում է անձանց, առարկաների կամ տեղանքի՝ տվյալ գործի քննության և լուծման համար նշանակություն ունեցող արտաքին (զգայարանների վրա ներգործելու ունակ) հատկանիշները հետազոտելու և բացահայտելու նպատակով՝ զննման օբյեկտը դատավորի կողմից նկարագրելու միջոցով: Բավարար հիմքերի առկայության դեպքում զննմանը կարող են մասնակցել նաև փորձագետներ և վկաներ:

Որպես կանոն, զննումը կատարվում է դատարանում, սակայն առանձին դեպքերում, երբ հնարավոր չէ կազմակերպել իրեղեն ապացույցի տեղափոխումը, կամ դա կապված է անհամաչափ ռիսկերի հետ, ծախսերի հետ, զննումը դատարանը կատարում է տեղում: Ընդ որում, տեղում զննում կատարելիս պահպանվում են դատական նիստի համար սահմանված կանոնները: Չննումը կատարվում է գործին մասնակցող անձանց ծանուցմամբ, սակայն վերջիններիս բացակայությունն արգելք չէ զննումը կատարելու համար:

Չննության արդյունքներով կազմվում է արձանագրություն, որում բառացի ներառվում են զննության ընթացքի վերաբերյալ դատավորի խոսքերը: Արձանագրությանը կարող են կցվել զննման ժամանակ կազմված կամ ստուգված պլանները, գծագրերը, լուսանկարները, փաստաթղթերի պատճենները, զննման ժամանակ կատարված լուսանկարները կամ տեսագրությունները, ինչպես նաև փորձագետի գրավոր եզրակացությունը: Կողմերն իրավունք ունեն զննման արձանագրության մեջ ներառել նաև զննման ժամանակ իրենց կողմից արված դիտողությունները:

Այն դեպքում, երբ զննումը կատարել է նոտարը՝ «Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով, կողմերն իրավունք ունեն դատական նիստում հարցաքննելու նոտարին՝ վկայի հարցաքննության համար սահմանված կանոններով:

Գլուխ 13. Գործի քննությունը և լուծումը վարչական դատարանում

§ 1. Գործ հարուցելու հիմքը և գործի քննության ընդհանուր սլայմանները

Գործ հարուցելու հիմքը և հայցի տեսակները: Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետև՝ օրենսգրք) 64-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործի հարուցման հիմքը հայցն է: Օրենսգրքի 65-68-րդ հոդվածները համապատասխանաբար սահմանում են հայցի տեսակները՝ վիճարկման, պարտավորեցման, գործողության կատարման և ճանաչման:

Վիճարկման հայցով կարող է պահանջվել ամբողջությամբ կամ մասամբ վերացնել կամ փոփոխել միջամտող վարչական ակտը:

Պարտավորեցման հայցով կարող է պահանջվել ընդունելու այն բարենպաստ վարչական ակտը, որի ընդունումը մերժվել է վարչական մարմնի կողմից, կամ որը նա չի ընդունել:

Գործողության կատարման հայցով կարող է պահանջվել կատարելու որոշակի գործողություններ կամ ձեռնպահ մնալու այնպիսի գործողություններից, որոնք ուղղված չեն վարչական ակտի ընդունմանը:

Ճանաչման հայցով կարող է պահանջվել ճանաչելու որևէ իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը, եթե հնարավոր չէ ներկայացնել վերը նշված հայցի տեսակներից որևէ մեկը: Այս հայցով կարող է պահանջվել ճանաչելու վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը:

Հայցի այս տեսակի առանձնահատկությունն այն է, որ դրանով «հայցվորը կարող է պահանջել ոչ իրավաչափ ճանաչելու այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող միջամտող վարչական ակտը կամ գործողությունը, եթե հայցվորն արդարացիորեն շահագրգռված է ակտը կամ գործողությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մեջ, այսինքն՝

1) առկա է նմանատիպ իրավիճակում միջամտող վարչական ակտ կրկին ընդունելու կամ գործողություն կրկին կատարելու վտանգ:

2) հայցվորը մտադիր է պահանջելու գույքային վնասի հատուցում, կամ

3) դա նպատակ է հետապնդում վերականգնելու հայցվորի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը» (Օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ինչպես երևում է, այս դեպքում օրենսդիրը բավարարվել է միայն վարչական ակտը և գործողությունը վիճարկելու հիմք սահմանելով (այսինքն՝ անտեսվել է անգործությունը վիճարկելու անհրաժեշտությունը), ինչն ակնհայտորեն անհիմն է, որն էլ հաշվի առնելով՝ Սահմանադրական դատարանը հիշյալ նորմը ճանաչել է Սահմանադրությանը համապատասխանող միայն՝ իր որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում: Միաժամանակ, Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչել այդ նորմին փոխկապակցված 114-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետն այն մասով, որը վարչական ակտի հետ մեկտեղ չի ներառում վարչական մարմնի գործողությունը և անգործությունը: Տվյալ դեպքում նշված որոշմամբ ամրագրված իրավական դիրքորոշման համաձայն՝ «գործողություն» եզրույթը իրավակիրառ պրակտիկայում պետք է ներառի նաև անգործությունը⁶⁶: Նկատենք, որ Սահմանադրական դատարանին դիմում էր ներկայացվել հենց այն հիմքով, որ այդ նորմը դատական պրակտիկայում կիրառվում է բացառապես գործողության մասով:

Ըստ էության, հիշյալ օրենսդրական նորմի հիմքում, անտեսելով հայրենական իրավական համակարգի սահմանադրական հիմունքները, դրվել են Գերմանիայի վարչա-դատական դատավարության օրենքի «Հայցի տեսակները» վերտառությամբ 4-րդ հոդվածի կարգավորումները: Արտաքուստ այն տպավորությունն է, թե իբրև մշակվել է միջազգային փորձին համահունչ գրեթե նույնական օրինագիծ,

⁶⁶ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2011թ. փետրվարի 22-ի ««Հանրապետություն» կուսակցության դիմումի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» թիվ ՍԴՈ-942 որոշումը:

մինչդեռ տվյալ դեպքում գործ ունենք անհարկի լայն տարածում ստացած *հատվածաբար «քաղվածքներ»* անելու հերթական անընդունելի երևույթի հետ:

Այսպես, Գերմանիայի և մեր երկրի վարչական օրենսդրությունում, մի շարք այլ սկզբունքային հարցադրումներից բացի, առկա է խիստ էական տարբերություն. Գերմանիայի վարչական օրենսդրությունը վարչական դատարան դիմելու համար պարտադիր է համարում նախապես վերադաս վարչական մարմնին դիմելը, մինչդեռ ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ և 19-րդ հոդվածները իրավունքների դատական պաշտպանությունը ամրագրում են որպես այլընտրանք՝ հայեցողական իրավունք վերապահելով անձին: Ընդ որում, վերադաս վարչական մարմնի բացակայության դեպքում անձը պարտավոր է սահմանված ժամկետում այն վիճարկել դատարան: Ի դեպ, Գերմանիայի օրենսդրությունը նշված ասպեկտով չի հակասում միջազգային իրավունքի չափանիշներին, քանզի Ե նախարարների կոմիտեի «Վարչական ակտերի դատական վերահսկողության մասին» R2004(20) հանձնարարականը լիազորում է կարգ սահմանել՝ մինչդատական վերահսկողության դիմելու ընթացակարգը պարտադիր համարելու վերաբերյալ:

Արդյունքում ստացվել է հետևյալը. հիշյալ նորմերի սուկ համեմատական ուսումնասիրությունը թյուրիմացաբար այնպիսի տպավորություն է ստեղծում, ըստ որի անձն արդեն իսկ նույն օրենսգրքով օժտված է իր խախտված իրավունքները լիարժեք պաշտպանելու իրավունքով: Այդպես կլինեք, եթե անձը պարտավորված լինեք մինչև դատարան դիմելը, դիմել և վիճարկել ստորադաս վարչական մարմնի անգործությունը վերադաս վարչական մարմնում կամ սահմանված ժամկետում պարտավորված լինեք պարտավորեցման կամ գործողության կատարման հայցով դիմել դատարան:

Նկատենք, որ վերը նշված ժամկետներում հայց չհարուցելը հայրենական օրենսդրությամբ բնավ խոչընդոտ չէ ճանաչման հայց հարուցելու համար: Առնվազն իրավաչափ չի լինի, առանց որևէ իրավա-

կան հիմքի, դատարան դիմելու իրավունքը գնահատել որպես ճանաչման հայց հարուցելու նախապայման: Ի դեպ, տեղին չէ նաև Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/5557/05/08 վարչական գործով 2009թ. ապրիլի 17-ի որոշմանը հղում անելը, քանզի այդ որոշմամբ ևս ամրագրված է այն միտքը, ըստ որի՝ «հայցվորը կարող է պահանջել ճանաչելու որևէ իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը, եթե նա չի կարող հայց ներկայացնել նույն օրենսգրքի 65-67-րդ հոդվածներին համապատասխան»: Իսկ ժամկետի ավարտի պարագայում անձն արդեն իսկ «չի կարող» նշված հայցերը ներկայացնել:

Այս ասպեկտով արդեն խիստ վիճահարույց են այն փաստարկները, թե իբրև անգործության հետևանքով անձի խախտված իրավունքները լիարժեքորեն կարող են վերականգնվել հայցի այնպիսի տեսակներով, ինչպիսիք են պարտավորեցման կամ գործողության կատարման հայցերը: Առավել ևս վիճահարույց են այն փաստարկները, ըստ որոնց՝ այդ հայցերի առկայության պայմաններում վարչական մարմնի անգործության դատական կարգով վիճարկումը խախտված իրավունքների վերականգնման առումով որևէ գործնական նշանակություն ունենալ չի կարող: Փորձենք ստորև հիմնավորել ճիշտ հակառակը:

Տվյալ դեպքում, թերևս, անտեսվում է ճանաչման հայցի բուն իրավական ուղղվածությունը: Հայցի այս տեսակի պարագայում, ըստ նշված օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (ի դեպ, այս մոտեցումն ամրագրված է գրեթե բոլոր արտասահմանյան երկրների օրենսդրությունում), «հայցվորն արդարացիորեն շահագրգռված է ակտը կամ գործողությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մեջ»:

Բերենք մասնավոր օրինակ. ընդունենք՝ թեկնածուի գրանցման առնչությամբ դրսևորվում է անգործություն, իսկ անձը Օրենսգրքի 71-րդ հոդվածով սահմանված 2-ամսյա ժամկետում չի դիմել պարտավորեցման հայցով, սակայն փորձում է այդպիսի անգործությունը ճանաչել ոչ իրավաչափ, որովհետև մտադիր է պահանջել գույքային վնասի հատուցում: Գործող օրենսդրությունը բերված և նմանաբնույթ

այլ օրինակներում, երբ հայցվորը կհետապնդի, ասենք, իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը վերականգնելու նպատակ, պարզապես առաջարկում է *փակուղի*, եթե անձը սահմանված ժամկետում չի դիմել պարտավորեցման հայցով դատարան:

Կարծում եմ՝ իրավաչափ չի կարող համարվել նաև այն փաստարկը, ըստ որի, օրինակ, հրապարակային միջոցառման իրազեկման առնչությամբ իրավասու մարմնի ցուցաբերած անգործությունը (լիազոր մարմինը չի ծանուցում իր որոշման մասին) չի կարող որևէ նշանակություն ունենալ հայցվորի համար: Հայցվորը այդպիսի իրավիճակում պետք է օժտված լինի նվազագույնը այդ անգործության հետևանքով իրեն պատճառված վնասը փոխհատուցելու պահանջի իրավունքով: Ավելին, տվյալ և նմանաբնույթ այլ դեպքերում գործնական նշանակություն չունեն հենց պարտավորեցման և գործողության կատարման հայցերը, քանի որ ուշացումով կայացած որոշումը չի կարող որևէ իրավական բարենպաստ հետևանք առաջացնել:

Հայց ներկայացնելու ժամկետները պայմանավորված են հայցի տեսակով: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 71-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝

«1) վիճարկման հայցի դեպքում երկամսյա ժամկետում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու պահից.

2) պարտավորեցման հայցի դեպքում՝

ա. մեկամսյա ժամկետում այն պահից, երբ մերժվել է տվյալ վարչական ակտի ընդունումը,

բ. երկամսյա ժամկետում այն պահից, երբ լրացել է վարչական ակտ ընդունելու համար սահմանված առավելագույն ժամկետը.

3) գործողության կատարման հայցի դեպքում՝

ա. մեկամսյա ժամկետում՝ վարչական մարմնի կողմից այն մերժելու պահից,

բ. եռամսյա ժամկետում՝ այն պահից, երբ վարչական մարմնին դիմում է ներկայացվել պահանջվող գործողությունը կատարելու վերաբերյալ.

4) ճանաչման հայցի դեպքում՝ անկախ ժամկետից»:

Վարչական կարգով բողոքարկման դեպքում ժամկետի հաշվարկը սկսվում է բողոքի քննության համար սահմանված ժամկետի ավարտից հետո:

Հայցադիմումին ներկայացվող պահանջները, հայցադիմումը պատասխանողին և գործին մասնակցող մյուս անձանց փոստով ուղարկելու, ինչպես նաև հայցադիմումին կցվող փաստաթղթերի վերաբերյալ իրավական նորմերը համահունչ են քաղաքացիական դատավարության օրենսդրական կարգավորումներին:

Խմբային հայցեր: մբային հայցերի ինստիտուտը առաջացել է Անգլիայում, այնուհետև լայն տարածում ստացել ԱՄՆ-ում՝ դասային հայց (class action) անվանմամբ: Ներկայումս այն գործում է Եվրամիության 27 երկրներից 10-ում: Միաժամանակ այս ինստիտուտի առնչությամբ առկա են խիստ տարածայնություններ: Մայրցամաքային իրավունքի կողմնակիցների մեծ մասը հակված է խմբային հայցը որակելու որպես իրավունքի սկզբունքներին անհարկի հակառոդ և բացառապես փաստաբանների գործարար շահերից բխող ինստիտուտ:

Խմբային հայցի ինստիտուտի իրավահամեմատական վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ այն հատկապես խիստ անհրաժեշտ է վարչական դատավարությունում, քանզի խմբային հայցն անխուսափելիորեն կրում է ընդգծված հանրային բնույթ և կարող է լիարժեք համահունչ լինել վարչական դատավարության առավել արդյունավետ եղանակներով քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության համար: Ինչ վերաբերում է այդ ինստիտուտի առնչությամբ որոշ մտահոգություններին, ապա դրանք, ըստ էության, լուծելի խնդիրներ են:

Նկատենք, որ խմբային հայցի ինստիտուտը արևմտյան Եվրոպայի երկրներում ևս ներդրվում է որոշակի վերապահումներով, ինչը վկայում է այն մասին, որ այդ ինստիտուտը ներդնելիս հաշվի են առնվում դրա կիրառման հետ կապված բոլոր հիմնախնդիրները, և փորձ է արվում այն հնարավորինս կատարելագործել: Վերջին հաշ-

վով, եթե անգամ այդ ինստիտուտը անխուսափելիորեն ուղեկցվում է որոշ հիմնախնդիրներով, դա չի կարող խոչընդոտ հանդիսանալ ընդհանրապես դրանից հրաժարվելու համար, քանզի ընդհանուր առմամբ այն չափազանց արդյունավետ, էությանմբ խիստ ժողովրդավարական և հանրության լայն շերտերի իրավունքների և ազատությունների մատչելի պաշտպանության գրավական է:

Խմբային հայցի ինստիտուտը ներկայումս կիառման մեջ է դրված նաև ՌԴ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում՝ «կոլեկտիվ հայց» անվանումով: Շուրջ մեկ տասնյակ տարի կիրառման մեջ դրված այդ ինստիտուտը հնարավորություն է տալիս կոլեկտիվ հայցեր ներկայացնել տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, դատախազությանը, սպառողների իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող կազմակերպություններին և այլն:

Խմբային հայցի առավելություններից հարկ է ընդգծել հատկապես հետևյալ առանձնահատկությունները՝ ա) այն օգտագործվում է մեկ դատաքննության ընթացքում անձանց մեծ խմբի շահերի պաշտպանության նպատակով, բ) պարտադիր չէ, որպեսզի այդ խմբի բոլոր անդամները դիմեն դատարան և ներկայացնեն հայց կամ լիազորեն ներկայացուցիչներին հանդես գալու իրենց անունից և ներկայացնելու իրենց շահերը. հայցվորների կողմից ներկայացուցիչներ են համարվում (ներկայացուցչական հայցվորներ) տվյալ խմբի այն անդամները, որոնք նախապես դիմել են դատարան, գ) ներկայացուցչական հայցվորների կողմից ներկայացրած պահանջները միաժամանակ ընդգրկում են նաև խմբի բոլոր անդամների ընդհանուր պահանջները, դ) խմբի յուրաքանչյուր անդամ իրավասու է բողոքարկելու դատական ակտը և այլն:

Վերը նշված հիմնադրությունների վերլուծությունը բերում է այն հանգման, որ այն չի կարող միանշանակ դիտարկվել որպես փաստաբանների գործարար շահերին ծառայող ինստիտուտ. վերջին հաշվով փաստաբանները կարող էին ավելի մեծ շահույթ ստանալ՝ խմբի յուրաքանչյուր անդամի շահերը հատվածաբար ներկայացնելով:

Ինչևէ, կարծում ենք՝ ժամանակն է, որպեսզի այս ինստիտուտը հանգամանորեն հետազոտվի իրավագետների կողմից և որոշակի բարեփոխված տեսքով դրվի շրջանառության մեջ, ինչը, մեր խորին համոզմամբ, կնպաստի դատական կարգով իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության առավել քաղաքակիրթ ավանդույթների ձևավորմանը և արդարադատության մատչելիության սկզբունքի համակողմանի երաշխավորվածությանը:

Հայցադիմումի ընդունումը, վերադարձնելը և ընդունումը մերժելը: Օրենսգրքի 77-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հայցադիմումի վարույթ ընդունելու հարցը դատավորը լուծում է միանձնյա, իսկ գործը կոլեգիալ կազմով քննելու դեպքում՝ կոլեգիալ կարգով: Եթե հայցադիմումը մերժելու կամ այն վերադարձնելու հիմքեր չկան, ապա դատավորը պարտավոր է հայցադիմումն ստանալու օրվանից հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում վարույթ ընդունել հայցադիմումը: Բոլոր դեպքերում, եթե դատարանը այդ ժամկետում հայցադիմումը չի վերադարձրել կամ մերժել, ապա պարտավոր է այն վարույթ ընդունել:

Հայցադիմումի ձևական թերությունները հիմք չեն հայցադիմումը չընդունելու համար (Օրենսգրքի 77-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Հայցադիմումը վերադարձնելու հիմքերը սպառիչ կերպով ամրագրված են Օրենսգրքի 78-րդ հոդվածով.

«1) չեն պահպանվել սույն օրենսգրքի 72-րդ հոդվածով սահմանված՝ հայցադիմումին առաջադրվող պահանջները.

2) հայցադիմումը ստորագրված չէ, կամ այն ստորագրել է ստորագրելու լիազորություն չունեցող անձը կամ այնպիսի անձ, որի պաշտոնական դրությունը նշված չէ.

3) չեն ներկայացվել սահմանված կարգով և չափով պետական տուրքի վճարումը հավաստող փաստաթղթեր, իսկ այն դեպքերում, երբ օրենքով նախատեսված է պետական տուրքի վճարումը հետաձգելու կամ տարաժամկետելու կամ դրա չափը նվազեցնելու հնարավորություն՝ բացակայում է դրա վերաբերյալ միջնորդությունը, կամ նման միջնորդությունը մերժվել է.

4) մեկ հայցադիմումում միացված են մեկ կամ մի քանի պատասխանողին ուղղված՝ միմյանց հետ չկապված պահանջներ.

5) մինչև հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը հայցվորը դիմել է այն վերադարձնելու մասին»:

Հայցադիմումում թույլ տրված խախտումները վերացվելու և որոշումը ստանալու օրվանից հետո՝ 15-օրյա ժամկետում, դատարան կրկին ներկայացվելու դեպքում համարվում է ընդունված սկզբնական ներկայացնելու օրը:

Հայցադիմումի ընդունումը մերժելու հիմքերը ևս սպառնիչ կերպով նախատեսված են Օրենսգրքով (79-րդ հոդվածի 1-ին մաս).

«1) հայցը ենթակա չէ վարչական դատարանում քննության.

2) նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և նույն հիմքերով առկա է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռ.

3) այլ դատարանի վարույթում առկա է նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ գործ.

4) հայցադիմում է ներկայացրել դրա իրավունքն ակնհայտորեն չունեցող անձը.

5) սույն օրենսգրքի 78-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված ժամկետում հայցվորը չի վերացրել հայցադիմումի այնպիսի թերությունները, որոնց չվերացնելն արգելք է գործի քննության համար.

6) մինչև հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը հայցվորը դիմել է այն հետ վերցնելու մասին, բացառությամբ սույն օրենսգրքի 24-րդ գլխով սահմանված գործերի»:

Նշված հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հայցադիմումի ընդունումը մերժելուց հետո անձը նույն առարկայի և միևնույն հիմքերով կրկին չի կարող դիմել դատարան, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ այլ դատարանի վարույթում առկա է եղել նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով վեճ, ինչպես նաև, երբ մինչև հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը հայցվորը դիմել է այն հետ վերցնելու մասին, բացառությամբ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի:

Գործը դատաքննության նախապատրաստելու կարգը: Գործը դատաքննության նախապատրաստելու կարգը սահմանված է Օրենսգրքի 13-րդ գլխի նորմերով: Այս փուլի առնչությամբ մշտապես առկա են եղել իրարամերժ դիրքորոշումներ, ինչի արդյունքում դեռևս անցյալ դարի 90-ական թվականների կեսերին քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նախագծի մշակման փուլում գերիշխող էր այն տեսակետը, ըստ որի նախապատրաստական փուլը բացառապես բնորոշ է խորհրդային իրավական համակարգին և ենթադրում է դատարանի անհարկի միջամտություն և ապացույցների զնահատման կանխակալ դիրքորոշում: Հետագայում այս տեսակետի հեղինակները վերանայեցին իրենց դիրքորոշումը և պաշտպանեցին նախապատրաստական փուլի անհրաժեշտությունը: Թերևս, վերանայման հիմքում դրված էին միջազգային փորձը, ինչպես նաև գործնականում ծագած բարդությունները: Բնորոշ է այն, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու անհրաժեշտությունը օրենսդիրը պայմանավորում է «գործի արդյունավետ քննությունն ապահովելու նպատակով»:

Նախապատրաստական փուլին են առնչվում հայցադիմումի պատասխանը պատրաստելը և ներկայացնելը, ընդ որում, օրենսդիրը սահմանում է պատասխանի ներկայացման կարգը (Օրենսգրքի 83-րդ հոդված): Որպես կանոն, պատասխանը ներկայացվում է երկշաբաթյա ժամկետում, սակայն գործի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ դատարանը կարող է սահմանել պատասխանը ներկայացնելու ավելի երկար ժամկետ: Պատասխանը պետք է բովանդակի հայցում ներկայացված յուրաքանչյուր պահանջն ընդունելու կամ դրա դեմ մասնակի կամ ամբողջությամբ առարկելու մասին պատասխանողի դիրքորոշումը: Պատասխանում կարող են ներառվել նաև գործի քննության և լուծման համար մշանակություն ունեցող այլ տեղեկություններ, ինչպես նաև պատասխանողի միջնորդությունները:

Պատասխանողը մշված երկշաբաթյա ժամկետում կարող է ներկայացնել հակընդդեմ հայց, որի վրա տարածվում են հայց ներկայացնելու ընդհանուր կանոնները: Ընդ որում, օրենսդիրը սահմանում

է այդպիսի հայց ընդունելու պայմանները.

« 3. Հակընդդեմ հայցն ընդունվում է, եթե՝

1) հակընդդեմ պահանջն ուղղված է սկզբնական պահանջի հաշվանցմանը.

2) հակընդդեմ հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասամբ բացառում է սկզբնական հայցի բավարարումը.

3) հակընդդեմ եւ սկզբնական հայցերի միջև առկա է փոխադարձ կապ, և դրանց համատեղ քննությունը կարող է ապահովել վեճի առավել արագ և ճիշտ լուծումը» (Օրենսգրքի 84-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Հավելենք, որ հակընդդեմ հայց չի կարող ներկայացվել նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու, ինչպես նաև ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերի քննության դեպքում: Նույն տրամաբանությամբ, իհարկե, իրավաչափ կլիներ, եթե բացառվեր նաև Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով հակընդդեմ հայց ներկայացնելը, սակայն դա անտեսվել է Օրենսգրքում լրացում կատարելիս:

Նախապատրաստական փուլում կարող է փոփոխվել հայցի հիմքը կամ առարկան, ինչը հնարավորություն է տալիս զերծ մնալ գործի դատաքննության փուլում կողմերի անհարկի տակտիկական հնարքներով պայմանավորված ձգձգումներից:

Գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում կատարվող գործողությունները նախատեսված են Օրենսգրքի 86-րդ հոդվածով:

Գործի դատաքննության նախապատրաստությունը համարելով ավարտված՝ դատավորը որոշում է կայացնում գործը դատաքննության նշանակելու մասին:

Հայցի ապահովումը: Հայցի ապահովումն իրականացվում է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Մասնավորապես, այդ կարգը սահմանված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 14-րդ գլխի նորմերով: Այսպես, այդ օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի հա-

մածայն՝ հայցի ապահովման միջոցներն են՝ պատասխանողին պատկանող գույքի կամ դրամական միջոցների վրա հայցագնի չափով արգելանք դնելը, պատասխանողին որոշակի գործողություններ կատարելն արգելելը, այլ անձանց կողմից վեճի առարկային վերաբերող որոշակի գործողությունների կատարումն արգելելը, գույքն արգելանքից հանելու վերաբերյալ հայց հարուցելու դեպքում՝ գույքի իրացումը կասեցնելը և պատասխանողի մոտ գտնվող՝ հայցվորին պատկանող գույքի վրա արգելանք դնելը՝ անհապաղ կամ 5 օրը չգերազանցող ժամկետում:

Նշված միջոցները առավելապես բնորոշ են քաղաքացիական դատավարությանը, իսկ վարչական դատավարության դեպքում, թերևս, լայն կիրառական նշանակություն ունի պատասխանողին որոշակի գործողություններ կատարելն արգելելը, ինչը, սակայն, բավարար չափով հստակ չէ և չի ապահովում իրավական որոշակիության սկզբունքը:

Դատավարական ժամկետները: Դատավարական ժամկետների սահմանման և հաշվարկման, դրանց ավարտի, կասեցման, ժամկետները բաց թողնելու և վերականգնելու, ինչպես նաև երկարաձգելու վերաբերյալ հարցերը կանոնակարգված են Օրենսգրքի «Դատավարական ժամկետները» վերտառությամբ 8-րդ գլխի նորմերով:

Ըստ Օրենսգրքի 50-րդ հոդվածի՝ դատավարական ժամկետները սահմանվում են օրենքով, իսկ դրանց սահմանված չլինելու դեպքում՝ դատարանի որոշմամբ:

Դատավարական ժամկետների կասեցումը և վերսկսումը ածանցվում է գործի վարույթի կասեցումից և վերսկսումից:

Դատավարական ժամկետները վերականգնելու կտրվածքով վարչական դատավարությունում առկա են որոշ առանձնահատկություններ: Թեպետ այս դեպքում ևս այդ ժամկետները վերականգնվում են համապատասխան միջնորդության քննարկման արդյունքներով, սակայն խնդիրն այն է, որ այս ընդհանուր կանոնը տարածվում է նաև հայցադիմումներ ներկայացնելու ժամկետների վրա: Այսպես, Հայաս-

տանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 335-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Իրավունքի պաշտպանության մասին պահանջը դատարանը քննության է ընդունում հայցային վաղեմության ժամկետը լրանալուց անկախ», մինչդեռ Օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Դատավարական ժամկետների ավարտից հետո ներկայացված *հայցադիմումները* (ընդգծումը մերն է - Գ.Դ.), բողոքները և այլ փաստաթղթերը դատարանը չի քննարկում և վերադարձնում է դրանք ներկայացրած անձանց, եթե բացակայում է բաց թողնված դատավարության ժամկետներով պայմանավորված գործողություններ կատարելու իրավունքը վերականգնելու մասին միջնորդությունը»:

Այս առանձնահատկությունը պայմանավորված է նրանով, որ վարչական դատավարությունում հայցային վաղեմության ժամկետը համարվում է ոչ թե նյութական, ինչպես քաղաքացիական դատավարությունում, այլ դատավարական: Մասնավորապես, քաղաքացիական գործերով հայցային վաղեմության ժամկետների վերաբերյալ նորմերն ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով, մինչդեռ նույն այդ ինստիտուտը վարչական դատավարության պարագայում իր ամրագրումն է ստացել Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքում:

Այս առանձնահատկությունը հիմնականում իրավաչափ է և թելադրված է հանրային իրավական հարաբերություններում որպես կողմ հանդես եկող վարչական մարմնի կողմից կամայական վերաբերմունք դրսևորելու արգելքով, հանրային իրավահարաբերությունների կանոնակարգման կայունությամբ ու կանխատեսելիությամբ: Միաժամանակ, այսպիսի իմպերատիվ կանոնակարգումը որոշ դեպքերում վիճահարույց է, քանզի չի բացառվում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների ոչ համարժեք սահմանափակումը:

Ի տարբերություն օրենքով սահմանված ժամկետների՝ դատարանի կողմից նշանակված չավարտված դատավարական ժամկետը կարող է երկարաձգվել գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ:

Դատական ծախսերը: Դատական ծախսերին առնչվող հարաբերությունները կանոնակարգված են Օրենսգրքի «Դատական ծախսերը» վերտառությամբ 9-րդ գլխի նորմերով: Ըստ Օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի՝ դատական ծախսերը կազմված են պետական տուրքից և գործի քննության հետ կապված այլ ծախսերից: Պետական տուրքի չափերը, վճարման կարգն ու արտոնությունները սահմանված են «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, իսկ այլ ծախսերը՝ Օրենսգրքի 57-րդ հոդվածով՝ 1) վկաներին, փորձագետներին, թարգմանիչներին վճարվելիք գումարները, 2) կողմերի՝ գործի քննության վայր ժամանելու, ինչպես նաև նրանց՝ դատարան ներկայանալու կապակցությամբ շինությունների վարձակալման հետ կապված ծախսերը, 3) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի ներկայացուցիչներին վճարվելիք գումարները, 4) զննում, այդ թվում՝ տեղագնություն կատարելու ծախսերը, 5) դատավարության մասնակիցների փոստային ծախսերը, 6) դատարանի պահանջները եւ դատական հանձնարարությունները կատարելու հետ կապված ծախսերը, 7) սույն օրենսգրքի 48-րդ հոդվածին համապատասխան՝ իրենդեմ ապացույցների պահպանման ծախսերը, 8) դատարանի կողմից անհրաժեշտ ճանաչված այլ ծախսերը:

Դատական ծախսերի բաշխումը դատավարության մասնակիցների միջև որոշվում է Օրենսգրքի 59-րդ հոդվածով սահմանված կարգով:

Դատական ծանուցումները: Սա չափազանց կարևոր ինստիտուտ է, քանի որ դրա հետ փոխկապակցված են իրավական լուրջ հետևանքներ, ուստի Օրենսգրքի մի ամբողջ գլուխ («Դատական ծանուցումներ» վերտառությամբ 10-րդ գլուխը) այդ հարցի համակողմանի կարգավորմանը նվիրելը ողջունելի է: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ այս հարցի սպառնիչ ու միանշանակ լուծումը, ցավոք, տրված չէ նաև այս դեպքում, մասնավորապես «պատշաճ ծանուցում» եզրույթի մեկնաբանությունը համալիր սահմանելու փոխարեն օրենսդիրը բավարարվել է «Փաստաթղթերի հատուկ առաքման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի վրա հղում անելով,

որում ևս այդ հարցը բավարար չափով կանոնակարգված չէ:

Ինչևէ, օրենսդրության հաջողված լուծումներից է այն, որ ծանուցագիրն ստանալուց հրաժարվելը հավասարեցվում է այն հանձնված լինելուն և խոչընդոտ չէ գործը քննելու համար: Ընդ որում, այդ մասին նշում է արվում ծանուցագրի վրա:

Գործի վարույթը կասեցնելը և կարճելը: Այս դատավարական ինստիտուտներին նվիրված են Օրենսգրքի 89-րդ և 90-րդ հոդվածները: Կասեցման դեպքում օրենսդիրը նախապատվությունը տվել է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի վրա հղում անելուն, իսկ կարճման հիմքերը հստակ սահմանված են նշված 90-րդ հոդվածով.

«1) վեճն ընդդատյա չէ վարչական դատարանին.

2) նույն անձանց միջեւ, նույն առարկայի մասին եւ միեւնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ առկա է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռ.

3) գործին մասնակցող քաղաքացու մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը բացառում է իրավահաջորդությունը.

4) գործին մասնակցող իրավաբանական անձը լուծարվել է.

5) հայցվորը հրաժարվել է հայցից»: Հավելենք, որ վարչական վարույթի ընթացքում կողմերի հաշտության համաձայնության գալը համարվում է հայցվորի հրաժարում հայցից:

§ 2. Դատաքննությունն առաջին ատյանում

Վարչական դատարանում դատաքննության ընթացակարգը: Վարչական դատարանում դատաքննությունն իրականացվում է նիստերի միջոցով, ընդ որում, գործը միանձնյա քննող դատավորն ինքն է նախագահում նիստը, իսկ կոլեգիալ քննության դեպքում նիստը նախագահում է դատավորներից մեկը: Այս դեպքում նախագահողն օժտված է դատական նիստը կազմակերպելու և ղեկավարելու ընդհանուր լիազորություններով:

Դատական միստի բնականոն ընթացքն ապահովելու նկատառումով օրենսդիրը սահմանել է դատարանի կողմից կիրառվող սանկցիաների տեսակները, դրանց կիրառման հիմքերը և կարգը (Օրենսգրքի 93.1-րդ հոդված): Այս ինստիտուտի իրավական կարգավորումները ևս ընդհանուր են և նույնությամբ կիրառելի են դատավարության մյուս տեսակների պարագայում: Մասնավորապես, սահմանված են հետևյալ սանկցիաները՝ նախազգուշացում, միստերի դափնիքից հեռացնելը, դատական տուգանք և պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ դիմումով համապատասխանաբար գլխավոր դատախազին կամ Փաստաբանական պալատ դիմելը:

Դատական սանկցիաների ինստիտուտը, ըստ էության, նոր է հայրենական իրավական համակարգում, ուստի բնական է, որ դրա առնչությամբ դեռևս չեն ձևավորվել միասնական ու համալիր իրավական մոտեցումներ: Սակայն մտահոգողն այն է, որ օրենսդիրը, շեշտադրում անելով բացառապես դատական միստի բնականոն ընթացքն ապահովելու խնդրի վրա, անտեսել է իրավական խիստ կարևոր հարցերի լուծման անհրաժեշտությունը, մասնավորապես բացակայում են հստակ պատասխաններ հետևյալ հարցերի առնչությամբ. ա) ինչպիսի՞ պատասխանատվության տեսակ է դատական սանկցիան, բ) վարույթի այդ տեսակը կոմկրետ ո՞ր իրավական նորմերով պետք է կարգավորվի, գ) որքանո՞վ է համահունչ դատական սանկցիայի ինստիտուտը Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի դրույթներին և այլն:

Հիշյալ հարցադրումները խիստ գիտագործնական բնույթ ունեն: Այսպես, անմիջապես դատական միստում միստը նախագահող դատավորի կողմից, օրինակ, դատական տուգանք նշանակելը խոցելի է այն առումով, որ անտեսվում է պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների առկայությունը ստուգելու անհրաժեշտությունը (չի բացառվում, որ դատական միստը խախտել է անմեղսունակ անձը), չեն ապահովվում վարույթում իրավախախտի նվազագույն իրավունքները (պաշտպան ունենալու, բացատրություն տալու և այլն) և այլն:

Դատական նիստը բացելուց հետո նիստը նախագահողը պարզում է դատական նիստին ներկայացած դատավարության մասնակիցների և այլ անձանց ինքնությունը, ստուգում է ներկայացուցիչների լիազորությունները, այնուհետև պարզում է՝ ունեն արդյոք կողմերը միջնորդություններ մինչև դատաքննության սկիզբը:

Դատաքննությունը կարող է ընթանալ առանց հայցվորի կամ պատասխանողի ներկայության, եթե դատարանին ներկայացվել է միջնորդություն իրենց բացակայությամբ և ներկայացված նյութերի հիման վրա քննելու մասին (Օրենսգրքի 95-րդ հոդված):

Մինչև դատաքննության ավարտը հայցվորն իրավունք ունի լրիվ կամ մասնակի հրաժարվելու իր պահանջներից, որի դեպքում կայացվում է այդ մասով գործի վարույթը կարճելու մասին վճիռ (Օրենսգրքի 100-րդ հոդված): Իր հերթին պատասխանողը կարող է լրիվ կամ մասնակի ընդունել պահանջը, ինչը հիմք ընդունելով՝ դատարանը բավարարվում է հայցն այդ մասով: Միաժամանակ, դատարանը կարող է չընդունել պահանջը (պահանջի ոչ իրավաչափ ընդունում), երբ՝ ա) այդպիսի ընդունումը առերևույթ հակասում է օրենքին, բ) այդպիսի ընդունումն առերևույթ խախտում է որևէ մեկի իրավունքները և ազատությունները և գ) քննվում է Օրենսգրքի 24-րդ գլխով սահմանված գործ (նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ): Պահանջն ընդունելն իրավաչափ համարելով՝ դատարանը այդ մասով առանձնացնում է վարույթը և կայացնում վճիռ (Օրենսգրքի 101-րդ հոդված):

Դատաքննության հետազոտման կարգը իմպերատիվ չէ. դատարանն իր նախաձեռնությամբ կամ դատավարության մասնակիցների միջնորդությունների հիման վրա կարող է փոփոխել ապացույցների հետազոտման կարգը (Օրենսգրքի 102-րդ հոդված):

Դատարանը կարող է լրացուցիչ ապացույցներ ընդունել նաև գործի քննության ընթացքում, եթե դրանք ներկայացնողը հիմնավորում է գործի քննության նախապատրաստության ընթացքում այդ ապացույցները ներկայացնելու անհնարինությունը՝ իրենից անկախ

պատճառներով: Սահմանված կարգով դատարանն անդրադառնում է ապացույցների վերաբերելիության և թույլատրելիության հարցին (Օրենսգրքի 104-րդ հոդված):

Ապացույցների հետազոտման ավարտից հետո կողմերն իրավունք ունեն հանդես գալ ամփոփիչ ճառերով (դատական վիճաբանություն), ընդ որում, սկզբում հանդես է գալիս հայցվորը կամ նրա ներկայացուցիչը, պատասխանողը կամ նրա ներկայացուցիչը, այնուհետև՝ երրորդ անձը կամ նրա ներկայացուցիչը (Օրենսգրքի 105-րդ հոդված): Նույն կարգով դատական վիճաբանություն է ընթանում այն դեպքում, երբ դատարանն անհրաժեշտ է համարում գործի համար նշանակություն ունեցող նոր հանգամանքներ պարզելը կամ նոր ապացույցներ ձեռք բերելը կամ հետազոտելը: Այս դեպքում դատարանը որոշում է կայացնում գործի դատաքննությունը այդ մասով վերսկսելու մասին, որի ավարտից հետո սկսվում են նոր դատական վիճաբանություններ դատաքննությունը վերսկսելու համար հիմք հանդիսացած հանգամանքների վերաբերյալ:

Դատական վիճաբանություններից հետո դատարանը պարզում է միջնորդություններ հարուցելու ցանկություն ունենալու հարցը, իսկ այդպիսի միջնորդությունների բացակայության դեպքում նախագահողն ավարտում է դատաքննությունը և հայտարարում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի հրապարակման վայրն ու ժամանակը:

Արագացված դատաքննությունը: Ինչպես և դատավարության մյուս տեսակների դեպքում է, այս դեպքում ևս սահմանված է արագացված դատաքննության իրավական հնարավորություն: Արագացված դատաքննությունը արդարացված է և կարող է իրավաչափ համարվել բոլոր այն դեպքերում, երբ բավարար չափով երաշխավորված են արդարադատության իրականացման սկզբունքները: Դրանով է պայմանավորված արագացված դատաքննության հիմքերի սպառիչ սահմանումը:

Այսպես, Օրենսգրքի 108-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արագացված դատաքննություն կիրառվում է այն դեպքերում, երբ.

«1) դիմում է ներկայացվել ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ.

2) անհրաժեշտ չէ լսել փորձագետին կամ հարցաքննել վկաներին, զմնում կատարել, տալ դատական համձնարարություններ, և եթե գործը բանավոր դատաքննության նշանակելուց հետո կողմերը գրավոր տեղեկացրել են դատարանին բանավոր ընթացակարգով դատաքննությանն իրենց չմասնակցելու մասին.

3) անհրաժեշտ չէ լսել փորձագետին կամ հարցաքննել վկաներին, զմնում կատարել, տալ դատական համձնարարություններ, և եթե կողմերը գրավոր համաձայնություն են ներկայացրել գործը գրավոր ընթացակարգով քննելու վերաբերյալ.

4) հայցն ակնհայտ հիմնավոր է.

5) հայցն ակնհայտ անհիմն է»:

Նշված հինգ հիմքերի պարագայում, բացառությամբ 1-ին հիմքի, եթե գործը արագացված դատաքննության կարգով քննելուց հետո ի հայտ են գալիս հանգամանքներ, որոնք պարզելու համար անհրաժեշտ է գործի քննությունն անցկացնել բանավոր ընթացակարգով, դատարանը որոշում է կայացնում գործի քննությունը վերսկսելու մասին:

Արագացված դատաքննության հիմքեր սահմանված են նաև Օրենսգրքի այլ դեպքերում, որոնց կանոնադաշտում սույն ձեռնարկի 14-րդ գլխում:

Վարչական դատարանի դատական ակտերը: Վարչական դատարանի դատական ակտերին ներկայացվող պահանջները սահմանված չեն Օրենսգրքով, պարզապես 112-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ դրանց վրա տարածվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան նորմերը:

Օրենսգրքի 113-րդ հոդվածով կարգավորված է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ ընդունելիս լուծման ենթակա հարցերի շրջանակը՝ ա) գնահատվում են ապացույցները, բ) որոշվում է, թե գործի համար նշանակություն ունեցող որ հանգամանքներն են

պարզվել, և որոնք չեն պարզվել, գ) որոշվում է տվյալ գործով կիրառման ենթակա օրենքները և այլ իրավական ակտերը և դ) որոշվում է հայրը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը:

Օրենսդիրը (Օրենսգրքի 114-րդ հոդված) սահմանում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի հետևյալ տեսակները՝

1) վարչական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն անվավեր ճանաչելու մասին,

2) վարչական մարմնին այն վարչական ակտն ընդունելուն պարտավորեցնելու մասին, որի ընդունումը վարչական մարմինը մերժել է կամ չի ընդունել,

3) դատավարության մասնակիցներին և այլ անձանց որոշակի գործողություններ կատարելուն կամ դրանց կատարումից ձեռնպահ մնալուն պարտավորեցնելու մասին,

4) իրավահարաբերությունների առկայության կամ բացակայության կամ վարչական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն առոչինչ լինելու մասին,

5) այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող միջամտող վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մասին,

6) նորմատիվ իրավական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն անվավեր ճանաչելու մասին,

7) ուժը կորցրած նորմատիվ իրավական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ոչ իրավաչափ ճանաչելու մասին:

Որպես կանոն, գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից մեկ ամիս հետո, իսկ միջանկյալ դատական ակտերը՝ կայացման պահից: Օրենսգրքով նախատեսված են դատական ակտերի ուժի մեջ մտնելու նաև այլ ժամկետներ, որոնց անդրադարձել ենք համապատասխան հարցադրմանն առնչվող նյութը ներկայացնելիս:

Վարչական դատարանը կայացնում է նաև լրացուցիչ որոշումներ (Օրենսգրքի 116-րդ հոդված), որոնցով իրավասու պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց ուշադրությունն է հրավիրվում

դատաքննության ընթացքում ի հայտ եկած կոպիտ և պարբերական խախտումների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքի այլ էական խախտումների վրա:

Կարծում ենք՝ լրացուցիչ որոշման ինստիտուտը համահունչ չէ դատարանի կողմից արդարադատություն իրականացնելու գործառնության բովանդակությանը և, ըստ էության, հանդիսանում է խորհրդային իրավական համակարգից մնացած իրավական երևույթ: Վերջին հաշվով, դատարանի վրա չի կարող դրվել կառավարման այս կամ այն ոլորտում էական խախտումներ բացահայտելու և դրանց առնչությամբ այսպես կոչված՝ լրացուցիչ որոշումներ ուղարկելու պարտականություն, քանզի դա խորթ է դատավորի կարգավիճակին: Եթե որևէ խախտում իրավական նշանակություն ունի գործով դատական ակտ կայացնելու համար, դրանք արդեն իսկ արձանագրվում են դատական ակտում, ուստի վերջիններս հասանելի ու մատչելի են իրավասու պետական մարմիններին և պաշտոնատար անձանց: Այս առումով որևէ անհրաժեշտություն ու հիմնավորում չկա, որպեսզի դատարանն անդրադառնա այնպիսի իրավախախտումների, որոնք գործի համար էական նշանակություն չունեն, սակայն կարող են պիտանի լինել կառավարման համակարգը բարելավելու տեսանկյունից:

Վերջին հաշվով, դատարանը իրավասու չէ իրավական գնահատական տալ այնպիսի հարցադրումների, որոնց առնչությամբ սահմանված կարգով դատաքննություն չի իրականացվել: Ինչ վերաբերում է «ի հայտ եկած» արտահայտությանը, ապա այն իրավական որևէ արժեք չունի, քանզի իրավախախտումները ոչ թե ի հայտ են գալիս, այլ նախատեսված կարգով սահմանվում են քննությամբ:

Դատական նիստի արձանագրումը: Այս հարցի իրավական կարգավորումը տրված է Օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով, ըստ որի դատական նիստերն արձանագրվում են, իսկ արձանագրման ձևի և բովանդակության, այն վարելու կարգի, արձանագրության վերաբերյալ դիտողություններ ներկայացնելու նկատմամբ տարածվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության

օրենսգրքի համապատասխան նորմերը:

Նկատենք, որ այդ հարցերի կարգավորմանը մվիրված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի «Պատական միստի արձանագրումը» վերտառությամբ 22-րդ գլուխը, որը ներառում է 146-149-րդ հոդվածները: Նկատի ունենալով, որ այդ հարցադրումները հանգամանորեն ներկայացված են քաղաքացիական դատավարության դասագրքերում և ուսումնական ձեռնարկներում, բավարարվենք միայն ընդգծելով, որ արձանագրումն իրականացվում է պարզ թղթային եղանակով, ընդ որում, եթե միստի ընթացքն արձանագրվում է համակարգչային ձայնագրման միջոցով, ապա համակարգչային եղանակով կազմվում է համառոտագրություն:

§ 3. Դատաքննությունը վերաքննիչ դատարանում

Վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունքը, ժամկետները, կարգը: Դատական ակտերի դեմ, որոշ բացառություններով, կարող է բերվել վերաքննիչ բողոք: Օրենսգրքի 117.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեն՝ ա) դատավարության մասնակիցները, բ) գլխավոր դատախազը կամ նրա տեղակալները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում և գ) դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (վերջիններս օգտվում են երրորդ անձանց իրավունքներից և կրում են նրանց համար սահմանված պարտականությունները):

Ինչ վերաբերում է գլխավոր դատախազին և նրա տեղակալներին, ապա խոսքը կարող է բացառապես վերաբերվել պետական շահերի պաշտպանությանն առնչվող դատական ակտերին: Տվյալ դեպքում օրենսդիրն անհարկի նեղացրել է վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեցող դատախազների շրջանակը, մասնավորապես դա պետք է վերաբերեր բոլոր դատախազներին, իսկ գլխավոր դատախազին և նրա տեղակալներին կարող էր բացառության կարգով վե-

րապահվել միայն վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքը: Ի դեպ, հենց այս մոտեցումն է որդեգրվել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 205-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով: Այս տարաբնույթ իրավական կարգավորումը, թերևս, բացատրվում է նրանով, որ վարչական դատավարությունում վերաքննությունը ներմուծվել է հետագայում, ինչի արդյունքում ինքնիշխան պահպանվել են նախկին իրավական կարգավորումները, որոնք վերաբերում էին վճռաբեկ վարույթին:

Վերաքննիչ բողոք բերվում է դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետում: Այս կանոնից բացառություն են կազմում նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների հիմքով կամ դատավարությանը մասնակից չդարձված անձանց կողմից բողոք բերելու դեպքերը: Մասնավորապես, դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք իրավունք ունեն վերաքննիչ բողոք բերելու այն օրվանից սկսած՝ 3 ամսվա ընթացքում, երբ իմացել կամ կարող էին իմանալ այդպիսի դատական ակտի կայացման մասին: Այս դեպքում առավելագույն ժամկետը սահմանված է 20 տարի՝ հաշված դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրվանից:

Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բողոք կարող է բերվել միջանկյալ դատական ակտը ստանալուց հետո՝ 15-օրյա ժամկետում:

Բողոք ներկայացնողը վերաքննիչ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերը ուղարկվում են վերաքննիչ դատարան, իսկ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերի պատճենները պատշաճ ձևով ուղարկվում են դատավարության մասնակիցներին: Միաժամանակ, բողոքի պատճենն ուղարկվում է դատական ակտը կայացրած վարչական դատարան, որը պարտավոր է բողոքի պատճենը ստանալուց օրվանից ոչ ուշ, քան հաջորդ օրը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում սեղմ ժամկետում գործը պատշաճ ձևով ուղարկել վերաքննիչ դատարան (Օրենսգրքի 11.3-րդ հոդված): Վերաքննիչ ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները սահմանված են Օրենսգրքի 117.4-րդ հոդվածով:

Վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը: Վե-

րաքննիչ բողոքը վերադարձնելու հիմքերի բացակայության դեպքում բողոք բերելու վերջնաժամկետը լրանալուց հետո՝ ոչ ուշ, քան մեկամսյա ժամկետում, վերաքննիչ դատարանը կայացնում է բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում, որում նշվում են գործի քննության ժամանակն ու վայրը: Նշված որոշումը եռօրյա ժամկետում ուղարկվում է դատավարության մասնակիցներին, իսկ պատասխանողին տեղեկացվում է բողոքին պատասխան ներկայացնելու իր իրավունքի մասին (Օրենսգրքի 117.5-րդ հոդված):

Նշված հոդվածի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելուց հետո վերաքննիչ դատարանը իր նախաձեռնությամբ կամ դատավարության մասնակցի միջնորդությամբ կարող է կասեցնել բողոքարկվող դատական ակտի կատարումը: Կասեցման վերաբերյալ դրույթը միտված է կանխելու վիճարկվող դատական ակտերի կատարման արդյունքում հնարավոր բացասական հետևանքները: Այդպիսի որոշումներ կայացնելիս վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է համարժեք գնահատել դատական ակտին առնչվող փաստական և իրավական գնահատականները, քանզի հավասարապես անընդունելի են ինչպես անհիմն կասեցումները, այնպես էլ այդ իրավական հնարավորությունից անհիմն ձեռնպահ մնալը:

Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելը: Օրենսգրքի 117.6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքը վերադարձվում է հետևյալ դեպքերում.

«1) չեն պահպանվել սույն օրենսգրքի 117.4-րդ հոդվածի պահանջները.

2) բողոքի շրջանակում առերևույթ բացառվում է դատական սխալի՝ նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման առկայության հնարավորությունը, որը կարող էր ազդել գործի ելքի վրա.

3) վերաքննիչ բողոքը բերվել է սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո և միջնորդություն չի պարունակում բաց թողած ժամկետը վերականգնելու մասին.

4) վերաքննիչ բողոքը բերվել է սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո, և բաց թողած ժամկետը վերականգնելու մասին միջնորդությունը մերժվել է.

5) մինչև վերաքննիչ դատարանի կողմից բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը բողոք բերած անձից դիմում է ստացվել այն հետ վերցնելու մասին.

6) բողոքը ներկայացրել է այն անձը, որը վարչական դատարանի դատական ակտը բողոքարկելու իրավունք չունի, կամ

7) բողոքարկվել է այն դատական ակտը, որը ենթակա չէ բողոքարկման»:

Բողոքը վերադարձնելու մասին վերաքննիչ դատարանը կարող է որոշում կայացնել եռօրյա ժամկետում՝ հաշված գործը ստանալու օրվանից: Վերը նշված հոդվածի 1-ին մասի 1-ին, 2-րդ կամ 3-րդ կետերով նախատեսված հիմքերով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելուց հետո բողոքում թույլ տրված խախտումները վերացնելու և որոշումն ստանալուց հետո՝ 15-օրյա ժամկետում, կրկին ներկայացվելու դեպքերում բողոքը համարվում է դատարանում ընդունված սկզբնական ներկայացման օրը: Բողոքը կրկին ներկայացվելու դեպքում խախտումները վերացնելու համար նոր ժամկետ չի տրվում: Բողոքը վերադարձնելու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել վճռաբեկության կարգով՝ որոշումը ստանալուց հետո՝ 15-օրյա ժամկետում: Բողոքարկված որոշումը վճռաբեկ դատարանի կողմից վերացվելու դեպքում բողոքը համարվում է վերաքննիչ դատարանում ընդունված՝ սկզբնական ներկայացման օրը:

Վերաքննիչ բողոքը հետ վերցնելը: Վերաքննիչ բողոքը կարելի է հետ վերցնել մինչև դատաքննության ավարտը, ինչի առնչությամբ բողոք բերած անձը դիմում է ներկայացնում դատարան: Եթե բողոք բերած անձը դիմումը ներկայացրել է վերաքննիչ դատարանի կողմից բողոքը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելուց հետո, ապա բողոքը հետ վերցնելու դեպքում կայացվում է որոշում վերաքննիչ վարույթը կարճելու մասին: Եթե վճիռը բողոքարկել են այլ անձինք,

ապա վերաքննիչ վարույթը կարճվում է միայն տվյալ բողոքի մասով: Վերաքննիչ վարույթը կարճելու մասին վերաքննիչ դատարանի որոշման կայացման պահից վարչական դատարանի վճիռը մտնում է օրինական ուժի մեջ, եթե լրացել է վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելու ժամկետը, և վճիռը չեն բողոքարկել այլ անձինք: Վերաքննիչ վարույթը կարճելու մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել վճռաբեկ դատարան որոշումն ստանալու պահից տասնհինգօրյա ժամկետում: Բողոքը հետ վերցնելուն առնչվող հարաբերությունները կանոնակարգված են Օրենսգրքի 117.8-րդ հոդվածով:

Վերաքննիչ բողոքի պատասխանը: Դատավարության մասնակիցը, ստանալով վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելու մասին վերաքննիչ դատարանի որոշումը, իրավունք ունի երկշաբաթյա ժամկետում պատասխան ուղարկել դատարան և դատավարության այլ մասնակիցների (Օրենսգրքի 117.7-րդ հոդված): Նախկինում ինչպես դատավարության վերաբերյալ տեսական աշխատություններում, այնպես էլ օրենսդրությունում նախապատվությունը տրվում էր «առարկություն» եզրույթին, սակայն «պատասխան» եզրույթը առավել համահունչ է այն տվյալ իրավիճակում պատրաստվող փաստաթղթին, քանզի պատասխանը առավել ընդգրկում է և կարող է առարկություն չպարունակել:

Վերաքննիչ բողոքի պատասխանում նշվում է հետևյալը՝ ա) դատարանի անվանումը, որին հասցեագրվում է պատասխանը, բ) պատասխանը ներկայացրած անձի և դատավարության մասնակիցների անունները (անվանումները), գ) դատարանի անվանումը, որի կայացրած վճռի դեմ բերվել է վերաքննիչ բողոքը, գործի համարը և վճռի կայացման տարին, ամիսը, ամսաթիվը և դ) վերաքննիչ բողոքի վերաբերյալ դիրքորոշումը և դրա հիմնավորումները:

Վերաքննության սահմանները: Վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները: Նախ նկատենք, որ վերաքննիչ բողոքը քննելու ու որոշում կայացնելու համար օրենսդրությամբ կոնկրետ ժամկետ սահմանված չէ. նախապատվությունը տրվել է «ողջամիտ ժամկե-

տին», ինչը կարող է իրավաչափ համարվել, քանզի կոնկրետ ժամկետներ սահմանելը գործնականում չի կարող իրեն արդարացնել: Ինչ վերաբերում է միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքների քննությանը և որոշում կայացնելուն, ապա դրա համար Օրենսգրքի 117.9-րդ հոդվածով սահմանված է 15-օրյա ժամկետ:

Ինչ վերաբերում է գործի քննության կարգին, ապա հարկ է նկատել, որ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բողոքները քննվում են կոլեգիալ՝ 3 դատավորի կազմով, իսկ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով ներկայացված բողոքները՝ 5 դատավորի կազմով: Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքները քննվում են միանձնյա և գրավոր ընթացակարգով՝ առանց դատական միստ հրավիրելու:

Բողոքը վարույթ ընդունելիս դատարանը որոշում է նաև գործը գրավոր կամ բանավոր ընթացակարգով քննելու մասին: Գրավոր ընթացակարգով քննելու նախապատրաստման ընթացքում այնպիսի հանգամանքների ի հայտ գալու դեպքում, որոնք պարզելու համար ծագում է բանավոր ընթացակարգ կիրառելու անհրաժեշտություն, դատարանը կայացնում է գործը բանավոր ընթացակարգով քննելու վերաբերյալ որոշում:

Վերաքննության դեպքում գործի դատաքննության համար կիրառվում են վարչական դատարանում դատաքննության իրականացման կանոնները՝ Օրենսգրքի 117.11-րդ հոդվածով նախատեսված առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Վերաքննության սահմանները վերաքննիչ դատարանում ամրագրված են Օրենսգրքի 117.12-րդ հոդվածով: Նախ՝ այդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ բողոքում ներկայացված պահանջի սահմաններում՝ ձեռնարկելով անհրաժեշտ միջոցներ բողոքն ըստ էության քննելու համար: Ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, այս դեպքում վերաքննիչ դատարանը ընդունում է Օրենսգրքով կամ վարչական դատարանի սահմանած ժամկետում դատավարու-

թյան մասնակցի կողմից վարչական դատարան չներկայացված ապացույցները, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ գտնում է, որ դրանք գործի լուծման համար էական նշանակություն չունեն: Ընդ որում, եթե դատավարության մասնակիցը չի հիմնավորում, որ ապացույցը չի ներկայացրել իր կամքից անկախ հանգամանքներով, ապա դատական ծախսերը, անկախ գործի ելքից, կրում է այդ դատավարության մասնակիցը: Մի կարևոր հանգամանք ևս. վերաքննիչ դատարանում բողոքի քննության ժամանակ վարչական դատարանում հաստատված փաստն ընդունվում է որպես հիմք, եթե բողոքում չի վիճարկվում այդ փաստը, կամ վերաքննիչ դատարանն անհրաժեշտ չի համարում կրկին հետազոտել այն (Օրենսգրքի 117.12-րդ հոդված):

Վերաքննիչ դատարանի լիազորություններն ամրագրված են Օրենսգրքի 117.3-րդ հոդվածով: Նախ՝ սահմանված են վերաքննիչ դատարանի կողմից կայացվող որոշումների տեսակները: Այսպես, բողոքի քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը՝

«1) մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով անփոփոխ: Այն դեպքում, երբ վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն դատարանի

կայացրած գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վերաքննիչ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը.

2) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է վարչական դատարանի ակտը՝ կայացնելով նոր դատական ակտ: Բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ.

3) այն դեպքում, երբ վարչական դատարանը թույլ է տվել գործի լուծման վրա ազդող էական խախտումներ, ելնելով արդարադատության արդյունավետության շահերից՝ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վերաքննիչ բողոքը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով դատական ակտը:

Բեկանված մասով գործն ուղարկում է վարչական դատարան՝

նոր քննության, սահմանելով նոր քննության ծավալը, իսկ չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ.

4) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը: Բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ»:

Միջանկյալ դատական ակտի պարագայում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով ուժի մեջ կամ բավարարելով բողոքը՝ վերացնում է վարչական դատարանի դատական ակտը: Հայցի ապահովման հետ կապված միջանկյալ դատական ակտերը վերացնելիս վերաքննիչ դատարանը կայացնում է նոր դատական ակտ:

Վերաքննիչ դատարանն իրավասու է բավարար հիմքերի առկայության դեպքում կայացնելու նաև գործի վարույթը կասեցնելու մասին որոշում, որը կարող է վճռաբեկության կարգով բողոքարկվել 15-օրյա ժամկետում:

Վերաքննիչ դատարանի որոշման օրինական ուժի մեջ մտնելը:
Վերաքննիչ դատական ակտերի հրապարակումը: Վերաքննիչ դատարանը կայացնում է պատճառաբանված որշում, որի մեջ նշվում են՝ ա) վարչական դատարանի լրիվ անվանումը, գործի համարը, որոշման կայացման տարին, ամիսը, ամսաթիվն ու դատարանի կազմը, բ) վարչական դատարանի վճռի կայացման տարին, ամիսը, ամսաթիվը, համարը, այն կայացրած դատարանի անվանումը և դատավորի անունը, ազգանունը, գ) դատավարության մասնակիցների անունները (անվանումները), վերաքննիչ բողոք բերած անձի անունը (անվանումը), վերաքննիչ բողոքի դեմ պատասխան ներկայացնելու դեպքում նաև՝ պատասխանը ներկայացրած անձի անունը (անվանումը), դ) վերաքննիչ բողոքի հիմքերը և հիմնավորումները, վերաքննիչ բողոք բերած անձի դիրքորոշումը և հիմնավորումները և ե) գործով պարզված և վերաքննիչ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը, ինչպես նաև այն օրերը, Հայաստա-

նի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերը և այլ իրավական ակտերը, որոնցով դեկլարվել է վերաքննիչ դատարանը որոշում կայացնելիս (Օրենսգրքի 117.14-րդ հոդված):

Որոշումը պետք է դրույթներ ներառի դատական ծախսերի, ինչպես նաև՝ կողմերի միջև դատական ծախսերի բաշխման մասին:

Վերաքննիչ դատարանը *լրացուցիչ որոշում* է կայացնում այն պարագայում, երբ Օրենսգրքի 117.12-րդ հոդվածով սահմանված դեպքերում ապացույց չներկայացրած դատավարության մասնակիցը վարչական մարմին է կամ պաշտոնատար անձ: Այս դեպքում, կարծում ենք, լրացուցիչ որոշում կայացնելն իրավաչափ է, քանզի հիմքը ոչ թե համընդհանուր, այլ դատավարական բնույթի խախտում է:

Վերաքննիչ դատարանի գործն ըստ էության լուծող որոշումներն օրինական ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից մեկ ամիս հետո, իսկ միջանկյալ դատական ակտերը՝ կայացման պահից (Օրենսգրքի 117.16-րդ հոդված):

Վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերը հրապարակվում և դատավարության մասնակիցներին են ուղարկվում վարչական դատարանի դատական ակտերի համար սահմանված կանոններով:

§ 4. *Դատաքննությունը վճարեկ դատարանում*

Դատական ակտի վերանայումը վճարեկության կարգով: Բողոք բերելու իրավունքը: Վճարեկության կարգով բողոքարկվում են հիմնականում վերաքննիչ դատարանի օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը, միջանկյալ դատական ակտեր, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում նաև՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը: Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վճարեկ բողոքները քննվում են առանց դատական նիստ հրավիրելու (Օրենսգրքի 118-րդ հոդված):

Վճարեկ բողոք բերելու իրավունքը Օրենսգրքի 118.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն վերապահված է՝ ա) դատավարության մաս-

նակիցներին, բ) գլխավոր դատախազին կամ նրա տեղակալներին՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում և գ) դատավարությանը մասնակից չդարձված անձանց, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (վերջիններս օգտվում են երրորդ անձանց իրավունքներից և կրում նրանց համար սահմանված պարտականությունները): Ինչ վերաբերում է միջանկյալ դատական ակտերին, ապա դրանք բողոքարկելու լիազորություն ունեն միայն դատավարության մասնակիցները:

Վճռաբեկ բողոք բերելու սահմանափակումները: Բողոքարկման կարգը և ժամկետները: Ըստ Օրենսգրքի 118.2-րդ հոդվածի՝ վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը անձը չի կարող բողոքարկել վճռաբեկ դատարանում, եթե նա մույն հիմքերով այն չի բողոքարկել վերաքննիչ դատարանում: Այս կանոնից բացառություն է սահմանված միայն Օրենսգրքի 118.3-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված դեպքում, երբ բողոք է բերում դատավարությանը մասնակից չդարձված անձը: Անձը կարող է վճռաբեկ բողոք բերել միայն իր համար անբարենպաստ մասի դեմ:

Վճռաբեկ բողոք բերելու ժամկետները սահմանված են Օրենսգրքի 118.3-րդ հոդվածով: Բացառությամբ նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների հիմքով, ինչպես նաև դատավարությանը մասնակից չդարձված անձանց կողմից բողոք բերելու դեպքերի, վճռաբեկ բողոք կարող է բերվել միայն այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Բացառությամբ օրենքով նախատեսված այլ դեպքերի՝ միջանկյալ դատական ակտերի դեմ կարող է բողոք բերվել այն ստանալու օրվանից հաշված 15 օրվա ընթացքում: Վերջապես, դատավարությանը մասնակից չդարձված անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է դատական ակտ, կարող են վճռաբեկ բողոք բերել՝ սկսած այն օրվանից՝ երեք ամսվա ընթացքում, երբ իմացել են կամ կարող էին իմանալ մեծ դատական ակտի կայացման մասին:

Բողոքը ներկայացվում է վճռաբեկ դատարան, իսկ պատճենը՝ վերաքննիչ դատարան, որը բողոքի պատճենն ստանալու օրվանից ան-

հապաղ պարտավոր է գործը պատշաճ ձևով ուղարկել վճռաբեկ դատարան:

Վճռաբեկ բողոքը հետ վերցնելը և վերադարձնելը: Վճռաբեկ դատարան բողոք ներկայացնելուց հետո մինչև դատաքննության ավարտը բողոք բերած անձն իրավունք ունի դիմում ներկայացնելու բողոքը հետ վերցնելու մասին (Օրենսգրքի 118.6-րդ հոդված): Վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու հիմքերը նույնական են դատավարության մյուս տեսակների շրջանակներում սահմանված հիմքերի հետ: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 118.7-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1) վճռաբեկ բողոքը չի համապատասխանում սույն օրենսգրքի 118.5-րդ հոդվածի պահանջներին.

2) վճռաբեկ բողոքը ներկայացվել է օրենքով նախատեսված ժամկետից ուշ, և բացակայում է այն վերականգնելու մասին միջնորդությունը.

3) վճռաբեկ բողոքը բերվել է սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո, և բաց թողած ժամկետը վերականգնելու մասին միջնորդությունը մերժվել է.

4) վճռաբեկ բողոքը ներկայացրել է այն անձը, որը վճռաբեկ բողոք ներկայացնելու իրավունք չունի.

5) վճռաբեկ բողոք ներկայացրած անձը սույն օրենսգրքի 118.6-րդ հոդվածով սահմանված կարգով դիմում է ներկայացրել վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու մասին.

6) բողոքարկվել է այն դատական ակտը, որը ենթակա չէ բողոքարկման վճռաբեկության կարգով, կամ

7) բացակայում են սույն օրենսգրքի 118.8-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հիմքերը»:

Վերադարձնելու մասին որոշումը կայացվում է գործը վճռաբեկ դատարանում ստանալու օրվանից հաշված՝ 1 ամսվա ընթացքում: Վերը նշված հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ կետերի հիմքով վճռաբեկ բողոքը վերադարձվելու դեպքում բողոք ներկայացրած անձն իրավունք ունի կրկին բողոք ներկայացնել վճռաբեկ դատարանի որոշումն

ստանալուց հետո՝ 15-օրյա ժամկետում: Կրկին ներկայացված վճռաբեկ բողոքը վերադարձվելուց հետո վճռաբեկ բողոք ներկայացնելու համար ժամկետ չի տրամադրվում, ինչից բխում է, որ դրանից հետո վճռաբեկ բողոք պարզապես չի կարող ներկայացվել:

Նշված հոդվածի 4-րդ մասը կարգավորում է վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելուց հետո վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը ուժի մեջ մտնելու կարգը. «Սույն հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի հիմքով վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու դեպքում վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը մտնում է օրինական ուժի մեջ, եթե բողոքի թերությունները սույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված ժամկետում չեն վերացվել, կամ կրկին ներկայացված վճռաբեկ բողոքը վերադարձվել է: Սույն հոդվածի 1-ին մասի 3-7-րդ կետերի հիմքով վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելուց հետո վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը մտնում է օրինական ուժի մեջ»:

Վճռաբեկ բողոքը քննության ընդունելը: Վճռաբեկ բողոքը քննության ընդունելու հիմքերը ևս նույնական են դատավարության մյուս տեսակների պարագայում վճռաբեկ բողոքը քննության ընդունելու հիմքերի հետ. «Վճռաբեկ դատարանը բողոքն ընդունում է քննության, եթե՝

1) բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար.

2) վերանայվող դատական ակտն առերևույթ (*prima facie*) հակասում է վճռաբեկ դատարանի նախկինում ընդունած որոշումներին.

3) առկա է նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի առերևույթ էական խախտում, կամ

4) առկա է նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանք» (Օրենսգրքի 118.8-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելուց հետո դատական ակտի կատարումը կարող է կասեցվել: Վճռաբեկ բողոքի քննության համար

կոնկրետ ժամկետ սահմանված չէ, պարզապես օրենսդրությամբ նախատեսված է գործը ողջամիտ ժամկետում քննելու և որոշում կայացնելու պարտականություն:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության սահմանները և վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները: Օրենսգրքի 118.14-րդ հոդվածի համաձայն. «Վճռաբեկության կարգով գործի քննության ժամանակ վճռաբեկ դատարանը գործով կայացված դատական ակտը վերանայվում է վճռաբեկ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում»: Այս դրույթը գործնականում տարածայնությունների տեղիք է տալիս: Կարծում ենք՝ եթե նշված դրույթը միանգամայն հիմնավորված է քաղաքացիական գործերով, ապա նույնը չի կարելի ասել վարչական գործերի մասին: Մասնավորապես, վարչական գործերով դատարանի ակտիվ միջամտության անհրաժեշտությունը խիստ տրամաբանական ու հիմնավորված է, ինչին արդեն իսկ անդրադարձել ենք, ուստի ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը պայմանավորում է վճռաբեկ դատարանի կողմից գործի քննության ավելի լայն սահմաններ:

Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները ամրագրված են Օրենսգրքի 118.15-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, 1-ին մասի համաձայն՝

«1) մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով անփոփոխ: Այն դեպքում, երբ վճռաբեկ դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վճռաբեկ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը.

2) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վճռաբեկ բողոքը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով դատական ակտը: Բացառությամբ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի՝ բեկանված մասով գործն ուղարկում է համապատասխան դա-

տարան նոր քննության՝ սահմանելով նոր քննության ծավալը: Չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ:

3) մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է ստորադաս դատարանի ակտը, եթե ստորադաս դատարանի հաստատած փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից: Բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ:

4) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարծում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը: Բողոքարկված և չբեկանված մասով դատական ակտը թողնում է անփոփոխ:

5) վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտը փոփոխվելու դեպքերում վճռաբեկ դատարանն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը՝ օրինական ուժ տալով վարչական դատարանի դատական ակտին: Այս դեպքում վճռաբեկ դատարանը լրացուցիչ պատճառաբանում է վարչական դատարանի դատական ակտը, եթե այն թերի կամ սխալ է պատճառաբանված»:

Ինչ վերաբերում է միջանկյալ դատական ակտերին, ապա դրանց վերանայումից հետո վճռաբեկ դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից:

Վճռաբեկ դատարանի որոշումը համարվում է ընդունված, եթե դրա օգտին քվեարկել է միստին ներկա դատավորների մեծամասնությունը: Ընդ որում, որոշումը կայացվում է բաց քվեարկությամբ: Որոշումը կայացվում է միստում:

Վճռաբեկ դատարանի որոշումը օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

§ 5. Գործերի նոր քննությունը

Գործի նոր վարույթ հարուցելը: Գործի նոր քննության կանոնները սահմանված են Օրենսգրքի «Գործերի նոր քննությունը» վերտառությամբ 21-րդ գլխի (այն ընդգրկում է 119-124-րդ հոդվածները) նորմերով: Ըստ Օրենսգրքի 119-րդ հոդվածի՝ վերադաս դատարանի կողմից ստորադաս դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության վերադարձնելու մասին դատական ակտ կայացնելու դեպքում ստորադաս դատարանը հարուցում է գործի քննության վարույթ գործը ստանալուց ոչ ուշ, քան 3 օր հետո, որի մասին կայացնում է միջանկյալ դատական ակտ:

Ստորադաս դատարանում գործն ըստ էության քննած դատավորը չի կարող մասնակցել տվյալ գործի քննությանը:

Գործի նոր քննության կարգը և սահմանները: Գործի նոր քննությունն իրականացվում է համապատասխանաբար վարչական դատարանի կամ վերաքննության կարգով գործերի քննության համար Օրենսգրքով սահմանված կանոններով: Սակայն գործի քննության ժամանակ չեն կարող փոխվել հայցի հիմքը, առարկան կամ հայցաչին պահանջների չափը: Բացի այդ, չի կարող ներկայացվել հակընդդեմ հայց, ինչպես նաև չի կարող իրականացվել հայցից հրաժարում (Օրենսգրքի 121-րդ հոդված):

Գործի նոր քննության սահմանները նախատեսված են Օրենսգրքի 122-րդ հոդվածով, ըստ որի՝ ստորադաս դատարանում գործի նոր քննությունն իրականացվում է վերադաս դատարանի որոշման հիման վրա՝ վերջինիս սահմանած ծավալով: Գործի նոր քննության ժամանակ կողմերը կարող են ապացույցներ ներկայացնել միայն այն բացառիկ դեպքում, երբ գործի նոր քննության ժամանակ դատարանը մատնանշում է ապացուցման ենթակա նոր փաստ և պահանջում ներկայացնել դրա հետ կապված նոր ապացույցներ:

Նոր քննության արդյունքներով դատարանը կայացնում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ: Բացի այն ընդհանուր տվյալներ-

րից, որոնք նախատեսված են Օրենսգրքի 112-րդ հոդվածով, այդ որոշման մեջ պետք է նշվեն՝ ա) գործով առաջին անգամ վճիռ կայացրած դատարանի նստավայրի կամ վերաքննիչ դատարանի անվանումը, վճիռ կայացնելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը, բ) վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանի դատական ակտի համարը, տարին, ամիսը, ամսաթիվը, այն կայացրած դատարանի կազմը, բողոք բերած անձի անունը, ազգանունը (անվանումը) և գ) բեկանված գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի և վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանի միջանկյալ դատական ակտի համառոտ բովանդակությունը:

Դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Ըստ Օրենսգրքի 124-րդ հոդվածի՝ գործի նոր քննությունից հետո կայացրած գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ է մտնում վարչական դատարանի կայացրած՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված կարգով:

§ 6. Վարչական դատարանի միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքների քննությունը

Միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկման առումով հարկ է նկատել, որ կարող են բողոքարկվել միայն այն դատական ակտերը, որոնք նախատեսված են Օրենսգրքով: Այս մոտեցումն ամրագրված է նաև դատավարության մյուս տեսակներին նվիրված օրենսդրական ակտերով:

Մասնավորապես, Օրենսգրքի 125-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա են հետևյալ միջանկյալ դատական ակտերը՝

«1) հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին.

2) վճարման կարգադրություն արձակելու հայցադիմումը մերժելու մասին.

3) հայցադիմումը վերադարձնելու մասին.

4) հայցի ապահովման, հայցի ապահովումը (հակընդդեմ ապահո-

վումը) մերժելու, հայցի ապահովման մեկ միջոցը մեկ այլ միջոցով փոխարինելու, հայցի ապահովումը վերացնելու մասին.

5) գործի վարույթը կասեցնելու մասին.

6) լրացուցիչ վճիռ կայացնելը մերժելու մասին.

7) վրիպակները, գրասխալները և թվաբանական սխալներն ուղղելու կամ ուղղում կատարելը մերժելու, վճռի պարզաբանումը մերժելու մասին.

8) բաց թողնված դատավարական ժամկետը վերականգնելու կամ դրա վերականգնումը մերժելու մասին սույն օրենսգրքի 53-րդ հոդվածին համապատասխան կայացված որոշումը.

9) դատավարական ժամկետները երկարաձգելու մասին սույն օրենսգրքի 54-րդ հոդվածով նախատեսված որոշումը.

10) նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով կամ գործի քննությանը չմասնակցած անձանց դիմումով դատական ակտը վերանայելու դիմումների վերաբերյալ որոշումը»:

Բնական է, որ միջանկյալ դատական ակտերի շրջանակն ամրագրելիս, օրենսդիրը հիմք է ընդունել դրանց իրավական նշանակությունը և ազդեցությունը գործի քննության հետագա ընթացքի վրա: Այդ առնչությամբ, իհարկե, տարածայնություններն անչափ շատ են, սակայն նկատենք, որ չափազանց բարդ է առանձնացնել այնպիսի միջանկյալ դատական ակտեր, որոնց շրջանակը որևէ տարածայնություն չհարուցի:

Նշված հոդվածի 1-ին մասի 1-3-րդ, 9-րդ և 10-րդ կետերով նախատեսված միջանկյալ դատական ակտերը վերացվելու դեպքում հայցադիմումը համարվում է ընդունված՝ սկզբնական ներկայացման օրը:

Նշված միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման արդյունքներով վերաքննիչ դատարանի կայացված որոշումը կարող է բողոքարկվել վճռաբեկության կարգով (Օրենսգրքի 125-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

§ 7. Նոր երևան եկած հանգամանքներով և նոր հանգամանքներով դատական ակտերի վերանայման հիմքերը և կարգը

Դատական ակտերի վերանայման հիմքերը և կարգը ամրագրված են Օրենսգրքի 134-րդ հոդվածով: Նկատենք, որ խոսքը վերաբերում է ինչպես վարչական դատարանի, այնպես էլ վարչական վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերին:

Այն, թե կոնկրետ որ դատական ատյանը պետք է վերանայի նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտերը, վերջին շրջանում իրավագետների մոտ ձևավորվել են խիստ իրարամերձ տեսակետներ, ինչի արդյունքում միայն մի քանի տարվա ընթացքում այս հարցի առնչությամբ օրենսդիրը ամրագրել է միմյանց էական հակասող դրույթներ: Մասնավորապես, շրջանառության մեջ են դրվել հետևյալ տարբերակները. ա) բոլոր դատական ակտերը վերանայվում են բացառապես վճռաբեկ դատարանի կողմից, բ) դատական ակտը վերանայում է այն կայացրած դատական ատյանը և գ) դատական ակտը վերանայում է վերադաս դատական ատյանը, իսկ վճռաբեկ դատարանի դատական ակտը վերանայում է հենց վճռաբեկ դատարանը:

Այս տարաբնույթ մոտեցումները ներկայումս իրենց տեղ զիջել են այն տարբերակին, ըստ որի նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով դատական ակտը վերանայում է վերադաս դատական ատյանը, բացառությամբ վճռաբեկ դատարանի, որի ակտերը վերանայվում են հենց իր կողմից. «Նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքներով վարչական դատարանի դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ դատարանը, իսկ վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանների դատական ակտերը՝ վճռաբեկ դատարանը» (Օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Ջուտ իրավական չափանիշներով նշված տարբերակը բավարար չափով հիմնավորված չէ, որովհետև, օրինակ՝ վճռաբեկ դատարանի սահմանադրական կարգավիճակում առանցքային նշանակությունը վերապահված է օրենքի կիրառման միասնա-

կանությունն ապահովելուն, ինչն ապահովվում է դատարանների կողմից թույլ տրված դատական սխալները վերացնելու և անհրաժեշտ մեկնաբանություններ տալու միջոցով, մինչդեռ տվյալ դեպքում խոսքը բնավ դատական սխալի մասին չէ:

Հիմք ընդունելով, որ վարչական դատավարությունում նոր երևան եկած և նոր հանգամանքներով դատական ակտերը վերանայելու առնչությամբ բացակայում է որևէ առանձնահատկություն, օրենսդիրը սահմանում է, որ քննարկվող դեպքում դատական ակտերը վերանայվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված հիմքերով և կարգով: Մասնավորապես, դրանք ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ բաժնի նորմերով, որն ընդգրկում է 204.30-204.38-րդ հոդվածները:

Նկատի ունենալով, որ այդ հարցերն արդեն իսկ համարժեքորեն լուսաբանված են քաղաքացիական դատավարությանը նվիրված ձեռնարկներում ու դասագրքերում, սահմանափակվենք առավել ընդհանուր և վարչական դատավարության հարցադրումների համալիր ուսումնասիրությունն ապահովելու տեսանկյունից անհրաժեշտ դրույթների լուսաբանմամբ:

Նախ՝ հարկ է նկատել, որ նոր երևան եկած և նոր հանգամանքներով վերանայման ենթակա է միայն օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը:

Ըստ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.31-րդ հոդվածի՝ վերը նշված բնույթի դատական ակտի վերանայման բողոք ներկայացնելու իրավունք ունեցող անձինք են՝

«1) գործին մասնակցող անձինք և նրանց իրավահաջորդները.

2) այն անձինք, ովքեր օրենքի դրույթի սահմանադրականության հարցի վերաբերյալ սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունման օրվա դրությամբ ունեցել են այդ իրավունքը «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրեն-

քի պահանջներին (ժամկետներին) համապատասխան իրացնելու հնարավորություն կամ նույն օրենքի 32 հոդվածի 3-րդ կամ 5-րդ կետերի ուժով զրկված են եղել սահմանադրական դատարանում իրենց գործի քննության հնարավորությունից.

3) այն անձինք, ովքեր Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի կողմից համապատասխան դատական ակտի կայացման պահին ունեցել են միջազգային պայմանագրի պահանջներին (ժամկետներին) համապատասխան միջազգային դատարան դիմելու իրավունք»:

Կարևոր նշանակություն ունի նաև նոր երևան եկած հանգամանքների օրենսդրական բնորոշումը. ըստ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.32-րդ հոդվածի՝ հանդիսանում են՝ ա) այն հանգամանքները, որոնք հայտնի չեն եղել և չէին կարող հայտնի լինել գործին մասնակցող անձանց, կամ այդ հանգամանքները հայտնի են եղել գործին մասնակցող անձանց, բայց նրանցից անկախ պատճառներով չեն ներկայացվել դատարան, և այդ հանգամանքները գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն, բ) օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով հաստատված՝ վկայի ակնհայտ կեղծ ցուցմունքները, փորձագետի ակնհայտ կեղծ եզրակացությունը, թարգմանչի ակնհայտ սխալ թարգմանությունը, փաստաթղթերի կամ իրեղեն ապացույցների կեղծված լինելը հանգեցրել են ապօրինի կամ չհիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն, գ) օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով հաստատված այն փաստը, ըստ որի գործին մասնակցող անձինք կամ նրանց ներկայացուցիչները կամ դատավորը, գործի քննության հետ կապված, կատարել են հանցավոր արարք և դ) այն դատական ակտի, վարչական մարմնի որոշման վերացված լինելը, որը հիմք է ծառայել տվյալ վճռի կայացման համար:

Ինչ վերաբերում է նոր հանգամանքներին, ապա, ըստ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 204.33-րդ հոդվածի, այդպիսիք են՝ ա) Սահմանադրական դատա-

րանի՝ ուժի մեջ մտած որոշմամբ ամբողջովին կամ մի մասով այն օրենքը կամ իրավական ակտը, որը կիրառել է դատարանը, հակասահմանադրական ճանաչելը, բ) Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի՝ ուժի մեջ մտած վճռով կամ որոշումը, որով հիմնավորվել է Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրով նախատեսված իրավունքի խախտման փաստը: Հավելենք, որ Սահմանադրական դատարանի կողմից ընդունված որոշումները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ այդպիսի հիմք պետք է հանդիսանա նաև Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ ամրագրված իրավական դիրքորոշումը:

Գլուխ 14. Հատուկ վարույթներ

§ 1. Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը

Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթի և սահմանադրական դատարանում իրավական ակտերի սահմանադրականության վերացական հսկողության առնչությամբ գործերի քննության միջև առկա են բազմաթիվ ընդհանրություններ, որոնք պայմանավորված են հիշյալ գործառույթների նպատակների ու խնդիրների գրեթե նույնական բնույթով, որոնց կանոդադառնանք ստորև:

Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի (սույն գլխում այսուհետ՝ Օրենսգրք) 135-142.5-րդ հոդվածներով: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 135-րդ հոդվածով ամրագրված են վարչական դատարանին ընդդատյա պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ ակտերի վիճարկման վերաբերյալ գործերի շրջանակը՝

«1) գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը:

2) Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի նորմատիվ բնույթ ունեցող ակտերի, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի նորմատիվ որոշումների, գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի, համայնքի ավագանու, համայնքի ղեկավարի որոշումների՝ դրանց համեմատ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտերին (բացի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունից) համապատասխանությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը»:

Տվյալ դեպքում խիստ վիճահարույց է նշված հոդվածի 1-ին մասով

ամրագրված դրույթը, ինչի առնչությամբ իրավամբ իր բացասական իրավական դիրքորոշումն է հայտնել նաև Սահմանադրական դատարանը. «Համակարգային անկատարությունը դրսևորվում է նաև օրենսգրքի 135-րդ հոդվածում: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը տարբերակում է սահմանադրական եւ ընդհանուր արդարադատության գործառնությունները՝ սահմանադրական արդարադատության գործառնությւնը 93-րդ հոդվածով ուղղակիորեն վերապահելով սահմանադրական դատարանին: Սահմանադրությամբ նախանշված նման տարանջատումը սահմանադրական և ընդհանուր արդարադատության գործառնությունների միջև ապահովում է արդարադատության ողջ համակարգի գործառնական դիմամիկ հավասարակշռությունը: Ընդ որում, սահմանադրական դատարանին է իրավասություն վերապահված սահմանադրական արդարադատության միջոցով ապահովել Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգում Սահմանադրության գերակայությունն ու անմիջական գործողությունը: Իր հերթին, վարչական արդարադատության մասնագիտացված մարմինը կոչված է ապահովելու վարչական մարմինների գործունեության օրինականությունը՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց վարչական և նորմատիվ ակտերի, գործողությունների կամ անգործության դեմ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց դեմ վարչական մարմինների և պաշտոնատար անձանց հայցադիմումների քննության միջոցով»⁶⁷:

Հավելենք միայն, որ այսպիսի հավակնոտ, բայց և ակնհայտ ան-

⁶⁷ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2008թ. նոյեմբերի 28-ի «Քաղաքացի Արամ Ծնավոնյանի դիմումի հիման վրա՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի, «Հարկերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 26-րդ հոդվածի 5-րդ մասի, «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի և 118-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» որոշումը:

հիմն օրենսդրական դրույթի կարիքը նաև գործնական առումով է բացակայում: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի համաձայն՝ անձանց իրավունքներ և ազատություններ սահմանելու, ինչպես նաև դրանց սահմանափակման հարցերը կարող են բացառապես սահմանվել օրենքով: Նույն այս դրույթը սահմանված է «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 9-րդ հոդվածով, ինչից բխում է, որ անձանց իրավունքների վերաբերյալ նորմատիվ ցանկացած այլ իրավական ակտ ընդունելն արդեն իսկ իրավաչափ չէ՝ նշված օրենքին հակասելու տեսանկյունից: Ասվածից բխում է, որ մարդու իրավունքների վերաբերյալ ցանկացած գերատեսչական ակտ կարող է վիճարկվել «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 9-րդ հոդվածին չհամապատասխանելու հիմքով, ուստի կարիք էլ չկա վիճարկելու դրա սահմանադրականությունը: Ընդ որում, այն, որ իրավունքներ կարող են սահմանվել միայն օրենքներով, ամրագրված է նաև նույն Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-ին մասով:

Ինչևէ, նշված բնույթի վարույթ հարուցելու համար դատարան կարող են դիմել այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք, որոնք համարում են, որ այդ նորմատիվ ակտերով խախտվել են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2-րդ գլխում, մարդու և քաղաքացու իրավունքներին ու ազատություններին վերաբերող միջազգային իրավունքի նորմերով, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով ամրագրված իր իրավունքները: Տվյալ դեպքում հարկ չկար սպառիչ կերպով սահմանել այն իրավական ակտերը և դրանց հատվածները, որոնցով սահմանված իրավունքներն ու ազատությունները միայն կարող են վիճարկվել: Այսպես, օրինակ՝ հարց է ծագում. չի՞ կարող, արդյոք, քաղաքացին վիճարկել 64-րդ հոդվածով իրեն վերապահված՝ Ազգային ժողովի պատգամավոր ընտրվելու իրավունքի վերաբերյալ դրույթներին հակասող իրավական ակտը: Ըստ Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ անձը զրկված է այդպիսի իրավական ակտերը վիճարկելու իրավունքից սոսկ այն պատճառով,

ռով, որ այդ իրավունքը զետեղված չէ Սահմանադրության 2-րդ գլխում, մինչդեռ նույն Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածը, բարեբախտաբար, այդպիսի վերապահում չի ամրագրում, ինչից բխում է, որ «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 24-րդ հոդվածի ուժով գործելու է նշված 3-րդ հոդվածը, քանի որ այն առավել նախընտրելի է ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց համար:

Նշված բնույթի վարույթ հարուցելու համար վարչական դատարան կարող են դիմել նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք՝ ընդդեմ վարչական մարմնի, եթե համարում են, որ այդ մարմնի նորմատիվ ակտով խախտվել են պետության կամ համայնքի այն իրավունքները, որոնց պաշտպանության լիազորությունը դրված է դիմողի վրա, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադասության կարգով (Օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Նշված նորմատիվ իրավական ակտերի դեմ վարչական դատարան կարող է դիմել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը: Ի դեպ, ի տարբերություն վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող մյուս սուբյեկտների, որոնք կարող են վարչական դատարան դիմել խախտումից հետո՝ եռամսյա ժամկետում, Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար վարչական դատարան դիմելու համար ժամկետ սահմանված չէ: Ողջունելով Մարդու իրավունքների պաշտպանին վերը նված բնույթի լիազորություն վերապահելու օրենսդրական դրույթի ամրագրումը, այնուամենայնիվ, վիճահարույց է թվում այն, որ վերջինս օժտված է բացառապես նորմատիվ իրավական ակտերը վիճարկելու լիազորությամբ, մինչդեռ Մարդու իրավունքների առջև դրված սահմանադրական խնդիրների լուծումն առավել երաշխավորված կլիներ, եթե այն օժտված լիներ նաև անհատական իրավական ակտ վիճարկելու լիազորությամբ: Վերջին հաշվով, մարդու իրավունքները և ազատությունները գործնականում առավել հաճախ խախտվում են ոչ թե նորմատիվ, այլ անհատական իրավական ակտերով: Պատահական չէ, որ գործնականում Մարդու իրավունքների պաշտպանը նշված

հարցով երբևէ չի դիմել վարչական դատարան:

Օրենսգրքի 137-րդ հոդվածով միանգամայն իրավաչափորեն ամրագրված է նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման գործերը քննող դատարանի կողեգիալ կազմ՝ 5 դատավորի կազմով, ինչը միտված է առավել երաշխավորված դարձնելու դատարանի անկախությունը, քանի որ նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման գործերով առավել մեծ է դատարանի գործունեությանը ապօրինի միջամտելու հավանականությունը:

Որպես կանոն, նշված գործերի քննությունն իրականացվում է գրավոր ընթացակարգով, սակայն օրենսդիրը նախատեսում է նաև բանավոր ընթացակարգ այն դեպքերում, երբ դատարանը գտնում է, որ տվյալ գործը ձեռք է բերել հասարակական մեծ հնչեղություն, կամ դրա բանավոր դատաքննությունը կնպաստի գործի հանգամանքների առավել արագ բացահայտմանը:

Նշված գործերով վարչական դատարանը պարտավոր է դատական ակտ կայացնել գործը վարույթ ընդունելու օրվանից հետո՝ քառամսյա ժամկետում: Բնականաբար, խոսքը վերաբերում է բարդ գործերի, սակայն, կարծում ենք, որևէ արդարացում չունի սոսկ իրավական գնահատման համար այդչափ մեծ ժամկետ սահմանելը (Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ի դեպ, վարչական դատարանը չի բավարարվում միայն այն ակտի իրավաչափությունը քննարկելով, որը վիճարկվում է. վարչական դատարանը կարող է ստուգել նաև այն ակտի համապատասխանությունը ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտին, որի առնչությամբ ստուգվում է վիճարկվող ակտի համապատասխանությունը, եթե դա վերապահված չէ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի իրավասությանը (Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Ընդ որում, եթե վարչական դատարանը գտնում է, որ իրավաչափ չէ նաև այն ակտը, որի հետ համապատասխանության հարցն է վիճարկում դիմողը, դատարանը այն անվավեր է ճանաչում՝ անկախ հայցվորի պահանջից: Այստե-

դից բխում է, որ դիմողի պահանջը վիճարկվող ակտի և դրանից ավելի բաժր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտի միջև հակասության առկայության մասին, կարող է և հիմնավորված լինել, սակայն հայցադիմումը ենթակա է մերժման այն հիմքով, որ իր հերթին ստուգման համար ելակետային համարվող իրավական ակտն էլ հակասում է առավել բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտին, ինչի հիմքով և ենթակա է անվավեր ճանաչվելու:

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտերը պաշտոնական հրապարակման պահից Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում պարտադիր են բոլորի համար (Օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Որպես կանոն, դատական ակտով անվավեր ճանաչված իրավական ակտերն իրենց իրավաբանական ուժը կորցնում են դատական ակտերի պաշտոնական հրապարակման պահից, բացառությամբ նշված հոդվածի 5-րդ և 9-րդ մասերով նախատեսված դեպքերի:

Մասնավորապես, նշված հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ վարչական դատարանի որոշմամբ վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը վարչական դատարանի կողմից կարող է անվավեր ճանաչվել դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու պահից, եթե «նման որոշում չընդունելը կարող է ծանր հետևանքներ առաջացնել հանրության կամ պետության համար»: Ինչ վերաբերում է նշված հոդվածի 9-րդ մասին, ապա դրանով դատարանը լիազորված է հետաձգել անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտի իրավաբանական ուժը կորցնելու ժամկետը, եթե համարում է, որ դատարանի որոշումն ուժի մեջ մտնելու պահին այդ ակտի ուժը կորցնելը անխուսափելիորեն կառաջացնի իրավական կարգավորման այնպիսի բացեր, որոնք կխաթարեն այդ ակտի վերացմամբ տվյալ պահին հաստատվելիք իրավական անվտանգությունը: Բոլոր դեպքերում այդ հիմքով հետաձգումը չի կարող գերազանցել 3 ամիսը: Նկատենք, որ այս դրույթը համահունչ է «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 68-րդ հոդվածի 15-րդ մասի պահանջներին:

Բնակաբար, անվավեր ճանաչված որոշ նորմատիվ իրավական ակտեր, մինչև դատական ակտի ուժի մեջ մտնելը, բազմաթիվ դեպքերում դրված են լինում այլ իրավական կամ դատական ակտերի հիմքում: Վերջիններս վերանայման ենթակա չեն, սակայն դրանք անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտն ուժի մեջ մտնելու պահից այլևս չեն կարող կիրառվել (Օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Օրենսդիրը միաժամանակ նախատեսում է այդպիսի ակտերի վերանայման համար բացառություն, մասնավորապես նույն հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ այդպիսի ակտերը, ինչպես նաև դրանց հիման վրա ընդունված կամ դրանց բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ իրավական ակտերը պետք է շահագրգիռ անձանց պահանջով վերանայվեն դրանք ընդունած վարչական մարմինը կամ դատարանը, եթե դրանք ընդունվել են անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերի՝ ուժը կորցնելուն նախորդող վերջին երկու տարվա ընթացքում:

Անվավեր ճանաչված և չկատարված նորմատիվ իրավական ակտերի կատարումը անհապաղ դադարեցվում է իրավասու վարչական մարմնի կամ դատարանի որոշմամբ (Օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Այս կանոնը տարածվում է նաև չկատարված անհատական ակտերի նկատմամբ (Օրենսգրքի 8-րդ հոդված):

Անվավեր ճանաչված իրավական ակտերի հիման վրա ընդունված կամ դրանց բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ այլ իրավական ակտերը նույնպես կորցնում են իրենց իրավաբանական ուժը՝ անվավեր ճանաչված իրավական ակտի ուժը կորցնելու հետ միաժամանակ (Օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 6-րդ մաս): Սա հիրավի արժեքավոր օրենսդրական և հիմնավորված դրույթ է, սակայն գործնականում չի կարող երաշխավորված լինել դրա համարժեք կիրառումը: Նախ՝ յուրաքանչյուր դեպքում անհարկի տարածայնության տեղիք է տալու այն հարցը, թե արդյոք այլ նորմատիվ ակտը վերարտադրում է անվավեր ճանաչված ակտի բովանդակությունը: Բացի այդ, եթե դատական ակտով կոնկրետ չի սահմանվում, թե որ նորմատիվ ակտն է անվավեր ճանաչվում, գործնականում գրեթե բացառվում է նշված

դատական ակտի վրա անորոշ հղում անելու միջոցով ապահովել նաև այլ նորմատիվ ակտի իրավաբանական ուժը կորցնելը:

Ասվածից բխում է, որ առավել հիմնավորված է Սահմանադրական դատարանի գործունեությունում ձևավորված և ներկայումս բավարար իրավական հիմք ունեցող այն պրակտիկան, երբ հիշյալ դատական ատյանը Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչում նաև վիճարկվող իրավական նորմերին փոխկապակցված նորմերը («Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 64-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետ): Ոչինչ չի խոչընդոտում, որպեսզի համանման դրույթ սահմանվի նաև Օրենսգրքով:

Վերջապես, Օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 10-րդ մասով սահմանված է նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու հետևանքները, մասնավորապես դատական ակտն ուժի մեջ մտնելու պահից վերականգնվում է այն իրավական վիճակը, որը գոյություն ուներ համապատասխանաբար վարչական դատարանի որոշման կամ այդ ակտերի ուժի մեջ մտնելուց առաջ:

Ըստ Օրենսգրքի 141-րդ հոդվածի 1-ին մասի. «Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով վարչական դատարանի դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել վերաքննիչ դատարան, իսկ վերաքննիչ դատարանի դատական ակտերը՝ վճռաբեկ դատարան, միայն նյութական իրավունքի խախտման հիմքով»: Նկատենք, որ այս նորմը այն մասով. «... որով արգելափակվում է անձի իրավունքը՝ դատավարական իրավունքի նորմի խախտման հիմքով բողոքարկելու նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով վարչական դատարանի դատական ակտերը» Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2011թ. փետրվարի 8-ի «Քաղաքացիներ Շավարշ, Ռայա Մկրտչյանների և այլոց դիմումի հիման վրա՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 141-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության

հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» թիվ ՍԴՈ-936 որոշմամբ ճանաչվել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ, 18-րդ և 19-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր:

Սահմանադրական դատարանի հիշյալ որոշումը, ինչ խոսք, հիմնավորված է, սակայն անհրաժեշտ է նկատել, որ օրենսդիրն ընդհանրապես չի բացառել դատավարական իրավունքի խախտման հիմքով դատական ակտը բողոքարկելը, պարզապես տվյալ դեպքում գործունենք ակնհայտ անհաջող ձևակերպման հետ, ինչի արդյունքում անհարկի մույնացվել են «վարույթ» և «դատավարություն» եզրույթները: նդիրն այն է, որ նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման շրջանակներում, որպես կանոն, չեն կարող քննության նյութ լինել այդ ակտի ընդունման վարույթի կանոնները: Օրինակ՝ վարչական դատարանը չէ, որ պետք է քննության առարկա դարձնի, թե կոլեգիալ մարմինն ակտ ընդունելիս պահպանե՞լ է անհրաժեշտ քվորումը, թե՞ ոչ: Վարչական դատարանի խնդիրը սահմանափակվում է նորմատիվ ակտին իրավական գնահատական տալով, այսինքն՝ քննարկվող դեպքում վարչական դատարանը հանդես է գալիս ոչ թե փաստի, այլ իրավունքի դատարան: Սա պարզապես համահունչ է միջազգային փորձին, որը կարող է և տարաձայնությունների առիթ տալ, սակայն ողջ խնդիրն այն է, որ հայրենական օրենսդիրը համարժեք կերպով չի ներմուծել միջազգային փորձը, ինչի արդյունքում այն տպավորությունն է, որ դատավարական իրավունքի խախտման հիմքով դատական ակտը չի կարող բողոքարկվել:

Այն, որ, ըստ մույն Օրենսգրքի՝ դատական ակտը, առանց որևէ բացառության, կարող է բողոքարկվել նաև դատավարական իրավունքի խախտման հիմքով, վկայում է թեկուզ և դրա 118.8-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետը, որի համաձայն՝ վճռաբեկ բողոքն ընդունվում է քննության, եթե. «առկա է նյութական կամ *դատավարական իրավունքի* (ընդգծումը մերն է - Գ.Դ.) նորմի առերևույթ էական խախտում»: Դատավարական իրավունքի խախտման հիմքով դատական ակտը բողոքարկելու դրույթների կարելի է հանդիպել նաև Օրենսգրքի 117.4-

րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ և 5-րդ կետերում, 117.6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետում, 118.5-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետում, 118.8-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետում և 118.9-րդ հոդվածում:

Նշված գործերով դատական ակտերի եզրափակիչ մասը դրանց կայացման օրվանից ոչ ուշ, քան 30 օր հետո ենթակա է պարտադիր պաշտոնական հրապարակման այն տեղեկագրում, որում «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքին համապատասխան, հրապարակվում է անվավեր ճանաչված ակտի այդ տեսակը (Օրենսգրքի 142-րդ հոդված):

§ 2. Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի վարույթը

Վարույթի այս տեսակը՝ որպես հատուկ վարույթի ինքնուրույն տեսակ, ամրագրված է Օրենսգրքի 24.1-րդ գլխի նորմերով: Հատուկ վարույթի այս տեսակով կարգավորված են հետևյալ հարաբերությունները՝ հավաքի անցկացմանն առնչվող վիճարկման ենթակա վարչական ակտերի շրջանակը, հայցադիմումի քննության ժամկետները, վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը, հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերով դատարանի կազմը և վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը:

Նախ, ըստ Օրենսգրքի 142.1-րդ հոդվածի՝ վարչական դատարանին ընդդատյա են հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների վիճարկման վերաբերյալ հետևյալ գործերը. ա) հավաքը սահմանափակումներով անցկացնելու մասին համայնքի ղեկավարի որոշման իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերը, բ) հավաքն արգելելու մասին համայնքի ղեկավարի որոշման իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ գործերը և գ) հավաքի մասին իրազեկումն ի գիտություն ընդունելու վերաբերյալ համայնքի

ղեկավարի որոշումը:

Նշված գործերով վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունի հավաքի կազմակերպիչը՝ հավաքը սահմանափակումներով անցկացնելու մասին կամ հավաքն արգելելու մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների վիճարկմամբ, իսկ հավաքի մասին իրազեկումն ի գիտություն ընդունելու վերաբերյալ համայնքի ղեկավարի որոշումների վիճարկմամբ՝ այն անձինք, որոնց՝ սեփականության կամ վարձակալության իրավունքով պատկանող տարածքում նախատեսվում է անցկացնել հավաքը, եթե գտնում են, որ այդ որոշումներով խախտվել են իրենց իրավունքները:

Հիշյալ որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը քննում և լուծում է վարչական դատարանը կոլեգիալ՝ 3 դատավորի կազմով: Նշված գործերով դատարանի կոլեգիալ կազմ նախատեսելը թելադրված է ոչ այնքան մասնագիտական առումով այդ գործերի բարդությամբ, որքան դատարանի անկախության ցուցիչը բարձրացնելու նկատառումով:

Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների դեմ հայցադիմում ներկայացնելու համար կազմակերպչին տրված է 3-օրյա ժամկետ՝ հաշված որոշումն ուժի մեջ մտնելու օրվանից, իսկ եթե որոշումը կայացվել է իրազեկման մեջ նշված հավաքի օրվանից ոչ ուշ, քան 7 օր առաջ՝ 24 ժամվա ընթացքում: Նշված հայցադիմումները վարչական դատարան վարույթ են ընդունվում դրանց մուտքագրման օրը և քննվում 2 օրացուցային օրվա ընթացքում:

Վարչական դատարանը քննության արդյունքներով կարող է կայացնել հետևյալ որոշումներից որևէ մեկը՝ համայնքի ղեկավարի որոշումը թողնել ուժի մեջ կամ անվավեր ճանաչել համայնքի ղեկավարի որոշումը:

Այս հատուկ վարույթի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ վարչական դատարանի գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը վերջնական է, վերանայման ենթակա չէ և ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից: Այս դեպքում նախապատվությունը տրվել է այն

մոտեցմանը, որն իրավաչափորեն կիրառելի է ընտրական գործերի պարագայում, սակայն հարկ է նկատել, որ քննարկման առարկա գործերն էապես տարբերվում են ընտրական գործերից, որպիսի իրավիճակում համանման իրավական կարգավորումներ ամրագրելը չի կարող բավարար չափով հիմնավորված համարվել: Նշենք միայն, որ ընտրական գործերով նշված մոտեցմանը նախապատվությունը տալը պայմանավորված է, առաջին հերթին, օրենսդրությամբ ամրագրված ընտրական գործընթացների հստակ ժամակացույցով, մինչդեռ հավաքների անցկացման ժամկետների բնույթը բոլորովին այլ է:

§ 3. Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերը

Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 143-150-րդ հոդվածներով: Այս վարույթին վերաբերում են Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի, Ազգային ժողովի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների, հանրաքվեի կազմակերպման և անցկացման ընթացքում ընտրական ու հանրաքվեին մասնակցելու իրավունքների խախտման վերաբերյալ ներկայացրած հայցադիմումների հիման վրա հարուցված գործերը՝ ընտրական գործերը (Օրենսգրքի 143-րդ հոդված):

Ընտրական գործերով վարչական դատարան կարող են դիմել ինչպես Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով նախատեսված անձինք, այնպես էլ Օրենսգրքով սահմանված դեպքերում՝ համապատասխան ընտրական հանձնաժողովները:

Օրենսգիրքը նախատեսել է ընտրական գործի քննության մի շարք առանձնահատկություններ: Դրանցից են, օրինակ՝ ընտրական գործի ընդդատությունը և դատարանի կազմը: Այսպես, որպես կանոն, ընտրական գործերը միանձնյա քննում և լուծում է վարչական դատարանի դատավորը: Այս ընդհանուր կանոնից, հաշվի առնելով համեմատաբար բարդ ընտրական գործերի առկայությունը և այդ գործերով դատարանի համար առավել անկախություն ապահովելու

անհրաժեշտությունը, օրենսդիրը սահմանել է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքները, թեկնածուների ու կուսակցությունների ընտրական ցուցակները, ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուներին գրանցելու, չգրանցելու, գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ վարչական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու մասին գործերը քննում և լուծում է վարչական դատարանը՝ 5 դատավորի կազմով (Օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Տվյալ դեպքում, այսպիսով, ելակետ է ընդունվում այն տեսակետը, ըստ որի դատարանի կոլեգիալ կազմը համարվում է առավել երաշխավորված՝ ինչպես ոչ իրավաչափ արտաքին ազդեցությունների ու միջամտությունների, այնպես էլ կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցման տեսանկյունից:

Ընտրական իրավունքի խախտման վերաբերյալ որոշ գործերի քննությունը վերապահված է ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարաններին, մասնավորապես խոսքը վերաբերում է ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերին, որոնք Օրենսգրքով սահմանված կարգով քննում են պատասխանողի գտնվելու վայրի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանները: Այս բացառությունը, որը սահմանված է Օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով, թելադրված է ոչ այնքան այդ գործերի բնույթով (դրանք բոլոր դեպքերում վարչական գործեր են), որքան դրանց առնչվող ընտրական խախտումները հնարավորինս մատչելի ընթացակարգերով վերականգնելու անհրաժեշտությամբ: Հաշվի է առնվել նաև այն փաստարկը, որ դրանք առանձնապես բարդ գործեր չեն և կարող են հաջողությամբ քննվել ու լուծվել նաև ոչ մասնագիտական դատական ատյաններում:

Վերոհիշյալ հոդվածի 2-րդ մասով Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նորմատիվ բնույթի որոշումների իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը քննվում և լուծվում են այն կարգով, ինչ՝ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը: Այսինքն՝ այս դեպքում դարձյալ

գործերը քննվում և լուծվում են վարչական դատարանի կողմից՝ 5 դատավորի կազմով:

Հաջորդ առաձնահատկությունը կապված է ընտրական գործի քննության ժամկետների հետ: Հաշվի առնելով, որ ընտրական իրավունքի խախտումների վերականգնումը կարող է իրատեսական լինել միայն սեղմ ժամկետներում, քանի դեռ չեն ավարտվել ընտրական գործընթացները, օրենսդիրը, նախ, սահմանել է, որ հայցադիմումը դատարան կարող է ներկայացվել օրացուցային 3 օրվա ընթացքում այն օրվանից, երբ հայցվորն իմացել կամ ողջամտորեն պարտավոր էր իմանալ իր ընտրական իրավունքի խախտման մասին (Օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ընտրական հանձնաժողովների կողմից նախընտրական քարտզույթյան սահմանված կարգի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու հետ կապված հայցադիմումներ կարող են ներկայացվել նախընտրական քարտզույթումը սկսվելու օրվանից մինչև քվեարկության հաջորդ օրը ներառյալ:

Վերը նշված հայցադիմումները դատարանում պետք է քննվեն օրացուցային 5 օրվա ընթացքում, սակայն քվեարկության օրվանից հինգից երկու օրացուցային օր առաջ ներկայացված հայցադիմումները՝ մինչև քվեարկության օրը, իսկ քվեարկության օրը, դրան մախորդող կամ հաջորդող օրը ներկայացրած հայցադիմումները՝ ոչ ուշ, քան ընտրությունների արդյունքների ամփոփման՝ օրենքով սահմանված վերջնաժամկետի նախորդ օրը (Օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Ընտրողների և հանրաքվեների մասնակիցների ցուցակներում ուղղումներ կատարելու վերաբերյալ հայցադիմումներ ներկայացնելու համար օրենսդիրը որևէ ժամկետային սահմանափակում չի նախատեսել, իսկ դրանք քննելու համար սահմանել է 3-օրյա ժամկետ: Միաժամանակ, օրենսդիրն ամրագրել է, որ քվեարկության և դրան մախորդող օրացուցային 3 օրվա ընթացքում ներկայացված հայցադիմումները քննվում և լուծվում են անհապաղ (Օրենսգրքի 146-րդ

հողվածի 3-րդ մաս):

Հաշվի առնելով ընտրությունների արդյունքների վերաբերյալ գործերի քննության մեծ ծավալը և բարդությունը՝ օրենսդիրը սահմանել է դրանց վերաբերյալ հայցադիմումները քննելու և լուծելու համար 7 օրվա ժակետ (Օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

5-օրյա ժամկետ է սահմանված թեկնածուներին, կուսակցությունների ընտրական ցուցակները գրանցելու, գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ հայցադիմումները դատարանում քննելու համար: Միաժամանակ, օրենսդիրն ամրագրել է, որ դրանք պետք է քննվեն ոչ ուշ, քան քվեարկության նախորդ օրը (Օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Ընտրական մյուս գործերի համար օրենսդիրը սահմանել է դրանք քննելու և լուծելու 7-օրյա ժամկետ, բայց ոչ ուշ, քան մինչև քվեարկության օրը, իսկ ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում՝ 15-օրյա ժամկետում:

Վերը նշված սեղմ ժամկետների իրավական բացատրությունը առավել համարժեք ընկալելու համար էական նշանակություն ունի նաև այն ընդհանուր պահանջը, որն ամրագրված է Օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի 7-րդ մասով. «Սույն հոդվածով սահմանված հատուկ ժամկետների հաշվառմամբ դատավորը նման գործեր քննելիս պետք է ձգտի գործի քննությունն իրականացնել այնպիսի ժամկետում, որ չխաթարվեն հետագա ընտրական գործընթացները»:

Ինչ վերաբերում է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նորմատիվ բնույթ ունեցող որոշումները վիճարկելու վերաբերյալ դիմումների քննությանը, ապա դրանց քննության համար օրենսդիրը ժամկետային սահմանափակումներ չի նախատեսում, պարզապես, ըստ Օրենսգրքի 147-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, ընտրությունների ժամանակ այդ որոշումների դեմ բերված հայցադիմումները պետք է քննվեն և լուծվեն 7-օրյա ժամկետում, իսկ ընտրությունների միջև ընկած ժամանակաշրջանում՝ ընդհանուր կարգով:

Արդեն անդրադարձել ենք երրորդ անձանց ինստիտուտին և

առանձնացրել անձին այդպիսի կարգավիճակ վերապահելու իրավական հիմքերը: Դրանք նույնությամբ վերաբերում են նաև այն անձանց, որոնց գրանցումը վիճարկվում է մեկ այլ թեկնածուի կողմից, սակայն անհարկի տարածայնություններից խուսափելու նկատառումով օրենսդիրը հստակ կարգավորել է նաև այդ բնույթի հարաբերությունները: Այսպես, ըստ Օրենսգրքի 148-րդ հոդվածի 1-ին մասի, եթե հայցադիմումը ներկայացվել է այլ թեկնածուի կամ կուսակցության ընտրական ցուցակի, կուսակցության ընտրական ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուների գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու պահանջով, ապա տվյալ հարցի քննությանը երրորդ անձի կարգավիճակով ներգրավվում է համապատասխան թեկնածուն կամ կուսակցության ներկայացուցիչը, որի գրանցման հարցը քննարկվում է: Այս անձանց չմասնակցելը արգելք չէ գործի քննության համար, սակայն նրանք բոլոր դեպքերում պետք է պատշաճ կարգով ծանուցվեն դատական միստի մասին:

Կարևոր առանձնահատկություն է սահմանված վերը նշված 148-րդ հոդվածում, ըստ որի՝ վարչական դատարանը դատական ակտով թեկնածուին կամ կուսակցության ընտրական ցուցակը, կուսակցության ընտրական ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուին ճանաչում է գրանցված կամ համապատասխան գրանցումը ճանաչում է ուժը կորցրած կամ անվավեր: Այսպիսով, ընտրական իրավունքների վերականգնումը չի փոխկապակցվում վարչական մարմինների որոշումների հետ. դատական ակտն արդեն իսկ հիմք է այդ իրավունքը վերականգնված համարելու և գործնականում իրականացնելու համար:

Հաջորդ խումբ առանձնահատկությունները վերաբերում են ընտրությունների արդյունքների հետ կապված վեճերի քննությանը: Ըստ Օրենսգրքի 149-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ընտրությունների արդյունքները բողոքարկելու իրավունքը վերապահված է ընտրություններին մասնակցող թեկնածուին և կուսակցությանը: Այդ գործերով երրորդ անձի կարգավիճակով ներգրավվում է այն անձը, որի ընտրվելը վիճարկվում է:

Նշված բնույթի գործ քննելիս, դատարանը իրավասու է պարզելու քվեարկության իրական արդյունքներն այնպես, ինչպես դա կարող էր անել ընտրական հանձնաժողովը արդյունքներն ամփոփելիս, իսկ քննության արդյունքներով ընդունում է հետևյալ որոշումներից մեկը.

«1) ընտրական հանձնաժողովի որոշումը թողնել ուժի մեջ.

2) անվավեր ճանաչել ընտրական հանձնաժողովի որոշումը և՝

ա. անվավեր ճանաչել ընտրությունների արդյունքները,

բ. ընտրված ճանաչել համապատասխան թեկնածուին կամ կուսակցության (դաշինքի) ընտրական ցուցակում ընդգրկված համապատասխան թվով թեկնածուների,

գ. ընտրությունները ճանաչել չկայացած» (Օրենսգրքի 149-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Նույն հոդվածի 5-րդ մասը վերաբերում է ընտրական գործերով ապացույցների գնահատման և որոշում կայացնելու մի շատ կարևոր առանձնահատկությանը. «Եթե գործի քննությունից հետո վարչական դատարանը, սպառելով ապացույցներ ձեռք բերելու համար սույն օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները, այդուհանդերձ, հնարավորություն չի ունեցել պարզելու ընտրության իրական արդյունքները, սակայն վարչական դատարանի կողմից որպես հավաստի գնահատված ապացույցներից ակնհայտ է դարձել, որ ընտրախախտումներն ունեցել են կազմակերպված, զանգվածային, կրկնվող կամ պարբերական բնույթ, և դրանց համադրումը վկայում է դրանց միջև համակարգային այնպիսի փոխկապակցվածության մասին, որի պայմաններում խախտվում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 4-րդ հոդվածով ամրագրված ընտրական իրավունքի սկզբունքները, ապա որոշում ընդունելիս վարչական դատարանն իրավասու է այդ հիմքով անվավեր ճանաչելու ընտրությունների արդյունքները»: Նկատենք, որ այս դրույթը համահունչ է «Սահմանադրական դատարանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 74-րդ հոդվածի 15-րդ մասով ամրագրված դրույթին:

Ընտրական գործերով վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էու-

թյան լուծող դատական ակտերը վերջնական են, վերանայման ենթակա չեն և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից (Օրենսգրքի 150-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Այս դրույթը հիմնավորված է և ունի գործնական մեծ արժեք, քանի որ այն նպաստում է ընտրական գործընթացների կայունությանը և որոշակիությանը:

§ 4. *Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթը*

Վարչական պատասխանատվության դատական կարգի մասին դրույթներ պարունակում են Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքի 214-րդ և 223-րդ հոդվածները, սակայն երկար ժամանակ որևէ օրենսդրական ակտով կանոնակարգված չէր դատարանների կողմից այդպիսի վարույթ իրականացնելու կարգը: Այսինքն՝ տասնամյակներ շարունակ դատարանները վարչական զանցանքների վերաբերյալ տարաբնույթ գործեր են քննել՝ չունենալով դատավարական որևէ իրավական նորմ և բացառապես տուրք տալով իրավական սովորույթներին ու ձևավորված պրակտիկային:

Այս առումով, Օրենսգրքում այդպիսի գլուխ նախատեսելը կարող է առաջընթաց քայլ համարվել, սակայն հարկ է նաև նկատել, որ Օրենսգիրքը, ըստ էության, չի լուծել իրավական կարգավորման խնդիրը. այն կամ կրկնում է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր դրույթները, կամ անդրադառնում է Օրենսգրքի ընդհանուր մասում ամրագրված դրույթներին՝ անտեսելով վարույթի այդ տեսակի առանձնահատկությունները: Բնորոշ է այն, որ «Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի քննության կարգը» հավակնոտ վերտառությամբ Օրենսգրքի 151-րդ հոդվածով ամրագրված է միայն հետևյալը. «Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերը հարուցվում են Հայաստանի Հան-

րապետության վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 223-րդ հոդվածով նախատեսված անձանց հայցադիմումով»: Առավել մտահոգողն այն է, որ այս ձևակերպումը տեղ է գտել ընդամենը 2011թ. փետրվարի 8-ին ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, ինչը վկայում է, որ այդպես էլ համարժեք պատկերացում չի ձևավորվել այդ ինստիտուտի առնչությամբ: Փոխարենը առաջադրվել են ակնհայտ անհիմն օրենսդրական դրույթներ, որոնք հիմնավոր պատճառաբանություններով տարիներ շարունակ մերժվել են: Ինչևէ, այդ խնդիրներին կանոնադառնա՞նք ստորև:

Հիշյալ հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված 26-րդ գլուխը բաղկացած է 3 հոդվածից՝ 151-153-րդ, որոնք կանոնակարգում են հետևյալ հարաբերությունները՝ ա) վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ գործեր հարուցելու հիմքը, բ) դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին հայցադիմումին ներկայացվող պահանջները և գ) այդ գործերով դատարանի կողմից պարզման ենթակա հարցերի շրջանակը:

Ըստ Օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմնի (պաշտոնատար անձի) հայցադիմումը, ի լրումն Օրենսգրքի 72-րդ հոդվածով ներկայացվող պահանջների, պետք է ներառի նաև.

«1) վարչական իրավախախտման մասին արձանագրության կազմման համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման վայրը և ժամանակը.

2) վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը կազմած անձի պաշտոնը, անունը, ազգանունը.

3) տեղեկություններ այն անձի մասին, որի նկատմամբ կազմվել է վարչական իրավախախտումների մասին արձանագրությունը.

4) այն օրենքի դրույթները, որոնք վարչական պատասխանատ-

վություն են նախատեսում վարչական իրավախախտման մասին արձանագրության կազմման համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման համար.

5) դիմողի պահանջը վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին»:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, որը դարձյալ 2011թ. փետրվարի 8-ին ընդունված օրենքով է ներմուծվել Օրենսգիրք, նախատեսված են արդեն անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի հայցադիմումին ներկայացվող պահանջները.

«1) հայցադիմումը ներկայացնելու համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման վայրի և ժամանակի մասին տեղեկություններ.

2) հայցադիմումը ներկայացնելու համար հիմք հանդիսացած գործողությունների կատարման համար վարչական պատասխանատվություն նախատեսող օրենքի դրույթները.

3) դիմողի պահանջը վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին»:

Օրենսգրքի 153-րդ հոդվածը կանոնակարգում է ինչպես դատարանի կողմից պարզման ենթակա հարցերի շրջանակը, այնպես էլ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերով վարչական զանցանքի մասին արձանագրության կազմման համար հիմք հանդիսացած հանգամանքների ապացուցման բեռի բաշխման հարցը: Մասնավորապես, ամրագրված է, որ ապացուցման բեռը չի կարող դրվել այն անձի վրա, որի գործողությունների վերաբերյալ կազմվել է համապատասխան արձանագրություն: Սա, ինչ խոսք, առանձնահատկություն է, սակայն այս առանձնահատկությունն ընդհանրապես բնորոշ է վարչական դատավարությանը: Հետևաբար, այս տեսակի դատավարության շրջանակներում այն առավելապես օրինաչափության արժեք ունի և չի կարող դիտարկվել որպես քննարկման առարկա վարույթի տեսակի համար սահմանված

առանձնահատկություն:

Նույնաբնույթ դրույթ է սահմանված այդ հոդվածի մաս 1.-ին մասով. «Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը (պաշտոնատար անձը), որը կատարել է վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի հայցադիմումի համար հիմք հանդիսացած գործողություն կամ չի կատարել որևէ հայցվող գործողություն, սակայն հայցվորի պնդմամբ պարտավոր էր այն կատարել, կրում է իր որոշման, գործողության կամ անգործության համար հիմք ծառայած փաստական հանգամանքների ապացուցման բեռը»:

Ինչ վերաբերում է դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ վարույթի ընթացքում դատարանի կողմից պարզման ենթակա հարցերին, ապա դրանք հետևյալն են. ա) տեղի ունեցե՞լ է, արդյոք, վարչական իրավախախտման դեպքը, բ) առկա՞ է, արդյոք, հայցադիմումում նշված անձի կողմից դա կատարելու փաստը, գ) տվյալ իրավախախտման համար նախատեսվա՞ծ է, արդյոք, վարչական պատասխանատվություն և դ) վարչական պատասխանատվության ինչպիսի՞ միջոց պետք է սահմանվի:

Ինչպես արդեն նշվեց, մինչև Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի ընդունումը, որևէ օրենսդրական ակտով կարգավորված չի եղել դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթը, որպիսի պարագայում ողջունելի է զուտ իրավական կարգավորման խնդրին անդրադառնալը, մանավանդ, որ դեռևս 1985թ. ընդունված Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով նախատեսված էր վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ որոշ գործերի քննությունը դատական կարգով, սակայն որևէ կարգավորում այդ հարաբերությունների առնչությամբ նախատեսված չէր:

Միաժամանակ, կարծում ենք՝ խնդիրը բոլորովին այլ բնույթ ունի և բնավ պայմանավորված չէր իրավական կարգավորման բացակայու-

թյան հետ. չափազանց պարզունակ մոտեցում է այն, երբ փորձ է արվում պարզապես խնդիրը լուծել առկա ինստիտուտի համար իրավական կարգավորում առաջադրելով, անտեսելով այդ ինստիտուտի անհրաժեշտության հարցն ընդհանրապես: Նախ՝ անդրադառնանք այն հարցին, թե ընդհանրապես որքանով է իրավաչափ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ինստիտուտը:

Հիշյալ հարցին սպառնիչ պատասխան տալու համար նկատենք, որ Օրենսգրքի 27-րդ գլխի վերտառությունը բնավ չի համապատասխանում դրանում գետեղված իրավական նորմերի բովանդակությանը: Այսպես, նշված գլխի վերտառությունից բխում է, որ դատարանում պետք է քննության առարկա դառնա անձին սոսկ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու միջնորդությունը, մինդեռ այդ գլխի օրենսդրական դրույթների համալիր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խոսքը ոչ այնքան վարչական պատասխանատվության ենթարկելու, որքան վարչաիրավական հետապնդում իրականացնելու մասին է:

Նկատենք, որ վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը որևէ կերպ չի կարող համադրվել քրեական գործերով դատախազի մեղադրական եզրակացության հետ, քանի որ քրեական գործերով մեղադրող կողմը ավարտում է քրեական հետապնդման գործառույթով թելադրվող բոլոր դատավարական գործողությունները, հավաքում է մեղադրանք առաջադրելու համար բավարար ապացույցներ և դրանք գնահատելու համար ներկայացնում դատարան, մինչդեռ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի վարույթի համար բավարար է համարվել վարչական իրավախախտման մասին արձանագրությունը և դրան կից փաստաթղթերը ներկայացնելը, որի պարագայում դատարանը, կամա թե ակամա, հարկադրված է լինելու դատաքննության ընթացքում անցնելու վարչաիրավական հետապնդմանը բնորոշ գործառույթների իրականացման: Ընդ որում, Օրենսգիրքը չի հստակեցնում, թե խոսքն ինչ «արձանագրությանը կից փաստաթղթերի» մասին է:

Առավել մտահոգող է այն, որ Օրենսգիրքը որևէ առանձնահատկություն չի նախատեսում հիշյալ հատուկ վարույթի համար, ինչից ուղղակիորեն բխում է, որ դատարանը վարչական դատավարության ընդհանուր կանոններով պետք է միջոցներ ձեռնարկի ապացույցներ ձեռք բերելու համար:

Ասվածից բխում է նաև, որ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ վարույթը ոչ միայն անհարկի, այլև անհիմն ծանրաբեռնվածություն է առաջացնում դատարանների և վարչական մարմինների համար:

Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ինստիտուտը, թերևս, հիմնավորված կարող է համարվել միայն պատգամավորների և դատավորների պարագայում, այն էլ՝ ոչ այն իրավական լուծումներով, որ գործում են ներկայումս: Այս վերապահումը մենք անում ենք՝ նկատի ունենալով Սահմանադրության 66-րդ և 97-րդ հոդվածների դրույթները, որոնցով դատական կարգով վարչական պատասխանատվությունը ամրագրվում է որպես հիշյալ պաշտոնյաների համար անձնական անձեռնմխելիության բաղադրիչ: Միաժամանակ, կարծում ենք, որ Սահմանադրությամբ ամրագրված անձեռնմխելիության հիշյալ բաղադրիչը ևս հիմնավորված չէ և հանդիսանում է սոսկ խորհրդային իրավական համակարգից արհեստականորեն փոխանցված իրավական ինստիտուտ. բնորոշ է այն, որ որևէ երկրի Սահմանադրության մեջ անձնական անձեռնմխելիության այդպիսի բաղադրիչի հնարավոր չէ հանդիպել:

Անդրադառնալով պատգամավորների և դատավորների համար դատական կարգով վարչական պատասխանատվություն սահմանելու հարցադրմանը՝ նկատենք, որ ցանկացած վարչական իրավախախտման համար պատգամավորը և դատավորը պետք է ենթարկվեն պատասխանատվության միայն դատական կարգով, այդպիսին է Սահմանադրության ներքին տրամաբանությունը: Այլապես ինչ է ստացվում. Սահմանադրությունն ամրագրում է իրավական երաշխիք, ինչն ընթացիկ օրենսդրությամբ կարող է պարզապես չեզոքաց-

վել, քանի որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքով է միայն սահմանված այն վարչական զանցանքների շրջանակը, որոնք կարող են քննության առարկա լինել դատական կարգով:

Այսպիսով, քանի որ Սահմանադրությունը որևէ վերապահում չի ամրագրում վարչական զանցանքների շրջանակի առնչությամբ, իրավաչափ չէ ընթացիկ օրենսդրական ակտերով սահմանափակել դատական կարգով քննության ենթակա վարչական գործերի շրջանակը:

Սակայն ակնհայտ է, որ Օրենսգրքով ամրագրված իրավական լուծումները չեն կարող բավարար չափով կիրառելի լինել պատգամավորների և դատավորների համար դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ինստիտուտը հիմնավորված համարելու համար: Մասնավորապես, հարկ է ամրագրել այնպիսի կարգ, որի դեպքում վարչական մարմինն ավարտում է վարչական վարույթը, հավաքում է բավարար ապացույցներ և նոր միայն դրանք ավարտում տեսքով համապատասխան միջնորդությամբ ներկայացնում է դատարան: Այս դեպքում արդեն դատարանը կզբաղվի ոչ թե վարչական վարույթ իրականացնելով, ինչով ակամա զբաղված է ներկայումս, այլ կիրականացնի արդարադատության գործառույթ՝ վերջինիս բնորոշ բոլոր սկզբունքների պահպանմամբ հանդերձ:

Ինչ վերաբերում է այն անձանց, ովքեր օժտված չեն անձեռնմխելիության հիշյալ իրավունքով, ապա նրանց համար հարկ է սահմանել բացառապես վարչական կարգով իրականացվող վարչական պատասխանատվության՝ վերապահելով վարչական մարմինների որոշումները դատական կարգով վիճարկելու իրավունք:

Ցավոք, վարչական պատասխանատվության առկա հիմնախնդիրները ոչ թե նվազում, այլ էլ ավելի լայն շրջանակներ են ընդգրկում: Այսպես, 2011թ. փետրվարի 8-ին ընդունված օրենքի դրույթները, ըստ էության, նոր չեն և շրջանառության մեջ էին դրվել դեռևս 3 տարի առաջ: Այդ օրենքով դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ հայցադիմում ներկայացնելու իրավունք է վե-

րապահվել նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց:

Թվում է՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց լրացուցիչ արժեքավոր իրավական հնարավորություն է տրվել՝ դատական կարգով պաշտպանելու իր իրավունքները և ազատությունները: Սակայն համալիր վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այսպիսի լուծումները ոչ թե խնդիրներ են լուծում, այլ առաջադրում են այդպիսիք:

Նախ՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին անմիջապես դատական կարգով պատասխանավորյան ենթարկելու միջնորդությամբ դիմում ներկայացնելու իրավունք վերապահելը կարող է արդարացված համարվել, եթե այն ուղղված է մասնավոր շահի պաշտպանությանը. քրեական դատավարությունում այն հենց այդ պատճառաբանությամբ է կոչվում՝ մասնավոր մեղադրանք: Սակայն տվյալ դեպքում անձը դիմում է դատարան ոչ թե իր, այլ հանրային շահերը պաշտպանելու հայցադիմումով: Վերջին հաշվով, զանցանքներ կատարելու համար պաշտոնատար անձին պատասխանատվության ենթարկելը պետական գործառույթ է, և հարիր չէ այն պարզունակ եղանակներով դնել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց ուսերին: Ընդ որում, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքից սուկ 4 հոդվածներով զանցանքներ առանձնացնելը բնավ խնդիրը ամբողջապես չի լուծում: Անհասկանալի է նաև, թե ինչ չափանիշներով են ընտրվել հենց այդ հոդվածները, երբ այդ օրենսգրքում առկա են անձանց մասնավոր շահերին առավելապես առնչվող բազմաթիվ այլ հոդվածներ:

Փորձ է արվել ապացուցման բեռը պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի (պաշտոնատար անձի) վրա դնելու եղանակով ազատել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին մեղադրանք ներկայացնելու պարտականությունից, սակայն անտեսվել են մի շարք կարևոր փաստարկներ: Նախ՝ նույն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը պարտավոր է դատարան ներկայացնել իրավախախտման փաստը հիմնավորող տեղեկություններ: Իսկ այդ տեղեկությունների հերքումը պատասխանող կողմի վրա դնելով, դատարանը բնավ չի

ծերբազատվում հետաքննություն իրականացնելու գործառույթից, քանզի օրենսդիրը վարչական դատավարությունում դատարանին լիազորել է այնպիսի լիազորություններով, որոնք այս պարագայում իրականացնելու դեպքում անխուսափելիորեն ձեռք են բերում հետաքննության որակ:

Օրենսգրքում անգամ անտեսված է այն ակնհայտ փաստը, որ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում զանցակազմի սուրյեկտ է ճանաչված բացառապես ֆիզիկական անձը (տվյալ դեպքում՝ պաշտոնատար անձը), ուստի պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը պարզապես չի կարող հանդես գալ որպես պատասխանող և կրել ապացուցման բեռ:

Մեկ այլ հարցադրում ևս. ի՞նչ երաշխիքներ են ամրագրված ֆիզիկական կամ իրաքանական անձի համար, որպեսզի վերջինս լիարժեք իրականացնի վերոհիշյալ իրավունքը: Մասնավորապես խոսքն անվճար իրավաբանական օգնության, ապացույցներ ձեռք բերելու մտադրության դեպքում վարչական մարմնին հավասար հնարավորությունների և մույնաբնույթ այլ հարցերի մասին է: Նկատենք, որ բոլոր այդ հարցերի պատասխանը բացասական է:

Ինչ վերաբերում է քրեական դատավարությունում մասնավոր մեղադրանքին, ապա դա չէր կարող նախահինք հանդիսանալ հիշյալ ինստիտուտի համար այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ մասնավոր մեղադրանքի դեպքում տուժողը ոչ թե անմիջապես դիմում է դատարան, այլ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմնին: Իհարկե, սա ևս կատարյալ լուծում չէ, սակայն վկայում է այն մասին, որ օրենսդիրը չի կարողացել ապահովել միասնական լուծում և յուրաքանչյուր դեպքում փորձել է հատվածաբար մոտենալ խնդրի լուծմանը:

Հարցադրումները չափազանց շատ են, սակայն ուսումնական ձեռնարկի սահմաններում սահմանափակվենք նշելով, որ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք զրկված չեն իրենց խախտված իրավունքները վերականգնելու իրավական հնարավորությունից, ին-

չին հենց ամբողջովին ուղղված է վարչական դատավարության օրենսդրությունը: Վերջին հաշվով, ճանաչման հայցի շրջանակներում ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք գրկված չեն վիճարկելու և ոչ իրավաչափ ճանաչելու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց անգործությունը նաև այն դեպքերում, երբ լրացել են գործողություն կատարելու ժամկետները և դադարել են դրանք իրականացնելու հիմքերը⁶⁸:

§ 5. Վճարման կարգադրություն արձակելու գործերի վարույթը

Վճարման կարգադրություններ արձակելու վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 27-րդ գլխի նորմերով: Վճարման կարգադրություն ստանալու հայցով դատարան է դիմում վարչական մարմինը՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձից վարչական ակտի հիման վրա որոշակի դրամական գումարներ բռնագանձելու նպատակով:

Այս վարույթի դեպքում հայցադիմումը, բացի Օրենսգրքի 72-րդ հոդվածով ներկայացվող պահանջների, պետք է ներառի նաև պահանջ վճարման կարգադրություն արձակելու մասին (Օրենսգրքի 155-րդ հոդված): Վճարման կարգադրություն արձակելու վերաբերյալ հայցադիմումը մերժվում է երկու դեպքում՝ երբ այն չի համապատասխանում Օրենսգրքի դրույթներին և երբ վարչական ակտն առերևույթ առ ոչինչ է կամ ուժի մեջ չէ:

Ասվածը վկայում է այն մասին, որ դատարանը քննարկվող վարույթի պարագայում չի անդրադառնում վարչական ակտի ըստ էության ստուգմանը, այլ սոսկ բավարարվում է՝ անդրադառնալով դրա՝

⁶⁸ Նկատի ունենք այն, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2011թ. փետրվարի 22-ի թիվ ՍԴ-Ո-942 որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 3-րդ մասը ճանաչվել է Սահմանադրությանը համապատասխանող՝ բացառապես այն իրավական դիրքորոշումների համատեքստում, ըստ որոնց վիճարկման առարկա կարող է ինել ոչ միայն վարչական ակտն ու գործողությունը, այլև՝ անգործությունը:

առերևույթ առ ոչինչ լինելու հանգամանքին: Ընդ որում, վճարման կարգադրությունը ևս ներառում է նշում այն մասին, որ. «դատարանն ըստ էության չի ստուգել պահանջի հիմքում ընկած վարչական ակտի օրինականությունը» (Օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետ): Նշված իրավական դրույթները, կարծում ենք, խիստ խոցելի ու ժամակավրեպ են դարձնում այդ ինստիտուտը և հանգեցնում են դատարանների անհիմն ու անհարկի ծանրաբեռնվածությանը: Մյուս կողմից, ասվածը միանշանակ վկայում է այն մասին, որ այդ վարույթի ընթացքում դատավորները իրականացնում են սոսկ մեխանիկական աշխատանք, որը չի կարող ընդհանուր ոչինչ ունենալ արդարադատության գործառույթի հետ (այս եզրահանգման հիմքում դրված է նաև այն, որ վարչական դատարանի սակավաթիվ դատավորները հարկադրված են տարեկան քննության առնել մի քանի հազարի հասնող այդպիսի հայցադիմումներ):

Ընդ որում, վճարման կարգադրությունն իր բովանդակությամբ հեռու է դատական ակտին բնորոշ հատկանիշներից: Այսպես, այդ ակտը սոսկ պայմանական բնույթ ունի և ներառում է այլընտրանքային պահանջ, այսինքն՝ համապատասխան ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը կամ պետք է կատարի վճարման պահանջը, կամ ներկայացնի հակընդդեմ հայց: Վերջին դեպքում արդեն վճարման կարգադրությունը կորցնում է իր իրավական արժեքը, քանի որ վեճը քննվում է հայցային վարույթով: Ավելին, Օրենսգիրքը վճարման կարգադրության ուժի մեջ մտնելու ինքնատիպ հիմք է ամրագրել. «Այն դեպքում, երբ պատասխանողի կողմից վճարման կարգադրության ստացման մասին հետադարձ ծանուցումն ստանալու օրվանից կամ սույն օրենսգրքի 62-րդ հոդվածով սահմանված կարգով պատշաճ ծանուցումից հետո՝ 2 շաբաթվա ընթացքում, դատարանը հակընդդեմ հայց չի ստանում, ապա վճարման կարգադրությունն ստանում է օրինական ուժի մեջ մտած՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի ուժ և ենթակա է հարկադիր կատարման» (160-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Հարց է ծագում, եթե վարչական ակտի հասցեատերը գրկված չէ

դատարան հայց ներկայացնելու իրավական հնարավորությունից, իսկ հայց ներկայացնելու դեպքում էլ որևէ վճարման կարգադրության տեսքով դատական ակտ չի կարող իրավական արժեք ունենալ, ինչի՞ համար է նախատեսված հիշյալ բարդ ընթացակարգ ունեցող, վարչական մարմինների համար ծախսատար, դատարանների համար ակնհայտ անհիմն ծանրաբեռնվածություն առաջացնող վարույթը:

Կարծում ենք՝ ժամանակն է ձերբազատվել խորհրդային իրավական համակարգին բնորոշ այս ինստիտուտից և նախատեսել հետևյալ ընթացակարգը. վարչական մարմինը վարչական ակտը ներկայացնում է հարկադիր կատարման՝ դատական կարգով այն վիճարկելու համար որոշակի ժամանակ տրամադրելով վարչական ակտի հասցեատիրոջը: Սահմանված ժամկետում հայց չներկայացնելու դեպքում ակնհայտ է դառնում, որ պարտապանը պահանջը հիմնավորված է համարում, որի դեպքում վարչական ակտը հարկադիր կարգով իրականացնելը բնավ չի հակասում սեփականության պաշտպանության վերաբերյալ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածի պահանջներին: Վերջին հաշվով, այդ հոդվածում խոսքը սեփականությունից զրկելու մասին է, ինչը կարող է տեղի ունենալ բացառապես այն դեպքում, երբ անձը համաձայն չէ վարչական ակտի հետ, մինչդեռ քննարկվող դեպքում հակառակ իրավիճակն է:

Հավելենք նաև, որ վճարման կարգադրություն արձակելու մասին վարույթը կարծես նպատակաուղղված է սոսկ պարտապանի դիրքորոշումը բացահայտելուն. այսինքն՝ վերջինս համաձայն է վճարել վարչական ակտով նախատեսված գումարը, թե՞ ցանկանում է հայց հարուցել: Սակայն, ավելի քան ակնհայտ է, որ արդարադատության խնդիրը ոչ թե կողմին՝ իր իրավունքները պաշտպանելու համար դատարան դիմելու մտադրության բացահայտումն է, այլ կողմերի միջև առկա վեճի լուծումը, մինչդեռ քննարկվող դեպքում դատարանը դեռ պետք է պարզի գործնականում կողմերի միջև վեճ առկա՞ է, թե՞ ոչ:

Ինչևէ, վճարման կարգադրություն արձակելու մասին հայցադիմումի քննության համար սահմանված է երկշաբաթյա ժամկետ. դի-

մումն ստանալու օրվանից այդ ժամկետում դատարանը կամ արձակում է վճարման կարգադրություն, կամ ամբողջովին կամ մասամբ մերժում է հայցադիմումը: Վերջին դեպքում միայն մյուս մասով է արձակում վճարման կարգադրություն:

Նկատենք, որ վճարման կարգադրությունը, ինչպես և ցանկացած այլ դատական ակտ դեռ հիմք չէ, որպեսզի այն ենթակա լինի հարկադիր կատարման: Օրենսգրքի 160-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Դատարանը հայցվորի պահանջով վճարման կարգադրության մասին հայցադիմումի հիման վրա տալիս է կատարողական թերթ»: Ի դեպ, կատարողական թերթի ինստիտուտը, որը դարձյալ ածանցված է խորհրդային իրավական համակարգից, ևս խիստ վիճահարույց է և հանգեցնում է դատարանների անհարկի ծանրաբեռնվածությանը:

Որևէ տրամաբանական բացատրություն չի տրվում այն հարցին, թե ինչո՞ւ է անհրաժեշտ կատարողական թերթը, վերջին հաշվով, հանրահայտ է, որ դատական ակտերը պարտադիր են բոլորի համար և, հետևաբար, ենթակա են կատարման: Ցավոք, ինչը և անխուսափելի է, այս կարգի անհիմն ինստիտուտները գործնականում հանգեցնում են ոչ միայն անցանկալի քաշքշուկների, բյուջետային հսկայական ծախսերի և այլն, այլև իշխանության ճյուղերի տարանջատման սկզբունքի տարրական պահանջների խաթարմանը: Այսպես, օրինակ՝ գործնականում հաճախակի կարելի է հանդիպել դեպքերի, երբ ԴԱՀԿ ծառայությունն իրեն իրավունք է վերապահում դիտողություններով վերադարձնելու կատարողական թերթը և պահանջելու դատավորից, որպեսզի վերջինս առավել ճշգրիտ պահպանի այդ փաստաթուղթը լրացնելու ձևական պահանջները:

Հաշվի առնելով, որ տվյալ դեպքում քննարկումները իրականացվում են սոսկ ուսումնական ձեռնարկի շրջանակներում, բավարարվենք միայն խիստ ընդհանուր հարցադրումներով՝ ակնկալելով, որ դրանք պատշաճ քննարկման առարկա կդառնան այլ հարթությունում:

§ 6. Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը

Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ գործերի վարույթը նախատեսված է Օրենսգրքի 167-րդ հոդվածով:

Ըստ նշված հոդվածի 1-ին մասի՝ վարչական դատարան կարող են բողոքարկվել նոտարի անգործությունը, ինչպես նաև նոտարական գործողությունները, բացառությամբ գործարքի վավերացման գործողության: Նոտարական գործողությունների վիճարկման վերաբերյալ հայցը բավարարելու դեպքում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտով նոտարը կամ նոտարական գործողություն կատարող պաշտոնատար անձը պարտավորեցվում է վերացնելու կատարված նոտարական գործողության հետևանքները և կատարելու հայցվող գործողությունը:

Հայցվորի պահանջով դատարանն իրավասու է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտով հաստատված ճանաչելու իրավաբանական նշանակություն ունեցող այնպիսի փաստեր, որոնց հաստատումը ոչ իրավաչափ կերպով մերժել է նոտարը կամ նոտարական գործողություն կատարող պաշտոնատար անձը: Այս դեպքում արդեն չի պահանջվում նոտարի կողմից հայցվող գործողության կատարումը:

Մինչև Օրենսգրքն ուժի մեջ մտնելը, նոտարական գործողությունների կամ դրանց կատարումը մերժելու դեմ տրված դիմումների քննությունը իրականացվել է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով, մասնավորապես, այն համարվել է հատուկ վարույթի տեսակ և կարգավորվել է 1964թ. ընդունված Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով: Հետագայում 1999թ. հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը այդ կատեգորիայի գործերի քննության վարույթ ընդհանրապես չի նախատեսել, սակայն գործնականում դատարանները շարունակել են դրանք քննել հատուկ վարույթի կարգով:

Ըստ էության, գործող քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում հիմք է ընդունվել այն մոտեցումը, ըստ որի նոտարական գործողությունների կամ անգործության դեմ բերված դիմումները վերաբերում են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի և գործողությունների (անգործության) բողոքարկման վարույթին, ինչը հայացային հատուկ վարույթի տեսակ է: Կարծում ենք՝ դա եղել է միանգամայն հիմնավորված մոտեցում, ինչն էլ և հաշվի է առնվել արդեն վարչական դատավարության օրենսդրություն մշակելու գործընթացում:

Ինչ վերաբերում է նոտարական գործողությունների շրջանակին, ապա այն սահմանված է «Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 36-րդ հոդվածով: Ինչպես արդեն ասվեց, նոտարական գործողությունների այն մասը, որոնք վերաբերում են գործարքների վավերացմանը, վիճարկվում են քաղաքացիական դատավարության կարգով: Սա նշանակում է, որ վարչական դատավարության կանոններով վիճարկվում են հետևյալ նոտարական գործողությունները՝ ժառանգական գույքի պահպանման համար միջոցներ ձեռք առնելը, փաստաթղթերի պատճենները և դրանցից քաղվածքների իսկությունը վավերացնելը, փաստաթղթերի վրա եղած ստորագրությունների իսկությունը վավերացնելը, քաղաքացու ողջ լինելու փաստը հաստատելը, քաղաքացու՝ որոշակի վայրում գտնվելը հաստատելը և այլն:

Ինչպես արդեն նշվեց, քննության են առնվում ոչ միայն նոտարի, այլև նոտարական գործողություններ կատարող պաշտոնատար անձի գործողությունները: Տվյալ դեպքում այդպիսիք են հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցչությունների և հյուպատոսական հիմնարկների կողմից կատարվող նոտարական գործողությունները, որոնց շրջանակը սահմանված է «Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 54-րդ հոդվածով: Մասնավորապես, նշված պետական մարմինների իրավասու պաշտոնատար անձինք միջոցներ են ձեռք առնում ժառանգական գույքի պահպանման համար, վավերացնում են փաստաթղթերի պատ-

ճենները և դրանց քաղվածքների իսկությունը, վավերացնում են փաստաթղթերի վրա եղած ստորագրությունների իսկությունը և այլն:

Գործնականում խնդիրներ է առաջացնում նոտարի անգործությունը մերժելու բողոքարկման գործընթացը: Ձևավորված ավանդույթի համաձայն՝ նոտարին դիմում են բանավոր կարգով, իսկ վերջինից մերժում ստանալու դեպքում փորձում են նույն հարցով դիմել այլ նոտարի: Բնականաբար, նոտարը գրավոր մերժում տալիս է միայն այն դեպքում, երբ իրեն ներկայացվում է գրավոր դիմում, ինչը, ինչպես արդեն նշեցինք, գործնական կիրառություն չունի:

Գլուխ 15. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի չափանիշները և դրանց հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում

§ 1. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավական չափանիշները

Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային իրավական չափանիշների հարցին անդրադառնալիս հարկ է նկատել, որ դրանք իրենց արտացոլումն են գտել մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Ընդ որում, խոսքը այն փաստաթղթերի մասին է, որոնք վերաբերում են հանրային ծառայությանը, հանրային ծառայողների վարքագծի կանոններին, վարչական արդարադատության առանձնահատկություններին և այլն:

Արմատական իրավական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը ցանկացած պետությանը, այլևայլ իրավական աղբյուրների հետ մեկտեղ, «ուղղորդում է», որպեսզի որպես ելակետ ընդունվեն ինչպես քաղաքակիրթ ժողովրդավարական երկրների իրավական համակարգերը, այնպես էլ միջազգային իրավունքի ինստիտուտները: Այս առումով բացառություն չեն նաև հետխորհրդային երկրները, որոնց իրավական համակարգի կատարելագործման գործընթացը ներկայումս օբյեկտիվորեն մեծապես պայմանավորված է հիշյալ գործոններով: Ընդ որում, նշված երևույթը հատկապես ցայտուն է դրսևորվում այնպիսի իրավական ինստիտուտների ձևավորման գործընթացում, որոնք իրենց նախատիպը գրեթե չեն ունեցել խորհրդային իրավունքի համակարգում: Հետխորհրդային շրջա-

նում նմանաբնույթ միտումը գլխավորապես թելադրված է այն մտավախությամբ, որ խորհրդային պետական համակարգի ինստիտուտները պարզապես ունակ չեն բարելավելու ընդհանուր վիճակը, կանխելու իշխանության բռնազավթման զանազան հնարավոր դրսևորումները:

Հիշյալ իրավագիտակցության տեսանկյունից պատահական չէ, որ գրեթե բոլոր նախկին սոցիալիստական երկրների Սահմանադրություններում իրենց ամրագրումն ստացան իշխանության յուրացումն արգելող իրավանորմներ: Մասնավորապես, այդպիսի դրույթներ են ամրագրված Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում, Բուլղարիայի Սահմանադրության 1-ին հոդվածում և այլն: Այս միտումն իր արտացոլումն ստացավ նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում. «Իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է» (2-րդ հոդված): Բնականաբար, հետագայում ընդունված Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում նախատեսվեցին հիշյալ դրույթին համահունչ մի շարք հանցակազմեր:

Այս մտավախության սոցիալ-հոգեբանական գնահատման հարցում որոշ իրավագետներ, մեր կարծիքով, հանդես են եկել անհարկի ծայրահեղ, ինչ-որ տեղ՝ ռոմանտիկ եզրահանգումներով փորձելով սահմանադրություններում ժողովրդավարական ինստիտուտներ ամրագրելու միտումը բացատրել բացառապես վախի զգացումով⁶⁹: Մեր կարծիքով՝ տվյալ դեպքում անտեսվում են հետխորհրդային երկրներում հասարակական ինքնագիտակցության մի շարք առանձնահատկություններ, մասնավորապես սոցիալական մի նկատելի շերտ դեռ հակված է այն տեսակետին, որ ամենաթողությունը, զանգվածային իրավախախտումները (նկատենք, որ անցումային փուլում անխտիր բոլոր վերոհիշյալ երկրներում արձանագրվեց սոցիալական մեծ դժգոհությունների տեղիք տվող հանցավորության աննախադեպ կտ-

⁶⁹ Stü, Шайо Андраш, Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с венг. – М.: Юристь, 1999, էջ 11-24:

րուկ աճ⁷⁰) հնարավոր է կանխել ոչ թե «անդեն» ժողովրդավարության լծակներով, այլ «ուժեղ ձեռքի» միջոցով: Նշված սոցիալական խմբերի մոտ ենթագիտակցորեն ժողովրդավարության ցանկացած ղրկոտում առաջացնում էր անպաշտպանվածության զգացում:

Սակայն դժվարությամբ ձեռք բերված բարելավումներն աստիճանաբար նպաստում են, որպեսզի ժողովրդավարության ինստիտուտների նկատմամբ ձևավորվեն բոլորովին այլ՝ առավել հանդուրժողական տրամադրություններ, այդ թվում և՝ իշխանության լծակներից օգտվող պաշտոնատար անձանց շրջանում: Այլ կերպ ասած, պետական կառավարման մարմիններում ընդգրկված պաշտոնատար անձինք ևս աստիճանաբար համակերպվում են այն իրողության հետ, որ իրենց իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) կարող են բողոքարկվել ոչ միայն վերադասության, այլև դատական կարգով:

Վերոհիշյալ դատողությունները մասնավորապես վերաբերում են վարչական արդարադատության ինստիտուտին, որն անգամ իրավական առավել ժողովրդավարական համակարգեր ունեցող երկրներում կայացման համեմատաբար երկարատև փորձաշրջան չի անցել, իսկ հետխորհրդային երկրներում դեռևս գտնվում է սաղմնային փուլում:

Գիտագործնական առումով այս ինստիտուտի կայացման միջազգային-իրավական նախադրյալների հետազոտությունն արդիական է հատկապես այն իմաստով, որ միջազգային չափանիշներով մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունը ոչ միայն ամենասերտ կապի մեջ է գտնվում հենց վարչական արդարադատության (վերջինիս գերխնդիրը նույնպես մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունն է) հետ, այլև հայտնի իմաստով կանխորոշում է այդ ինստիտուտի բովանդակությունը և հետագա զարգացման ուղիները:

⁷⁰ Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության արխիվային նյութերի, 1987թ. համեմատությամբ 1992թ. Հայաստանում սպանություններն աճեցին 5,8 անգամ (47-276), ավազակությունները՝ 15,4 անգամ (37-570), թմրամոլությունը՝ 5,2 անգամ (31-162), պետական և համրային գույքի գողության դեպքերը՝ 19,3 անգամ (347-6709), անձնական գույքի գողության դեպքերը՝ 2,3 անգամ (846-2015) և այլն:

Նախ՝ նկատենք, որ կոնկրետ վարչական վարույթի հարցադրումներին առավելապես մվիրված է Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 2004թ. դեկտեմբերի 15-ին ընդունված թիվ R(2004)20 հանձնարարականը: Նշված հանձնարարականն էական նշանակություն ունի հատկապես վարչարարության հիմնարար սկզբունքների, վարչարարության առավել կարևոր ինստիտուտների օրենսդրական կարգավորման ելակետային դրույթներ ամրագրելու տեսանկյունից:

Այսպես, օրինակ՝ նշված հանձնարարականով «վարչական ակտ» և «դատական վերանայում» եզրույթներին տրված բնորոշումները հետագայում դրվեցին հայրենական օրենսդրության մի շարք հիմնադրույթների հիմքում.

«1. «Վարչական ակտ» են համարվում՝

ա) իրավական ակտերը՝ անհատական և նորմատիվ, ինչպես նաև վարչակազմի ֆիզիկական գործողությունները, որոնք արվել են վարչական իշխանությամբ իրենց վերապահված գործառույթներն իրականացնելիս և որոնք կարող են ազդել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների վրա,

բ) որոշակի գործողություն կատարելուց հրաժարվելու կամ անգործության իրավիճակներ, երբ վարչական մարմինը պարտավոր է կիրառել ընթացակարգ համապատասխան պահանջի առկայության դեպքում:

2. «Դատական վերանայում» է համարվում՝ դատարանի կողմից վարչական ակտի օրինականության հարցի քննությունը, լուծումը և համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու մասին որոշում կայացնելը՝ բացառությամբ սահմանադրական դատարանին վերապահված գործերի:

Բոլոր դատական ակտերը պետք է ենթակա լինեն դատական վերանայման:

Դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա վերանայել օրենքի ցանկացած խախտում, այդ թվում՝ իրավասության բացակայությունը, ընթացակարգային անհամատեղելիությունը և լիազորու-

թյունների չարաշահումը:

Դատական վերանայումը պետք է մատչելի լինի ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ առնվազն այն վարչական ակտերի նկատմամբ, որոնք ուղղակիորեն ազդել են իրենց իրավունքների և շահերի վրա»:

Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի և միջազգային իրավունքի աղբյուրների փոխհարաբերության հիմնախնդիրն իրավագիտության առավել չուսումնասիրված հարցադրումներից մեկն է, սակայն դժվար է պնդել, թե դա պայմանավորված է միջազգային իրավունքի փաստաթղթերում հիշյալ ինստիտուտի վերաբերյալ դրույթների սակավությամբ: Միջազգային իրավունքի աղբյուրներում «վարչական արդարադատություն» տերմինի բացակայությունը բնավ հիմք չէ եզրակացնելու, թե դրանք որևէ կերպ չեն կանոնակարգում գործադիր իշխանության մարմինների գործունեությունում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, այդ թվում նաև դատական պաշտպանությանն առնչվող հարաբերությունները:

Ի դեպ, նշված փաստաթղթերի համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վարչական կառավարման ոլորտում առկա է քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության հարցերին ավելի մեծ նշանակություն տալու միտում: Թերևս, կարծում ենք, որ սա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ ավանդաբար քրեական դատավարության ոլորտում մարդու իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերը ձեռք են բերել առավել միասնական բնույթ: Այդ ոլորտում ձևավորվել են կայուն կիրառություն ունեցող համընդհանուր սկզբունքներ, մինչդեռ կառավարման ոլորտում այդ գործընթացը մի շարք օբյեկտիվ պատճառներով փոքր-ինչ այլ՝ անտեսված վիճակում է գտնվում, ինչը պարզ համեմատության մեջ ակնհայտ է դարձնում նաև այդ ոլորտը միջազգային իրավական փաստաթղթերում ընդգրկելու անհրաժեշտությունը:

Ի դեպ, վերոհիշյալ ոչ բարվոք իրավիճակը ևս ունի իր բացատրությունը. կարծում ենք, որ ի տարբերություն գործադիր իշխանության՝

դատական իշխանության իրականացման ընթացակարգերը, դատավարության սկզբունքները, այնուամենայնիվ, առավել քիչ կախում ունեն այնպիսի գործոններից, ինչպիսիք են պետական կառուցվածքը, կառավարման ձևն ու պետական ռեժիմը, ինչը չի կարելի պնդել գործադիր իշխանության առնչությամբ: Միաժամանակ, այն կարծիքին ենք, որ եթե վարչարարության ոլորտում մարդու իրավունքների արտադատական պաշտպանության ընթացակարգերի առնչությամբ, իրոք, դժվար է միասնական չափանիշներ սահմանելը (դա կարելի է անել միայն ամենաընդհանուր հարցադրումների շուրջ), ապա դատական պաշտպանության ոլորտում հիշյալ խնդրի լուծումը միանգամայն հնարավոր է համարվում:

Ընդ որում, խոսքը հատկապես վերաբերում է վարչական արդարադատության ինստիտուտին, քանզի վերջինիս իրականացման ընդհանուր սկզբունքների ձևավորման համար վերոհիշյալ գործոնների դրսևորման առանձնահատկությունները որևէ նշանակություն չունեն: Նկատենք մաս, որ պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման ոլորտին առնչվող մի շարք հարաբերություններ այս կամ այն չափով արդեն իսկ իրենց իրավական ամրագրումն են ստացել միջազգային իրավական փաստաթղթերում, ինչը ևս նպաստում է ներպետական օրենսդրությունում վարչական արդարադատության առավել միասնական ու արդյունավետ դրույթներ սահմանելուն: Կոնկրետ այդ փաստաթղթերի դերակատարման մասին առավել հանգամանորեն կխոսվի ստորև:

Վերլուծությունը, թերևս, վկայում է, որ հետխորհրդային երկրների իրավական համակարգում կատարված բարեփոխումներում՝ ընդհանրապես, և վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման գործընթացում՝ մասնավորապես, նկատելի դերակատարում են ունեցել մարդու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ միջազգային ակտերը: Եվ եթե ներկայումս մենք հաճախ, մատնանշելով այդ ինստիտուտի խոցելի տեղերը, փորձում ենք առաջադրել առավել կատարյալ ընթացակարգեր, կամա թե ակամա,

առանցքային ենք համարում այն հարցադրումը, թե այս կամ այն երկրում այդ ինստիտուտի տարրերը որքանով են համահունչ միջազգային-իրավական ակտերի դրույթներին:

Նկատի ունենալով այս ամենը՝ սույն ձեռնարկում նպատակահարմար ենք համարում հատկապես քննարկման առարկա դարձնել հետևյալ հարցադրումները՝

– վարչական վարույթի և վարչական դատավարության վերաբերյալ միջազգային չափանիշների ընդհանուր գծերը,

– միջազգային-իրավական ակտերում ամրագրված վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող իրավական դրույթների առանձնահատկությունները,

– միջազգային իրավունքի փաստաթղթերի դերը վարչական արդարադատության ինստիտուտի միասնական և համընդհանուր սկզբունքների ու ամբողջական համակարգի ձևավորման գործընթացում,

– ներպետական օրենսդրությունը միջազգային-իրավական ակտերի դրույթներին համապատասխանեցնելու արդի հիմնախնդիրները և դրանց լուծման հիմնական ուղղությունները:

Հիշյալ հարցադրումների ընտրությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ ներկայումս միջազգային-իրավական փաստաթղթերում ամրագրված մի շարք դրույթների վերաբերյալ, մասամբ ոչ բավարար փորձի առկայության պատճառով, դեռևս միասնական մոտեցումներ չեն ձևավորվել: Ամիրաթեշտ ենք համարում նկատել, որ այս առումով միշտ չէ, որ դրանց վերաբերյալ միջազգային դատական մարմինների ակտերը սպառիչ պատասխաններ են պարունակում, քանի որ ժողովրդավարության ուղին բռնած նորանկախ երկրների հասարակական կյանքում ստեղծված իրավիճակային առանձնահատկությունների պայմաններում երբեմն միջազգային «ստանդարտների» անվերապահ կիրառումն անհնարին, իսկ առանձին դեպքերում՝ աննպատակահար է դառնում: Վերջին հաշվով, չի կարելի անտեսել, որ խորհրդային իրավական համակարգի

առանձին տարրեր իրենց կենսունակությունը պահպանել են ոչ այն-քան ավանդապահության, որքան զուտ դրանց գործնական նշանակությունը համարժեք գիտակցելու շնորհիվ:

Իրեն զգացնել է տալիս նաև այն իրողությունը, որ նշված երկրներում պահպանողականությունը թելադրվում է անցման փուլում ժողովրդավարության այնպիսի ինստիտուտների կիրառմամբ, որոնք հիմնականում օբյեկտիվ պատճառներով, չեն ուղեկցվում նյութական մեծ ծախսերի հետ, առավել մեծ չափով համապատասխանում են այդ ինստիտուտները կյանքի կոչելու համար մարդկային ներուժին ու արհեստավարժության մակարդակին, միջազգային համագործակցության փաստացի վիճակին⁷¹ և այլն:

Ներպետական օրենսդրության նկատմամբ միջազգային իրավունքի զգալի դերակատարություն մեծապես պայմանավորված է նաև այն կարևոր հանգամանքով, որ ձևավորվել է միջազգային կազմակերպությունների իրավական ակտերի և, հատկապես, միջազգային դատարանների վճիռների նկատմամբ նկատելի համարժեք արձագանք: Այսպես, օրինակ՝ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի վճիռներն ունեն կանխորոշիչ նշանակություն Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների օրենսդրության կատարելագործման ոլորտում, դրանցով են իրենց աշխատանքում առաջնորդվում օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները⁷²:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտը միջազգային իրավունքի չափանիշներին համապատասխանեցնելու խնդրի սոցիալական նշանակությունն էապես աճել է նաև զուտ քաղաքական

⁷¹ Տվյալ դեպքում նկատի ունենք այն, որ, ի տարբերություն արևմտյան Եվրոպայի երկրների, նշված պետությունների կողմից կնքված և միջազգային իրավական համագործակցության ապահովմանն ուղղված միջազգային փաստաթղթերը դեռևս անհրաժեշտ ծավալով չեն ընդգրկում այդպիսի համագործակցության բնականոն ընթացքը երաշխավորող դրույթներ: Դրանք անգամ բավարար չեն ԱՊՀ երկրների միջպետական իրավական հարաբերությունների ողջ բազմերանգությունն ապահովելու տեսանկյունից:

⁷² Տե՛ս, Վ.Հովհաննիսյան, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան: ործունեության առանձնահատկությունները, վճիռների իրավաբանական բնույթը և զանգատների ներկայացման կարգը, Եր. Տիգրան Մեծ, 2002, էջ 9:

առումով. ի տարբերություն անկախության ձեռք բերման սկզբնափուլի՝ ներկայումս քաղաքական ընդդիմությունը հաճախ, որպես պետական կյանքում տարածայնությունների լուծման ձև, նախընտրում է ոչ այնքան հանրահավաքների, երթերի, ցույցերի և նմանաբնույթ այլ ակտերի տարբերակը, որքան գործադիր իշխանության մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց՝ քաղաքականության հետ այս կամ այն կերպ առնչվող իրավական ակտերն ու գործողությունները (անգործությունը) դատական կարգով վիճարկելու, իսկ դրա արդյունքներից դժգոհ մնալու դեպքում՝ միջազգային դատական մարմիններին դիմելու տարբերակը:

Անդրադառնալով միջազգային-իրավական ակտերում ամրագրված վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող իրավական դրույթների առանձնահատկություններին՝ անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ դրանք հիմնականում առանձնանում են իրենց ամրագրման եղանակով և բովանդակությամբ: Ինչպես արդեն նշեցինք, նշված փաստաթղթերում, որպես կանոն, չի օգտագործվում «վարչական արդարադատություն» եզրույթը. թերևս, հազվադեպ կարելի է հանդիպել «վարչական դատավարություն» տերմինին, ինչը, սակայն, միշտ չէ, որ համարժեք է վերոհիշյալ ինստիտուտի կիրառման ընթացակարգին:

Հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ թեպետ մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությանն առնչվող դրույթները հիմնականում ուղղորդված են քրեական դատավարության ոլորտին, դրանք համընդհանուր նշանակություն ունեն մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության յուրաքանչյուր տարատեսակի համար: Պարզապես անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ բոլոր դեպքերում ավանդաբար գերակայությունը տրվում է քրեական դատավարության գործընթացում մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությանը: Այսպես, օրինակ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված է արդար դատաքննության իրավունքը: Արտաքուստ կարող է թվալ, թե հիշյալ հոդվածը վերաբերում է սոսկ

քրեական գործով դատական քննությանը, մինչդեռ հոդվածի առաջին մասի շարադրանքի վերլուծությունից հետևում է, որ այն հավասարապես վերաբերում է մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության ցանկացած դրսևորմանը. «Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները (ընդգծումը մերն է), կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքը, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք»:

Ի դեպ, վերոհիշյալ եզրահանգման օգտին են վկայում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռները, որոնցում առկա են հիշյալ 6-րդ հոդվածի դրույթների շրջանակներում, պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի ու գործողությունների՝ դատական կարգով վիճարկման գործընթացում արձանագրված խախտումներին անդրադառնալու վերաբերյալ բազմաթիվ օրինակներ (մասնավորապես, կարելի է առանձնացնել Ոստիկանության ազգային արհկոմը Բելգիայի դեմ, Բուսկ Մադսենը և Պետերսոնը Դանիայի դեմ, «Սանդի թայմսը» Միացյալ Թագավորության դեմ, հունական նավթավերամշակող գործարանները և Ստրատիս Անդրեադիսը Հունաստանի դեմ, Գուդվինը Միացյալ Թագավորության դեմ գործերը և այլն)⁷³:

Նկատենք նաև, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթները նաև դատավարության մյուս տեսակների նկատմամբ կիրառելը չի բացառվում քննարկվող հիմնախնդիրները հետազոտող իրավագետների կողմից ևս⁷⁴: Պարզապես, վերջիններս քննարկման առարկա չեն դարձրել հիշյալ միջազգային փաստաթղթերում հա-

⁷³ Stü, Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: Председатель редакционной коллегии доктор юридических наук, профессор В.А.Туманов. – М.: Издательство НОРМА, 2000., Т. 1, էջ 81-103, 138-149, 329-339 և Т. 2, էջ 55-68, 183-195:

⁷⁴ Stü, Cohen-Jonathan, G., La Convention europeenne des Droits de l'Homme (Aix-en-Provence: Economica, 1989), էջ 54-89, Дона Гомиен, Путеводитель по Европейской конвенции о защите прав человека, Совет Европы, 2000, էջ 33-50:

տույլ վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող դրույթներ սահմանելու անհրաժեշտությունը:

Հավելենք նաև, որ «քաղաքացիական իրավունք» հասկացությամբ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային դատական ակտերով տրված բնորոշման համաձայն, նկատի են ունեցվում նաև վարչարարության ոլորտում անձանց իրավունքները:

Ինչպես հայտնի է, հետխորհրդային երկրներում հիմնականում նախապատվությունը տրվել է պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց իրավական ակտերի ու գործողությունների բողոքարկման, այսպես կոչված՝ երկրնորանքային տարբերակին, որի դեպքում քաղաքացին կարող է իր իրավունքների պաշտպանությամբ դիմել ինչպես վերադաս պետական մարմնին, այնպես էլ անմիջականորեն դատարան: Հարկ է նկատել, որ այս հարցում որևէ միջազգային իրավանորմով հիշյալ տարբերակը չի համարվում եզակի հնարավոր լուծում, մասնավորապես, չի բացառվում վարչական արդարադատության մինչդատական պարտադիր վարույթ սահմանելը: Թերևս, այս հանգամանքով կարելի է բացատրել այն, որ Եվրամիության անդամ հանդիսացող առանձին երկրներ պարտադիր են համարել մինչդատական վարույթը, օրինակ, Գերմանիայում, Ավստրիայում, Բելգիայում, Հոլանդիայում և այլն:

Ընդ որում, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայով հատուկ կանոնակարգման առարկա է դարձել նաև իրավունքների պաշտպանության արտադատական կարգը. «Յուրաքանչյուր ոք, ում՝ սույն Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները խախտվում են, ունի պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք, մույնիսկ, եթե խախտումը կատարել են ի պաշտոնե գործող անձինք» (13-րդ հոդված):

Վարչական արդարադատությանն առնչվող միջազգային-իրավական նորմերի հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ այդ նորմերով ոչ միայն սահմանվում են իրավունքներ և ազատություններ,

այլև այդ ոլորտում պետությունների կողմից ստանձնած պարտավորությունների կատարման նկատմամբ վերահսկողության հստակ ընթացակարգեր՝ մոնիտորինգներ, դիտորդական առաքելություններ, զեկույցների ներկայացում և այլն: Այսպես, օրինակ՝ 1966թ. դեկտեմբերի 16-ի «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի» 16-րդ հոդվածի համաձայն. «Սույն Դաշնագրի մասնակից պետությունները պարտավորվում են Դաշնագրի սույն մասին համապատասխան ներկայացնել զեկույցներ իրենց ձեռնարկած միջոցառումների և սույն Դաշնագրով ճանաչվող իրավունքների պահպանման ասպարեզում ձեռք բերված առաջընթացի մասին»:

Այսպիսի իրավական լծակների առկայությունը վկայում է, որ միջազգային փաստաթղթերով ևս «խրախուսվում» է մարդու իրավունքների պաշտպանության արտադատական երաշխիքների առկայությունը: Ընդ որում, ակնհայտ է, որ մնանաբնույթ միջամտության հիմքում ընկած է այն կանխավարկածը, որ ներպետական ամենակատարյալ իրավական համակարգի պայմաններում անգամ չի բացառվում գործնականում պետական մարմինների կողմից մարդու իրավունքների խախտման այնպիսի իրավիճակ, երբ քաղաքացիներն այս կամ այն պատճառով (մասնավորապես, երբ ձևավորված է հետապնդվելու որոշակի վախ) ձեռնպահ են մնում դրանք վերականգնելու իրավական հնարավորությունն օգտագործելուց:

Գիտական մեծ հետաքրքրություն ունի այն հարցադրումը, թե ինչպիսի կողմնորոշում է ամրագրված միջազգային-իրավական նորմերում՝ կապված վարչական արդարադատության իրականացման դատավարական ընթացակարգի ընտրության հետ: Ինչպես հայտնի է, այս հարցում գործնականում և տեսության մեջ դեռևս միասնական մոտեցումներ չեն ձևավորվել. մի մասը գտնում է, որ վարչական արդարադատության իրականացման համար բավարար են քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգերը, իսկ մյուս մասը՝ որ նշված դատավարության սկզբունքները համատեղելի չեն վարչական

արդարադատության ինստիտուտի բնույթի ու իրավական նշանակության հետ⁷⁵: Մեր դիրքորոշումն այն է, որ քաղաքացիական դատավարության սկզբունքները կիրառելի չեն վարչական արդարադատության դեպքում, քանի որ պետական կառավարման մարմինը, որպես դատավարական կողմ հանդես գալով, պետք է ստանձնի իր կողմից ընդունված իրավական ակտերի իրավաչափությունը հիմնավորելու հստակ պարտականություն:

Հիշյալ հարցի առնչությամբ, մանավանդ տարակարծությունների առկայության պայմաններում, նույնպես իմաստ ունի միջազգային համապատասխան իրավական նորմերի վերլուծությունը: Մասնավորապես, ելակետային նշանակություն կարող է ունենալ Հաագայի «Քաղաքացիական դատավարության մասին» 1954թ. մարտի 1-ի Կոնվենցիան (այն հիմնականում նվիրված է միջպետական հարաբերություններում դատական հանձնարարությունների կատարմանը, օտարերկրացի հայցվորների կողմից դատական ծախսերի և տուգանքների վճարման երաշխիքներին և նրանց անվճար իրավաբանական օգնություն ցույց տալուն առնչվող հարաբերությունների կարգավորմանը): Նշված Կոնվենցիայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ միջազգային փաստաթղթերում ևս ընդունելի չի համարվում վարչական դատավարության իրականացումը քաղաքացիական դատավարության կանոններով:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով վարչական արդարադատության ինստիտուտի առավել տարածված ընթացակարգերն ու ՄԻԵԴ-ի գործունեության կանոնները՝ կարելի է հանգել այն համոզման, որ դրանց միջև առկա են առանցքային նշանակություն ունեցող ընդհանուր գծեր: Եվ ամենակարևորը, թերևս, կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ ՄԻԵԴ-ի կողմից իրականացվող դատավարությանն առավել բնորոշ են ոչ այնքան քաղաքացիական, որքան վարչական

⁷⁵ Այդ մասին առավել հանգամանորեն տես, Хаманева Н.Ю., Судебный контроль за реализацией прав граждан в сфере исполнительной власти, Академический правовой институт при Институте государства и права РАН, Москва, 1999, էջ 22-51:

դատավարության (վարչական արդարադատություն իրականացնելու իմաստով) սկզբունքները, ինչը, մեր կարծիքով, ևս թելադրված է այն իրողությամբ, որ պետություն-անհատ հարաբերություններում կողմերի իրավահավասարության, դատավարության մրցակցության սկզբունքներն անխուսափելիորեն որոշակի առանձնահատկություններ են ձեռք բերում, դրանք չեն կարող կիրառվել այն «ամաղարտությամբ», ինչը պահաջվում է քաղաքացիական դատավարությունում:

Հատկապես նշված դեպքում նկատելի է դատարանին ապացույցների հետազոտման առումով ակնհայտ ակտիվ միջամտություն ցուցաբերելու հարցում իրավական հնարավորություն տալու և պետությանը՝ որպես պատասխանող կողմի, սահմանափակ լիազորություններով օժտելու հանգամանքը: Այսպես, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի 38-րդ հոդվածի համաձայն, անհրաժեշտության դեպքում դատարանը «իրականացնում է հետաքննություն, որի արդյունավետ իրականացման համար գործին առնչվող պետություններն ապահովում են անհրաժեշտ բոլոր պայմանները»: Նկատենք նաև, որ նշված դատական ատյանի Կանոնակարգի համաձայն, Դատարանի պալատն իրավասու է ձեռք բերել ցանկացած ապացույց: Ընդ որում, դա կարող է անել ինչպես կողմի կամ երրորդ անձի միջնորդությամբ, այնպես էլ սեփական նախաձեռնությամբ:

Իհարկե, դատարանին մնան լիազորություններով օժտելը միշտ չէ, որ համարժեքորեն է ընկալվում իրավագետների կողմից, մասնավորապես տարակուսանք է հայտնվում այն առնչությամբ, որ հետաքննություն իրականացնող դատավորը, որը տեղում անձամբ ապացույցներ է ձեռք բերում, հետազայում դատական միստին մասնակցում է որպես գործը քննող դատավոր⁷⁶ (ի դեպ, այլ դիրքորոշում ունի նորվեգացի իրավագետ Դ.Գոմինը)⁷⁷, սակայն փաստն այն է,

⁷⁶ Տե՛ս, Հովհաննիսյան Վլ., Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան: Գործունեության առանձնահատկությունները, վճիռների իրավաբանական բնույթը և զանգատների ներկայացման կարգը: Եր.: Տիգրան Մեծ, 2002, էջ 57-58:

որ տվյալ դեպքում ընտրվել են քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգերից էականորեն տարբերվող այնպիսի կանոններ, որոնք միանգամայն համահունչ են վարչական արդարադատության իրավանգման իրավական պահանջներին:

Ի դեպ, ԱՊՀ այն երկրներում, որտեղ վարչական արդարադատության ինստիտուտը ներառված է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունում (ընդ որում, կարծում ենք, որ սա ժամանակավոր երևույթ է և պայմանավորված է դեռևս այդ ինստիտուտի ձևավորման սաղմնային վիճակով), որպես կանոն, ևս սահմանված են դատավարության՝ ընդհանուրից ակնհայտորեն տարբերվող առանձնահատկություններ:

Ներկայումս արդիական մեծ հնչեղություն է ձեռք բերել վարչական արդարադատության ինստիտուտի միասնական և համընդհանուր սկզբունքների ձևավորման գործընթացում միջազգային իրավունքի փաստաթղթերի դերը բարձրացնելու հարցադրումը: Նախ՝ նկատենք, որ իրավական չափանիշների միասնականության հիմնախնդիրը խոչընդոտում է ինչպես ներպետական օրենսդրությամբ վարչական արդարադատության առավել արդյունավետ իրավական համակարգեր մշակելու, այնպես էլ միջազգային իրավական բնականոն համագործակցություն ապահովելու գործընթացին: Արդեն նշեցինք, որ միջազգային իրավական փաստաթղթերն այս կամ այն չափով ամրագրում են վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող նորմեր, որոնք կարող են ելակետային նշանակություն ունենալ ներպետական օրենսդրությունը բարեփոխելու գործընթացում, սակայն նույնը չի կարելի ասել իրավական համագործակցության հարցադրումներին միևնույն վիճակում միջազգային պայմանագրերի մասին:

Վերոհիշյալ հիմնախնդրի առնչությամբ կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն ԱՊՀ երկրների, այլև միջազգային իրավական համագործակցության առավել մեծ փորձ ունեցող

⁷⁷ St'u, Донна Гомиен, Путеводитель по Европейской конвенции о защите прав человека, Совет Европы, 2000, էջ 137-140:

երկրների միջև վարչական արդարադատության իրականացման առնչությամբ դեռևս չի ձևավորվել իրավական համագործակցության կայուն պրակտիկա: Կարելի է համոզված պնդել, որ ընդհանրապես անտեսվել է իրավական համագործակցության անհրաժեշտությունը վարչական վարույթի իրականացման հարցադրումներով: Այսպես, օրինակ՝ ԱՊՀ անդամ պետությունների մասնակցությամբ կնքված և որոշակի փորձություն անցած, ինչպես նաև հարցերի լայն շրջանակ ընդգրկող «Քաղաքացիական, ընտանեկան և քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավաբանական հարբերությունների մասին» 1993թ. հունվարի 22-ի Կոնվենցիան բացարձակապես որևէ դրույթ չի պարունակում վարչական վարույթի առնչությամբ իրավական համագործակցությանն առնչվող հարաբերությունների մասին:

Նույն մոտեցումն է որդեգրվել նաև իրավական համագործակցության վերաբերյալ ԱՊՀ երկրների միջև կնքված երկկողմանի պայմանագրերում: Նկատենք, որ սա հատկապես մտահոգող է ԱՊՀ երկրների պարագայում, քանի որ դրանց մեծ մասում դեռևս պահպանվել է վարչական պատասխանատվության ինստիտուտը, որն, ի տարբերություն քրեական պատասխանատվության մոդելի, ընդունում է ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությանը նվիրված միջազգային իրավական փաստաթղթերի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հանգելու այն եզրակացությանը, որ, այնուամենայնիվ, դրանցում բացակայում են վարչական արդարադատության ինստիտուտին նվիրված միասնական ամբողջություն կազմող նորմեր, որոնք որոշակիորեն առկա են քրեական և քաղաքացիական դատավարությունների պարագայում:

Այս երևույթը, կարծում ենք, բացատրվում է այն հանգամանքով, որ միջազգային կազմակերպությունների գործունեությունում հիմնականում ձևավորվել է այնպիսի գործելաոճ, երբ առավել մեծ նշանակություն է տրվում մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատու-

թյունների և այդ ոլորտում քրեաիրավական հարկադրանքի միջոցների կիրառման ընթացակարգերի սպառնիչ ու հստակ ամրագրմանը:

Այն, որ քրեաիրավական ոլորտն առավել անմիջականորեն է առնչվում մարդու իրավունքների ու օրինական շահերի հետ, որ այս ոլորտում իրավասու պետական մարմինների կողմից թույլ տրված խախտումների հետևանքները համեմատաբար ավելի վտանգավոր են, կասկած չի հարուցում, սակայն ժողովրդավարության զարգացման ներկայիս միտումներն անհրաժեշտ են դարձնում նույնաբնույթ արձագանքը նաև վարչական արդարադատության ինստիտուտի նկատմամբ: Ընդ որում, այս եզրահանգման հիմնավորվածության մասին է վկայում նաև այն փաստարկը, որ, ինչպես արդեն նշվեց վերևում, նկատվում է հենց այս ոլորտում արձանագրված իրավախախտումների առնչությամբ միջազգային դատական ատյաններին դիմելու դեպքերի աճի միտում:

Այն, որ հիշյալ հարցադրումների առնչությամբ միջազգային իրավական փաստաթղթերը բավարար չափով չեն պարունակում իրավանորմեր, իսկ իրավական միջազգային համագործակցության մասին պայմանագրերն ընդհանրապես չեն բովանդակում այդ ոլորտում վարչական արդարադատության ինստիտուտին առնչվող կանոնակարգման անհրաժեշտ հարցադրումներ, զգալիորեն խոչընդոտում է հիշյալ ինստիտուտի կապակցությամբ ներպետական օրենսդրությամբ միասնական իրավական դրույթների ձևավորմանը: Կասկած չի հարուցում, որ էական նշանակություն ունի նաև այն, որ հենց այդպիսի միասնական չափանիշների բացակայությունն էլ իր հերթին խոչընդոտում է իրավական բնականոն համագործակցություն ապահովելու գործընթացը: Կարծում ենք, որ միմյանցից հաճախ խիստ տարբերվող իրավական համակարգերի առկայության պայմաններում գրեթե անհնարին է դառնում միջազգային իրավական համագործակցության անգամ տարրական ընթացակարգեր (օրինակ տեղեկատվության փոխանակումը) ապահովելը:

Միաժամանակ, հարկ է անդրադառնալ այն հարցադրմանը, որ

վարչական արդարադատության ինստիտուտի առնչությամբ միասնական, ամբողջական միջազգային իրավական նորմեր սահմանելու հիմնախնդրի լուծման գործընթացում էական դրական դերակատարում և ելակետային նշանակություն կարող են ունենալ բոլոր այն միջազգային փաստաթղթերը, որոնք այս կամ այն կերպ արդեն իսկ առնչվում են պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման ոլորտում միջազգային ժողովրդավարական չափանիշներ ամրագրելուն: Մասնավորապես, դրանց անհրաժեշտությունը թելադրվում է այն հանգամանքով, որ հիշյալ փաստաթղթերում առկա են ոչ միայն պետական և տեղական ինքնակառավարման գործունեության կազմակերպման, այլև այդ ոլորտում քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերին վերաբերող դրույթներ:

Վերը նշված հարցադրման տեսանկյունից, կարծում ենք, կարելի է առանձնացնել նաև այն միջազգային փաստաթղթերը, որոնք կանոնակարգում են քննարկվող ոլորտում պաշտոնատար անձանց վարքագծի կանոնները կամ ամրագրում են ներպետական օրենսդրությունում այդ կանոնները սահմանելու համար սկզբունքային դրույթներ: Այդպիսի գիտագործնական նշանակություն կարող են ունենալ հետևյալ միջազգային փաստաթղթերը՝ Պետական ծառայության բնագավառում աշխատանքային հարաբերությունների մասին 1978թ. հունիսի 27-ի Կոնվենցիան, 1985թ. հոկտեմբերի 15-ի Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիան և այլն:

Մասնավորապես, Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի 11-րդ հոդվածի համաձայն. «Տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց լիազորությունների ազատ իրականացման ապահովման և երկրի սահմադրությամբ ու օրենսդրությամբ ամրագրված տեղական ինքնակառավարման սկզբունքների պահպանման համար պետք է ունենան դատարանով պաշտպանվելու իրավունք»:

Բնականաբար, դատական պաշտպանության և արտիայում ամրագրված մյուս լիազորությունները ենթադրում են տեղական ինքնակառավարման մարմին և պետական մարմին փոխհարաբերություններ:

րում անմիջական ենթակայության բացակայություն, ինչն աստիճանաբար իր ամրագրումն ստացավ նաև հետխորհրդային երկրների ներպետական օրենսդրությունում: Շեշտում ենք՝ աստիճանաբար, որովհետև հիշյալ միջազգային իրավական փաստաթղթին միանալուց հետո անգամ Հայաստանի Հանրապետությունում 1996թ. հունիսի 30-ին ընդունված «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում դեռևս հնարավոր չէր եղել ձերբազատվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ գործադիր իշխանության մարմինների վերահսկողական և անմիջական ղեկավարման գործառույթների որոշ տարրերից: Այդ բացթողումները մասամբ շտկվեցին միայն ավելի ուշ՝ 2002թ. մայիսի 7-ին ընդունված նույնանուն օրենքում: Ընդ որում, զուտ հոգեբանական կտրվածքով տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ իշխանություն ցուցադրելու բարդույթը, ցավոք, չի հաղթահարվել նաև ներկայումս, ինչի մասին են վկայում անգամ գործադիր իշխանության որոշ ղեկավարների այսպես կոչված՝ ստուգայցերը տեղական ինքնակառավարման մարմինների առանձին ծառայություններ:

Վերը նշված օրինակին անդրադառնալով՝ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ հիշյալ դրույթը, վերջին հաշվով, ուղղակիորեն ամրագրում է քաղաքացիների՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով «պետական գործերի կառավարմանը» (արտիայի ներածական մաս) մասնակցելու իրավունքը և դրա պաշտպանության ընթացակարգերը: Նկատենք, որ դատական կարգով իրավունքների պաշտպանության իրավունքն առանձին ներպետական օրենսդրական ակտերում ավելի երաշխավորված բնույթ է ստացել: Մասնավորապես, բացառվում է պետական մարմինների կողմից վարչական կարգով տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավական ակտերը վերացնելը: Այսպես, «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 71 հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Պետական լիազորված մարմինը, ինչպես նաև համապատասխան մարզպետը կարող են տեղական ինք-

նակառավարման մարմինների որոշումները, գործողությունները և անգործությունը բողոքարկել դատարան»:

Ցավոք, հիշյալ ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտը գործնականում դեռևս բավարար կիրառում չունի⁷⁸, ինչը վկայում է, որ պետական կառավարման մարմինները ներկայացնող պաշտոնատար անձանց մոտ առայժմ չի ձևավորվել այն իրավագիտակցությունը, որ իրենք տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ օժտված չեն վերադասության իրավունքով, որ այդ մարմինները պետական կառավարման մարմինների մաս չեն կազմում, որ վերջիններիս կողմից ընդունված իրավական ակտերը դատական կարգով բողոքարկելը համահունչ է ժողովրդավարության և քաղաքակրթության արդի չափանիշներին և բնավ չի նսեմացնում գործադիր իշխանության պետական մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց հեղինակությունը:

Ցավոք, հիշյալ մտայնությունը և հոգեբանական կաշկանդվածությունը էլ ավելի մեծ չափով է առկա քաղաքացի և պետական կառավարման մարմին փոխհարաբերություններում, ինչը հաղթահարելու համար մեկ անգամ ևս ընդգծվում է միջազգային համապատասխան իրավական դրույթների անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, վերոհիշյալ դատողություններից հետևում է, որ ներպետական օրենսդրությունը միջազգային իրավունքի դրույթներին համապատասխանեցնելու և միասնական չափանիշներ ամրագրելու արդի հիմնախնդիրների լուծման ուղղությունները կանխորոշելու հարցը ներկայումս ունի գիտագործնական էական նշանակություն:

Ամփոփելով վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման միջազգային-իրավական նախադրյալներին առնչվող հարցադրումների քննարկումը՝ անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ մենք անդրադարձել ենք ոչ թե տվյալ ինստիտուտի վերաբերյալ բո-

⁷⁸ Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի կողմից կատարված ամփոփումները վկայում են, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավական ակտերն անվավեր ճանաչելու պահանջով մարզպետների կողմից 1996թ. ներկայացվել է 2, 1997 թ. 4, 1998թ.՝ 5, 1999թ.՝ 14, 2000թ.՝ 8, 2001թ. 7, 2002թ.՝ 5, 2003թ.՝ 8, իսկ 2010թ.՝ 11 դիմում:

լոր միջազգային-իրավական փաստաթղթերին և դրանցում ամրագրված նորմերին, այլ փորձել ենք առանձնացնել զուտ սկզբունքային և առավել հանգամանալից հետազոտությունների համար մեթոդաբանական նշանակություն ունեցող դրույթները, որոնք հնարավորություն են տալիս կանխորոշելու այդ երկու իրավական համակարգերի փոխազդեցության ուղիները, հնարավոր հետևանքները և միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքների շրջանակներում վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական արդարադատության ինստիտուտի կատարելագործման օրինաչափությունները:

Ընդ որում, անդրադարձ եղել է ոչ միայն այն միջազգային իրավական փաստաթղթերին, որոնք անմիջականորեն վերաբերում են վարչական վարույթին ու վարչական դատավարությանը, այլև այնպիսի փաստաթղթերի, որոնք ընդհանրապես սկզբունքային նշանակություն ունեն այդ ինստիտուտների ձևավորման տեսանկյունից:

§ 2. Վարչական վարույթի, վարչարարության և վարչական դատավարության հիմնական համակարգերը արտասահմանյան երկրներում

Վարչարարության, վարչական վարույթի և վարչական արդարադատության ինստիտուտների ձևավորման միջազգային պատմական փորձի վերլուծությունը վկայում է, որ այդ գործընթացի ոչ միատեսակ զանազան դրսևորումները, վերջին հաշվով, պայմանավորված են այս կամ այն երկրում ժողովրդավարության ինստիտուտների կայացման ու փաստացի դրսևորման չափանիշներով: Անշուշտ, յուրաքանչյուր իրավական երևույթ որոշակիորեն առնչվում է այդ չափանիշների հետ, սակայն նշվածները հենց այն ինստիտուտներն են, որոնք առավելապես են փոխհարաբերվում այդ գործոնների հետ: Նշված ինստիտուտների ձևավորմանն առնչվող հարցադրումների պատմահամեմատական վերլուծությունը, թերևս, բերում է այն համոզման, որ նշված գործընթացը, բացի ընդհանուր հատկանիշներից,

օժտված է սոցիալական ու իմացաբանական նշանակություն ունեցող ինքնատիպ գծերով, որոնց կապակցությամբ գիտական հետազոտություններ իրականացնելը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու և համակարգելու բոլոր այն փաստական հանգամանքները, որոնցով պայմանավորված է հիշյալ ինստիտուտների ձևավորման ու հետագա զարգացման գործընթացը:

Այս նկատառումով, նպատակահարմար ենք գտել ոչ այնքան հանգամանորեն ներկայացնելու արտասահմանյան երկրներում վարչական վարույթի, վարչարարության և արդարադատության համակարգերն ու դրանց ձևավորման անցած ուղին, որքան առանձնացնելու առավել ընդհանուր գործոններն ու այլ համակարգերի վրա դրանց ներազդեցության հնարավոր ուղիները:

Մեթոդաբանության տեսանկյունից նկատենք, որ արտասահմանյան երկրներում նշված ինստիտուտների ձևավորման և զարգացման հարցադրումների ուսումնասիրության հիմքում նպատակահարմար ենք համարել ընդգրկել հրապարակային իշխանության նկատմամբ վերահսկողության և մարդու իրավունքների իրավական պաշտպանության ինչպես վարչական, այնպես էլ դատական ու վարչադատական եղանակները: Պատմահամեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ժողովրդավարության կայացած ինստիտուտներով հարուստ երկրներում վարչական արդարադատությունն իր սոցիալ-քաղաքական նշանակությամբ գրեթե համեմատվում է սահմանադրական վերահսկողության հետ⁷⁹:

Նախ՝ ինչպես արդեն նշել ենք, արտասահմանյան երկրներում վարչական վարույթ հասկացության տակ հիմնականում նկատի է ունեցվում վարչական մարմինների այնպիսի գործունեությունը, որն ուղղված է բացառապես վարչական ակտ ընդունելուն: Ընդ որում, դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վարչական պատասխանատվությունը ևս չի ընդունվում իրավական համակարգում, քան-

⁷⁹ St' u, Droit du contentieux administratif, Domat droit public, Rene Chapus, Paris 11, էջ 645-696:

զի վարչական զանցանքների փոխարեն նախապատվությունը տրվում է քրեական զանցանքներին: Այլ կերպ ասած, այդ երկրների քրեական իրավունքը ելակետ է ընդունում այն, որ ըստ իրենց վտանգավորության աստիճանի՝ քրեական իրավախախտումները կարող են դասակարգվել երկու խմբի՝ քրեական հանցագործությունների և քրեական զանցանքների: Տվյալ դեպքում արդեն վարչական իրավախախտումների գործերով վարչական վարույթի անգամ անհրաժեշտությունը չի ծագում, քանզի դրանց համարժեքը հանդիսացող քրեական զանցանքների առնչությամբ իրականացվում է առանձնահատուկ քրեական դատավարություն:

Վարչական վարույթի հաջորդ առանձնահատկությունը, թերևս, այն է, որ արտասահմանյան երկրներում վարչական վարույթի բազմաթիվ կանոններ ամրագրվում են ինչպես օրենքներով, այնպես էլ ենթաօրենսդրական ակտերով, ինչը բացառվում է հայրենական իրավական համակարգում, քանզի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիշյալ հարաբերությունները կարող են կանոնակարգվել բացառապես օրենքներով: Նկատենք, որ այսպիսի դրույթ բացակայում է որևէ երկրի սահմանադրությունում:

Սահմանադրական արդւսրադատության և վարչական արդարադատության ինստիտուտների ձևավորման իրական նախադրյալներ ծագում են ժողովրդավարության զարգացման ավելի ուշ փուլերում, երբ պետություն և անհատ հարաբերություններում բավարար չափով է ընկալվում մարդու իրավունքների և ազատությունների գերակայության անհրաժեշտությունը: Հիշյալ ինստիտուտների համար անհրաժեշտ պայմաններ են հանդիսանում ոչ միայն ժողովրդավարական բնույթի առաջնահերթ ձեռնարկումները՝ ուղղված իրավական պետության կայացմանը, այլև ձևավորված համարժեք իրավազիտակցությունը, որն ընդունում և օրինաչափ է համարում հանրային իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության անհրաժեշտությունը:

Իսկ ընդհանուր առմամբ, վերոհիշյալ երկու ինստիտուտները

ձևավորման սկզբնական փուլում հանդես են գալիս գրեթե մեկ միասնության մեջ: Այս դեպքում, թերևս, հիշարժան է այն հանգամանքը, որ սահմանադրական վերահսկողության համար որպես պատմական նախադրյալներ, ավելի հաճախ հանդես են գալիս մարդու իրավունքների պաշտպանության նկատառումով գործադիր իշխանության գործունեությունը վերահսկելի դարձնելու նկրտումները (հանգամանքներ, որոնք առավել բնորոշ են վարչական արդարադատության ինստիտուտին), սակայն սահմանադրական արդարադատության լիարժեք կայացման գործոնն է միայն հիմք հանդիսանում, ըստ էության, սահմանադրական արդարադատության հետ հսկայական ընդհանրություններ, բայց և, միաժամանակ, ինքնուրույն խնդիրներ լուծելու կոչված վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման համար:

Այնուամենայնիվ, վարչական արդարադատության սաղմեր գոյություն են ունեցել դեռևս հին Հունաստանում և Հռոմում, որտեղ սուբյեկտի իրավունքների և ազատության պաշտպանության գաղափարը սոսկ տեսական խնդիր չի եղել. մարդու ազատությունը համարվում էր բարձրագույն արժեք, և գործնական քայլեր էին արվում այն իշխողների կամայականություններից պաշտպանելու ուղղությամբ: Թերևս տեղին է հիշատակել Սոլոնի եզրահանգումն այն մասին, որ «հասարակությունում երջանիկ է ոչ թե նա, ով հարուստ է, այլ նա, ով ազատ է»⁸⁰:

Աթենքում գործում էր անձի ազատության անձեռնմխելիության իրավունքի յուրահատուկ ինստիտուտ. յուրաքանչյուր ընտրովի պաշտոնյա մինչև իր պաշտոնական լիազորությունները ստանձնելը տալիս էր երդում, ըստ որի նա առանց դատարանի որոշման երբեք չպետք է որևէ անձի զրկեր ազատությունից: Հռոմում անգամ գործել է իշխողների գործողությունների վիճարկման ինստիտուտ. կոնսուլներից, պրետորներից և այլ պաշտոնյաներից դժգոհ յուրաքանչյուր

⁸⁰ St'u, Meerep O., Всеобщая история в четырех томах. Т. 2, 1894. էջ 103:

հռոմեացի կարող էր դիմել ժողովրդական ժողով (իսկ հետագայում՝ ժողովրդական տրիբունա)՝ իր անձի նկատմամբ ունեցած դատապարտումները դադարեցնելու միջնորդությամբ: «Հռոմի քաղաքացի» արտահայտությունը, նախ և առաջ, նշանակել է տվյալ անձի՝ իշխանությունների կամայականություններից պաշտպանված և բողոքարկման լիազորությամբ օժտված լինելու կարգավիճակ: Ընդ որում, անձը կարող էր վիճարկել նաև իրավասու մարմնի կողմից իրեն ազատությունից զրկելու հիմնավորվածությունը⁸¹:

Այս կամ այն դրսևորմամբ վարչական արդարադատության տարբեր գոյություն են ունեցել նաև միջին դարերում: Թերևս կարելի է առանձնացնել Անգլիայում 18-րդ դարի կեսերին կազմավորված հաշտարար դատարանները, որոնք ոչ էական փոփոխություններով, գործում են առ այսօր: Այդ դատարաններն իրենց գործունեությունում, ըստ էության, առաջին անգամ համատեղում էին վարչակառավարչական գործառույթները վարչական արդարադատության գործառույթների հետ: Դրանք քննում էին հարկային մարմինների, ոստիկանության և այլ վարչական կառույցների հետ բնակիչների վեճերը⁸²:

Այսպիսով, վարչական արդարադատության ինստիտուտն առանձնանում է իր ակնհայտ «նրբագագությամբ»․ այն կարող է ձևավորվել միայն այնպիսի հասարակությունում, որտեղ առկա են ժողովրդավարության կայուն ու հասարակական կյանքի վրա զգալի ազդեցություն ունեցող կառույցներ: Այն, որ վարչական արդարադատության ձևավորման գործընթացները պայմանավորված են հենց վերոհիշյալ չափանիշներով, հիմնավորվում է նաև կոնկրետ արտասահմանյան երկրներում այդ ինստիտուտի կայացման և դրա անհրաժեշտության նկատմամբ ձևավորված հասարակական կարծիքի

⁸¹ Стѹ, Люблинский П.И., Неприкосновенность личности. Пг. 1917. էջ 15-20:

⁸² Стѹ, Ковалевский А.Л., История полицейской администрации (полиция безопасности) и полицейского суда в графствах с древнейших времен до смерти Эдуарда I I I. Прага., 1877., էջ 189-207.

գերիշխող դիրքով:

Ժողովրդավարության բարձր չափանիշներին համապատասխանող այնպիսի երկրներում, ինչպիսիք են Ֆրանսիան, Գերմանիան, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Իսպանիան, Մեծ Բրիտանիան և այլն, վարչական արդարադատությունը (վարչական դատավարությունը) հանդիսանում է անհամեմատ կայացած ինստիտուտ⁸³: Անկախություն ձեռք բերած և ժողովրդավարության արմատական բարեփոխումներ իրականացնող, ինչպես նաև զարգացող երկրներում փորձ է արվում ակտիվորեն օգտագործելու վարչական արդարադատության իրավական հնարավորությունները, որոնք հաճախ ուղեկցվում են այդ ինստիտուտի կատարելագործմանն ուղղված բոլորն բանավեճերով⁸⁴:

Ընդ որում, արդարադատության ինստիտուտի հիմնադրման և դրա հետագա զարգացման հարցադրումների շուրջ սուր տարաձայնությունները հետևանք են ինչպես այդ ինստիտուտի զարգացման հարուստ փորձ ունեցող երկրներում ոչ միասնական մոտեցումների, այնպես էլ արդեն իսկ ձևավորված պետաիրավական համակարգի պարագայում վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրման հետ առնչվող հիմնախնդիրների առկայության:

Որպես կանոն, վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտության հիմնախնդրին անդրադառնում են, երբ դատաիրավական բարեփոխումներում զգալի առաջընթաց է արձանագրվում, իսկ այդ պարագայում, բնականաբար, նախապատվությունը տրվում է ոչ այնքան դեռևս նոր ձևավորված ինստիտուտների արմատական վերանայմանը, որքան վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման ու զարգացման պահանջներին հարմարեցնելուն:

⁸³ Sbu, Чечот Д.М., Административная юстиция: Теоретические проблемы. Л.: Издательство ЛГУ, 1973; Стариков Ю.Н., Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Издательство НОРМА-ИНФРА. М, 2001; Le controle juridictionnel des actes administratif, Seminaire multilateral, Madrid, 13-15 novembre 1996.

⁸⁴ Sbu, Демин А.А., Административный процесс в развивающихся странах: Учеб. пособие. М.: Изд-во, УДН, 1987; Демин А.А., Суды административной юстиции: Сравнительный анализ зарубежного опыта. Вестн. Моск. ун-та, Серия 11, Право, 1994, 1 էջ 46-53.

Այս ոչ այնքան ցանկալի և միաժամանակ ակնհայտ հակասական իրավիճակը ևս վկայում է այն մասին, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտության, ձևավորման հնարավոր ուղիների վերաբերյալ սոցիալական պահանջարկը և դրան համապատասխանող իրավագիտակցությունն առավել նպաստավոր է դառնում միայն ժողովրդավարության որոշակի չափանիշների առկայության դեպքում, երբ հասարակությունը հիրավի պատրաստ է լինում ընկալելու գործադիր իշխանության նկատմամբ գործուն դատական վերահսկողություն իրականացնելու անխուսափելիությունը:

Իհարկե, այս պարագայում իրենց զգացնել են տալիս նաև սոցիալ-քաղաքական բնույթի գործոնները: Սոցիալական հեղափոխության ակնհայտ տարրեր պարունակող համակարգային վերափոխումների պարագայում, բնականաբար, առաջնահերթ են համարվում կառավարման առավել անհետաձգելի, հակաճգնաժամային միջոցառումները: Այս իրավիճակը, հետհամայնավարական շրջանի երկրների առնչությամբ, դիպուկ է ներկայացրել հատկապես ճանաչված իրավագետ Գ.Հարությունյանը. «Պարզապես դա հասարակական համընդգրկուն ստրես է, որի առաջին շրջանը տիպիկ շոկային իրավիճակ է, այնուհետև տիրապետող են դառնում տագնապն ու անորոշությունը, որոնց հաղթահարմամբ են սկիզբ առնում կայունությունն ու զարգացումը»: Ըստ Գ.Հարությունյանի՝ նշված երկրներն «ապրեցին կրկնակի փլուզում՝ նախ, հասարակական հարաբերությունների համակարգի և ապա՝ պետական կառույցի»⁸⁵:

Վարչաիրավական բնույթի բողոքների քննարկման համար մասնագիտացված կառույցների ստեղծման գաղափարն առաջին անգամ ծագել է Ֆրանսիայում և իր գործնական կիառումն է ստացել 18-րդ դարի վերջերին⁸⁶: Ֆրանսիայի 1789-94թթ. հեղափոխությունը, նախադրյալներ ստեղծելով իշխանությունների տարանջատման

⁸⁵ Տե՛ս, Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրական վերահսկողություն (ուսումնական ձեռնարկ), Երևան, Նժար, 2002, էջ 25:

⁸⁶ Տե՛ս, Goguel F., Grosses A. La politique en France. Paris, 1988, Colin, էջ 17:

սկզբունքի ներդրման համար, միաժամանակ, կանխորոշեց օրենսդիր և գործադիր իշխանության ոլորտում ընդհանուր դատազորության դատարանների միջամտության սահմանափակումը:

Ինչպես հայտնի է, իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի ներդրման սկզբնական փուլում փոխադարձ «զսպումների» և «հակակշիռների» ձևավորման հարցադրումներին դեռևս համարժեք նշանակություն չի տրվել: Ջոն Լոքի կողմից կյանքի կոչված իշխանությունների տարանջատման տեսությունն իր տրամաբանական ավարտին հասավ միայն Շ.Մոնտեսքյոյի աշխատություններում⁸⁷: Նման իրավիճակում հրապարակային իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության գաղափարը դեռևս հասունացած չէր և չէր կարող գործնական կիրառում ունենալ:

Նշված վերլուծությունը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտն ուղղակիորեն առնչվում է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին. այն ոչ միայն պայմանավորված է այդ սկզբունքի կիրառման նախապայմաններով, այլև իր հերթին համարվում է առանցքային նշանակություն ունեցող երաշխիք մույն այդ սկզբունքի բնականոն կիրառումն ապահովելու տեսանկյունից: Դրանով իսկ առավել է ընդգծվում հիշյալ ինստիտուտի իմացաբանական և իրավակիրառական նշանակությունը:

Սակայն իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի վերաբերյալ նախնական պատկերացումները զուգորդվում էին գործադիր իշխանության նկատմամբ իրավական վերահսկողություն իրականացնելու անհրաժեշտության գիտակցմամբ: Ըստ Գ.Բրեքսանի. «Ժամանակակից վարչական արդարադատությունը, այսպիսով, ձևավորվել է որպես դատական իշխանության նկատմամբ հեղափոխականների անվստահության և ամեն գնով կառավարման ապարատի նկատմամբ իրավական վերահսկողությունն ապահովելու արդյունք»⁸⁸: Նշված վերահսկողության լիազորությունը 1980թ. վերա-

⁸⁷ St'u, Локк Дж., Избранные философские произведения. М., 1960: Монтескье Ш. Избранные произведения. М., 1955:

պահվեց Պետական խորհրդին: Այդ կառույցի հիմնադրմամբ սկիզբ դրվեց պետական կառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց որոշումների և գործողությունների դեմ քաղաքացիների կողմից բերված բողոքների առնչությամբ վեճերի քննարկման համար հատուկ դատական համակարգի ձևավորմանը: Մասնավորապես, որպես առաջին ատյանի վարչական արդարադատության մարմիններ, պրեֆեկտուրաների խորհուրդներ կազմավորվեցին նաև դեպարտամենտներում:

Պատմականորեն Ֆրանսիայի վարչական արդարադատությունը ոչ միայն առաջինն է, այլև համարվում է դասական. հետագա գործընթացներն այս կամ այն կերպ իրենց վրա կրել են վարչական արդարադատության այդ համակարգի ազդեցությունը: Կարծում ենք, այն որոշակիորեն կամխորոշել է նաև վարչական արդարադատության մյուս համակարգերի ձևավորման ուղղությունները: Բոլոր դեպքերում, վարչական արդարադատության ինստիտուտի հետագա զարգացման օրինաչափությունների այս կամ այն կերպ դրսևորված առանձնահատկությունները պայմանավորված են ոչ այնքան վարչական արդարադատության ինստիտուտի ֆրանսիական մոդելի առանձին տարրերի նկատմամբ ժխտողական վերաբերմունքով, որքան կոնկրետ իրավունքի համակարգի, կոնկրետ երկրի իրավակիրառական նախադրյալներով: Ընդհանուր առմամբ վարչական արդարադատության համակարգը հիմնականում ձևավորվել է դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսին:

⁸⁸ Տե՛ս, Брэбан Г., Французское административное право. М., Прогресс, 1988, էջ 362: Ֆրանսիայի վարչական արդարադատության համակարգի ձևավորման հարցադրումները լուսարանված են նաև հետևյալ աշխատություններում. Боботов С.В., Административная юстиция Франции: доктрина и практика, СГП, 1981 № 6: Старилов Ю.Н., Административная юстиция. Теория, история, перспективы. М., Норма, М., 2001: Лессаж М., Судебный контроль за деятельностью администрации во Франции, Советское государство и право, 1981, № 11: Чечот Д.М., Административная юстиция: Хамаева Н.Ю. Судебный контроль за реализацией прав граждан в сфере исполнительной власти. М., 1999: Шерван Р., Юстиция во Франции: Судебный аппарат и классовая борьба. М., Прогресс, 1978: Chapus R. Droit du contentieux administratif: Paris, 1996:

Ամփոփ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ներկայումս կարելի է առանձնացնել վարչական արդարադատության իրականացման հետևյալ համակարգերը՝

ա) հատուկ վարչական դատարանների կողմից իրականացվող (Ֆրանսիա, Իտալիա, Շվեյցարիա և այլն), որին հարում է ֆրանսիական մոդելի դեպքում: Այս համակարգը բնորոշվում է նրանով, որ վարչական ակտերի օրինականությունը, հիմնավորվածությունը և նպատակահարմարությունը ստուգվում են վերադատության կարգով: Ֆրանսիական մոդելի պարագայում վարչական արդարադատության մարմինները մտնում են պետական կառավարման մարմինների համակարգի մեջ և ընդհանուր իրավասության դատարանների հետ ենթակայական հարաբերությունների մեջ չեն գտնվում,

բ) մասամբ քաղաքացիական դատավարության ընթացակարգով ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից իրականացվող (Ռուսաստանի Դաշնություն),

գ) կվազիդատարանների կողմից իրականացվող (Մեծ Բրիտանիա, ԱՄՆ և այլն): Նշված համակարգի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ ստեղծվում են ընդհանուր իրավասության դատարաններին ենթակա հատուկ ատյաններ, որոնք միայն մասամբ են համապատասխանում դատարանին ներկայացվող պահանջներին և չեն մտնում դատական ընդհանուր համակարգի մեջ,

դ) վարչական-դատական համակարգի միջոցով իրականացվող, որին հարում է գերմանական մոդելը: Այս համակարգի առանձնահատկությունն այն է, որ վարչական արդարադատություն իրականացնելու համար ստեղծված ատյանները մտնում են դատական միասնական համակարգի մեջ և արդարադատության գործառույթն իրականացնելիս անկախ են ինչպես վարչական մարմիններից, այնպես էլ ընդհանուր դատարաններից: Այս համակարգին են հարել նաև Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանը և վերաքննիչ վարչական դատարանը:

Այսպիսով, եթե փորձելու լինենք ընդհանրացնել վերոհիշյալ հա-

մակարգերը, ապա վարչական արդարադատության ինստիտուտը կիրառող պետությունները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի. առաջին խմբում բացակայում են վարչական դատարանների համակարգը, իսկ երկրորդում գործում է այդպիսի դատարանների ինքնուրույն համակարգ:

Հարկ ենք համարում նկատել, որ բանավեճի առարկա են հանդիսանում ոչ միայն վարչական արդարադատության իրականացման եղանակների, սահմանների, դատական վերահսկողության և նմանաբնույթ այլ ինստիտուտներին առնչվող հարցադրումները, այլև բուն վարչական արդարադատության ինստիտուտի անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, տարածայնություններ են առկա եղել Ֆրանսիայում հեղափոխության և առաջին կայսրության տարիներին: Վարչական դատարանների անհրաժեշտությունը հատկապես հետևողականորեն են վիճարկել դատավորներն ու պահպանողականորեն տրամադրված քաղաքագետները, պատմաբաններն ու իրավաբանները:

Մասնավորապես, վարչական արդարադատության ինստիտուտի հակառակորդները որպես հիմնավոր փաստարկ են համարում այն, որ հատուկ վարչական դատարանների գործունեությունը հակասում է դատարանների միասնականության սկզբունքին: Վերջիններս հենվում են նաև Շ.Մոնտեսքյոյի այն դրույթի վրա, ըստ որի միևնույն մարմնում դատական և գործադիր իշխանության միավորումն անհամատեղելի է ազատության գաղափարի հետ: Առաջ է քաշվում նաև փաստարկ, ըստ որի իրավական պետության պայմաններում վարչական մարմինը չի կարող արդարադատություն իրականացնել, որ որևէ վարչական մարմնի դատական իշխանության գործառույթներ վերապահելը հանգեցնում է մի այնպիսի իրավիճակի, երբ գործադիր իշխանությունն ինքն է դառնում իր իսկ ակտերի դատավորը⁸⁹:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման օրինաչափություններից է, թերևս, այն, որ գործադիր իշխանության մար-

⁸⁹ Stu, Дайси А. Основы английского государственного права. СПб, 1906, էջ 205:

մինների ակտերի դեմ բողոքների քննարկման կարգը հիմնականում կախվածության մեջ է դրվել այն կառավարման մարմինների լիազորությունների բնույթից ու ծավալից: Այսպես, մայրցամաքային իրավունքի համակարգին պատկանող երկրներում հիշյալ ակտերը կարող են բողոքարկվել դատական կարգով միայն այն դեպքում, երբ դրանք արդեն իսկ վիճարկվել են վերադատության կարգով, մինչդեռ անգլոսաքսոնական իրավունքի համակարգին հարող երկրներում քաղաքացին միաժամանակ կարող է դիմել ինչպես ընդհանուր դատազորության դատարաններ, այնպես էլ համապատասխան կառավարման մարմինների համակարգում գործող կվազիդատարաններ:

Վերոհիշյալ առանձնահատկությունը պայմանավորված է հիմնականում այն հանգամանքով, որ անգլոսաքսոնական երկրներում գործադիր իշխանության գրեթե բոլոր մարմիններն այս կամ այն չափով օժտված են իրենց գործունեության հետ առնչվող վարչական վեճեր քննելու և լուծելու իրավասությամբ: Այդ նպատակով վերջիններս ստեղծում են վարչական արդարադատության հատուկ մարմիններ՝ վարչական տրիբունալներ: Ընդ որում, դրանց թիվը զգալիորեն մեծ է. օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում պետական կառավարման տարբեր ճյուղերում ստեղծվել է մոտ 2000 վարչական տրիբունալ⁹⁰:

Որպես կանոն, նշված բնույթի դատարաններ ստեղծվում են օրենսդիր մարմինների ակտով, որով որոշվում է նաև դրանց կառուցվածքը, գործունեության ու ձևավորման կարգը: Ընդ որում, նշված կվազիդատական մարմինների համար, որպես վերադաս դատական ատյան, հանդես է գալիս նույն վճռաբեկ դատարանը, որը վերադաս ատյան է համարվում նաև ընդհանուր դատազորային դատարանների համար:

Միատեսակ չէ մոտեցումը նաև դատական ծախսերի բաշխման հարցում: Անգլոսաքսոնական համակարգի երկրներում վարչական մարմինների իրավական ակտերը և պաշտոնատար անձանց գործո-

⁹⁰ St'u, Тимошенко И.Г., Административная юстиция в Великобритании, ЖРП, 1997, № 5, էջ 128-136:

ղությունները բողոքարկող անձն ինքն էլ պարտավոր է կրել փաստաբանի և դատական հսկողության հետ կապված հիմնական ծախսերը: Այս դեպքում հնարավոր է որոշ աջակցություն հասարակական միավորումներից, հատուկ այդ նպատակով ստեղծված հիմնադրամներից, սակայն դա պայմանավորված է ոչ այնքան վեճի բնույթով, որքան անձի նյութական վիճակով: Վերջին հաշվով, նմանաբնույթ աջակցություն քաղաքացուն ցույց է տրվում ցանկացած, այդ թվում և քրեական գործի դատաքննության ընթացքում: Մայրցամաքային համակարգում ծախսերը կրում է հենց դատական համակարգը, իսկ բողոքարկողը վճարում է սոսկ չնչին պետական տուրք: Ընդ որում, այդ գումարը զգալի է միայն այն դեպքում, երբ դիմողը ցանկանում է անձամբ մասնակցել դատաքննությանը⁹¹:

Դժվար չէ նկատել, որ մայրցամաքային համակարգում անձի նյութական վիճակը նույնպես ելակետային է համարվում, սակայն այդ հանգամանքի նկատմամբ վերաբերմունքը միանշանակ չէ: Այլ կերպ ասած, անմիջականորեն ոչ թե հիմք է ընդունվում անձի նյութական վիճակը, այլ այն, թե որքանով է վերջինս ինքն իրեն պատրաստ համարում (բնականաբար, ոչ միայն նյութական հարցադրումների տեսանկյունով) անձամբ մասնակցելու դատաքննությանը:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ դատաքննությանն անձամբ մասնակցելու միտումը պայմանավորված է ոչ միայն իրավական համակարգի նկատմամբ անվստահության որոշ տարրերով, այլև դատաքննությունը հնարավորինս սեղմ ժամկետում ավարտելու ձգտումով: Դիմող անձը, որպես կանոն, լինելով առավել շահագրգռված կողմ, փորձում է առավել օպերատիվ գործել, կանխել դատական քննության երկարատևությունը: Ընդ որում, նման մտավախությունը բնավ զերծ չէ օբյեկտիվ հիմքից, քանի որ գործնականում նմանաբնույթ դատավարությունները երբեմն տարիներ են տևում, ինչը որևէ կերպ չի թխում բողոքարկողի օրինական շահերից:

⁹¹ Stu, Ведель Ж., Административное право Франции, под редакцией М.А.Крутоголова. М., Прогресс, 1973, էջ 67:

Իսկ այն, որ դատական քննության անհարկի ձգձգումների հարցը ներկայումս լուրջ հիմնախնդիր է, հավաստվում է նաև միջազգային դատական պրակտիկայում: Մասնավորապես դրա մասին է վկայում Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի կողմից դիմումների քննարկման ժամկետները զգալիորեն սահմանափակելուն ուղղված իրավական և կազմակերպական միջոցառումների անցկացման պրակտիկան⁹²:

Առանց որևէ բացառության բոլոր իրավական համակարգերում դատական հսկողության հիմքը համարվում է օրինականության սկզբունքը: Բնականաբար, այս ընդհանուր սկզբունքի շրջանակներում գործում են բազմաթիվ այլ յուրահատուկ սկզբունքներ, որոնք, թերևս, կարելի է համարել սոսկ օրինականության սկզբունքի դրսևորման տարատեսակներ: Մի դեպքում օրինականության խախտումների տարատեսակներ են համարվում իշխանազանցությունը, նյութական օրենքների խախտումները, դատավարական ընթացակարգերի խախտումները և այլն (ինչպես, օրինակ՝ Ֆրանսիայի վարչական իրավունքում), մեկ այլ դեպքում այն բնորոշում են բացառապես որպես իշխանազանցություն (Անգլիայի վարչական իրավունքում) և այլն:

Գործադիր իշխանության մարմինների իրավական ակտերի օրինականությունը որոշելու չափանիշների համակարգ է մշակում նաև Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, որպես դատական հսկողության հիմքեր առանձնացվել են հետևյալ հանգամանքները՝ իրավական ակտերի ընդունումը ոչ իրավասու մարմինների կողմից, դատավարության հիմնական պահանջների խախտումները, պայմանագրային կամ այլ իրավական պարտավորությունների չկատարումը և իշխանության չարաշահումը⁹³:

Վարչաիրավական համակարգերը տարբերակված մոտեցումներ

⁹² St'u, Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Law and practise of the European convention on human rights and the European social chartier, 1998, էջ 57:

⁹³ St'u, Путеводитель по Европейской конвенции о защите прав человека. Донна Гомиен. Совет Европы. 2000. էջ 116-119:

են դրսևորում մասնական հսկողության մախաձեռնության հարցում: Որպես կանոն, այդ մախաձեռնությունը ելնում է այն անձից, որի իրավունքները և օրինական շահերն ուղղակիորեն խախտվել են, սակայն առանձին դեպքերում դիմելու իրավունք է վերապահվում մասնայնախի անձանց, որոնց կողմից բողոքարկվող իրավական ակտն անմիջականորեն չի առնչվում իրենց իրավունքների հետ:

Ընդ որում, մասն լիազորություն վերապահվում է ինչպես հասարակական շահերով ղեկավարվող և դրանք իր մախաձեռնությամբ պաշտպանելու պատրաստականություն ունեցող յուրաքանչյուր անձի, այնպես էլ պետական իրավասու մարմինների համար: Վերջին դեպքում գործադիր իշխանության նկատմամբ իրականացվող դատական հսկողությունը ձեռք է բերում փոքր-ինչ այլ բնույթ, այն արդեն դիտվում է ոչ միայն անհատի խախտված իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության, այլև իրավասու մարմինների կողմից իրականացվող օրինականության և իրավակարգի ամրապնդման գործառույթի կազմակերպական-իրավական երաշխիք:

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետության իրավական ակտերի նկատմամբ բացակայում է այնախի գործուն վերահսկողության համակարգ, որն ի վիճակի լիներ կանխելու ապօրինի ակտերի ընդունումն ու կիրառումը. առավել հիմնավորված է թվում դատական հսկողության գործընթացի մախաձեռնության իրավունք վերապահել ոչ միայն քաղաքացիներին, այլև իրավասու մարմիններին: Բնականաբար, վերջիններիս կողմից իրականացվող գործառույթները, քննարկվող ոլորտում լիազորությունների ծավալը, դատական հսկողություն մախաձեռնելու հիմքերը և այլն, էապես կտարբերվեն:

Բոլոր դեպքերում, կարծում ենք, որ դատական հսկողություն ձեռնարկելու իրավասություն ունեցող իրավունքի սուբյեկտների շրջանակի ճիշտ ընտրության հարցադրումը խիստ կարևոր է, այն ընդլայնելու միտումը նույնպես իրեն չի կարող արդարացնել և բնավ չի բացառվում, որ տեղիք տա անհարկի միջամտությունների և քաղաքական շահարկումների: Չեն կարծում, թե այս կամ այն մարդու կամ

մարդկանց խմբերի իրավունքների ու ազատությունների կարծեցյալ խախտումների պաշտպանության քողի տակ քաղաքական վարկանիշը բարձրացնելու փորձեր չարվեն, ինչի արդյունքում կարող է վարկաբեկվել վարչական արդարադատության ինստիտուտը, խեղաթուրվել այդ կառույցի նկատմամբ հանրային կարծիքը:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի հաջորդ կարևոր տարրը համարվում է բողոքարկման հիմքը: Ընդհանուր մոտեցումն այն է, որ բողոքարկման համար հիմք են հանդիսանում գործադիր իշխանության մարմինների անօրինական իրավական ակտերը կամ գործողությունները: Սակայն հանրային շահերի պաշտպանության դեպքում գործնականում ձևավորվել է «էական շահի» հայեցակարգը, համաձայն որի դատական հսկողության առարկա կարող են լինել միայն այն բողոքները, որոնցով վիճարկվում է էական շահի խախտում: Այդ կերպ փորձ է արվել վարչական արդարադատությունը գերծ պահել անհարկի, ոչ էական բողոքներից, որոնք կարող են, վերջին հաշվով, խոչընդոտել դատական հսկողության բնականոն ընթացքը և մույնիսկ նախապայմաններ ստեղծել վերջինիս կազմալուծման համար:

Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ «էական շահ» հասկացությամբ չի տրվում միասնական մեկնաբանություն. միևնույն իրավախախտումը տարբեր իրավիճակներում կարող է տարբեր իրավական գնահատման արժանանալ:

Արտասահմանյան երկրների վարչական արդարադատության ինստիտուտի փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես զգալի ուշադրություն է դարձվում դատարանի կողմից կայացվող վճիռների, որոշումների ու այլ ակտերի բնույթի, դրանց իրավական հետևանքների և կատարման ընթացակարգի հարցադրումների վրա: Ընդհանրացնելով բոլոր նմանաբնույթ դատական ակտերը, թերևս, կարելի է ներկայացնել դրանց հետևյալ համակարգը.

ա) անվավեր ճանաչել գործողությունը,

բ) պարտավորեցնել կատարելու վարչական բնույթի որոշակի գործողություն,

- գ) դադարեցնել վարչական վարույթի գործընթացը,
- դ) նախապես առաջարկել մեկնաբանելու իրավական ակտը,
- ե) իրավական գնահատական տալ ընդունված իրավական ակտին,
- զ) պարտավորեցնել հատուցելու պատճառված վնասը,
- է) պարտավորեցնել ընդունելու որոշակի իրավական ակտ:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման յուրահատուկ արժեքավոր փորձ է կուտակվել նաև նախկին ՍՀ Միության հանրապետություններում: Նախ, պետք է նկատել, որ հիշյալ ինստիտուտի կայացման ուղղությամբ նշված երկրներում անհամեմատ ավելի արդյունավետ ու հիմնարար քայլեր են կատարվել, ինչը վկայում է այն մասին, որ հիմնախնդրի առնչությամբ դրանցում ժամանակին ձևավորվել է անհրաժեշտ հայեցակետ: Բնորոշ է այն, որ հիմնականում 1999-2002թթ. են ընդունվել վարչական դատարանների և վարչական վեճերի լուծման համար նախատեսված մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների վերաբերյալ անհրաժեշտ օրենսդրական ակտերը:

Ընդհանուր առմամբ հիշյալ երկրների օրենսդրության և դրանց առնչությամբ տեսական հետազոտությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դեռևս գերակայությունն ամբողջովին չի տրվում վարչական վեճերի քննարկման դատական ընթացակարգին, որ դեռևս անհարկի մեծ է արտադատական քննարկումների սահմաններն ու իրավական նշանակությունը: Բացի այդ, նկատվում է, որ դեռևս չեն ձևավորվել փոքր ի շատե միասնական մոտեցումներ՝ կապված վարչական արդարադատության շրջանակների, իրականացման եղանակների և մմանաբնույթ այլ հարցադրումների հետ: Լուրջ տարածայնություններ կան հատկապես այն հարցի շուրջ, թե կոնկրետ որ պետական (իսկ առանձին դեպքերում նաև համայնքային մարմինների ու հասարակական միավորումների) մարմինների իրավական ակտերն ու գործողությունները կարող են քննարկման առարկա դառնալ:

Ընդհանուր մոտեցումը, թերևս, այն է, որ գրեթե բոլոր երկրներում վարչական վեճեր քննող մարմիններ են ճանաչված ինչպես դատա-

կան առյուծները, այնպես էլ պետական կառավարման մարմինները:

Այսպես, Լիտվայի Հանրապետության 1999թ. հունվարի 14-ին ընդունված «Վարչական վեճերի հանձնաժողովների մասին» և «Վարչական վարույթների մասին» օրենքների համաձայն վարչական վեճերը կարող են քննարկվել նաև մինչդատական ընթացակարգով: Մասնավորապես «Վարչական վարույթների մասին» օրենքի 12-րդ հոդվածի համաձայն. «Օրենքով սահմանված կարգով հանրային կառավարման մարմինների կողմից ընդունված առանձին ակտերը, ինչպես նաև դրանց գործողությունները (անգործությունը) կարող են վիճարկվել մինչև Վարչական տրիբունա դիմելը»: Իսկ նույն օրենքի 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիշյալ վեճերը քննարկվում են համայնքային հանձնաժողովների, վարչական վեճերի մարզային հանձնաժողովների և Վարչական վեճերի գերագույն հանձնաժողովի կողմից:

Թերևս արտադատական կարգը ներկայումս առանձնանում է զգալի բարեփոխումներով: Մասնավորապես, որպես կանոն, մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմիններն իրենց կարգավիճակով հնարավորինս անկախ են, դրանք ստեղծվում են կառավարության կազմի մեջ չնտնող հանձնաժողովների տեսքով: Արժեքավոր նորույթ է այն, որ դրանցում հիմնականում կարող են ներգրավվել բարձրագույն իրավաբանական կրթություն ունեցող անձինք: Օրինակ՝ Լիտվայի Հանրապետության «Վարչական վեճերի հանձնաժողովների մասին» օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքային և մարզային պետական հանձնաժողովների առնվազն նախագահը և քարտուղարը պետք է ունենան իրավաբանական բարձրագույն կրթություն, իսկ 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ Վարչական վեճերի գլխավոր հանձնաժողովի բոլոր 5 անդամները պետք է ունենան բարձրագույն իրավաբանական կրթություն: Հիշյալ կառույցների արդյունավետ գործունեության հաջորդ գրավական է հանդիսանում նաև այն, որ վերջիններս վարչական վեճերի քննության գործընթացում գործադիր իշխանության մարմինների նկատմամբ օժտված են լայն լիազորություններով:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների համակարգում իրենց

ինքնուրույն տեղն ունեն Շվեյցարիայի վարչական դատարանները, որոնց իրավասությունն ու գործունեության կարգը սահմանված է 1971թ. ընդունված Վարչական դատավարության մասին օրենքով: Վարչական դատարանների համար, որպես վճռաբեկ ատյան, հանդես է գալիս Շվեյցարիայի վարչական դատարանը, որի անդամներին նշանակում է կառավարությունը: Վերջիններս, Գերագույն դատարանի անդամների հետ միասին կազմում են Օրենսդիր խորհուրդը, որը կոչված է եզրակացություններ տալու կառավարության կողմից օրենսդրական նախաձեռնության կարգով քննարկման ներկայացված օրենքների նախագծերի վերաբերյալ:

Առանձին տարաբնույթ վարչական գործեր Շվեյցարիայում քննվում են հատուկ դատարանների կողմից, ինչպիսիք են, օրինակ, աշխատանքային վեճեր քննող դատարանները: Ընդ որում, հիշյալ դատարաններում ընդգրկված են ոչ միայն մասնագետ դատավորներ (իրավաբաններ), այլև կառավարության և արհմիության ներկայացուցիչներ:

Վարչական արդարադատության ինստիտուտի կայացման հարուստ փորձ է կուտակվել Ֆինլանդիայում, որտեղ վարչական դատարանները կազմում են ինքնուրույն դատական համակարգ: Մասնավորապես, Ֆինլանդիայում գործում է մահանգային վարչական դատարանների համակարգը, որոնց նկատմամբ, որպես վճռաբեկ ատյան, հանդես է գալիս Բարձրագույն վարչական դատարանը: Դրանց հետ մեկտեղ գործում են վարչական գործեր քննող այլ հատուկ դատարաններ՝ բարձրագույն պետական դատարանը, աշխատանքային վեճերով բարձրագույն դատարանը և այլն:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ընդհանրապես հատուկ դատարանների ստեղծումը պայմանավորված է ոչ միայն այս կամ այն բնույթի վարչական գործերն առավել մասնագիտացված ընթացակարգով լուծելու միտումով, այլև այն կարևոր պատճառաբանությամբ, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտը տեսական առումով դեռևս ունի խիստ սահմանափակ ընկալում: Մասնավորա-

պես, ենթադրվում է, որ վարչական արդարադատությունն ընդգրկում է հիմնականում գործադիր իշխանության պետական մարմինների (առանձին դեպքերում՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների) ակտերն ու դրանց պաշտոնատար անձանց գործողությունները կամ անգործությունը բողոքարկելու ընթացակարգ: Դեռևս քննարկման առարկա չի դարձել այն տեսակետը, որ վարչական արդարադատությունը, որոշակի առանձնահատկություններով հանդերձ, կարող է առնչվել նաև, ըստ էության, վարչակառավարչական բնույթի լիազորություններով օժտված իրավունքի այլ սուբյեկտների, օրինակ՝ բաժնետիրական ընկերությունների գործադիր մարմինների, ակտերի ու գործողությունների (անգործության) վիճարկմանը:

Մենք արդեն նշել ենք դատական իշխանության համակարգում վարչական դատարանների ունեցած հակասական դերի մասին: Այս առումով ինքնատիպ մոտեցում է ձևավորվել Լեհաստանում, ուր վարչական և ընդհանուր դատազորության դատարանները հանդիսանում են, որպես ինքնուրույն, միմյանցից առանձնացված համակարգեր: Այլ կերպ ասած, ամրագրված է երկակի դատական իշխանության գաղափարը, որով, թերևս, փորձ է արվել ընդգծելու վարչական արդարադատությանը բնորոշ էական առանձնահատկությունների հանգամանքը և վերջինիս որպես գործադիր իշխանության հետ փոխհարաբերությունում իշխանությունների հակակշռելիության լիիրավ կողմ հանդես գալու անհրաժեշտությունը:

Ըստ էության, ինչպես տարածքային վարչական դատարանները, այնպես էլ Գերագույն վարչական դատարանը Լեհաստանում օժտված են գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնելու լիազորությամբ և մասամբ հանդես են գալիս որպես սահմանադրական արդարադատությանն օժանդակող ինստիտուտ:

Հարկ է նկատել, որ ժողովրդավարական դեռևս կայուն ավանդույթներ չունեցող երկրներում, որպես կանոն, դեռևս չի ձևավորվել վարչական արդարադատության ինքնուրույն ինստիտուտ, վերջինիս

առանձին տարրեր կարելի է հանդիպել սոսկ սահմանադրական վերահսկողության շրջանակներում ձևավորված կառույցներում: Վարչական արդարադատության ինստիտուտը խորթ է հատկապես Չինաստանի դատական համակարգին: Եթե ճապոնիայում գործող սահմանադրական արդարադատության համակարգն ինչ-որ չափով պարունակում է վարչական արդարադատության տարրեր և մասամբ նպաստում է գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողությանը, ապա նույնը չի կարելի ասել Չինաստանի դատական համակարգի դեպքում, որտեղ ընդհանրապես բացակայում է հիշյալ ինստիտուտին բնորոշ որևէ տարր:

Վերոհիշյալը դարձյալ վկայում է, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտը, իրոք, հանդիսանում է ժողովրդավարության ինստիտուտների փաստացի ձևավորման ու կայացման վիճակի գնահատման չափանիշ:

Դրական ու ընդունելի կողմերի հետ մեկտեղ քննարկված համակարգերը, թերևս, կարող են Հայաստանի Հանրապետության համար կիրառելի լինել միայն որոշ վերապահումներով, որոնց արդեն անդրադարձել ենք նախորդ գլուխներում:

Միաժամանակ նկատենք, որ արտասահմանյան երկրների վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման և գործունեության փորձի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու այն օրինաչափությունները, որոնք բնորոշ են վերոհիշյալ համակարգերին և որոնք գործնական մեծ արժեք կարող են ունենալ Հայաստանի Հանրապետությունում վարչական արդարադատության կատարելագործման համար՝

- գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության ձևավորման գործընթացի բարդությունները հիմնականում պայմանավորված են եղել մի կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքն առանց որևէ վերապահումների ընդունելու միտումով, ինչն իր հերթին այդ սկզբունքի հռչակման սկզբնական փուլում եղել է սոսկ մակերեսային, դեռևս անհրաժեշտ գործնական փոր-

ծի հիման վրա չձևավորված պատկերացումների հետևանք, մյուս կողմից՝ ժողովրդավարության ընդհանուր կառույցների ոչ բավարար կազմավորմամբ և անհրաժեշտ ավանդույթների բացակայությամբ,

– վարչական արդարադատության ձևավորման ու զարգացման գործընթացում էական նշանակություն է տրվում ոչ այնքան դատարանների կազմակերպմանը, որքան այն հարցադրմանը, թե որքանով են վերջիններս փաստացի անկախ գործադիր իշխանությունից: Ընդ որում, այս դեպքում առկա է անչափ բնորոշ փոխադարձ կապ դատական իշխանության անկախության և գործադիր իշխանության նկատմամբ հնարավոր վերահսկողության գործառույթի միջև. գործնականում դատական համակարգի միջոցով հնարավոր չէ իրական վերահսկողություն իրականացնել գործադիր իշխանության նկատմամբ, եթե դատավորները նշանակվում են հենց գործադիր իշխանության մարմինների կողմից,

– վարչական արդարադատության ինստիտուտը հիմնականում համարվում է որպես անհատ քաղաքացու կողմից նախաձեռնվող գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության գործընթաց: Նմանաբնույթ գործընթաց կարող են նախաձեռնել նաև դատախազը, կառավարության իրավասու պաշտոնատար անձը և այլ պետական կառույցներ, սակայն դա, որպես կանոն, կրում է ոչ տարածված բնույթ և առնչվում է գլխավորապես հասարակական հնչեղություն ունեցող դեպքերի հետ,

– վարչական արդարադատության ինստիտուտը ոչ միայն սերտորեն առնչվում է սահմանադրական արդարադատության ինստիտուտի հետ, այլև, որպես կանոն, ծագում է այն երկրներում, որտեղ սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտները հասնում են զարգացման այնպիսի աստիճանի, երբ ակնհայտ է դառնում այն վարչական արդարադատության լծակներով համալրելու անհրաժեշտությունը,

– դատական հսկողության հետ կապված ծախսերի բաշխման հարցը լուծելիս, որպես ելակետ է ընդունվում ինչպես դատական

համակարգի առանձնահատկությունը, դիմող անձի նյութական վիճակը, այնպես էլ դատաքննությանը մասնակցելու և անձամբ իր իրավունքները դատական կարգով պաշտպանելու վերջինիս դիրքորոշումը,

– գործադիր իշխանության մարմինների ապօրինի իրավական ակտերի ու գործողությունների բողոքարկման լիազորությամբ կարող են օժտված լինել ոչ միայն այն անձինք, որոնց իրավունքներն ու օրինական շահերն անմիջականորեն խախտվել են, այլև այլ հասարակական միավորումներ ու իրավասու պետական մարմիններ: Սակայն ընդհանուր միտումն այն է, որպեսզի անհարկի չընդլայնվի դատական հսկողություն մախաձեռնելու լիազորությամբ օժտված անձանց շրջանակը և այն հիմքերը, որոնցով պայմանավորված է վարչական արդարադատության ինստիտուտը:

Արտասահմանյան երկրների փորձի վերլուծությունը վկայում է նաև, որ վարչական արդարադատությունը ոչ միշտ է ընկալվում որպես դատական իշխանության կողմից գործադիր իշխանության նկատմամբ անվերապահորեն իրականացվող վերահսկողության դրսևորում: Որպեսզի հնարավորինս մեղմացվի մամաբնույթ վերահսկողության իրական ներագդեցությունը, կիրառվում են զանազան լծակներ. մի դեպքում դատարանների կազմում ընդգրկում են ոչ միայն դատավորներ, այլև կառավարության ներկայացուցիչներ, մեկ այլ դեպքում պարտադիր է համարվում, մինչև դատարան դիմելը, վեճն արտադատական կարգով քննարկելը և այլն:

Կարծում ենք՝ վարչական արդարադատության ինստիտուտի կիրառման շրջանակները որևէ կերպ սահմանափակող այս և մամաբնույթ մյուս ինստիտուտները կարող են կիրառելի լինել նաև այն երկրներում, որոնցում վարչական արդարադատության ինստիտուտը դեռևս գտնվում է ձևավորման փուլում: Առաջին հայացքից հակասական թվացող մեր այս տեսակետի համար, թերևս, հիմք է ծառայում այն փաստարկը, որ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ձևավորման սկզբնական փուլում հնարավոր ծայրահեղություններից

խուսափելու նկատառումով, ինչը կարող է հանգեցնել գործադիր իշխանության մասնակի կազմալուծմանը և կոռուպցիոն երևույթների ու այլ չարաշահումների, պարզապես անհրաժեշտ է արդեն իսկ որոշակի փորձություն անցած օրինաչափ բնույթի սահմանափակումների կիրառումը: Դրա հետ մեկտեղ, կարծում ենք, ժողովրդավարության իմստիտուտների հետագա կատարելագործմանը զուգընթաց, աստիճանաբար հնարավոր կլինի ձեռքագատվել դրանցից:

Վարչարարության և վարչական վարույթի միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը միանշանակ բերում է այն համոզման, որ կոնկրետ մեր երկրում ձևավորված օրենսդրությունը հանդիսանում է գերմանական մոդելի գրեթե կրկնօրինակը: Ցավոք, կրկնօրինակման միջոցով իմստիտուտներ ներմուծելու և դրանք որպես ինքնատիպ իրավական երևույթներ ներկայացնելու փորձերը մեզանում հազվադեպ չեն: Տվյալ դեպքում մտահոգողն այն է, որ այդ «թարգմանված» օրենսդրական ակտերը բավարար չափով չեն համապատասխանում մեր երկրի իրավական համակարգին, հատկապես վարչական իրավունքին: Ուրիշը բարդացել է հատկապես այն առումով, որ հիշյալ օրենսդրական ակտերը իրավական համակարգում անհրաժեշտ հստակություն ապահովելու փոխարեն, անհարկի ներմուծելով օտարածին և բավարար չափով չպարզաբանված եզրույթներ, էլ ավելի են խճողել համասեռ հարաբերությունների կանոնակարգման գործընթացը: Արդյունքում այդպես էլ առ այսօր չի ձևավորվել ստուգումների և տեսչական գործառույթների իրականացման և տարաբնույթ ոլորտներում վարչական վարույթ իրականացնելու միասնական պրակտիկա: Ինչև, այդ խնդիրներին անհրաժեշտ չափով անդրադարձել ենք նախկին գլուխներում:

Այսպիսով, քննարկման առարկա իմստիտուտների առնչությամբ առկա է հիրավի հարուստ միջազգային փորձ, որի միայն համալիր վերլուծությունը և ուսումնասիրությունը կարող է բացահայտել այն ուղիները, որոնցով կարող են ընթանալ մեր երկրում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումները:

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ
ԵՎ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

(ուսումնական ձեռնարկ)

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում